



Liman von Sanders

Türkiye'de Beş Yıl

v5

Düzeltilmeler, ek dipnotlar ve eklemeler: Harun Taner
Harita ve resimler: LvS – Fünf Jahre Türkei, August Scherl GmbH, Berlin, 1920, 408pp.
Sayfa numaraları köşeli parantez içinde, cümle başına ya da cümle sonuna ötelenmiş olarak, verilmiştir.



Liman von Sanders

İçindekiler

İçindekiler

Liman von Sanders

Türkiye'de Beş Yıl I

Önsöz

1913 Yılı

I. Türkiye'ye Nasıl Geldim

II. Amiral Limpus, General Baumann ve İstanbul'daki Kordiplomatik

III. Savaşın Başlamasına Kadar Askerî Kurul

IV. Dünya Savaşında Türkiye'nin Tarafsız Kaldığı Günler

V. Türkiye'nin Savaşa Girişi

VI. Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda İlk Çarpışmalar

1915 Yılı

VII. Çanakkale Kara Muharebeleri: Öncesi

VIII. Çanakkale Kara Muharebeleri: İlk Dönem

IX. Çanakkale Kara Muharebeleri: İkinci Dönem

Liman von Sanders

Türkiye'de Beş Yıl II

X. Çanakkale Savaşları Sırasında Öteki Türk Cephelerindeki Olaylar

Kafkasya

Irak

Mısır

1916 Yılı

XI. 1916 Yılında Çeşitli Cephelerdeki Olaylar

Alman Askerî Kurulu

Anadolu

Avrupa'ya Türk Birliklerinin Gönderilmesi

Kafkasya

Irak

Mısır

Diğer Olaylar

1917 Yılı

XII. Yıldırım Ordular Grubu: Öncesi

Alman Askerî Kurulu

Kafkas Cephesi

[Irak](#)

[Mısır](#)

[Anadolu](#)

[XIII. Yıldırım Orduları Grubu](#)

[Mısır](#)

[XIV. Türkiye'nin Yıldırım Orduları Grubu Dışındaki Savaş Alanları](#)

[Kafkasya](#)

[Anadolu](#)

[Öteki Olaylar](#)

[1918 Yılı](#)

[XV. 1. Marta Kadar Olan Olaylar](#)

[XVI. Filistin Cephesinde Mart Ayı](#)

[Birinci Şeria Savaşı](#)

[Liman von Sanders](#)

[Türkiye'de Beş Yıl III](#)

[XVII. Nisan Ayı Olayları](#)

[XVIII. Mayıs Ayı Olayları](#)

[İkinci Şeria Savaşı](#)

[XIX. Haziran Ayı Olayları](#)

[XX. Temmuz Ayı Olayları](#)

[XXI. Ağustos Ayı Olayları](#)

[XXII. Eylül Ayı Olayları](#)

[19 Eylül Büyük Taarruzuna Kadar](#)

[Deniz ile Şeria Arasındaki Türk Birlikleri](#)

[19 Eylüldeki İngiliz Saldırısı](#)

[Nasıra Baskını](#)

[Şam'a Geri Çekiliş](#)

[XXIII. Ekim Ayı Olayları](#)

[Halep'e Kadar Çekiliş](#)

[XXIV. Bitirirken](#)

[Sonsöz](#)

Limán von Sanders

Türkiye'de Beş Yıl I

Nurer Uğurlu başkanlığında bir kurul tarafından hazırlanmıştır. Dizgi-Baskı-Yayımlayan: Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş. · Aralık 1999 · Çeviren: Örgün Uğurlu Cumhuriyet Gazetesinin okurlarına armağandır.

Önsöz

Bu kitap, Malta'da tutuklu bulunduğum sıralarda yazılmış, ülkeme döndükten sonra elimdeki belgelere göre tamamlanmıştır.

Türkiye'deki beş yıllık çalışmam, savaş yıllarına rastlamıştır. Bu süre içinde yalnız Dünya Savaşı'ndaki düşmanlarımızla değil, Alman Askeri Kurulunun etkisini azaltmak için çalışanlarla da sürekli mücadele etmek şeklinde olmuştur.

Bu nedenle, bu zor zamanlarda özveri ve bağlılık göstererek yanımdan ayrılmayan Alman ve Türk arkadaşlarıma burada şükranlarımı sunarım!

Kasım 1919

Limán von Sanders [7]

1913 Yılı

I. Türkiye'ye Nasıl Geldim

15 Haziran 1913'de -Görkemli imparatorun tahta çıktığı gün-Askerî Kurul'dan gelen bir yazıyla Türkiye'ye gönderilecek Askeri Kurulun başkanlığını kabul edip etmeyeceğim soruluyordu.

O tarihte ben, en kıdemli bir tümen komutanı olarak, Alman Ordusunun Kassel'deki 22. Tümenin Komutanlığını yapıyordum. O zamana kadar Prusya Ordusunda çeşitli hizmetlerde bulunmuş, uzun süre Genelkurmay'da görev yapmış ve birçok ülkeye geziye gitmişim; ama ne Türkiye'yi görmüş, ne de oradaki olaylarla ilgili incelemelerde bulunmuşum. Bu nedenle, böyle bir öneriyle karşılaşacağım aklımın köşesinden geçmiyordu.

Askerî Kurulun yazısına, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Baron von Wangenheim'ın telgrafı da eklenmişti ki, bunda söz konusu yeni görevin amaç ve sınırları şöyle belirtiliyordu:

"Alman politikasının, Asya Türkiye'si'nin güçlendirilmesi ve ilerlemesi konusunda içten ve dürüst olarak yürütüldüğüne inandığı için, Sadrazam, Haşmetli İmparator'dan Türk Ordusunun yetiştirilmesiyle ilgilenecek bir Alman generalin gönderilmesi ricasında bulunmamı istemektedir. [9]

Ayrıntılar daha kararlaştırılmış değildir.

Bu makama getirilecek generalin bütün askerî konularda çok geniş yetkiyle donatılması düşünülmektedir. General, bütün öteki Alman reformcuların başında bulunacak ve söz konusu reformların Türk Ordusunda amacına uygun biçimde gerçekleştirilmesinden sorumlu olacaktır. Ayrıca, ilerideki savaşlarda yapılacak seferberlikler ve harekâtlar için de bu generalin önerileri temel alınacaktır.

Böyle bir makam için, Genelkurmay işlerinde deneyimli, güçlü bir asker söz konusu olabilir. Son savaşta komutanlarla kurmay subayların görevlerini birçok yerde başaramadığı göz önünde tutulunca, generalin asıl görevi, kurmay subayların iyi bir şekilde

yetiştirilmesi olacaktır. Bu nedenle, seçilecek generalin uzun süre Kolordu Kurmay Başkanı olarak çalışmış bulunması ve kolordunun kurmay subay eylemlerini başarıyla yönetmiş olması gerekir. Ayrıca, emrindekilere dilediğini yaptırabilecek bir kişilikte olması da gereklidir. Türkçe bilmesi ve Türkiye hakkında bilgi sahibi olması gerekmemektedir. Kanımca, bir Alman generalin bu işin başına getirilmesi, Türk yenilgisinin sorumluluğunu Alman reform makamlarına yıkmak isteyenleri ve bu makama İngiliz reformcuların getirilmesi yolundaki çabaları da durdurabilir.¹

Öneriyi geri çevirdiğimiz zaman, Babî'li'nin² gerek duyduğu reformcuları başka devletlerden sağlaması tehlikesi vardır. [10]
Bu önerilerin gizli tutulması rica olunur.

İmza: von Wangenheim"

Önerilen görev, onurlu ve geniş bir çalışma gerektirdiği için, zaman geçirmeden kabul ettiğimi von Wangenheim'a bildirdim. Türk hükümetiyle aylarca süren görüşmelerden sonra, Askerî Kurul Sözleşmesi İstanbul'da hazırlanarak en yüksek Alman makamlarının incelenmesine sunuldu. 1913 yılı Kasım ayında son biçimini aldı ve imparator tarafından bana bu sözleşmeyi imzalama yetkisi verildi.

Askerî Kurulun görevi, kesin olarak askerî olacaktı. Bu konu sözleşme metninde açıkça belirtilmişti. Pek çok çevrede ve gazetelerde ileri sürülen, Askerî Kurulun politikayla da uğraşacağı yolundaki haberler gerçek dışıdır. Kurulun dışarıya karşı böyle görünmesinin nedeni başkaydı. Askerî Kurulun gönderilmesi, daha çok, Almanya'nın çok önceden başlamış olan Türk politikasını destekleme kararına dayanıyordu. Bu nedenle de her yanı saracak bir ateş manzarası gösteriyordu. Gerçekte, görevi yalnızca Türk Ordusunda yapılacak yenilik çalışmaları olan Askerî Kurulun politikayla bir ilgisi yoktu.

Askerî Kurulun subay sayısı, anlaşmaya göre 42 olarak sınırlandırılmıştı ve bunların çoğunluğunu yüzbaşı ve binbaşı rütbesinde olanlar oluşturuyordu.

Kasım ayının sonuna doğru İmparator tarafından kabul edildim. İmparator, konuşmasında, aşağı-yukarı, bana şunları söyledi:

"İş başında genç Türklerin ya da yaşlı Türklerin bulunması sizi ilgilendirmemelidir. Siz yalnız Türk Ordusu ile ilgileneceksiniz. Türk subayları arasından politikayı çıkarıp atın. Politikayla ilgilenmek onların en büyük hataları olmuştur.

Siz İstanbul'da İngiliz Deniz Heyetinin başında bulunan [11] Amiral Limpus'la karşılaşacaksınız. Onunla iyi geçinin. O, donanma için çalışıyor, siz ordu için çalışacaksınız. Her birinizin ayrı bir çalışma alanı olacaktır."

İmparator, Türk veliahtına selâmlarını iletmemi rica etti ve askerî tatbikat yaparken onu da davet etmem önerisinde bulundu.³

Bu iş, doğal olarak, veliahtın orduya ve dolayısıyla halka karşı bir ilgi duymasına bağlıydı.

İleride çok talihsiz bir sonuca sürüklenen Vahdettin'in belirli görüş ve düşünceleri olmadığı o zaman bilinmiyordu.

9 Aralıkta, hareketimizden az önce, İmparator beni ve ilk gidecek subayları Potsdam'daki yeni sarayında kabul etti. Kısa bir konuşma yaptı. Alman subayların yabancı ülkelerde onur ve saygınlıklarını yüksek tutmalarını istedi, yalnız askerî görevlerle ilgilenmelerini bildirdi. 14 Aralık sabahı İstanbul'a vardık. Sirkeci Garı'nda askerî bando ile İtfaiye Alayının bir tören bölüğü bizi karşıladı. Bu alay, sonraları Çanakkale savaşlarında seçkin bir birlik olarak kendini gösterecektir.

Bizi karşılayanlar arasında birçok yüksek rütbeli Türk subayı ve özellikle çok değerli Harbiye Nâzırı Ahmet İzzet Paşa ve eskiden beri İstanbul'da bulunan Alman subaylar vardı.

Ahmet İzzet Paşa'yı çok eskiden tanırdım. Almanya'da Kassel'de Hüsar Alayında⁴ stajını yaparken tanışmıştık. Bu stajını bitirip kurmaylık stajına başladığı zaman, kurmay subay olarak görev yaptığım alaya düşmüştü. Hepimizde şaşkınlık uyandıran tek nokta, bizi karşılayanlar arasında Alman Sefaretinden hiç kimsenin bulunmamasıydı. Kısa sürede öğrenecektik ki, [12] İstanbul'a gelişimiz sefirin kişisel çabalarıyla geçekleştiği hâlde, sefaret daha o andan başlayarak Askerî Kuruldan uzak durmaya çalışmıştı.

Sefaret -ilişkiyi çok açık olarak gösterecek olursa-Askerî Kurulun yabancı ülkelerde yarattığı büyük heyecanın, İstanbul'daki işleri zorlaştıracığına inanıyordu. Bu nedenle, bu yeni Alman kuruluşuna karşı çekingen davranmayı daha doğru buluyordu.

Biz 14 Aralıkta -o zamanki Türk takvimine göre 1 Aralık-göreve başlamak zorunda olduğumuzdan, Ahmet İzzet Paşa'yla birlikte Harbiye Nezaretine gittik. O günkü işimiz Harbiye Nezaretinin kabul salonunda sessizlik içinde Türk kahvesi içmek oldu.

Ertesi gün Sultanın⁵ huzuruna kabul buyuruldum. Sultanın yalnız Türkçe konuştuğu ve benimse bu dilden tek sözcük anlamadığım için Ahmet İzzet Paşa'nın çevirmenlik yapması gerekiyordu. O gün ancak dostça, birkaç cümleyle Sultan'ın övgü ve takdirlerini aldım. Sonraları ise, bu Osmanlı padişahını her bakımdan iyi ve yardımsever bir koruyucu olarak buldum. Tahta çıkmazdan önce tam otuz yıl sarayında ve bahçesinde bir çeşit mahpus hayatı sürmüş olan bu yaşlı adamın, kişisel kararıyla hareket edebilen ve bu kadar bilgili bir insan olduğunu çok az yabancı tahmin edebilir.

Türklerin en büyük makamında bulunan Sadrazam Prens Sait Halim Paşa, hem Asyalı bir soylunun yiğitliğini, hem de modern bir diplomatın niteliklerini kendisinde toplamış bir insandı. Öteki nazırlar gibi çok iyi Fransızca konuşuyordu. Çok sevimli bir kişiliği vardı. İttihatçıların aşırı davranışlarına çok zaman engel olan bu kısa boylu, çok hareketli insan, 1917 yılının Şubat ayına kadar yerinde kalmasını bildi. [13]

1919 yılı ilkbaharında, düşünce olarak ılımlı ve kanunsuz bir iş yapmaktan çekinen bu saygın Türk paşasının İttihatçılarla birlikte tutuklanması anlaşılır gibi değil.⁶ Bu paşa, Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de bulunan dost olmayan yabancı devletlerin yurttaşlarını tam anlamıyla korumuştur.

Öteki nazırlar arasında Dâhiliye Nazırı Talât, her bakımdan önde gelen insanlardan biriydi. Kendisiyle görüşenler üzerinde sevimli ve unutulmaz etki bırakan bir kişiliği vardı. Enver, albaydı ve bir kolordunun kurmay başkanlığım yapıyordu. O sırada adını unuttuğum

bir hastalıktan tedavi görüyordu.

Sonraları Türkiye'yi yönetenler arasında üçüncü sıraya geçen Cemal Paşa'yı ise, İstanbul'a varışımın ilk haftasında 1. Kolordu Komutanlığını kendisinden aldığım zaman tanıdım.

Dış görünüşüyle bir Garibaldi havası taşıyan bu paşanın, kuşkusuz büyük bir zekâsı vardı. Bende, amacını ve düşüncesini başkalarına açıklamaktan çekinen bir insan izlenimi uyandırdı. Onun için ben de kendisinden her zaman uzak durdum.

1. Kolordu Komutanlığının devir teslim işi Askeri Kurul Sözleşmesine uygun şekilde yapıldı. Bu sorun, Ekim ayında Almanya'da söz konusu olduğu zaman, günün savaş koşullarına uygun olarak Türk subaylarıyla birlikte, onların başkentlerinde böyle bir kurulun oluşturulmasını yararlı bulmuştum.

Böyle bir kumandanlığı üzerime almamın politik çekişmelere [14] yol açacağını aklıma bile getirmemiştim. Bu birliğin kumandasını üzerime almamın sonucu şu oldu ki, sözleşmede yazılı subay sayısından fazla tek subay, hatta tek er bile Türkiye'ye gelmedi. Benden önce Türkiye'ye gelen Alman reformcuların raporlarını okumuştum. Bunlar, Türk ordusuna yeteri kadar karışılmadığından yakınırılar. Ayrıca öteki kaynaklarda da Türk ordusunda uygulamadan çok kurama önem verildiğini okumuştum. Kararımı verirken Alman ilkelerine dayanıyor ve kişisel etkimle birliklerin yetiştirilmesini en kısa yoldan gerçekleştireceğime inanıyordum.

Sözleşme son şeklini aldıktan ve Türkler tarafından da kabul edildikten sonra Alman Hariciye Nazırı von Jagow, birkaç kere dikkatimi çekmiş ve İstanbul'da bir kolordu kumandanlığını kabul etmenin Ruslar tarafından itirazla karşılanmasının söz konusu olduğunu söylemişti. Von Jagow'un düşüncesine göre, Askerî Kurulun başkanlığı ile birlikte Edirne'de bulunan 2. Kolordu Kumandanlığını da üzerime almam daha doğru olacaktı.

Fakat şimdi böyle bir değişiklik yapmak mümkün değildi. Çünkü Askerî Kurulun merkezi İstanbul'da idi ve ben burada bulunmak zorundaydım. Edirne ise, İstanbul'dan trenle 12 saatlik bir uzaklıkta bulunuyordu. Buradaki kolordu kumandanlığım üzerime almam yararlı bir görev olmazdı. Gerçekte, sözleşmede, Rus baskısı sonucu bir değişiklik yapılmasından da yana değildim.

Bugün bile düşündüğüm zaman İstanbul'daki bu kolordu kumandanlığını üzerime almadan ıslahat hareketlerinin olamayacağı düşüncesini korumaktayım. Bununla birlikte, bu kumanda makamında ancak birkaç hafta kalmak kaçınılmazmış.

Rus Sefiri Giers, İngiliz ve Fransız sefirlerinin de olurlarını [15] alarak Sadrazama sert bir girişimde bulundu. Rus sefiri, İstanbul'un en önemli bir kumanda makamına bir Alman generalin atanmasının doğru olmayacağını bildirdi. Sadrazam Sait Halim Paşa, bu işin Osmanlı Devleti'nin iç işi olduğunu ve kumanda makamına istediği kimseyi atayabileceğini bildirdi.

Bu karşılık üzerine bile Rus girişimleri durmadı. Prens Lichnowsk'nin 1913 yılı Aralık ayında Petersburg'da İngiliz Hariciye Nazırı Sir Edward Grey'le yaptığı bir görüşme sonunda olayın yarattığı büyük heyecan, Petersburg'tan Londra'ya sıçradı.

Baron von Wangenheim, bu arada izinli olarak Almanya'ya gitmişti. Yerine Sefaret Müsteşarı von Mutius bakıyordu. Noel ile yeni yıl arasındaki günlerde müsteşar, Hariciye Nazırı von Jagow'dan aldığı emir üzerine, bana ya 1. Kolordu Kumandanlığından vazgeçmemi ya da Edirne'deki 2. Kolordu Kumandanlığını kabul etmemi bildirdi. Bu

önerinin birincisini istemiyordum, ikincisini ise yapamazdım. Bu nedenle, von Mutius'a şu karşılığı verdim:

"Eğer siyasal nedenlerden dolayı bu işte boyun eğmek gerekiyorsa, en uygun çözüm yolu benim Almanya'ya geri çağrılmamdır."

Yabancı ülkelerin bu isteklerine karşı koyma çözümünü yine İmparator buldu. 14 Ocak 1914'te beni bir üst rütbeye terfi ettirerek süvari generali⁷ yaptı. Sözleşmeye göre, Türkler de rütbemin bir derece daha yukarısını vermek zorunda olduklarından, rütbemi 'mareşal'liğe yükselttiler ve bu nedenle de kendiliğinden kolordu kumandanlığından ayrıldım, ordu müfettişi oldum. Her ne kadar, bu yeni görev, bence bir anlam taşııyordu ise de; çünkü sözleşme gereğince Askerî Kurul Başkanı olarak, gerçekte her birlik ve askerî makamı denetleme yetkim vardı. [16]

Birkaç haftalık kolordu kumandanlığım sırasında birliklerin iç işlerine bir dereceye kadar girebilmiş ve durumun hiç de iç açıcı olmadığını görmüştüm. Bütün subaylarda ruhsal bir bezginlik göze çarpıyordu.

1914'ün Ocak ayı içinde bir gün, Ahmet İzzet Paşa, Askerî Kurulun da bir bölümünde çalıştığı Harbiye Nezaretine gelmedi ve hasta olduğu haberini aldım. Ertesi sabah Ahmet İzzet Paşa'yı konağında ziyaret ettim ve kendisinin istifaya zorlandığını öğrendim. Bu akıllı ve her alanda bilgili insanla birlikte çalışma olanağını yitirdiğimden dolayı çok üzüldüm.

Ertesi gün, akşam üzeri Harbiye Nazırlığına atanan Enver, Nezaretindeki odamda beni ziyarete geldi. Ben o zamana kadar Enver'i bir kere, o da Almanya'da bir manevra sırasında görmüştüm.

Üzerinde paşa (general) üniforması bulunan Enver, bana Harbiye Nazırlığına atandığını bildirdi.

Padişahın bile meğer bu atamadan haberi yokmuş... Sabah odasında gazete okurken Enver'in Harbiye Nezaretine atandığını bildiren haberi görmüş ve gazete elinden yere düşmüş. Orada bulunan yaverlerinden birine, "Bu gazete Enver'in Harbiye Nazırı olduğunu yazıyor. Bu nasıl olur, Enver henüz çok genç değil mi?" diye hayretini dile getirmiş.

Bu haberi, olayın biricik tanığı olan yaverden duyduk. Generalliğe yükselen Harbiye Nazırı Enver de, birkaç saat sonra padişahı ziyarete gelmiş.

Enver, bu yeni ve yüksek makama büyük bir hızla yerleşti. Ordudaki sınıf arkadaşları, Enver'in kendilerini tanımak istemediğinden ve yanına yaklaşılamadığından yakınmaya başladılar. [17] Hele 1914 ilkbaharında Saraydan bir prensesle evlenince, kendisine prens havası vermeye başladı.

Enver'in nasıl olup da bu makamlara yükselebildiğini düşündüğümüz zaman, padişahın İttihat ve Terakki Komitesi karşısında ne kadar güçsüz durumda bulunduğunu anlamış oluruz.

Benim için komite, her zaman, bir giz perdesine bürünmüş gibi göründü. Bu komitenin kaç üyeden oluştuğunu, bilinen birkaç 'baş'tan başka içinde daha kimlerin bulunduğunu öğrenmek mümkün olmamıştır. Zamanla öğrendim ki, komiteye giren bir subay aleyhinde herhangi bir konuda harekete geçmek, tam olarak sonuçsuz kalmaya mahkûm bir iştir.

Enver'in yüksek makama geçtikten sonra yaptığı ilk iş, politika alanında kendisine rakip gördüğü Türk subaylarını ordudan ayırmak oldu. Ocak 1914'te Enver, 1100 subayı birden emekliye ayırdı.

Sözleşme, Askerî Kurul Başkanına, yüksek komuta makamına getirilecekler konusunda görüş bildirme hakkını veriyordu. Bunu yapabilmek için, bu makamdakileri şahsen tanımam gerekiyordu. Fakat hiç olmazsa bu atamalar konusunda bana önceden bilgi verilmesi gerekirdi. Bu nedenle Enver'e, subayları kitle olarak emekliye ayırmasının gerekçesini sordum. Bana verdiği karşılıkta, bunların Balkan Savaşı sırasında görevlerini yapamadıklarını, yeteneksiz ve yaşlı kimseler olduklarını bildirdi. Bu, kendi görüşüne göre söylenmiş bir sözdü ve gerçeklere de pek uygun düşmüyordu.

Sonradan öğrendik ki, birçok subay da tutuklanarak Harbiye Nezaretinin bodrumlarına tıkılmıştı. Bunlar, dışarıda kalırlarsa kendi uygulamalarına karşı harekete geçeceklerinden kuşku duyduğu subaylardı. Askerî Kurula bu gibi konularda [18] hiçbir bilgi verilmiyordu. Ayrıca üzüntü uyandıran bir nokta da, bu sırada ülkede askerî ve siyasî bir bunalımın baş göstermiş olmasıydı.

Olayları yalnız dıştan gören ve içeride olanlardan haberi olmayan bazı çevrelerin bu işlere Alman Askerî Kurulunun da karışmış bulunduğunu sanması yadırganamaz.

Vilâyetlerde de bazı subaylar tutuklanmıştı. Bu sırada, Anadolu'daki bir şehir hapishanesinden bir mektup aldım.

Kendisini tanımadığım Arap asıllı bir Kurmay Yarbay olan bu tutuklu, güvendiği bir arkadaşı aracılığıyla mektubunu bana ulaştırabilmişti. Yazdığına göre, bir sabah bürosunda otururken, Enver tarafından verilen bir emirle, gerekçe gösterilmeksizin tutuklanmış ve hapishaneye gönderilmişti. Benden yardım rica ediyor, durumuyla ilgilenmezsem bir gün ortadan kaybolacağından korkuyordu.

Mektubu elimle Enver'e verdim, bu konuda bilgi rica ettim. Enver, bu işten haberi yokmuş gibi davranıyordu. Olayı araştıracağını söyledi. Bana gönderilen mektubun bir eşini de Alman sefiri almıştı. Sefir, bu olayda benim izlediğim yolu öğrenince hayretler içinde kaldı. Ama bu olayla, hiç değilse, subayın sorgusunun yapıldığı ve duruşmanın normal mahkemede görüleceği bana bildirildi.

Enver, bir süre sonra, Türk Ordusunda o zamana kadar var olan Yüksek Askerî Şurayı ortadan kaldırdı. Alman Askerî Kurul sözleşmesinde benim de Şuranın üyesi olduğum açıkça yazılıydı. Bu en yüksek askerî kurumun kaldırılması konusunda ne bana ve ne de öteki üyelere bilgi vermeye, bildirimde bulunmaya gerek görülmedi. Bunları rastlantı olarak öğreniyorduk.

Bir süre sonra Enver'le aramızda çatışmalar başladı. [19] Çünkü benim askerî görevim ve yetkilerim konusunda değişik görüşlerimiz vardı. O günlerde ortaya çıkan bir sorunu, bu konuda bir örnek olarak anlatacağım:

Çorlu'da bulunan 8. Tümeni denetledim. Tümenin durumu yürekler açıcıydı. Subaylar 6-8 aydan beri maaş alamamışlardı ve aileleriyle birlikte erlerin karavanasından karınlarını doyurmak zorunda kalıyorlardı. Erler, günlerden, aylardan hatta yıllardan beri maaş yüzü görmemişlerdi. Çok kötü besleniyorlardı ve üstlerinde yırtık giysiler vardı. Çorlu istasyonuna beni karşılamak için çıkarılan bölüğün bir kısım erlerinin pabuçları yırtıktı; bir kısmı da çıplak ayakla göreve çıkmıştı. Tümen kumandanı, erlerin zayıf ve güçsüz

olduğundan, çıplak ayakla yürümenin zorluğundan, arazide tatbikata çıkamadıklarından yakındı. Bunun üzerine Enver, Tümen Kumandanı Ali Rıza'yı emekliye ayırdı. Bunu haberi alır almaz Enver'in karşısına çıktım ve Türkiye'de bana gerçeği söyleyen subaylar görevlerinden alınacaklarsa, benim Türkiye'de çalışmama gerek kalmayacağını söyledim. Enver, birkaç kere ileri geri konuştuktan sonra, emekliye ayırdığı Albay Ali Rıza'yı eski görevine getirdi. Dünya Savaşı sırasında görevini başarıyla yapan Albay Ali Rıza, 1918'de paşa (general) rütbesiyle bir kolordunun başında bulunuyordu.

Enver, bu olaydan sonra beni yanıltmak için başka yollar buldu. Denetleyeceğim birliklere, levazım dairesine hızla yeni elbiseler gönderiyor, görevim bittikten ve ben oradan ayrıldıktan sonra bunları geri aldırıyordu. Ben her gittiğim yerde aynı elbiseleri gördüğümü anlıyor ve eskiden denetlediğim yerleri aradan çok zaman geçmeden tekrar ziyaret ediyordum.

Denetleme yerlerine yalnız yeni elbise gönderilmekle yetinilmiyor, [20] zayıf ve güçsüz askerler de değiştirilerek yerlerine sağlıklı ve güçlü birlikler gönderiliyordu. Hastalar, zayıflar, güçsüzler benden saklanıyordu. Böylece 'Alman Paşa'sının, yakınacağı çirkin görüntülerle karşılaşması önleniyordu...

O zamanlar Türk birliklerinde, iç hizmetlerin pek çoğu yerine getirilmiyordu. Subaylar, erlerine özen göstermeye, durumlarını denetlemeye alışık değillerdi. Birçok birlikte erlerin üstü bit, pire gibi haşaratlarla doluydu. Kışlaların hemen hiçbirinde hamam yoktu. Koşuğun havalandırılması gerektiği bilinmiyordu. Mutfak düzeni, düşünülemez kadar ilkel. Mutfak işletmesi temiz ve düzenli değildi. Ben Almanya'ya örnek bir mutfak takımı ısmarlayacağım sırada, Askeri Kurul üyelerinden 3. Tümen Kumandanı Yarbay Nicolai, Selimiye Kışlasında çok güzel ambalajlar içinde saklanan bir mutfak takımını rastlantı sonucu buldu. Alman İmparatoru bu takımları beş yıl önce armağan olarak Türk Ordusuna göndermiş, fakat Harbiye Nezareti bunların ambalajlarının bile sökülmesini emretmeden kışlaya göndermiş, mutfak beş yıl öylece beklemişti.

Atlı birliklerde hayvanların durumu çok kötüydü. Bunların çoğu Balkan Savaşı'nda uyuz hastalığına yakalanmış ve bu tarihe kadar tedavi görmemişlerdi. Nal bakımı yoktu. Eyer, başlık ve koşum takımları da bakımsızdı. Ahırlar tam anlamıyla ihmal edilmiş bir durumdaydı. Eşya dolapları ise bomboştu.

İstanbul'da ziyaretçilerin dıştan görünen yerlerinin güzelliği ve yapılarının büyüklüğü dolayısıyla hayran kaldıkları askerî binaların içleri ise, yürekler acısı bir durumdaydı. Eşya dolapları ise bomboştu.

Enver'in en büyük meziyeti, kendi ordusu için yapılan uyarıların doğruluğuna inandıktan sonra, elinden gelen bütün [21] çabayı harcayıp Harbiye Nazırı olarak yetkilerini kullanarak Dünya Savaşı sırasında bunları düzeltmeye çalışması olmuştur.

Biz ilk zamanlar değişiklikler yapmak istediğimiz ya da düzeltmeye kalktığımız zaman, kumandanlar sürekli bu işler için bütçede para olmadığından söz ederlerdi. Bu, işleri yokuşa sürmek için en kolay yoldu. Gerçekte ise bulunmayan para değil, düzen, temizlik ve çalışma isteğiydi.

Türk, Alman subayı tarafından işe zorlanmaktan hoşlanmıyor ve verdiği cevaplarla alıştığı biçimde yaşayışını sürdürmeye çalışıyordu. Birçok Türk subayının kanısı ise, büyük rütbeli insanların bizim yaptığımız bu çeşit küçük işlerle uğraşmasının yakışıksız olduğu

noktasındaydı.

Fakat biz çalışmamızı sağlam bir temele oturtmak için bu yolda direnmek zorundaydık. Bir süre sonra yavaş yavaş Türk subaylarının gittikçe büyüyen bir kitlesinin bize yardımcı olmaya başladıklarını gördük.

Tüm Türkiye'nin kilit noktalarında -kurmay yetiştiren Akademi de bunun içinde o zamanlar sağlam olmayan kurallar egemendi ve arazi tatbikatı ihmal olunurdu. Pratik talim terbiye ve dolayısıyla hemen karar verme konusunda, gerek kurmay subaylar, gerekse yüksek rütbeli öteki kıta subayları başarısızdı. Bu nedenle, bütün yetiştirme kurallarının baştan aşağıya değiştirilmesi gerekiyordu.

Türk askerî hastanelerinin çoğunun durumu korkunçtu. Pislik ve akla gelebilecek bütün kötü kokular, tıklım tıklım dolu hastane koğuşlarını dayanılmaz duruma sokuyordu. İç ve dış hastalıklardan yatanlar, yan yana ve hatta aynı yatakta yatırılıyordu. Yatak sayısı az olduğundan, hastalar daha çok koridorlarda sık sık sıralar şeklinde ve kısmen minderler, kısmen de beylikler üzerine yatırılıyordu. [22]

Güçsüz kalan bu erlerden pek çoğu, hiçbir yardım görmeden ölüyordu. Bu çeşit hastaneleri ziyaretim sırasında, bu durumdan hoşlanmadığımı bildirdiğim, hatta bunlara yol açan doktorları Harbiye Nezaretine şikâyet ettiğim için, titizliğim her tarafta duyuldu. Beni başka yollardan şaşırtmaya kalkıştılar. Hastaneleri ziyaretim sırasında pek çok yeri kapalı bulmaya başladım; bunları bana gezdiren doktorlarda da bu kapalı yerlerin anahtarları yoktu. Fakat ben kuşkuya düşüp kapalı yerlerin kesinlikle açılmasını ve içeride ne olduğunun gösterilmesini isteyince, gördüm ki birçok ağır hasta ve özellikle hayatlarından umut kesilenler bu kapalı ve karanlık yerlere konularak ölmeye bırakılmışlardı.

Türkiye'de askerî doktorların yetiştirilmesi, bizim bildiğimizden ve anladığımızdan çok başkaydı. Doktorların büyük bir kısmı, yalnız sabahları hastalarını yoklar ve onlara bir sürü ilaç yazarlardı. Bu ziyaretim sırasında 300 hastanın ateşini ölçmek için bir tek termometre var ise, bunu sevinçle karşılamak gerekirdi. Sıhhiye erlerinden çok azı termometre kullanmasını biliyordu. Çünkü pek azmin okuma yazması vardı.

Yalnız hasta subayların ateşi ölçülürdü. Erler için buna gerek görülmezdi. Kişileri dikkate almadan, işin gereğine göre hizmet etmek, görevi görev olarak yapmak, bu hastane personelinin yabancı olduğu bir durumdu. Onlar her zaman gözaltında iş görmeye alışmışlardı ve buna gereksinimleri vardı.

Askerî Kurul'da en yüksek rütbeli doktor olan Prof. Dr. Mayer, askerî hastanelerde kısa zamanda büyük değişiklikler yaptı ve onları iyi bir duruma soktu. Sonraları, Dünya Savaşı sırasında Türk hastanelerinin görevlerini tam olarak yapmaları, birinci derecede bu doktorun çabalarının sonucudur. Bu arada belirtmeliyim ki, Türk askerî sıhhiyesinin çok [23] bilgili, iyi yetişmiş başkanı Süleyman Numan Paşa'nın çabaları da az değildir.

Askerî Kurul'un ordu hizmetlerinin her alanında başardığı işlerin bize pek çok düşman kazandırdığı da bir gerçektir. Ama buna karşılık, modern görüşlü çok kimsenin, bu çalışmalarla ordunun Balkan Savaşı'ndaki durumuna göre çok ileri gittiğini düşündüğü de yadsınamaz bir olaydır. [24]

II. Amiral Limpus, General Baumann ve İstanbul'daki Kordiplomatik

Alman Askeri Kurulu İstanbul'a geldiği zaman, burada uzun süredir çalışmalarda bulunan bir İngiliz Deniz Heyeti vardı. Heyetin başında Amiral Limpus bulunuyordu. Bu heyetir çalışmalarını sonradan eleştirilene uğramışsa da, bunların doğruluğu konusunda bir şey söyleyemem. Çünkü Doğu'da her türlü iftira kolaylıkla yapılır ve bunlar ağızdan ağıza yayılarak çığ gibi büyür.

Alman Askeri Kurulu yalnız kara ordusuyla uğraştığı ve İngiliz Deniz Heyeti'nin çalışmaları da yalnız donanmayla ilgili olduğu için, her iki kurulun birbiriyle ilişkisi yoktu.

Aralarında bir anlaşmazlık da çıkmadı. Savaştan önce İngiliz Deniz Heyeti ve Amiral Limpus'la ilişkilerimiz dostça oldu.

Yalnız kara ordusu ile deniz kuvvetlerinin ortak manevralarına, bazı temel nedenlerden dolayı izin vermedim.

1914 Haziranında Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, silahlı bir çatışmaya yol açabilecek kadar gerginleşince, Enver'in başkanlığında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya Alman Askeri Kurulu ile İngiliz Deniz Heyeti birlikte katıldılar. Toplantıya, yabancı devlet yurttaşı olarak [25] Amiral Limpus'tan başka Türk Jandarma Kuvvetlerine komuta eder Fransız General Baumann da katılıyordu. Sözleşme gereğince, Türk ordusunda çalışacak yabancı subayların alınmasına benim izin vermem gerekirdi. Bu nedenle, gerek General Baumann ve gerekse jandarmada çalışan öteki yabancı subaylar için benden izin alınması gerekiyordu. Jandarma kuvveti, 80 bine varan seçme birliklerden oluşmuştu. Türk Harbiye Nezareti, olası bir çatışmayı önlemek için ustaca bir yol bulmuş ve Alman Askeri Kurulu'nun gelmesinden birkaç gün önce jandarmayı ordudan ve Harbiye Nezaretinden ayırarak Dâhiliye Nezaretine bağlamıştı. Bundan ötürü Baumann ile ilişkilerimiz bu çerçevede içinde oldu. Kendisinden her zaman saygı gördüm ve bu durum sonuna kadar sürdü.

1913 yılı Aralık ayında İstanbul'a vardığımda, Kordiplomatik Duayeni⁸, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun Sefiri Kont Pallaviçini'ydi. 1918'de Mütarekeden sonra Suriye'den İstanbul'a döndüğüm zaman, Kont Pallaviçini yeni 'Duayen'di. Pallaviçini, 12 yıl gibi bir zaman Avusturya Sefirliği görevini sürdürmüş ve Türklerin gerçekten güvenini ve saygısını kazanmıştı. Eski ekol diplomatlardan olan Pallaviçini, kendisini yakından tanımayanlara tam anlamıyla "bön" bir insan olarak görünürdü. Her yeni haberi büyük bir şaşkınlık ve derin ilgiyle karşılardı. Oysa, Türkiye'deki her olaydan önceden haberi olur, ama bunu kimseye sezdirmezdi. Her yerle ilişkileri olduğu için, haberleri öteki diplomatlar gibi yalnız politik ajanlar aracılığıyla almaz, çeşitli kaynaklardan yararlanırdı. Alman İmparatorluğunun sandığı gibi kötümser bir insan da değildi; tersine, olacakları çoğu zaman, [26] önceden doğru olarak sezer ve tahmin ederdi. Ata binmekten çok hoşlanan, İstanbul ve Tarabya'da pek çok kişi tarafından tanınan ve sevilen, her tanıdığını güler yüzle ve Avusturyalıların geleneği üzerine Lâtince "Servus!"⁹ diye selâmlıyan bu zeki diplomatın savaş yılları boyunca büyük sıkıntılar çektiğini düşünmek güç değildir.

Türkiye'de kaldığım beş yıl içinde beş Alman sefiri tanıdım. Bunlardan birincisi Baron von

Wangenheim'di. Baron von Wangenheim, 1915 yılı sonbaharında İstanbul'da öldü ve Tarabya'daki sefaret bahçesinde hazırlanan mezara gömüldü. Alman Askeri Kurulunun Türkiye'ye gönderilmesini hazırlayan ve sağlayan, ayrıca Türk-Alman işbirliğini gerçekleştiren Baron von Wangenheim'dır. Bunu kişiliği, enerjisi ve üstün çalışmasıyla başarmıştı. Türklerin iç sorunlarına ve özellikle Jön-Türklerin, İttihat ve Terakkinin ortaya attığı düşüncelerin yarattığı durumlarını değerlendirilmesinde, bana göre, biraz fazlaca iyimserdi. 1915 yazındaki hastalığı sırasında von Wangenheim'a Prens Hohenlohe vekâlet etmişti. Bu vekâlet, Kont Volf Metternich bu önemli göreve atanıncaya kadar sürdü. Bu son derece akıllı ve uzak görüşlü diplomat -ki Türkler tarafından biraz çekingen görülmüş olması söz konusudur-İstanbul'daki Almanlar tarafından örülen entrika ağı karşısında ancak bir yıl tutunabildi. Enver, 1916 sonbaharında, bir kısmı Alman Sefaretinde, öteki kısmı Türk Genelkurmayında bulunan Alman subaylarıyla birlikte Pless'deki Alman Genel Karargâhına gittiği zaman, Türk hükümetinin hiçbir yetkisini taşımadığı halde, Alman sefirinin değiştirilmesini istemiş ve isteği genel karargâh tarafından yerine getirilmişti. Kont Metternich'in yerine gelen sefir von Kühlmann, Türkiye'yi gençken tanımış ve Türk düşünce tarzını gerçekten [27] iyi bilen ve buna göre davranmayı başaran bir insandı. 1917 yazında aynı Alman entrikacılar ona karşı da harekete geçtiler. Eğer Kühlmann, Alman Hariciye Nezaretine atanmış olmasaydı, bu kere amaçlarına ulaşacaklarına hiç kuşku yoktu.

Türkiye'deki bu Alman entrikacıları aramaya kalkışırsanız, hep aynı kişilerle karşı karşıya gelirsiniz. Bunların adlarını İstanbul'da herkes bilir, ama bunlara karşı hiçbir şey yapılamaz. Çünkü bunlar İstanbul'da otururlar, telefon ve telgrafla Alman görevliler üzerinde baskı kurarlar, sonra da Enver'in adı ya da imzası arkasına saklanırlar.

Ben burada yabancı ülkelerdeki yüksek dereceli memurlar ve subaylar hakkında Almanya'ya, bu kişileri kötüleyen, alçaltan gerçek dışı jurnaller yazanların çalışmalarına entrika diyorum. Bu entrikacılar, genellikle kendilerinden üstün kimseleri jurnal ederlerdi. Eğer Alman hükümeti ile Alman ordusunun başındaki kişiler, bu yüksek dereceli memur ve subayları korumak isteselerdi, kendilerinin o görevlere getirdikleri kimselere tam olarak güvenirler ve entrikacıların jurnallerini önemsemezlerdi.

Bu eski Prusya ilkesinin yerinde olduğunu savaşta ve öteki yerlerde görmek ve incelemek olasıdır.

Von Kühlmann'dan sonra 1917 sonbaharında Kont Bernstorff sefir olarak geldi ve Mütareke'ye kadar kaldı. Türkiye gibi kendisiyle ilgili doğru karar verilmesi güç olan bir ülkede bu sık değişimlerin amaca uygun sonuçlar vermeyeceği açıktır.

Savaş, sefaret için özel güçlükler yaratıyordu. Askerî alanda yetkisi olanlar, yani ateşemiliterler ile deniz ateşeleri, raporlarını yazarken kendi özel görüşlerini ortaya koyuyorlardı. [28] Bu kişilerden, derin bir görüşü ve büyük yeteneği olan Albay

Leipzig'den¹⁰ başkaları, yazdıkları gerçeğe uygun olmayan raporlarla hem Türkiye'ye, hem de Almanya'ya kötülük etmişlerdir. Bunların ve Türk Genel Karargâhındaki bazı Alman subayların Almanya'daki bazı gizli makamlara gönderdikleri raporlar, Türk askerî konusunda Almanya'da yanlış kanılar uyandırmış ve çok zararlı olmuştur.

Bu efendiler -ki Türk birliklerini ancak Enver'in kısa süren gezilerinde görebiliyorlardı, Türk ordusunun gerçek iç yapısı, değişimi ve özellikle subayların durumu hakkında karar

veremezlerdi. Bu nedenle Dünya savaşı boyunca Alman Genel Karargâhında Türkiye hakkında büyük ümitler beslenmiş ve sonları kötüye gideceği bilinen hareketler, bu karargâhça da doğru bulunmuş ve yapılması istenmiştir.

Alman ordu yönetimi -ki çoğunlukla Türkiye'deki yedi ayrı yerden ve çok kere birbirini tutmayan askerî raporlar alıyor ve daha bir yığın işlerin yükü altında eziliyordu-Türkiye gibi uzak yerlerle ilgili doğru ve yerinde karar veremezdi.

1917 yılı Ekim ayında, Kreuznach'daki Alman Genel Karargâhında General Ludendorff, bana bu güçlükleri anlattı.

Almanya, mademki Türkiye'ye gönderdiği Askerî Kurula ona tanıdığı geniş yetkiyle birçok şeyi yaptırıyordu, şu hâlde askerî raporların verilmesi konusunda da tek yetkili makam olarak Askerî Kurulu görevlendirmesi daha uygun olurdu.

Türkiye'nin her yanına dağılmış bulunan, ordunun içinde ve onunla işbirliği yaparak çalışan Alman Askerî Kurulunun üyelerinin, kuşkusuz ki, ateşemiliter ve deniz ateşelerinden daha çok haber alma kaynakları vardı. Eğer ateşeler, sefaretin vazgeçilmez bir parçası olarak kabul ediliyor idiyse, bunların [29] ele geçirdikleri haberler, Askerî Kurula verilir ve bu yoldan Almanya'daki yüksek makamlara ulaştırılabilirdi. Almanya'daki merkez için büyük önem taşıyan askerî raporlar, ancak bu yolla sorumluluklarına uygun biçimde bir makamda toplanıp yazılabilirdi. Yüksek karar makamlarında bulunanlara gönderilecek raporlar, yürütme görevinde ve işin içinde olan kimselerce yazılmalıydı, bunun dışında, danışman olarak yararlanılabilecek kişiler tarafından ya da işi genel olarak dışarıdan görenler tarafından doğrudan doğruya gönderilen raporlar sorumsuz ellerden çıktığı için çok kere yanlış, tehlikeli ya da kişisel çıkar güden cinsten şeyler olabilirdi. Bu durum, kendi ülkemizden çok, dış ülkelerden gelen raporlar için daha önemlidir. Çünkü yabancı ülkelerden gelen haberlerin denetimi daha güçtür.

Bu düşünceler, beş yıl içinde yaşanmış deneyler zincirine dayanmaktadır. Bunlar ortaya çıkarılıp söylenmelidir ki, geçmiş olaylardan gelecek için ders alabilelim.

Alman Askerî Kurulu ile öteki yabancı devletlerin sefaret görevlileri arasında savaştan önce bir yakınlık söz konusu olmadığı gibi, bir çatışma da yoktur. Örneğin 1914 Haziranında İngiliz Kralının doğum gününde, birçok Alman subayı İngiliz Sefaretindeki törene katıldılar.

Rus Sefiri Giers bile, Birinci Kolordu Komutanlığına atanmamdan sonra takındığı düşmanca tavrı, bu makamı bırakmamdan sonra değiştirdi.

İtalya Sefiri Marki Garroni, İtalya hükümeti 1914 Ağustosunda Üçlü İttifaktan çekildikten sonra bile, Almanlara karşı dostça davranmasını sürdürdü.

Haliç'e bakan Amerikan Sefaretinde oturan Sefir M. Morgentau ve ondan sonra gelen Eltus'u ancak törenlerde görebiliyorduk. [30] Bunların eşleri, Amerika'nın zengin kaynaklarından yararlanarak yardım derneklerine cömertçe bağışlarda bulunuyorlar, böylece Türklerin sevgisini kazanıyorlardı. Hollanda, İsveç ve Bulgar sefarethanelerine, savaş başladıktan sonra bile, birçok subayımız gidip gelmeye devam ettiler. [31]

III.

Savaşın Başlamasına Kadar Askerî Kurul

Enver, Harbiye Nazırı olduktan sonra, Erkânıharbiye Reisliğini de üzerine aldı. Kendi söylediğine göre, bu iki makam arasında her zaman var olan anlaşmazlıkları böylece önlemek istiyordu.

Enver, Erkânıharbiye'de kendisine birinci yardımcı olarak von Bronsart'ı seçti. Bu konuda bazı sağlam kuşkularım olmasına rağmen, bu atamaya izin verdim. Öteki önemli makamlar, Alman Askerî Kurul sözleşmesinde belirtildiği gibi, Türklerin elinde kaldı.

Alman kurmay subayları, aynı zamanda danışman öğretmen olarak bu makamlarda kalacaklar, Türk subaylarını çeşitli alanlarda yetiştirecekler ve bu subayları ileride kendi ordularında bu görevleri tek başlarına yapacak duruma getireceklerdi.

Alman Askerî Kurulunun görevi, belirli bir süreyle sınırlandırılmamıştı. Bu nedenle, Türk subaylarının yetiştirilmesi birinci derecede önem taşıyordu.

Savaşın başlamasından sonra, önceleri Alman subaylarının kullanılması düşünülen bazı önemli yerlere ve kilit noktalara Türk subaylarının atanması zorunluluğu ortaya çıktı. [33] Sonraları ise, Türk Ordusunda, Türk Genelkurmayında ve Türk menzillerinde daha çok Alman subayı kullanmak zorunluluğu duyulunca, Türkiye'deki Alman subayı sayısı artırıldı. Alman subayları hem Türkçe bilmedikleri, hem de ülkeyi ve Türk ordusunu pek yüzeysel biçimde tanıdıkları için, bu güç koşullar altında omuzlarına yükledikleri sorumluluk çok büyüktü.

Bunun sonucu, mantık neyi gösteriyorsa öyle oldu. Türk Genel Karargâhı'ndaki önemli makamlardan pek çok Türk kurmay subayının uzaklaştırılması, bu subaylarda hoşnutsuzluk ve dolaylı direnme yarattı. İş bu kadarla da kalmadı; Türkiye ile ilgili birçok işin Alman subaylarından gizli olarak yürütülmesi gibi bir durumla karşılaşıldı ve birlikte çalışma olanağının ortadan kalkmasından başka, arada gerginlik de belirdi.

Enver'de böyle durumlar karşısında Almanlarla birlikte çalışmayı düzenlemek için gerekli deneyim, görüş ve kavrayış noksandı. Enver, Alman çalışma biçiminin iyiliğini anlıyordu, ama bunu sağlamak için kendi ordusunda yapacağı sınırlamaları -ki din, dil ve iç düzen bakımından çok gerekliydi-gittikçe daha az önemsiyordu.

Daha Çanakkale savaşlarının başlamasından önce bile, kendisinin benim önerime ve öğütlerime gereksinimi olmadığını sanıyor ve kanısını, çevresine ne kadar Alman subayı toplarsa, o ölçüde güçlendiriyordu. Bu olayların ortaya çıkması, bana ileride olacak olayların yaratacağı güçlükleri düşündürüyordu.

1914 yılının ilk yarısında ve savaştan önce, Alman Askerî Kurulu'nun subay sayısı anlaşmaya göre 42 idi. Bu, vilâyetlerdeki kıta ve kurmay subay gereksinimini karşılamak için 70'e yükseltildi. Bu sayı, Türk ordusu gibi büyük bir ordu için çok sayılamaz. Fakat gelin görün ki, savaşın sonlarına doğru [34] Alman Askerî kurul üyesi olarak Türkiye'ye gelen subay, askerî doktor ve öteki görevli sayısı 800'e ulaştı. Bunların içinde dış ülkelerde kullanılmaları doğru olmayan kişiler de vardı. Dünya Savaşı'nda Alman Ordusunun verdiği kayıp bu istenmeyen durumun nedenini açıklar.

1914 yılının ilk yarısında merkezdeki ve kıtalardaki çalışmaların dışında, özellikle İstanbul'da Piyade, Sahra Topçusu, Yaya Topçu okullarına ve Ayazağa'daki Süvari Assubay okuluna Alman yönetici ve öğretmenler verildi, bu okulların öğretim planları genişletildi.

Bunlardan başka bir süvari subay okulu ve bir nakliye okulu kuruldu. Eylül başında benim gözetimim altında Gelibolu ile Tekirdağ arasında büyük bir manevra planlanmıştı ve bu sırada bir de karaya çıkarma yapılacaktı. Bundan sonra da Batı Anadolu'da büyük bir kurmay gezisi düşünmüştüm. Bu sırada Dünya Savaşı patladı. Bu savaşta Türkiye önce tarafsız kaldı, ama seferberliğe hemen başladı. [35]

IV. Dünya Savaşında Türkiye'nin Tarafsız Kaldığı Günler

1914 yılının Ağustos ayı başlarında bir akşam üstü, Tarabya'daki Alman Sefareti'ne davet edildim. Oraya vardığım zaman Sefir Baron von Wangenheim ile Enver'i bir arada buldum. Bana Almanya ile Türkiye arasında gizli bir anlaşma tasarısını hazırlamakta olduklarını açıkladılar ve Türkiye'nin Dünya Savaşı'na girmesi durumunda, Alman Askerî Kurulu'nu nasıl kullanmaları gerektiği konusundaki düşüncelerimi sordular. Ben -sözleşmeye göre-toplu olarak Almanya'ya dönmek zorunda olduğumuzu anımsattım. Sefir, Askerî Kurul'un kendilerine, Almanya Avrupa'da bir savaşa girerse, Alman Askerî Kurulu'nun ülkesine dönmesi değil, Türkiye'de bırakılması durumunda ne yapılması gerektiğini sordu.

"Eğer Askerî Kurul Türkiye'de kalırsa ve Türkiye de savaşa girerse, Alman subayları, savaşın yürütülmesinde gerçekten etkili olacak makamlara getirilmelidir" dedim. Bunun üzerine, Askerî Kurul konusundaki bu öneri, kuşkuyla yer bırakmamak için Fransızca olarak şu şekilde dile getirildi: "Influence effective sur la conduite générale de l'armée."¹¹ [37]

Anlaşma sözleşmesi tasarısının öteki maddeleri konusunda bana hiçbir bilgi verilmedi. Eylül ayı başında sefirden yazılı olarak bu konuda bilgi istedim. Sefir, 5 Eylül tarihini taşıyan karşılığında, bilgi vermeyi geri çeviriyordu. Bunu burada açıkça yazmamın nedeni, Askerî Kurul'un siyasal oluşların tam olarak dışında ve bunlardan habersiz bırakıldığını belirtmektir.

O gece sefaretten ayrılacağım sırada, Enver bana bir savaş durumunda kendisinin Başkomutan Vekili atanacağını ve benim de kendisinin Kurmay Başkanlığını kabul edip edemeyeceğimi sordu. Bu öneriyi kabul edemeyeceğimi, çünkü savaşta bir kıtaya komuta etmeyi seçeceğimi söyledim.

O günlerde Türkiye'nin savaşa gireceği ya da tarafsız kalacağı yolunda birbirini tutmaz bir sürü haber çıkıyordu. Anlaşma görüşmeleri konusunda ne Alman, ne de Türk kaynaklarından bir haber alamıyorduk. Durum Alman subayları için sıkıntılıydı. Almanya'da savaş başlamıştı. Birkaç gün sonra, Türkiye'nin tarafsız kalacağı açıklandı. Bunun üzerine İmparatora çektiğim 11 Ağustos tarihli telgrafla Alman Askerî Kuru

sözleşmesi gereğince bütün Alman subaylarının Almanya'ya geri çağrılmalarını rica ettim. İmparatorun 22 Ağustos tarihli cevabında, şimdilik Türkiye'de kalmamız emrediliyordu. Bundan dolayı görev bakımından bir kaybımız olmayacak, Türkiye'de geçirdiğimiz süre, savaşta ve Alman Ordusunda bulunuyormuşuz gibi hesaplanacaktı. Hemen topladığım Alman subaylarına bu emri bildirdiğim zaman, herkes büyük bir üzüntüye kapıldı. Çünkü herkes savaşın pek uzun sürmeyeceğine ve biz katılmadan bitivereceğine inanıyordu. Türk nazırlarının çoğunluğunun tarafsızlıktan [38] yana olduğu bilindiği için, Türkiye'nin savaşa gireceğine kimse ihtimal vermiyordu. Eylül ayında Alman subaylarının geri çağrılması için yeniden başvurmam üzerine, Askerî Kabine Şefinden aldığım 27 Eylül tarihli telgrafta şöyle deniliyordu:

"İmparator Hazretleri, oradaki memuriyette çalışmanızla savaşta herhangi bir görevde bulunmanızın aynı sayılacağını bir kere daha hatırlatmamı emir buyurdular. İmparatorun da onayına mazhar olan sefaret politikasına karşı muhalefet hareketlerinden kaçınmanız da İmparator Hazretlerinin özel emirleri gereğidir... vb."

Türkiye seferberliği, Balkan Savaşı'ndakinin tersine, pürüzler çıkmadan 1914'te kolaylıkla tamamlandı. Bunun nedeni, Alman Askerî Kurulu ile Türk kurmay subaylarının birlikte hazırladıkları seferberlik emirlerinin yalnızca gerekli olan genel hükümleri içermiş olmasıydı. Yoksa çok geniş Osmanlı Devleti'nin çok çeşitli olan bölgelerinin koşullarına uyacak ayrıntılı bir karar, her tarafta karışıklığa neden olabilirdi. Gerçekte seferberlik de güç değildi. Çünkü bir önlem olarak zamanından önce yapıldığı için çok zorluk yaratmıyordu.

Birliklerin savaşa elverişli biçimde yetiştirilmesi için de bu çözüm yolu daha uygundu. Çünkü birlikler seferber duruma getirilmiş, sayıları artırılmış, muvazzaflar gibi yedek subaylar da celbedilerek birliklerin savaşta sevk ve yönetimi konusunda onlar da yetiştirilmişti. Önceleri birliklerin asker sayılarının azlığı nedeniyle, talim ve terbiyeden gereğince yararlanamıyordu.

I. Kolordu İstanbul'da ve yabancıların gözü önünde bulunduğu için, barış zamanındaki kadrosu da çok yüksek tutuluyordu. Ama dışarıdaki kolordularda asker sayısı çok değişti. [39] Örneğin 1914 yılında Tekirdağ'da öyle piyade bölüklerine rastladım ki, 20 erden çok göreve çıkamıyorlardı.

Seferberlikte kurulan Türk Genel Karargâhı, daha Ağustosta çeşitli orduların oluşturulmasını emretmişti. Karargâhı İstanbul'da bulunan 1. Ordu Komutanlığı'na ben atanmıştım. Bu ordu, beş kolordudan oluşacaktı. Bu kolordular İstanbul çevresinde, Trakya'da, Çanakkale'de ve Bandırma'nın güneyinde bulunuyorlardı. Merkezi Halep'te olan 6. Kolordu da emrime verilmişti ve yavaş yavaş İstanbul'daki Yeşilköy yakınına getiriliyordu.

Bahriye Nazırı Cemal Paşa, merkezi yine İstanbul'da bulunan 2. Ordu Komutanlığı'na atanmıştı. Bu orduya da Orta Anadolu'da bulunan iki kolordu bağlanmıştı. Ayrıca üç kolordudan oluşan bir 3. Ordu da Kafkasların batısında Erzurum'da kurulmuştu. Bu ordunun bölünmesi, bir anlam ve amaç taşıyordu. Buna karşılık şurasını kabul etmek

gerekir ki, savaş süresince Türkiye'de dokuz ordu oluşturulmuştur ve bunayetecek kadar kıta olmadığından bu tutum, tam olarak amaçsız kalmıştır ve kimi zaman öyle ordular oluşturulmuştur ki, bunlar yalnız birer karargâhtı ve hemen hemen hiçbir birliği yoktu. Bu konuda en ilgi çekici örnek, 1917 yılında İstanbul'daki 1. Ordu idi. Bu ordunun, birkaç bölük ve milis örgütünden başka tek bir piyade alayı vardı. Bundan başka 1918'de 2. Ordunun savaşabilecek durumda yedi piyade taburu bulunmaktaydı. 1918'de Filistin Cephesi'nde savaşan ve ordu adını taşıyan üç savaşçı birlikten her birinin piyade sayısı, savaşın başındaki tek bir Türk tümeninin sayısından azdı.

Sonradan yapılan ve yalnız gösterişe dayanan bu örgüt, emirlerin birliklere ulaştırılmasında yarattığı güçlüklerden başka, Türklerin usulünce karargâhlara birçok subay, er ve binek hayvanı ayrılması yüzünden, bu varlıklardan başka yerlerde yararlanmak olanağı da ortadan kalkıyordu. [40]

Ben şahsen Alman Askerî Kurulu'nun başkanı olarak, Türk Genel Karargâhıma bu konuda en küçük bir etkide bulunmadım.

Ağustos ayının ikinci yansında, Göben ile Breslav'ın Çanakkale Boğazı'ndan içeri alınmasından bir süre sonra, Enver, bir askerî toplantı yaptı. Bu toplantıda, Alman Sefiri, Göben'le gelen Amiral Suşon, Alman kara ve deniz ataşeleri, Enver'in Kurmay Başkanı ve öteki subaylardan başka ben de vardım.

Burada, Türkiye ileride savaşa girerse, Süveyş Kanalı'na karşı bir harekât yapmanın yararlı olup olmayacağı tartışıldı. Denizciler bu harekete çok istekli göründüler. Ben bu düşüncede değildim. O zamanki düşünceme göre, Rusya'daki Alman-Avusturya cephesinin sağ tarafında ve Odesa ile Akkerman arasında Türk birliklerine yaptırılacak bir çıkarma harekâtı, Avusturya cephesinin sol kanadının yükünü hafifletecekti.

O sıralarda Rus Karadeniz Filosu pek kuvvetli sayılmadığından, hızlı ve cesur bir harekâtle böyle bir girişimin başarıya ulaşması teknik bakımdan kolay görünüyordu. Ayrıca Odesa bölgesinde, az talim ve terbiye görmüş Rus birlikleri bulunduğundan, başarıya ulaşmak daha kolaydı. Karaya çıkacak birliklerin başarılarının sürmesi için Rus filusunun yenilgiye uğratılması gerekirdi. Bunun için Amiral Suşon'un kesinlikle belirttiği gibi Göben ile Breslav'ın bu işi başarabilecekleri ümit edildiğine göre, harekât başarıyla sonuçlanabilirdi.

Ama ben bu görüşümde yalnız kaldım. Toplantıya katılanların hepsi, Süveyş Kanalı'na yapılacak harekâtın çok daha etkili olacağına inanıyorlardı.

Ben daha o zamandan Türkiye'nin sınırlı olanaklarına ve [41] Mısır'la olan kötü ilişkilerine bakarak, Mısır'ın nasıl ele geçirileceğini bir türlü anlayamıyordum. Denizlere İngilizler egemen olduklarına göre kısa sürede Hindistan'dan ve öteki sömürgelerinden, hatta İngiltere'den birlikler getireceklerdi.

Süveyş Kanalı'ndaki İngiliz kuvvetleri her türlü modern savaş araç-gereçleriyle donatılmıştı. İki yandaki dört demiryolu hattı ve bol demiryolu malzemesi, birliklerin tehlikeye girmiş bölgelere hızla taşınmasını sağlayabilirdi. Kanal bölgesindeki uzun menzilli toplar, İngiliz savaş gemilerindeki büyük çaptaki toplar ve Kanal'da yüzen bataryalar düz alanda çok uzak noktalara ulaşabilirlerdi.

İngilizlerin Süveyş Kanalı'na ne kadar önem verdiklerini, çok önceleri Lord Cramer, Kıbrıs adasından çekilmek söz konusu olduğu zaman söylemişti: "Hindistan, İngiliz İmparatorluğumun merkez noktasıdır. Bu nedenle, Süveyş Kanalı'nın elde tutulması,

İngiliz gerçek politikasının temelidir. Bunun için de yalnız Kanal'ı elde bulundurmamak yetmez, onun iki kıyısındaki toprakları da elde tutmak gerekir. Bu toprakların kapsamı da, en azından Mısır ile Sina Yarımadası ve Akabe Körfezi'nden Elariş'e kadar olan alandır." Bu askerî ve politik temel ilke ortada dururken, askerî hayallere kapılmak hiç de doğru değildi.

Şimdi Mısır'da karargâh kurmuş ve yerleşmiş İngiltere'ye karşı bir Türk kolu Tih Sahrası'nda en az yedi gün yol alacak ve Kanal'a varacak, bu sırada insanların ve hayvanların içecekleri su ile atılacak her top mermisi çölde deve sırtında taşınacaktı... Böyle bir harekâta, her halde ilk başarı bir baskınla umulur, ama düşmanı yenilgiye uğratacak bir anlam taşımaz.

Çünkü Kanal'a ulaşacak kuvvet, düşmanın bütün hareketlerini engelleyecek güçte değilse, [42] düşmanın karşı koymasıyla geri çekilmek zorundadır. Ulaşım olanakları ve yolları son derece sınırlı olan Türkiye, nasıl olur da büyük kuvvetleri buraya kadar yollayıp besleyebilir. Bana göre Mısır'ın ele geçirilmesi konusunda Almanya'da açık bir düşünce yoktur. İngiltere'nin can damarı olan Mısır'ın ele geçirilmesi konusunda hayale kapılmıştır. Bunda denizcilerin suçu büyüktür. Fakat bunlar, Türk topraklarında bir kara savaşının nasıl yönetilebileceği konusunda bir düşünceleri olmadıkları için hoş karşılanabilir.

Benim bu konudaki görüşüm şuydu: Mısır harekâtı için çok sınırlı bir başarı şansı görüyordum: diğer harekât -Odesa'ya çıkarma-içinse büyük ümit besliyordum. Bu düşüncelerimi açıklamam üzerine de, 15 Eylülde Alman Şansölyesi, İstanbul'daki Almar Sefiri aracılığıyla bana bir emir göndererek Süveyş Kanalı'na yapılacak harekâta karşı çıkmamamı bildirdi. 17 Eylülde ise, doğrudan doğruya Alman Genel Kurmay Başkanlığından aldığım bir telgrafta, "Genel çıkarlar açısından Mısır'a karşı girişilecek harekât çok önemlidir. Ekselansınız, Türkiye tarafından önerilen harekâta karşı cephe almayarak bu görüşe uymalısınız" deniliyordu.

Türkiye'de ulaşım yollarının stratejik durumuyla ilgili bir fikir edinmek için önce savaş sırasında Türkiye'deki demiryollarının durumu konusunda birkaç söz söylemek gerekir:

İstanbul'u Avrupa'ya bağlayan Doğu Demiryolu¹², Balkan Savaşı sırasında hiçbir işe yaramamıştı. Savaştan önceki son aylar içinde ve savaş sırasında büyük gereksinmeye karşılık verecek olan bu hat, hiç değilse olanak ölçüsünde yeniden elden geçirilmişti. Dik yokuşlu, dar dönemeçli olan bu tek hatlı demiryolu, gerçekte yapılış olarak pek iyi değildi. [43] Türkiye'nin öteki büyük demiryolu hattı, İstanbul ile ülkenin ortası arasında ve sınırlara doğru tek bağlantıyı sağlayan "Anadolu-Bağdat" hattı, gerçekte Almanlarla İsviçrelilerin ellerindeydi. Bu hattın yönetiminin başında yıllardan beri İstanbul'da oturan, ülkenin durumunu çok iyi bilen, gerçekten çok becerikli ve zeki olan Direktör Hugenen ile Müşavir Günther vardı. Gerek direktörün ve gerekse hattın öteki görevlilerinin, ellerinden geldiği ve Türkiye'de olanak buldukları ölçüde, her şeyi yaptıklarını söylemek haktanırılık olur.

Fakat tek hatlı ve yeteri kadar lokomotif ve vagonun bu yolun Avrupa'daki benzerleri gibi olamayacağı açıktır. Suriye, Filistin ve Elcezire ile bağlantının can damarı olan Toros tünelleri, savaştan önce daha tamamlanamamıştı. Bitmesi ancak 1918 yılı Eylül ayının sonunda oldu ki, Türkiye'nin askerî bakımdan çöküşü de bugünlere rastlıyordu. Bu

nedenle 1918 Ekim ayına kadar, tek bir trenin doğrudan doğruya Halep'e kadar gönderilmesi gerçekleşmemiştir.

Savaşın sonuna kadar her trenin Toros'un kuzeyinde aktarma yapması gerekiyordu. Toros ulaşımı, başlangıçta araba ve develerle, sonraları kamyonlarla dağ yolu üzerinden yapılıyordu. Daha sonra tünel, küçük bir kesitte açılınca, büyük hattan dekovil hattına yapılan aktarmalarla ulaşım sağlandı. Bu nedenle Toros'un kuzey ve güneyinde işletme malzemesinin dengeli bir şekilde bölünmesi olanaksızdı. Aynı güçlükler, ilk zamanlar Amanos dağlarında yapılan tünellerde de vardı. Sonraları bu hat hızla tamamlanarak bu zorluklar giderildi. Halep'ten güneye, yani Suriye, Filistin ve Hicaz'a giden demiryollarının hiçbiri bütün savaş süresince kendilerinden beklenen işi göremediler. Bu hatlar, savaş dolayısıyla artan taşıma işini karşılayacak şekilde ve bir proje olarak tamamlanıp geliştirilemedikleri gibi, [44] günlük işletmelerin gerektirdiği düzenleme ve yenilikler de yapılamadı. Malzeme noksandı. Rayak'tan sonra hattın genişliği değişiyordu. Lokomotifler için yakacak sağlanamıyordu. Kömür ya hiç gelmiyor, ya da İstanbul'dan çok az gönderiliyordu. Buralara -o sıralarda da çok az olduğundan-odun da zorlukla sağlanıyordu. Türkiye'nin güney ve güneydoğu ülkeleriyle olan bağlantısının temelini oluşturan Toros ve Amanos sıradağlarının kolaylıkla aşılması işinin önemini, Türk Genel Karargâhı'nın seferberlikle birlikte göremediği açıktır. Bunların tamamlanması için gereken işçi ve malzemenin, daha seferberliğin başında topluca buraya gönderilmesi gerekirken, toplananlar da başka yerlere dağıtılmıştı.

Ankara-Sivas hattı ile Diyarbakır'a giden demiryoluna ve Kızılırmak'ı kolaylıkla geçilir duruma getirme işine, sanırım sıra gelmemiştir. Ankara-Sivas hattı üzerindeki pek çok derede yapılacak demir köprüler için gereken malzemenin Almanya'dan getirilmesi düşünülmüş, hatta nüfuzlu bazı Türkler bu işi üzerlerine almak istemişlerdi. Ama bu hattın önemi, savaş sırasında pek kendisini göstermedi.

Ben bu konuları Alman Genel Karargâhı'na zamanında, 25 Ekim 1916 tarihli raporunda bildirmiştim. Bağdat hattının, Irak'ta savaş alanı olması olasılığı bulunan yerlerin yakınlarına kadar olsun uzatılmadığı herkes tarafından bilinmektedir. Irak'taki ordunun menzil hattı, Halep çevresine kadar Suriye ulaşım hattıyla ortaktır. Halep'ten sonra ulaşım hattı, ya Fırat Irmağı boyunca doğrudan doğruya Bağdat yönünde gider ya da demiryolu boyunca Resülayn'a varır. Ve ondan sonra 350 kilometre uzunluğunda bir yolla yağmurlu havalarda [45] çamur olan yumuşak topraklı, hatta bataklık bölgeleri izleyerek Musul'a ulaşır ve buradan tekrar 350 kilometre uzunluğunda bir yolla -ancak Samerra'daki son kısımda dekovil hattı vardır-Bağdat'a varır.

Türk demiryollarının işletilmesinde Alman askerî örgütünün kullanılmasındaki zorluk, bütün savaş süresince gerek Alman ve gerekse Türk makamlarınca gereğince değerlendirilemedi. Alman subayları, ülke koşullarına ve Türk yönetiminin özelliklerine uymadıkları için, Alman yöntemlerinin Türkiye'de de aynen uygulanabileceğini sanıyorlardı. Demiryollarında çalışan Türk subayları ise, Alman ilke ve yöntemlerine pek kulak asmadan, işi kendi bildiklerine göre götürüyorlardı.

Türkiye'de bulunan büyük demiryolu ağının birbirleriyle bağlantılarının çok sınırlı olduğu biliniyordu. Eskiden ülkeyi yöneten insanlardan birçoğunun, demiryollarının ülkenin huzur ve düzenini tehlikeye düşüreceği yolundaki yanlış düşüncesi, bunların sınırlı

kalmasına neden olmuştu. Bu konuda Şark ihmalciliğinin de büyük payı vardı. Var olan demiryollarından biri, bir İngiliz şirketi tarafından yapılan Aydın-Kasaba hattı ve öteki, bir Fransız şirketi tarafından yapılan Bandırma-Manisa hattı idi ki, bunlar, Türkiye savaşının sevk ve yönetimi bakımından ancak ikinci derecede önem taşıyordu. [46]

V. Türkiye'nin Savaşa Girişi

1914 yılı Ekim ayının son günlerinden birinde Alman Sefareti Deniz Ateşesi Binbaşı von Laffert, Pangaltı'ndaki Harp Okulu'na yerleşmiş olan 1. Ordu Karargâhı'na gelerek, son derece acele bir iş için görüşme isteğinde bulundu... Binbaşı von Laffert, büyük bir heyecanla yanıma geldiği zaman Göben ile Breslav'ın Karadeniz'de Boğaz'ın girişinde Rus savaş gemileriyle başarılı bir çatışma yaptığını haber verdi. Rus Filosundan bir mayın gemisi batmış, bunun üzerine filo geri çekilmeye başlamıştı. Göben ile Breslav, Türk filosundan küçük birkaç gemiyle birlikte Rus filosunu Sivastopol yönünde izlemeye koyulmuştu. Amaç, Rus kıyılarını bombardıman etmektir.

Bu durum karşısında, Türkiye'nin artık tarafsızlığını bırakarak savaşa gireceği kuşku götürmüyordu. 30 Ekim tarihinde Türk Genel Karargâhı'nın resmî tebliği şöyleydi:

"Donanma Komutanlığı'ndan 29 Ekim 1914'te ve akşam saat 11.15'te bildiriliyor: Rus Donanması, 27 ve 28 Ekim tarihlerinde yaptığı manevralarla ve sürekli olarak bütün hareketlerini takip suretiyle Türk Donanmasını taciz etmiştir, düşman bir tavır takınmıştır. [47] Bir mayın gemisi, üç torpido, bir kömür gemisi bu düşmanca amaca uygun olarak Boğaz'a doğru ilerlerken, Göben, mayın gemisini batırarak kömür gemisini esir almış ve bir torpidoyu ağır şekilde tahrip ederek 3 subayla 72 eri esir almış, Sivastopol limanını başarıyla bombardıman etmiştir.

Mayın gemisinde 700 mayınla 200 görevli bulunuyordu. Torpidolarımızca kurtarılan 3 subay ve 72 er, 30 Ekim'de İstanbul'a getirileceklerdir. Esirlerin sorguya çekilmesiyle anlaşılmıştır ki, Ruslar, Boğaz'ın ağzına mayın dökerek Türk Donanmasını tahrip etmek istemişlerdir.

Breslav, Azak Denizi'nin doğusundaki Novorasisk'ta 50 petrol deposuyla birkaç buğday silosunu tahrip etmiş ve 15 askerî nakliye gemisini batırmıştır."

Bu savaş haberi, üzerimde bir sürpriz etkisi yaptı. Ne Alman sefirinden, ne de Amiral Suşon'dan -ki Türkiye'nin Mısır'a saldırması işi yüzünden aramızda çıkan anlaşmazlıktan sonra kendisiyle bir kere bile görüşmemiştim-politik havanın bu derece gergin olduğu bir zamanda Türk Donanmasının Karadeniz'e çıkacağına

ilişkin bir haber almış değildim.

Yalnız birkaç hafta önce, 20 Eylül'de, güvenilir kaynaklardan Sefir von Wangenheim'in Göben ile Breslav'ı Alman bayrağı altında Karadeniz'e çıkarmayı düşündüğünü duyduğum zaman, hemen Tarabya'ya gitmiş ve böyle bir şeye girişmemesini sefirden önemle rica etmişim. Sefire anlatmışım ki, Türk hükümeti, Göben ile Breslav'ı satın aldığını bütün dünyaya ilân etmiştir. Şimdi bunlar tekrar Alman bayrağı çekip denize açılırlarsa, Türkiye'nin dünya önünde yalanı ortaya çıkacak ve bu da Türkiye'deki Almanlara karşı halkın düşmanlığını körükleyecekti.

Gerçekten 17 Eylül'de Adalar önünde ve padişahın huzurunda [48] yapılan manevrada Göben ile Breslav'a Türk bayrağı çekilmiş, gemilerin isimleri de Yavuz Sultan Selim ile Midilli'ye çevrilmiş, subay ve erlere fes giydirilmişti. Şimdi eylül sonunda bunların tekrar Alman bayraklarıyla donatılıp Karadeniz'e çıkmalarını aklım almıyordu. Sefir, böyle bir düşünce olduğunu ne onayladı, ne de geri çevirdi. Ama gemiler de denize açılmalıydı.

Bu yeni hareket, Türk bayrağı altında yapılmıştı ve herhalde denize açılmak için de Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan izin alınmıştı. Cemal Paşa, Türk nazırları içinde c sıralarda siyasî düşünceleri Almanya'ya karşı büyük değişiklikler gösteren bir kişiydi. Bu değişikliğin, Türk hükümetinin tarafsızlığını bırakması üzerinde de büyük etkisi olmuştur. Enver'in tam anlamıyla Alman taraftarı olduğu, Talât'ın da bu yana yöneldiği biliniyordu. Oysa Cemal, eskiden İtilâf devletlerinden yanaydı. Dünya Savaşı'ndan az önce, Fransız filosunun manevrasına Fransız Hükümetinin davetlisi olarak katılmıştı. Daha 9 Ağustos'ta İstanbul'daki Fransızları kendi vatanlarına götüren vapurları uğurlama töreninde hazır bulunmuş ve burada yaptığı konuşmada Fransızlara esenlikler dilemişti. Tanıdığım ve güvendiğim bir subaya 6 Eylül'de Enver'in söylediğine göre, Cemal'in tarafsızlığını terketmeye karar vermesi, ancak Alman ve Avusturya cephesinin Ruslara karşı bir zafer kazanmasından sonra olabilirdi. Cemal'in Türkiye'de işi yönetenlerden biri olduğu kuşkusuzdu. Kendisinin Alman taraftan nazırlarla birleşmesi büyük önem taşıyordu.

Türk Kabinesi, Karadeniz'deki çatışmayı tarafsızlığın kaldırılmasına gerekçe saymış ve böylece Türkiye'de Merkezî Hükümetler yanında yer almıştı. [49]

O zamanlar İstanbul'da söylendiğine göre, Ruslar, Türk-Alman gemilerinin Karadeniz'de yaptığı harekâta rağmen, Alman Askerî Kurulu ile Göben ve Breslav subay ve erlerinin Almanya'ya geri gönderilmeleri koşuluyla Türkiye'nin tarafsızlığını tanımaya devam edeceklerini bildirmişler, ama bu öneri Türk hükümeti tarafından geri çevrilmişti. Bunun doğruluk derecesini bilemiyorum. Gerçek şuydu ki, birkaç gün sonra artık Türkiye de Rusya ile savaş durumunda bulunuyordu. Çanakkale Boğazı, eylül sonunda mayınlarla kapanmıştı. Bu hareket ve ordunun seferber duruma getirilmesi bir ön hazırlıktı. Türkiye hükümeti, İtilâf Devletleri'nin İstanbul'a karşı denizden bir zorlama hareketine girişmesini olanaksız saymıyordu.

Bu önlemlerin alınmasına, Boğaz'dan dışarı çıkan bir Türk torpidosunun

komutanıyla Boğaz dışında rastladığı bir İngiliz destroyeri komutanı arasında geçen tatsız bir tartışmanın neden olduğunu o zamanki Boğazlar Komutanı Albay Cevat Bey, sonradan anlatmıştı.

Yaz sonuna doğru Çin Seferi'nin tanınmış amirali Usedum, İstanbul'a geldi ve önce kıyı bataryalarıyla mayın işlerinin genel müfettişliğine atandı. Bu amirale daha sonra merkezi İstanbul'da olmak üzere Karadeniz ve Çanakkale Boğazları Genel Komutanlığı verildi. Bu müstahkem mevkilerin esas komutanları olan Türk subayları yerlerinde bırakıldı.

Türkiye'nin savaşa girişi, başlangıçta ve geçici olarak, büyük askerî harekâta gerek göstermedi. Göben ile Breslav, birkaç torpidoyla birlikte zaman zaman Karadeniz'e çıkıyor ve Rus kıyılarını bombalayarak geri dönüyordu. Rus filosu da birkaç kez kendini gösterdi. Türk filosuyla uzaktan karşılıklı ateş de açtılar, ama esaslı bir şey olmadı. [50]

Türkler, Trabzon limanı ile denizden bağlantıyı büyük bir güvenle korudular. Gerçekte Karadeniz, Türkiye için hiçbir zaman kapanmamıştı. Rus Filosunun sonraları oldukça önemli çalışmalar göstermesine rağmen, yine de geride parayla açılacak arka kapılar bulunuyor ve nakliyat yapılıyordu.

Çünkü savaş yılları boyunca İstanbul'daki Bomonti Bira Fabrikası, Romanya limanlarından ve Karadeniz'in öteki limanlarından arpa getirtebiliyordu. Bu arpalara, Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa el koymazsa, fiyatlar da yükselmeyordu.

Kafkas Cephesi'nde ve Mısır'da önemli olaylar hazırlanıyordu. Kasım ayının ortalarına doğru, Türk hükümeti tarafından eski zamanların en kuvvetli silâhı olan kutsal din savaşı¹³ özenle sahneye çıkarılıyordu. Türk Harbiye Nezareti, dünya Müslümanlarına bu yolla geniş etkide bulunabileceğine inanıyordu. Oysa sonradan fazlasıyla yanıldığını anladı.

Gerçekte dindar Anadolu askerleri için Kutsal Cihat ilânına gerek yoktu. Onlar Kutsal Cihat ilân edilmeden de saygı duydukları padişahları uğruna savaşa gidiyorlar ve canlarını feda ediyorlardı. Türklerin yönetimindeki Araplarda ise Kutsal Cihat hiçbir sonuç vermedi. Türklerle Araplar arasında yüzyılların yığıldığı zıtlık ve Türk yönetimine karşı duyulan hoşnutsuzluk dolayısıyla Kutsal Cihat bunlar üzerinde hiçbir etki yapmadı.

Türkiye'ye yakın ve sınır komşusu olan ülkelere gelince, bunlardan da umulan yardım sağlanamadı. İtilâf Devletleri ya buraları güçlü elleriyle sıkıca tutuyorlardı ya da o zaman İran'da olduğu gibi, büyük bir savaşa girecek güç ve yetenek bu ülkelerde yoktu. 8 Mart 1915'te İtalyan Parlamentosu'nda açıklandığı gibi, [51] Kutsal Cihat fetvasının Kuzey Afrika'da bile en küçük bir etkisi görülmemişti.

Gerçekte Kutsal Cihat, Türkiye'nin o zamanki durumuna da pek uygun düşmüyordu. Türkiye, bir yandan Almanya ve Avusturya gibi Hristiyan devletlerle birlikte ve müttefik olarak savaşıyor, Alman ve Avusturyalı subay ve erleri kendi ordusunda bulunduruyor ve öte yandan da Müslümanları Hristiyanlara karşı yardıma çağırıyordu...

Buradaki mantık zayıflığı, 1919 yazında İngiliz Başbakanı Lloyd George'un Genera

Allenby'nin Filistin'deki zaferini Haçlı Seferleri'ne benzetmesinde de görülür. Çünkü söz konusu Allenby Ordusu emrinde peygamberin soyundan Şerif Faysal'ın ordusuyla binlerce Müslüman ve Arap da vardı.

İngiltere, Filistin'in ele geçirilmesi için bu Müslümanları en modern silâhlarla donatmıştı.

Kutsal Cihat, 1914 Kasımında İstanbul'da büyük millî gösterilerle ilân edildi. Caddeler, gelenek olduğu gibi polisler tarafından kordon altına alındı. Buraları dolduran işsiz güçsüz insanlara birkaç kuruş cep harçlığı verildi. Bu nedenle, hangi amaçla olursa olsun, yeteri kadar ilgi toplamak söz konusuydu. Bu kere de ilgililer yeşil bayraklar taşıyorlardı. Gösteri, sahibi Ermeni olan ve bir süre önce de Rus uyruğuna geçen Tokatlıyan Oteli'nin bütün camlarının kırılmasıyla tamamlandı.

Bu gösterilere, galiba yalnızca yabancılar gözünde ve biraz abartmalı raporlar yazıldığı için Almanya'da büyük önem verildi. Gerçekten değerli olan Türk, kendi ağırbaşlı ve ölçülü tutumu içinde, bu gibi gürültülü gösterilere değer vermiyordu.

Kutsal Cihat'ın savaşın sonunda ve İtilâf Devletleri Türkiye'yi işgal edip yönetimi ele aldıkları ve kısımlar başladığı zaman, 1914'tekin tersine Türkler aleyhinde bir etki gösterdiği söylenebilir. [52] Bu sırada Türkiye'nin artık Hristiyan müttefiki yoktu ve İslamların dış dünyaya karşı harekete geçmeleri de artık söz konusu olamazdı. Artık Türklerin yalnız Hristiyan düşmanları vardı. İtilâf Devletleri'nin hatalı ve yanlış uygulamalarından doğduğu ileri sürülebilecek olan bu durum, çok kötü sonuçlar verdi. Karakter olarak Türklerle hiçbir zaman bağdaşamayan ve anlaşamayan Rumların, Türk bölgelerinde bu derece etkili ve yetkili kılınmaları, herhalde özel bir amaca bağlı olsa gerektir. Türkler, bütün Dünya Savaşı boyunca Rumların bir karış Türk toprağına giremediklerini hiçbir zaman unutamazlar. [53]

VI. Kafkasya'da ve Süveyş Kanalı'nda İlk Çarpışmalar

Kafkasya'da 1914 yılı Kasım ayında Türklerin 3. Ordusu ile Rusların çatışması başlamıştı. 3. Ordu Komutanı Hasan İzzet Paşa'nın, Kurmay Başkanı, bir Alman subayı olan Binbaşı Guse idi. Bundan başka bu orduya birkaç Alman subayı daha verilmişti. Öteki birkaç Alman subayı da bu ordunun çok güç olan menzil bağlantısını düzene sokmaya çalışıyordu. Bir başka Alman subayı da, Albay Posseld, Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı'na atanmıştı. Ona bir topçu subayı ile bir istihkâm subayı eşlik ediyordu. Bunlardan 23 Kasım'da İstanbul'a gelen bir rapor, terkedilmiş durumda bırakılan Erzurum Kalesi'nin konumunu karanlık bir tablo olarak gözler önüne seriyordu. Kalenin durumunu düzeltmek, savunmasını sağlamlaştırmak için Türk Genel Karargâhı hemen emirler verdi.

Fakat Türkiye'de malzeme her zaman çok azdı ve bunlar ancak uzun zaman

geçtikten sonra tamamlanabiliyordu.

Kasım ayındaki ilk çatışmalarda, Erzurum-Kars yolu üzerinde ve Köprüköy yakınında Türk birlikleri iyi çarpıştılar. İki tarafın kazanç ve kayıpları hemen hemen aynıydı.

Rusların ilerlemesi, Hasan İzzet Paşa'nın karşı atağıyla tam olarak durduruldu. [55] Bu sonuç, Balkan Savaşı'yla karşılaştırılınca, Türklerde savaş sevk ve yönetiminde önemli ilerlemeler olduğunu ortaya koyuyordu.

Koşullara uygun ve sevinç uyandırıcı bu durum, ne yazık ki Enver'in hırsını kamçılıdı. 6 Kasım'da Enver, Harbiye Nezareti'ndeki Alman Askeri Kurul Başkanı'na ayrılan odama geldi ve aynı akşam bir savaş gemisiyle Trabzon'a hareket edeceğini bildirdi. Oradan da 3. Orduya geçecekti.

Yerine Harbiye Nezareti'ndeki Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa vekâle edecekti. Bu durumu özellikle belirtiyorum. Öteki konulara ise Dâhiliye Nazırı Talât Bey bakacaktı. Çünkü bu durum, Türklerin bu konudaki tutumlarını ve yabancı basında çok kere yer alan haberlerin asılsızlığını gösteren çok iyi bir örnektir. Çünkü Türkler, rütbeleri ne olursa olsun, Almanlara ne asaleten ne vekâleten Türk hükümet işleyişinin iç işlerine etki edebilecek hak ve fırsatı hiçbir zaman vermediler.

Enver, elindeki haritanın üzerine 3. Ordu'ya yaptıracığı bir hareketin krokisini çizdi. Buna göre Enver, ana yolda ve cepheden 11. Kolordu ile Rusları oyalarken, öteki iki kolordu¹⁴ sola doğru ve dağlar üzerinden günlerce sürecektir bir yürüyüşle Sarıkamış'ta Rusların yan ve arkasını çevirecek, sonra da 3. Ordu Kars'ı ele geçirecekti.

Bundan birkaç gün önce Türk Karargâhında bulunan bir Alman subayı, plânlanan soldan çevirme hareketini anlatmış ve ben de bu hareketin başarı şansını araştırmıştım. Düşüncem oydu ki, bu hareket olanaksız değilse bile, çok güçlü. Haritalardan ve öteki kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre yollar, çok dar dağ yolları ve çok yükseklerden geçen ve ancak yayaların gidebilecekleri patikalardı. [56] Bu günlerde de sanırım karla örtülüydüler. Bu koşullar altında cephaneye ve yiyecek ulaşımının eldeki araçlarla nasıl yapılacağı da başlı başına bir sorundu.

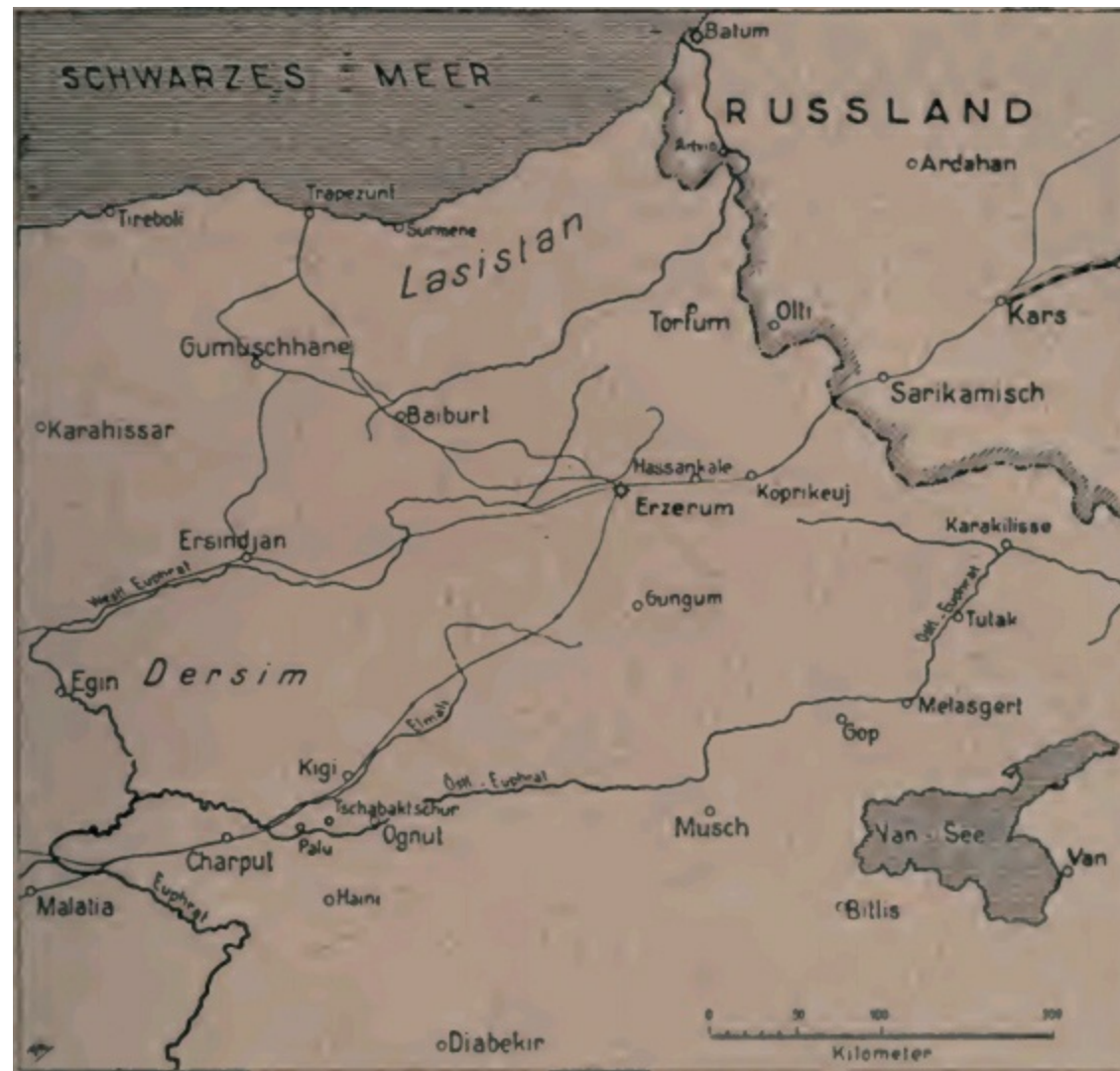
Ben görevim gereği, bu önemli sorunlara Enver'in ilgisini çektim. O, karşılık olarak bu konuların incelendiğini, yol denetim ve gözetlemelerinin yapıldığını ve o tarihe kadar öteki denetlemelerin de tamamlanacağını söyledi. Konuşmamızın sonunda hatalı ve ilgi çekici düşünceler ortaya attı. Bana, ileride Afganistan üzerinden Hindistan'a yürüyeceğini söyleyerek ayrıldı.

Enver'den biraz sonra Kurmay Başkanı General von Bronsart da veda etmek için yanıma geldi. Soldan çevirme hareketinin zorluğunu ona da anlattım, özellikle Alman Kurmay Başkanı olarak yüklendiği sorumluluğa dikkatini çektim.

Söz konusu harekât, Enver'in başkomutanlığı altında ve 3. Ordu tarafından yapıldı ve bu ordunun imhasıyla sonuçlandı. Dünya Savaşı'nda ilk 'imha' edilen Türk ordusu bu oldu.

En ileri hattaki Rus birlikleri -ki Oltu'ya kadar ilerlemişlerdi, soldan çevrilince şaşkırdılar ve burada bazı başarılar elde edildi. Bir süre sonra arazideki güçlükler ve

sert kış kendini göstermeye başladı. Türk birlikleri, Enver'in zoruyla ilerliyordu.



Soldan çevirme yapan iki kolordunun ancak bazı hafif birlikleri Sarıkamış'a ulaşabildiler ve burada düşmanla karşılaştılar. Başlangıçtaki küçük başarılarla karşılık, 4 Ocakta yenilgiye uğradılar, geri çekilmek zorunda kaldılar. Düşmansa onları izlemeye koyuldu.

Ana yol üzerinde savaşıyan 11. Kolordu, Türk-Rus sınırı boyunca birkaç gün daha cesaretle dayandı, öteki iki kolordudan geri kalan birliklerin Hasankale'ye doğru çekilmesini sağladı ve sonra kendisi de çekilmek zorunda kaldı. [57]

Resmî tebliğlere göre 90 bin kişilik ordudan ancak 12 bin kişi geri çekilebilmişti. Diğerleri ise ya şehit, ya tutsak olmuş, açlıktan ölmüş ya da çadırsız karlı karargâhlarda soğuktan donmuşlardı. Arkasından lekeli tifüs salgını baş göstermiş ve bu zayıf düşmüş insanların birçoğunu da o öldürmüştü.

Bu feci olaylardan sonra Enver, karargâhıyla birlikte kara yoluyla İstanbul'a doğru yola çıktı. Perişan duruma düşen Enver, 3. Ordunun komutanlığına da Hafız Hakkı Paşa'yı getirdi. Paşa, Türk Genelkurmayının seçkin askerlerinden biriydi. İşlek bir zekâsı ve çabuk kavrama özelliği vardı. Kararını hemen ortaya koymaz, ileri sürülebilecek düşünce ve görüşlere karşı bir cevap ve fikir saklardı. Almanların düşüncelerini açıkça söylemelerini pek akıllıca bir hareket saymazdı. Bende

Doğu'nun iyi yetişmiş tipik insan örneği izlenimini bıraktı. Son altı hafta içinde yarbaylıktan Genelkurmay Şube Müdürlüğü görevine, buradan da generalliğe ve ordu komutanlığına yükselmişti. Enver, onun yeteneğini takdir ediyor, ama İstanbul'dan uzakta kalmasını istiyordu.

Bu ağır yenilgi, elden geldiği kadar gizli tutuldu. Bu konuda konuşmak yasaktı. Emre rağmen yine de konuşanlar olursa, bunlar tutuklanıyor, cezaya çarptırılıyordu. Sanırım Almanya'da da bu konuda bilinenler çok azdı. Felâketle sonuçlanan bu harekât dolayısıyla Enver'le aramızda üzümlere söyleyebilirim ki çeşitli çatışmalar oldu.

Enver, daha İstanbul'a gelirken telgrafla 5. Kolordunun 3. Orduyu güçlendirmek için vapurla Trabzon'a gönderilmesini emrediyordu. 5. Kolordu, benim komutanı olduğum 1. Orduya bağlıydı ve Üsküdar yakınında bulunuyordu. Bana göre bu kış mevsiminde 5. Kolordu Kafkas Cephesi'nde bir şey yapamazdı. Ama İstanbul'a karşı bir Rus-İngiliz ortak hareketi yapılırsa, burası için kuvvet çok gerekliydi. [58] Kafkasya'da uğranılan bu yenilgiden sonra İtilâf devletlerinin uygulamaya geçecekleri çeşitli plânlar olabilirdi. Bu nedenle 5. Kolordunun Kafkasya'ya gönderilmesine engel oldum. 5. Kolordu İstanbul'da kaldı, ama Enver'le aramız da çok açıldı.

Aramızda bir anlaşmazlık daha oldu, ama bunun çözümü Türk usulünce gerçekleşti.

Enver, Kafkasya'dan dönerken ordulara Sivas'tan 20 Ocak tarihinde bir emir gönderdi. Emirde, orduların yalnız kendisi tarafından yazılmış emirlere uymak zorunda olduğunu, öteki makamlardan gelenlere önem verilmemesini bildiriyordu. Bana verilen ve sanırım biraz da hatalı olan çeviri metninde aynen şöyle deniliyordu: "Benden başka hiç kimse, hiçbir sebeple bu makamlara (donanma ve ordu) emir veremez. Başkasının vereceği bütün emirler, yerine getirilmeyecektir."

Bu garip emrin neden verildiğini bilmiyorum. Fakat bu emir geçerli olduğu sürece, bir Türk ordusunun tarafımdan yönetimi söz konusu değildi. Bu, Türk usulü bir sorun olduğu için, yine Türkler tarafından çözümlenmesi gerekirdi. Bu nedenle sorunu, 21 Ocak tarihinde bir üst makam olan Sadaret'e yazıyla bildirdim. Sadaret, Harbiye Nazırı Vekili sıfatıyla Levazım Dairesi Başkanı İsmail Hakkı Paşa'yı karşıma gönderdi.

Hayatta pek çok düşman kazanmış, aleyhinde pek çok sözler söylenmiş olan bu paşa, İttihat ve Terakkinin belli başlı kişilerinden biriydi. Yüzünün görünüşü Moğol tipini andırıldığından, zeki ve keskin gözleriyle kurnaz bir Çin tüccarını anımsatırdı. Durumunda bir çekingenlik görünürse de, gerçekte çok kararlı ve enerjik bir adamdı. [59] Yemen'deki bir çatışma sırasında bir bacağını kaybettiği için yerine tahta bacak takılan İsmail Hakkı Paşa'yı Araplar 'Karabiber' lakabıyla anıyorlardı.

Bu Paşa, Osmanlı Devleti'nin o zamanki uçsuz bucaksız, yolsuz ve araçsız topraklarında, en uzak sınırlarda bulunan ordulara giyecek ve yiyecek yetiştirmekle yükümlüydü.

Bu işi nasıl yapardı, bilmek güçtür. Her tarafta yalanlar söylendiğini, hırsızlıklar yapıldığını biliyordu. En büyük meziyeti, ülkenin neresinde ve ne bulursa hemen el koyup ordu adına alabilmesiydi.

Çok ilgi çekici bir örnek vereyim:

Alman İmparatoru tarafından Enver'e armağan olarak gönderilen bir otomobile, o zamanki adıyla 'tekâlif-i harbiye eşyasıdır' diye İsmail Hakkı Paşa el koydu. Bir başka olay: Çanakkale'ye geldiğim zaman bana armağan olarak bir sandık içinde altı şişe şarap getirdi. Bunları açtığımızda, daha önce bana Almanya'dan armağan olarak gönderilen ve yine İsmail Hakkı Paşa tarafından el konulan mallardan olduğunu görerek hayretler içinde kaldık. Tam olarak düzensiz koşullar altında çalışan Osmanlı Genel Karargâhının parçalayıp her tarafa gönderdiği birlik, eşya ve malzeme de dikkate alınırca, İsmail Hakkı Paşa'nın hangi koşullar altında orduya nasıl hizmet ettiği daha iyi anlaşılır.

İsmail Hakkı Paşa'nın aynı zamanda İttihat ve Terakki Partisinin veznedarı sıfatıyla Enver'in emlakine ve alışverişine karıştığı ve bu yoldan kendisi için de servet yaptığı söylenirse de, bu doğru değildir. Bu işlerde yalnız aracılığı vardır.

İsmail Hakkı Paşa'yı her zaman kötüleyenler ve suçlayanlar, onun hangi koşullar altında çalıştığını bilmezler. [60] Herkes en çok altı saatlik bir çalışmadan sonra dairesini terketmesine rağmen, İsmail Hakkı Paşa Harbiye Nezaretinde gece yarısına kadar çalışan çok az görevliden biriydi.

İsmail Hakkı Paşa, önce Enver'in telgrafının yanlış çevrildiğini ileri sürdü. Bu olasılığın akla gelebileceğini, ama ne var ki 2. Ordudan gelen çevirinin de aynı olduğunu söyledim ve emrin geçersiz sayılması konusunda direttim. Levazım Dairesi Başkanı bana doyurucu bir karşılık veremedi ve saygıyla yanımdan ayrıldı. Yazı masamın üzerine bir kutu bırakmıştı. Bunu yaverimle arkasından gönderdim. Benim olduğunu bildirerek geri vermiş. Açtık, içinden Murassa Osmanlı Nişanı çıktı. Şikâyetim bir çözüm yoluna bağlanmadı, ama Enver'in emri de yerine getirilmedi.

Üçüncü bir çatışma, Enver'in dönüşünden sonra oldu. Askerî Kurulun Başkanı olarak ve Alman subaylarının onurunu koruma çabasıyla, Enver'in Kurmay Başkanı sıfatıyla Kafkasya'ya gidip büyük yenilgiye neden olanlardan von Bronsart'ın bu görevinden alınarak bir birliğe komutan atanmasını istedim. Bunu Enver'e yazdım, Alman makamlarına da duyurdum. Enver, Kurmay Başkanının yerinde kalmasını istedi. Almanya'dan da bir karşılık alamadım. Bu konuda bir değişiklik olmadı.

Osmanlı Genel Karargâhı, kasım ayında Suriye'de bir ordu kurulmasına karar verdi. Bu ordu, hem Süveyş Kanalı'na gönderilecek askerî kuvveti oluşturacak, hem de öteki kuvvetleriyle Suriye ile Filistin kıyılarını koruyacaktı. Bu yeni ordunun komutanlığına Bahriye Nazırı ve 2. Ordu Komutanı Cemal Paşa getirilmiş ve adına da 4. Ordu denmişti. Cemal Paşa, Albay von Frankenberg'i kurmay başkanı olarak seçti ve kalabalık bir subay topluluğuyla Şam'a hareket etti. [61] Çok değerli ve yetenekli bir subay olan von Kress -ki daha Eylül ayında Şam'daki 8. Kolorduya atanmıştı-Cemal Paşa'nın emrine giriyordu. Bu Alman subayı, Kanal bölgesinde yapılacak çok güç hareketi, 7. Kolordunun kurmay başkanı olarak plânlamış ve

sonra da komutan olarak plâni uygulamıştı. Bu hareketin başarısızlıkla sonuçlanmasının kesin olacağını daha önce anlatmıştım. Yaklaşık 16 000 kişilik bir Türk birliğiyle Mısır ele geçirilemezdi.

Fakat her zaman çok iyi bir başarı olarak anılacak bu harekette, Türk birliği yedi günlük Tih Sahrası yürüyüşünü yapmış, Süveyş Kanalı kıyısındaki İsmailiye'ye ulaşmıştı. Yalnız geceleri yapılan yürüyüşler dolayısıyla birlik İngilizlere görünmemiş ise de, İngilizlerin geniş casus ağı içinde, Türk birliklerinin çölün doğusunda toplandığından haberleri olmuştu. İngilizler, bu birliklerin zayıflığını bildiklerinden pek önem vermemişlerdi. Bu kuvvetle Mısır'a taarruza geçilebileceğine akılları yatmıyordu. Türkler, Kanal'a 25 kilometre yaklaştıkları halde, İngiliz subayları -Türk keşif kollarının da gördüğü gibi-rahatlıkla futbol oynamaya devam ediyorlardı.



2/3 Şubat gecesi, iyi şekilde düzenlenen ve Kanal'ı geçmek için gerekli araçlarla donatılan Türk tümeni, Kanal'ın doğu kıyısına ulaşmayı başardı. Kanal'ın korunmasıyla görevli zayıf İngiliz müfrezeleri, ilk savunma ateşini açınca, Osmanlı Ordusundaki Arap askerleri paniğe kapıldılar. Bunların kayıklara bindirilmiş bir kısmı, kendilerini suya attılar, ötekiler de kıyıya taşıdıkları tombaz ve salları bırakarak kaçtılar. Ateş açılır açılmaz İngiliz destek kuvvetleri de olay yerine yetiştiler.

Kanal'ın batı kıyısına ulaşabilen yaklaşık iki Türk bölüğü kısmen yok edildi, kısmen de tutsak alındı. [62] Ateş açılmasından yarım saat sonra Kanal'ın Mısır tarafında kalan kıyısı o derece desteklendi ki, artık bir geçme girişimine daha

olanak kalmadı.

Üzerlerine her yöne dönebilen toplar yerleştirilmiş İngiliz zırhlı trenleri hemen bu bölgeye gönderilmişti. Ayrıca beş İngiliz savaş gemisi de Timsah Gölü'nden ve Büyük Acı Göl'den, Kanal'ı yandan ateş altına almışlardı.

Kanal'a hücum eden birlik, 3 Şubat akşamına kadar ele geçirdiği yerleri koruyabildi. İngilizlerin sağ kanattan yaptığı bir saldırıyı durdurabildi. 3 Şubat günü öğleden sonra saat 4'te 8. Kolordu Komutanı, -ki gerçekte ertesi sabah ve 10. Tümenin de katılmasıyla bir hücum daha yapmak için kararlıydı-İngilizlerin sürekli destek almaları üzerine Kurmay Başkanı von Kress'e hemen geri çekilmesi için emir verdi.

Düşmanla teması kesme ve geri çekilme düzen içinde yapıldı ve tümen, önce İsmailiye'nin 10 kilometre kadar doğusundaki bir karargâha çekildi.

Düşman saflarındaki Hint ve Sudan birlikleri de bir başarı gösteremediler. Seferi kuvvet, büyük kayıplar vermeden geri çekilebildi. İngilizler, harekete geçmek için uzun bir hazırlığa gerek görüyorlardı. İzlemek için çöle girmek gerekiyordu. İngilizlerin planında ise bu yoktu. Harekete geçmek için çok zaman geçirdiler.

4. Ordu için bu keşif niteliğindeki taarruzun büyük önemi vardı. Çölü geçmenin birlikler için ne kadar güçlükler yarattığı ortaya çıkmıştı.

4. Ordu Komutanlığı, ileri sürdüğü birliklerin Elariş-Kalatül-nahl hattında kalmasını kararlaştırdı. Bu hareketli kollarla Kanal bölgesinde bir güvensizlik ortamı yaratılacak ve gemi nakliyatı tedirgin edilecekti. [63]

Asıl kuvvetlerden 8. Kolordu Hanıyunus ve Gazze'de, 10 Tümen Birüssebi'de, Hicaz Tümeni de Maan'da kalacaklardı.

Türklerin Kanal'a kadar sokulmaları olanağı ortaya çıkınca, İngilizler bu bölgede çok önemli savunma düzenleri aldılar. Bu nedenledir ki, Kanal'a ulaşmak için sonradan yapılan girişimler, birincisinden çok daha büyük güçlüklerle karşılaştı. Ve yine bu nedenledir ki, bundan sonra ancak küçük müfrezelerle ve bağımsız enerjik birliklerle Kanal'a ulaşmak söz konusu oldu.

1914/1915 kışına girildiği sıralarda İstanbul'a özel askerî heyetler gelmeye başladı. Bunlardan biri Afganistan'da, öteki Şattülarab'ın denize döküldüğü bölgede görevlendirilmişti. Sonraları bir de İran'da görevli ayrı bir heyet geldi. Bunlar çok geniş, fakat açıklıktan yoksun plânlarla gönderilmişlerdi. Çok paraları vardı. Bunları Berlin'deki Hariciye Nezareti gönderiyordu. Bu nedenle de Almar Sefaretine ve Ataşemiliterine bağlıydılar. Gönderilen kimselerin hemen hepsinin subay olmasına rağmen, bizim Askerî Kuruldan bunlar için görüş alınmadığı gibi, gönderilme nedeni konusunda da bize bilgi verilmemişti.

Bana göre, bu heyetlerin gönderilmesi yanlıştı. Eğer fikrim sorulsaydı, gönderilmemelerini söylerdim. Çünkü, çok önceleri bu ülkelere gitmiş değerli kişiler bile savaş için yararlı işler yapamazlardı. Yararlı iş görmek için, heyetlerle birlikte askerî birlikler de göndermek gerekirdi. Oysa buralara ancak Türkiye birlik gönderebilirdi. Bu durumda ise Türk çıkarlarıyla hiçbir zaman bağdaşmayan Alman çıkarları çatışacağından, sonunda bizim Türkiye'ye uymamız gerekecekti.

Öte yandan kendi ülkelerini savunma çabası içindeki Türklerin, hiçbir başarı

göstermeyen hatalı yönere yönelmelerine neden olacaktık. [64] Nitekim bu heyetlerin hiçbiri, bütün özverilere karşın, başarılı olamamıştır.

1914 yılı sonu ile 1915 yılı başlangıcında, Türk savaş alanları için verilecek haberlerden biri de Türklerin 1915 ocak ayında Tebriz'e, yani tarafsız İran'a girmiş olmalarıdır.

Bundan önce, 22 Kasım 1914'te, İngilizler Basra şehrine girdiler ve Fırat ile Dicle'nin birleştiği Gurna'ya kadar ilerlediler, 9 Aralıkta buraya yerleştiler. 3 Haziran 1915'te ise beklenmeyen bir saldırıyla Amara şehrini aldılar. Bağdat'taki Alman Konsolosu, o sıralarda bu şehirde yaşayan Almanlar için Bağdat'ı tehlikeli bir yer olarak görmüyordu. [65]

1915 Yılı

VII. Çanakkale Kara Muharebeleri: Öncesi

1915 yılının başlamasıyla birlikte, dikkatlerin gittikçe artan bir ölçüde Çanakkale'ye çevrildiği görüldü. Her yandan ve özellikle Atina'dan, düşmanın amacı, gemi harekâtları ve birliklerin taşınması konusunda haberler gelmeye başladı. Bir İngiliz-Fransız filosunun Çanakkale Boğazı'nı zorlayarak İstanbul'a girmesi olasılığı üzerinde duruluyordu.

Türk Genel Karargâhı. Boğaz üzerinde emir ve komuta yetkisini pek açık bir biçimde düzenlemiş değildi. Önceden de açıklandığı gibi Amiral Usedum, Çanakkale ve Karadeniz boğazlarının başkomutanı idi. Türk Genel Karargâhının temsilcisi olarak Alman Amirali Merten de Çanakkale'de bulunuyordu. Müstahkem Mevki Komutanı Albay Cevat Bey idi. Bu albayın emrinde Gelibolu Yarımadasını güneyindeki ve Boğaz'ın Asya kıyısındaki birlikler bulunuyordu, Yarımada'nın ortasındaki ve kuzey bölgesindeki birlikler ise benim komutam altındaki 1. Ordunun 3. Kolordusuna bağlıydı. Türk Genel Karargâhı da Boğaz üzerinde bazı yetkileri 67 elinde bulunduruyordu, İngiliz ve Fransız filolarının Boğaz'ı zorlayarak geçmeleri durumunda, burada 1. Ordu Komutanı olarak öyle önlemler almıştım ki, filonun İstanbul önünde uzun süre kalması kendisine çok pahalıya mal olacaktı. Yeşilköy'den Sarayburnu'na kadarki kıyı şeridi ile Asya yakasına ve Adalar'a çeşitli

bataryalar yerleştirilmiş ve bunların çapraz ateşiyle filonun zor duruma düşürülmesi tasarlanmıştı. Aynı zamanda bu kıyılarda gezici müfrezeler görevlendirilecek ve gerilerde yedekler bulunacaktı. Ayrıca Marmara'da Göben ve Breslav ile Türk Filosunun, Boğaz'ı zorlaması sırasında zayıflayacak Müttefik filosuna karşı koyması da söz konusuydu.

Benim düşünceme göre Müttefik Filo, Boğaz'ı zorlayıp geçse ve Marmara'daki çatışmayı kazansa bile, Çanakkale

Boğazı'nın bütün kıyıları kuvvetli düşman birlikleri tarafından işgal olunmadıkça Marmara'da rahatlıkla kalacak bir duruma ulaşamazdı. Çünkü Çanakkale Boğazı kıyılarına Türk birlikleri egemen olduğu sürece, yiyecek ve kömür eksiklerini tamamlaması olanaksızdı. Bunların şehirden sağlanması için Müttefik filonun buraya asker çıkarması ise alınan önlemler karşısında mümkün değildi.

Çanakkale'de tam bir zafer kazanabilmenin koşulu, ya filonun denizden hücumu sırasında ya da daha önceden buraya kara birliklerinin çıkartılması ve bu birliklerin filoyla birlikte hareket etmesiydi. Boğaz'ın filo tarafından zorlanarak geçilmesinden sonra karaya çıkarma yapmak -önüne çıkan öteki zorluklarla uğraşması dolayısıyla-filonun topçu ateşi korumasından yoksun kalması demekti.

İstanbul'un bir İngiliz-Fransız filosu tarafından işgali, ancak Karadeniz Boğazı ağzına aynı zamanda bir Rus çıkarmasıyla mümkündü. [68] Üç müttefikin böyle bir harekete başlaması İstanbul'un düşmesiyle sonuçlanabilirdi.

Bununla birlikte, böyle bir Rus çıkartmasına karşı da önlemler alınmıştı. Karadeniz Boğazı'nın iki yakasına da bataryalar yerleştirilmiş ve gezici müfrezelerle savunma önlemleri alınmıştı. Yeşilköy yakınlarına yerleştirilmiş 6. Kolordu, böyle bir çıkarma olasılığına karşı burada tutuluyordu. Bu kolordu, büyük gece eğitimleriyle bu amaca göre yetiştirilmişti. Gece alarmları, başlangıçta çok zaman alıyordu, ama sonraları birlik bu iş için tam yetişmiş duruma geldi.

Bu nedenle daha 27 Eylül 1914'te, Alman Genel Karargâhının bir sorusuna telgrafla verdiğim karşılıklı dedim ki, "İstanbul'daki askerî makamların Çanakkale Boğazı'nın tehlikede olmasından dolayı korku içinde buldukları haberi tamamen asılsızdır. Buna karşı gereken önlemler alınmıştır."

Türkiye'ye -Askerî Kurul dışında-yüksek rütbeli Alman subayı olarak adı geçen amirallerden başka Mareşal von der Goltz¹⁵ da gelmişti. 12 Aralıkta İstanbul'a gelen mareşal, Belçika Genel Valiliğini bırakmış, sultanın yaverliği görevini kabul etmişti.

Mareşal, Türkiye'de çok iyi tanınıyor ve çok seviliyordu.

Ömrünün 18 yılını bu ülkenin ordusunu yetiştirmeye harcamıştı. Yüksek rütbeli Türk subaylarının çoğu onun öğrencisiydi. Mareşal de, Başkomutan Vekili Enver'i, "genç dost" diye adlandırıyordu.

Padişahın 'yaver-i has'ı olmak, von der Goltz gibi çok tanınmış bir insan için geçici bir görev sayılırdı.

Mareşale, Harbiye Nezaretinde bir oda ayrıldı [69] ve kendisi de az sonra Türk Genel Karargâhı kurmayındaki görüşmelere katılmaya başladı.

Kafkas cephesindeki felâket yüzünden Enver'le aramda baş gösteren

anlaşmazlıklar, zamanla daha da arttı ve onda beni İstanbul'dan uzak bir yere gönderme isteği yarattı. Bu nedenle 1915 Şubatı ortalarında bana Erzurum'daki 3. Ordu Komutanlığını önerdi. 3. Ordu Komutanı olarak Erzurum'a gönderdiği Hafız Hakkı Paşa, lekeli tifüse yakalanarak 12 Şubatta ölmüştü.

3. Ordunun çok az kalmış kuvvetine şimdi 20 bin yeni asker ekleniyordu. Ama bu cephede daha aylarca bir harekât yapmaya olanak yoktu.

Bu yeni görevi kabul etmedim, bu konuda Almanya'ya da bilgi verdim. Alman Sefiri de benim görüşümü paylaşıyordu.

Kış felâketinin maddî ve manevî sonuçları konusunda önceden verdiğim yargıda ne kadar haklı olduğumu aşağıdaki haberler doğruluyordu:

Trabzon'daki Alman Konsolosu Dr. Bergfeld 2 Martta şu haberi veriyordu:

"Şehrin bütün hastaneleri lekeli tifüs hastalarıyla doludur. Bulaşıcı hastalık hemen hemen bir âfet durumunu almıştır. 900-1000 kadar hasta askerden her gün ölenlerin sayısı 30-50'dir."

Kızılhaç doktorlarından Colley ve Zlosisti, 3 Martta Erzincan'da şunu bildiriyorlardı:

"Her türlü sağlık önleminin noksanlığı yüzünden yardım yapılamamakta, Türk askerleri ve Almanlar görülmemiş derecede büyük zayıat vermektedirler."

3. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı Guse, 25 Mayıs'ta şöyle yazıyordu: "Talimgâhlardan gönderilen erlerden ancak çok azı birliklerine ulaşabiliyor. [70] Hastalık, beslenme ve barınma koşullarının kötülüğü, kaçaklar, gelenlerin sayısını çok azaltıyor."

2 Haziran 1915'te Erzurum'daki Alman Konsoloslugu telgrafla bildiriyordu:

"Erzurum'daki ordugâhta toplanan askerlerin üçte biri hastadır. Öte yandan diğer üçte biri de orduya gelirken yolda firar etmektedir."

Bunlara benzer daha bir sürü haber geliyordu. Bereket, 3. Ordunun uğradığı felâketten sonra Ruslar uzun zaman saldırıya geçemediler.

Enver'in Kafkasya'dan dönüşünden sonra, Anadolu'nun Çanakkale ile İzmir arasındaki kıyı savunma düzenini denetlemek için 29 Ocak günü bir geziye çıktım. İlk vardığım yer Edremit'ti. Buraya Balıkesir'den otomobille geldim. Böylece, Anadolu'nun bu dağ yolundan ilk kez otomobil geçmiş oldu.

Bu otomobil yolculuğu, derin kayalar üzerine pek ilkel biçimde yapılmış köprüler üzerinden yapılıyordu. Yanımdaki uzman İstihkâm Binbaşı Efnert, bu köprülerin sahra topçusunun ağırlığına bile dayanamayacağını söyledi. Denetlemeden sonra ilk kez bir Türk evine konuk edildik. Ev sahibi, zengin bir zeytinyağı tüccarıydı. Ev sahibinin oğullarının yemek sırasında sofrada oturmayıp konuklara hizmet

etmelerine çok şaştım.

Ertesi sabah Ayvalık'a giderken Kemer¹⁶ köprüsünden geçmek zorundaydık. Bu köprü daha önce bir çay taşmasıyla yerinden sürüklenmişti. Tam o zamandaki Türk anlayışına uygun olarak, hiçbir hükümet görevlisi bu köprüyle ilgilenmemiş ve köprü, yıkık durumda bırakılmıştı. Bunu da yine Alman istihkâm erleri iyi bir şekilde yapmak zorunda kaldılar. Otomobilimiz çaydan mandalarla çekilerek geçti.

Biz de yüksek manda arabaları içinde çayı aştık. Halk, bu çeşit güçlüklerle alışıkta. Yoluna devam etmek isteyen herkes, başının çaresine bakmak zorundaydı. [71] Ondan sonra yolculuğumuz bütün gün şahane zeytin ormanları arasında devam etti.

Bu zeytin ormanları, Anadolu'nun bu bölgesini verimli ve zengin bir duruma getirmişti. İçinden geçtiğimiz zengin Rum köylerinde delikanlılar ve okul çocukları, bayramlık giysileriyle yol boyunca sıralanmışlardı.

Türk hükümeti, anlaşılması güç sert önlemlere başvurarak bu Rumların mallarının bir kısmını ellerinden aldı. Sıkı bir jandarma baskısı altında tutulan Rumlar, zamanla kıyı bölgesini terk ettiler.

Sonraları ismi çok geçen Ayvalık'a bu benim ilk gelişimdi. Bölgeyi denetlemek için buraya sonra bir daha geldim. Liman komutanı, bana limanın kaçakçılığa kapatılması konusunda açıklamalarda bulundu ve limanı gezdirdi. Bu komutan, çevredeki adalara kaçakçılığın yapılabilmesi için kasten açık bırakılan geçitlerden birini de hiç çekinmeden bana gösterdi.

Tamamen Türkiye'nin iç işleriyle ilgili bu konuya karışmadım.

Birdenbire kar fırtınası başladığından, dönüşümüzde Edremit ile Balıkesir arasındaki geçitte çok zorluk çektik. Saatlerce kar altında yaya olarak yol alırken, otomobilimiz de çevre halkının yardımıyla yavaş yavaş ilerliyordu.

Tekrar Balıkesir'e gelip demiryoluna kavuştuğumuz zaman, yol üzerindeki bir dağın çöküşüyle yolun kapandığını haber aldık. Bu nedenle katarla bir işçi müfrezesi de alarak yola çıktık. Yolumuzu bunlara temizleterek açtık. Marmara kıyısındaki Bandırma limanına geldiğimizde, bizi İstanbul'a götürecek olan gemiler buradan ayrılmıştı. Bu yüzden İstanbul'a düşündüğümüzden çok sonra varabildik.

Bu kısa denetleme gezimi, 1915 yılında Türkiye'nin en güzel ve bayındır yerlerinin ne durumda bulunduğunu göstermek için anlatıyorum. [72] Türkiye'de tarım ve ulaştırmanın geliştirilmesi için makaleler yazan İstanbul'un geçici ziyaretçileri, bunları Pers Palas Oteli'nin salonlarında pek anlayamazlar.

Bu gezi sırasında perde arkasında oynanan ve kulağıma daha sonra gelen bir oyun, bana, Almanların Türkiye'de ne çeşit iftiralara uğradığını öğretti: O yılın yazında ve Çanakkale savaşları başladıktan sonra. Alman Sefirinden bir mektup aldım. Mektupta bildirdiğine göre, Yunan Kralı Konstantin, Edremit'te bulunduğum sırada bu şehrin belediye başkanına, "Buradaki bütün Rumlar, denize dökülmeyi hak etmişlerdir." deyip demediğimi soruyormuş. Edremit'teki kısa ziyaretim sırasında Belediye Başkanı ya da buna benzer bir kişiyle karşılaşmadığım ve

konuşmadığım gibi, hiç ilgim olmayan Rumlar hakkında da bir fikir belirtmiş değildim. Bu nedenle birkaç kısa cümle ile bu utanmazca yalana cevap verdim. Türkiye'de askerî bir makamda görev yapan her Alman, böyle iftiralara uğrayabilir. Yalnız partilerin mücadele aracı olan bu tip iftiralara, gerçekte o ülkede kimse değer vermez. Türk üniforması taşıyan bir yabancı general olarak birçok bağınaz Rum tarafından hoş görülmemem çok doğaldı.

3. Tümene padişah tarafından sancak verilmesi dolayısıyla 15 Şubatta Dolmabahçe'de bir tören düzenlendi. Törenden sonra bütün birlikler pencere önünde oturan Sultanın önünden bir geçit yaptılar. Başkomutan Vekili Enver'in bu törene birkaç saat geç gelmesi, biraz rahatsız olan padişahı ve törene katılan öteki ilgilileri çok tedirgin etti. İleri gelen İttihatçıların bu çeşit kendini bilmez davranışlarıyla padişah çok kere karşı karşıya kalıyordu. Akıllı ve yaratılış olarak da hareketli bir kişi olan Talat, bu konuda tek örnek, tek ayrıcalıklı devlet adamı oluyordu. [73]

İngiliz ve Fransız filoları yavaş yavaş Çanakkale Boğazı önünde toplanmaya başladılar. Limni, İmroz, Tenedos adalarını kendilerine üs yaptılar ve bu adalarda gerekli diğer askerî tesisleri de kurdular.

Düşman savaş gemilerinin top atışları, başlangıçta Çanakkale Boğazı'nı kapayan Kumkale ve Seddülbahir bataryalarını yok etmek amacını güdüyordu. Bu sırada doğal olarak savaş gemilerinin uzun menzilli topları, eski ve kısa menzilli Türk kıyı bataryalarının etki alanı dışında kalıyor ve bunların atışlarından zarar görmüyordu. Bu çatışmalarda iki tarafın kullandığı araçlar çok farklı olduğundan, sonuç önceden belliydi. Atışlar kısa süre devam ettikten sonra, Türk kıyı bataryaları ve istihkâmları bir yıkıntı durumuna geldi.

Düşmanın birkaç kere karaya bahriye erleri çıkararak Seddülbahir'i baskınla ele geçirme girişimi başarıya ulaşmadı. Çünkü ağır bombardımanlara rağmen bir miktar Türk askerî mermilerin yetişemediği yerlerde kalıyor ve karaya çıkanları geri püskürtüyordu.

Türk Genel Karargâhı Şubat sonlarına doğru düşman filosunun Boğaz'ı geçme olasılığını dikkate almaya başlamış ve Sultanla çevresi, mülkî ve askerî makamlar ve hazine için önlemler almaya girişmişti. Düşman filosu başarıya ulaşır ve Boğaz'ı geçerse, bütün bunlar Anadolu yakasındaki bazı yerlere taşınacaktı. Bu gibi önlemler almak doğru ve yerindeydi.

Fakat Türk Genel Karargâhı, düşman filosunun 20 Şubattan 1 Marta kadarki zaman içinde Boğaz'ı geçeceğini kabul ettiğinden, alınan askerî kararlar tam anlamıyla bir felâketti. Bu emirler tam olarak uygulansaydı, Almanya ve Avusturya daha 1915 ilkbaharında savaşa Türkiye'siz devam etmek zorunda kalacaklardı. [74] Çünkü bu emirlere göre Türkiye, Çanakkale Boğazı'nı âdeta terk ediyordu. 20 Şubat tarihli emirle 1. Ordu ile 2. Ordunun konumu değişiyor, 1. Kolordu birlikleri parçalanıyordu. Asıl önemlisi, düşman filosu Çanakkale'yi yararak Marmara'ya girerse, 1. Ordu Marmara'nın kuzey kıyısında ve 2. Ordu güney kıyısında Boğazları ve Marmara Denizi'ni savunacaktı. İki ordunun bölgelerini ayıran çizgi, Çanakkale Boğazı'nın giriş noktasından başlıyor ve Boğazı izleyerek Marmara Denizi'ne

geliyor, onun ortasından Karadeniz Boğazı'nın kuzeydeki çıkış noktasına ulaşıyordu. 1. Ordu güneye, 2. Ordu kuzeye doğru cephe alacaktı. Böylece Gelibolu yarımadasının dış kıyısı ve üzerindeki tepelerle Çanakkale Boğazı'nın Anadolu yakası savunulamaz duruma geliyordu. Bu, akla gelebilecek en zayıf savunma önlemiydi.

23 Şubat tarihinde Enver'e bir yazı yazdım ve yeni verilen emirle alınacak önlemlerin, düşünülmecek felaketler getirebileceğini bildirdim. Bu yazıda dedim ki, "Bir Türk ordusunun Çanakkale Boğazı'nda İngiliz ve Fransızlara karşı, diğer bir Türk ordusunun da İstanbul'da ve Karadeniz'den gelecek Rus çıkarmasına karşı görevlendirilmesi gerekir. Orduların cephesi, kuzey ve güney değil, ancak doğu ve batı olabilir."

25 Şubatta Enver'in cevabını aldım. Enver, tek sözcükle olsun gerekçe göstermeden, benim görüşümü paylaşmadığını bildiriyordu.

1 Martta Türk Genel Karargâhı emirler göndermeye başladı. Buna göre, Edirne'deki 2. Kolordu Çatalca'ya alınıyor, Bandırma-Balıkesir bölgesinde bulunan 4. Kolordu ise İzmir Körfezi çevresine gönderiliyordu. Oysa gerçekte bu iki kolordu, buldukları yer olarak Çanakkale Boğazı'na en yakın birliklerdi ve [75] bir çıkarma hareketi karşısında ilk yardıma koşacak olan bunlardı.

Enver'in bu yersiz ve zararlı emirleri beni tedirgin ediyordu. 1 Mart tarihinde, bu kararların değiştirilmesine yardım "etmeleri için Alman Sefaretine ve Askerî Kabine Şefi aracılığıyla Alman İmparatoruna başvurdum. Bu iki makam, benim görüşümün uygulanması için ne yaptılar bilmem. Fakat herhalde birşeyler yapmış olacaklar ki baştan sona hatalı olan söz konusu kararlar hiç uygulanmadı.

Düşman filosunun Çanakkale Boğazı'na karşı giriştiği harekât, mart ayında en yüksek noktasına vardı ve 18 Mart günü denizden yapılan saldırının başarıya ulaşamaması üzerine durdu.

1 Mart'ta beş İngiliz savaş gemisiyle birkaç torpido Boğaz'ın güney-güneybatı kısmına girdiler, Erenköy ile Halilli önlerindeki Türk obüs bataryalarını akşama kadar bombardıman ettiler. Bu bataryalar Albay Wehrle komutasındaki 8. Ağır Topçu Alayı'na bağlıydı ve 1. Ordu'dan Boğaz Müstahkem Mevki Komutanlığına verilmişti. Bu bataryalar, Asya ve Avrupa kıyılarındaki tepeler üzerine gruplar halinde mevzilendirilmiş, cesur ve bilgili komutanların becerikli yönetimleri altında çok takdir kazanmışlardı. Düşman gemileri çok kere bu alayın gerçek bataryalarından başka, sık sık yerleri değiştirilen sahte bataryalara karşı da ateş açıyorlardı.

1 Mart'tan sonra düşman filosu, çok kere 4-5 dizi savaş gemisiyle hemen her gün saldırıda bulundu. Düşman filosunun Boğaz'a en büyük saldırısı 18 Mart günü yapıldı. Albay Wehrle'nin raporuna göre, bu saldırıya 16 büyük savaş gemisi katılmıştır. Bunlar ilk sıra halinde Boğaz'a girmişler ve Boğaz Müstahkem Mevkii tabyalarını sabah saat 10.30'dan başlayarak akşamın 7.00'sine kadar bombardıman etmişlerdi. [76]

Büyük cephe harcanmasına rağmen, düşman filosunun elde ettiği başarı fazla bir şey değildi. Çok zayıf verdiremediler. Kanlı savaşlar sonunda tabya ve

bataryalardaki şehit sayısı, Müstahkem Mevki Komutanı Albay Cevat Bey'in raporuna göre 200'ü geçmiyordu. Buna karşılık düşman zayıtı ciddi ve ağırdı. Albay Wehrle ve emrindeki komutanların gözetlemelerine göre Bouvet, Irresistible ve Ocean zırhlıları batmış, pek çok savaş gemisi de yaralanmıştı. Kurtarma çalışmalarına katılan pek çok savaş gemisi de batırılmıştı. Özellikle Hamidiye Tabyası'nın -Yüzbaşı Vassidla komutasında-atışları çok etkili olmuştu. Türkiye'de torpil uzmanı olarak çalışan Üsteğmen Ceehel'in Erenköy Körfezi'ne 18 Mart'tan az önce yerleştirdiği mayınların da bu sonuçta rolü olsa gerektir.

Düşman filosu geri çekilmek ve bu girişimden vazgeçmek zorunda kaldı. 18 Mart, Çanakkale Müstahkem Mevki ve Boğaz Komutanlığı için bir onur günüdür ve öyle kalacaktır. Düşman, filo zorlamasıyla bu boğazı geçmeye bir daha girişmedi.

Denizden zorlamayla İstanbul'a varılamayacağı İtilâf devletlerince artık anlaşılmıştı. Fakat bence, bu derece değerli bir plan da kolayca kaldırılıp rafa konulamazdı. Bu durum, ne İngilizlerin enerjilerine, ne de her tarafta gösterdikleri çalışmalarına uygun düşerdi. Onların büyük bir çıkarma hareketine daha girişmelerini beklemek gerekirdi.

Martta bu amaçla büyük bir kuvvetin hazırlanmakta olduğu haberleri gelmeye başladı. Çok kere Atina, Sofya ve Bükreş üzerinden gelen bu haberlerin birbiriyle çelişik durumda olmaları normaldi. Başlangıçta İmroz ve Limni adalarına getirilen İngiliz tümenlerinin sayısının 50 bin olduğu bildirildi, daha sonra bunun 80 bine çıktığı haber verildi. 77 Buna katılan Fransız birliklerinin sayısının da 50 bin olduğu haberi alındı. Çıkarma hareketinin başkomutanlığına atanan İngiliz generali Hamilton ile Fransız generali d'Amade'in geldikleri ve Çanakkale önündeki Provence zırhlısına yerleştikleri öğrenildi. Mondros'ta bir çıkarma için hazırlıklar yapıldığı ve buraya her gün malzeme ve erzak çıkarıldığı haber verildi. 17 Martta Pire'ye gelen dört İngiliz subayı, buradan peşin parayla 42 büyük kayak ve 5 römorkör satın aldılar.

Sonunda 24 Mart'ta Enver, Çanakkale bölgesinde 5. Ordu'nun kurulmasına karar verdi. Türk Genel Karargâhı'na bu kararı verdirebilmek için benim harcadığım sürekli çabalara, son zamanlarda Alman Sefreti ile Amiral Suşon da katılmışlardı. Amiral von Usedom ise, Çin'deki deneyimlerine dayanarak böyle bir çıkarmaya hâlâ olanak tanımıyordu. [78]

VIII. Çanakkale Kara Muharebeleri: İlk Dönem

24 Mart öğleden sonra geç vakit Enver telefon ederek benimle konuşmaya geleceğini bildirdi ve kendisi gelmeden önce büromdan ayrılmamamı rica etti. Az

sonra Enver göründü ve gelir gelmez de Çanakkale'de oluşturulmasına karar verdiği 5. Ordu'nun komutanlığını üzerime alıp almayacağımı sordu. Hemen olumlu karşılık verdim ve şunu ekledim: "Oradaki birlikler hemen takviye edilmelidir, çünkü kaybedecek vakit kalmamıştır."

Ertesi gün, 25 Mart akşamı yeni karargâhıma gitmek üzere vapura bindim ve İstanbul'dan ayrıldım. On ay kadar İstanbul'a dönmedim. Zaman darlığı yüzünden 1. Ordu kurmayından ancak küçük bir kısmını yanıma alabildim. Bunlar arasında

Kâzım Bey¹⁷ ile iki Alman yaverim, Süvari Yüzbaşı Prigge ve Süvari Yüzbaşı Mühlmann bulunuyordu. Kurmay heyetin büyük kısmı, hemen arkadan gelecekti. Bunların hepsi, Süvari Yüzbaşı von Frese dışında, Türk subaylardı.

Alman Askeri Kurulu'nun ileri gelenleri İstanbul'da kaldı.

Ordu Komutanlığı'nı da Mareşal von der Goltz'a devrettim. [79]

26 Martta Gelibolu limanına vardık ve karargâhımızı kurduk. 3. Kolordu Karargâhı da birkaç gün önce buraya gelmişti. Yanımdaki birkaç kişiyle birlikte bize gösterilen bir eve yerleştik. Sonradan bu binanın Fransız Konsolosluğu olduğunu öğrendim. Evde yalnız yuvarlak bir masa ve benim her iki odamda birer duvar aynası vardı. Öteki eşyalar, herhalde biz gelmeden önce çalınmıştı. Yatak ve diğer gerekli eşyayı kaymakam şehirden sağladı. Dört hafta sonra bu evi bıraktığımda çamaşırlarımın çoğu kaybolmuştu. Sonradan hayretler içinde duydum ki, Rumlar, benim bu evi talan ettiğimi ve eşyaları aldığımı her tarafa yaymışlar! Çanakkale Savaşı'nda, yuvarlak bir masa ile iki duvar aynasını yanıma alıp gezdirmekten herhalde daha önemli işlerim vardı.

Gelibolu, o sıralarda gelişmekte olan bir yerdi. Biz gelmeden önce Türk görevliler birçok Rum aileyi başka yerlere göndermişlerdi. Çanakkale savaşlarının sonunda ise, düşman donanmasının ateşiyle bu şehrin pek çok yeri yıkıntıya dönmüştü.

Önümüzde iş dolu günler vardı. Birliklerin gruplaşmasıyla önemli kıyı bölgelerinin gözetlenmesi işini değiştirmek zorundaydım.

5. Ordu'nun o zaman beş tümeni vardı. Bunlar Boğaz'ın Asya ve Avrupa kıyılarına dağılmışlardı. Tümenler, 9-12 tabur kuvvetindeydiler. Taburlar ise 800-1000 kişi kadardı.

İngilizler büyük çıkarmayı yapıncaya kadar bana dört haftalık bir zaman bıraktılar. Birliklerinin bir kısmını geçici olarak Mısır ve Kıbrıs'a göndermişlerdi. Söz konusu dört haftalık zaman, gerekli önlemlerin alınmasına ve Yarbay Nicolai komutasındaki 3. Tümenin İstanbul'dan getirilmesine yetti.

Çanakkale Boğazı'nın gerek Asya, [80] gerekse Avrupa yakalarında birinci derecede çıkartma tehlikesi taşıyan bölgeleri, Boğaz girişindeki kıyı parçalarıydı. Çanakkale Boğazı'nın güneyindeki Anadolu yakası, hafifçe dalgalı verimli bir düzlükle büyük derinlikleri olan tepelerden oluşmuş bir araziydi.

Kara Menderes ırmağı, birçok dönemeçlerle bu toprağı geçip denize dökülüyordu. Derinlikler, denize doğru yüksekçe bir kıyı çelengiyle kapanmıştı. Bir çıkarma harekâtında, piyade ile birlikte çıkacak topçu kuvvetleri, bu arazi dalgasından yararlanarak ve savaş gemilerindeki topların da yardımıyla doğuya doğru uzanan geniş bölgeyi etkisi altında bulundurabilirdi. Kara Menderes Irmağı ve küçük

bataklıklar, modern araçlarla donatılmış bir ordu için, ilkbahar ve yaz aylarında önemli bir engel oluşturamazdı.

Çanakkale Boğazı'nın Avrupa yakasını oluşturan Gelibolu yarımadası, yamaçlar, derin boğazlar ve keskin yarlarla bölünmüş sarp dağlardı. Bazı dağların tepesindeki fundalıklar, çayların ve çoğu yazın kuruyan derelerin kıyılarındaki kısa çamlar, genellikle çıplak olan arazinin biricik bitkileriydiler. Sulama durumuna bağlı olan tarım, yalnız bazı yerleşim yerlerinin çevresinde ve çukurlarda vardı. Saros Körfezi'nin üst kısmına doğru, yarımadanın içindeki büyük derinlikler daha verimliydi.

Şimdi asıl sorun, düşman çıkarmasının nereye yapılacağıydı. Gruplanmalar, kıyının genişliği dolayısıyla, hafif birliklerle olacaktı. Teknik açıdan kıyının birçok yerine büyük kuvvetler çıkartılabildi. Buraların tümünü önceden tutmak olanaksızdı. Bu nedenle kuvvetlerin yerleştirileceği bölgelerde taktik gerekçeler aramak gerekiyordu.

Çanakkale Müstahkem Mevkii'nin Boğaz'a egemen en önemli tabya ve bataryaları güneyde, Anadolu yakasında bulunuyordu. [81] Düşman elinde bulunan Bozcaada, bu kıyının önündeydi. Sonra bu kıyıda Küçük ve Büyük Beşike limanları çıkarmaya çok elverişliydi. Buralardan büyük kuvvetler kısa zamanda Türk kıyılarına çıkarılabildi. Tabyalar ve ağır bataryalar, yalnız deniz yönünden ilerleyecek kuvvetlere karşı mevzilendirildiğinden, Anadolu yakasının savunma düzeninin arkasına doğru yürümek, düşman bakımından büyük şans doğuruyordu. Yol durumu da buna uygundu. Bu nedenlerle, burada büyük tehlike vardı.

Gelibolu yarımadasında da üç yer, özellikle önemli ve tehlikeliydi. Birinci tehlikeli yer, yarımadanın güney ucundaki Seddülbahir ve Tekeburnu'ydu. Çünkü bu bölge, üç yandan düşman ateşine açıktı. Bir kere çıkarma yapıldı mı, uzaktan görünen ve oraya ulaşmak için başlıca bir engel taşımayan Alçıtepe düşmanı kendi üzerine çekecekti. Buraya kadar düşman, hiçbir engel ve güçle karşılaşmayacaktı. Bir kere burası ele geçirildi mi, Boğaz'ın başlıca istihkâm ve bataryaları ateş altına alınabilirdi.

Çabuk ve kesin sonuç alınacak yerlerden biri de Kabatepe'nin iki yanındaki kıyı parçalarıydı. Kabatepe'den Marmara kıyısındaki Maydos kasabasına kadar hafif eğimli geniş bir düzlük uzanıyordu. Yassı bir tepe burayı ikiye ayırıyordu.

Maydos'un iki yanındaki yüksekliklerden Boğaz bataryaları kolayca tehlikeye düşürülebilirdi. Kabatepe'nin kuzeyinde ise, dik yamaçlarıyla korunaklı, iyi bir çıkarma yeri olan Arıburnu vardı. Düşman asıl harekâtını Kabatepe üzerinden Maydos'a çevirdi mi, buraya giden alçak vadiyi ateş altında tutabilmek için Arıburnu'nu da ele geçirmek zorundaydı.

Avrupa yakasındaki üçüncü çıkarma yeri, yukarı Saros'ta yaklaşık olarak Bolayır çizgisindeki 5-7 kilometre uzunluğundaki kıyı parçasıydı. [82] Burası her ne kadar Müstahkem Mevki üzerinde topçu atışıyla etki yapma olanağı taşımıyorsa da, Çanakkale'nin geleceğini etkileyecek stratejik önem taşıyordu.

Buradan yarımadanın İstanbul ve Trakya ile olan bağlantısı kesilebilirdi. Düşman, Saros Körfezi ile Marmara arasındaki dar tepeleri ele geçirdi mi, yalnız 5. Ordu'nun

geriyle bağlantısı kesilmiş olmazdı, ayrıca buraya yerleştirilecek uzun menzilli toplar ve gece ışıldaklarıyla bu kıyılara egemen olabilirdi. Düşman denizaltıları -ki aralık ayından beri Marmara'ya geçmeye uğraşıyorlardı-Boğaz'ı aşabilirse, Marmara'daki ikmal ulaşımı da tam olarak durabilirdi.

Elimizdeki birlikler, bu üç tehlikeli bölgeye göre gruplandırılmıştı. 5. Tümen ile 7. Tümen Saros bölgesine yerleştirilmişti. 9. Tümen ile yeni kurulan 19. Tümen Gelibolu yarımadasının güney kesimine ve 11. Tümen ile yeni gelen 3. Tümen de Anadolu yakasındaki bölgeye yerleştirilmişti.

Elimdeki beş tümenin 26 Mart'a kadar olan düzenlerini tam olarak değiştirmek gerekmişti. Bu zamana kadar bunlar, başka bir temel düzene uyarak, eskiden olduğu gibi kıyı koruma birlikleri olarak bütün kıyı boyunca yayılmış bulunuyorlardı. Her ne kadar karaya çıkan düşman her tarafta bir miktar direnme görecekti ama, yedek kuvvet olmadığı için, çıkanların geri püskürtülmesini başaracak birlikler bulunmayacaktı. Verdiğim emirle, tümenlerin birliklerini toplu durumda bulundurmalarını, kıyıda yalnızca güvenliği sağlayacak kadar kuvvet bırakmalarını sağladım. Çünkü biricik başarı şansımızın, hafif kuvvetlerle sürekli bir direnmeye değil, her üç grubun hareketli savunmalarına bağlı olduğuna inanıyordum. [83]

Kıyıda gözetleme göreviyle kalmış Türk birliklerini, durumun gereklerine uygun biçimde hareketli bir konuma getirmek için yürüyüşler ve tatbikatlar yaptırmak çok yararlı bir iş oldu.

Gerektiğinde birliklerin bir yerden başka bir yere geçirilmesi için limanlarda gemi bulundurduktan başka, gruplar arasındaki yolları da işçi taburlarını çalıştırarak yapmaya başlamıştık. Yarımada üzerinde bir baştan ötekine giden kesintisiz yol yoktu. Genellikle yayaların ve yüklü hayvanların geçebilecekleri patikalar vardı. Fakat sahra topçusunun buralardan geçmesi olanaksızdı.

Yeni gruplanma önlemleri gece yürüyüşleriyle sağlandı.

Böylece düşman uçaklarının keşifleri engellendi.

5. Ordu'da o sırada uçak yoktu. Çanakkale'de bulunan birkaç uçak, Müstahkem Mevki Komutanlığı emrine verilmişti ve ancak onun gereksinimini karşılamaya yetiyordu.

Birliklerin tâlimlerini düzenlemek için belirli bir zaman istiyordu. Çünkü düşman savaş gemileri, her gördükleri yerde birliklerimizin üzerine ateş açıyorlardı. Hatta tek başına giden bir yayanın ya da süvarinin bile üzerine ateş açıldığı oluyordu.

Tehlikeli kıyı kesimlerinde sahra tahkimatını bütün kuvvetimizle geceleri pekiştiriyorduk. Engel yapmak için Türkiye'de hem malzeme, hem de araç-gereç noksandı. O kadar ki, basılınca patlayan kara mayınları yerine torpido başlıklarını ve dikenli tel engeli olarak da bahçe ve tarla kenarlarındaki telleri kullanmak zorundaydık.

Düşman gazeteleri daha sonra, İngiliz uçaklarının Türk birliklerinin kıyıdaki gruplaşmalarını yanlış olarak belirleyip bildirdiklerini yazdılar. Bu haberler gerçeğe uygun değildi.

Uçaklar gruplaşmaları doğru olarak belirleyip bildirmemişlerdi. [84] Ama ne var ki,

bizim bu düzenleri gece değiştirdiğimizi gorememişlerdi.

5. Ordu, gemilerin ateşiyle zarar goren Seddülbahir ile Kumkale'yi de mart sonlarında Müstahkem Mevki Komutanlığı'ndan aldı. Böylece Müstahkem Mevk Komutanlığına yalnız Çanakkale iç geçidinin güvenliğini sağlama görevi kalıyordu. 24 Nisan'da Çanakkale'nin Anadolu yakasında 2. Tümenle büyük bir manevra düzenledim. Burada asıl amaç, düşmanın Küçük Beşike limanına yaptığı bir çıkarmayı önlemektir. Öğleden sonra geç vakit Gelibolu'ya döndüm.

25 Nisan sabahı saat 5.00'ten sonra da Gelibolu'daki Ordu Karargâhına düşman çıkarmasının yapıldığı ya da yapılacağı yolunda raporlar gelmeye başladı.

2. Tümen bölgesindeki küçük ve Büyük Beşike limanları önünde, önemli sayıda savaş ve nakliye gemisinin toplandığı ve çıkarmanın başlamak üzere olduğu bildiriliyordu.

Biraz daha kuzeyde, Kumkale'de 3. Tümen'in ileri sürülmüş birlikleri karaya çıkan Fransız piyadeleriyle çatışmaya girişmişti. Bu piyadeler, Fransız savaş gemilerinin korumasında karaya çıkmışlardı.

Gelibolu yarımadasının güney ucunda, Morto Körfezi'nde -Sığındere'nin denize döküldüğü yer-, Seddülbahir ve Tekeburnu'nda İngiliz piyade birlikleri, 9. Tümenin öncülerıyla çarpışıyor, buraları ele geçirmeye çalışıyordu. Bu kesimde bütün kıyı ve kıyı gerisi, büyük İngiliz savaş gemilerinin korkunç top atışlarıyla taranıyordu, Kabatepe'de ve önemini daha önce belirttiğimiz Maydos ovasında ve Arıburnu'nda İngiliz savaş ve nakliye gemilerinden karaya çıkarma haberini veren subayların solgun yüzlerinde bir şaşkınlık ve üzüntü okunuyordu. [85] Bunun nedeni, çıkarmanın birçok yerde birden başarıya ulaşmasıydı. Bendeki ilk izlenim, düzenlerimizde bir değişiklik yapmaya gerek olmadığı yolundaydı. Düşmanın seçtiği çıkarma noktaları, bizim önceden tahmin ettiğimiz yerlerdi. Bu, umut verici bir durumdu. Düşmanın çıkarma kuvvetleri, bizim çıkarma noktası olarak öngördüğümüz yerlere çıkmışlardı.

Bütün bu yerlere büyük kuvvetlerin çıkarılması söz konusu olamazdı. Öyle ise, asıl çıkarma yerleri neresiydi? Bunun için hemen bir şey söylenemezdi. Olaylar bunu ortaya koyacaktı.

Gelibolu'da bulunan 7. Tümenle hemen silahbaşı ederek Bolayır'a doğru yürüyüşe geçmesi emrini verdikten sonra, Alman yaverimle birlikte atla Bolayır'a geçtim.

Üzerinde tek bir ağaç ve fundalık olmayan Bolayır'ın dar sırtları, Saros Körfezi'nin üst kısmını bütün açıklığıyla önümüze seriyordu. Gözümüzün önünde bir kısmı savaş gemisi, diğerleri nakliye gemisi olmak üzere 20 kadar büyük gemi vardı. Körfezin içinde gemilerin bir kısmı duruyor, bir kısmı hareket ediyordu. Savaş gemilerinin geniş bordalarından aralıksız duman çıkıyor, bütün kıyılara ve tepelere mermiler, şarapneller düşüyordu. Asla unutulmayacak bir tabloydu bu...

Gemilerden kayıklara asker yüklendiği ya da karaya asker çıkarıldığı hiçbir yerde görülmüyordu. Anlıyordum ki buraya gelmekte gecikmişiz. Biraz sonra 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa yanımıza geldi ve çıkarma konusunda bazı haberler getirdi. Buna göre, yarımadanın güney ucundaki 9. Tümenle karşı yapılan çıkarma, bu tümen tarafından geri püskürtülmüştü. Fakat düşman, inatla yeni birlikler

getirmeye devam ediyordu. Kabatepe'de durum iyiydi. Şimdiye kadar düşman bu tepeyi ele geçirememişti. Arıburnu'nda, hemen kıyıya bitişik olan dik yamaçlar İngilizlerin elindeydi. Fakat 19. Tümen, bu sırtlara doğru yürüyüşe geçmiş bulunuyordu. Anadolu yakasından daha bir haber alınmış değildi.

Esat Paşa'ya hemen bir gemiyle Maydos'a gitmesini ve güneyde komutayı ele almasını emrettim. Ben geçici olarak Bolayır'da kalacaktım. Burada yarımadanın açık tutulması çok önemliydi. Anadolu yakasındaki birlikleri Albay Weber'in güven verici ellerine bırakmıştım.

Sekiz buçuk ay sürecek olan ve iki taraftan 750 bin insanın katıldığı Çanakkale savaşları, Gelibolu yarımadasında işte böylece başlamış oluyordu.

Düşmanın hazırlığını takdirle karşılamak gerekirdi. Kusurları, plânlarını eski keşiflere göre yapmış olmaları ve Türk birliklerinin şiddetli karşı koymasını önceden hesaplayamamalarıydı. Bu nedenle ilk günlerde sert bir darbeye başarı elde edilememiş ve gerçekte büyük olan bu harekât, kısa süreli ve kesin sonuçlu bir harekât olmaktan çıkmıştı.

Düşüncemize göre düşman, başlangıçta 80-90 bin kadar bir çıkarma kuvveti hazırlamıştı. Bu sırada 5. Ordu'nun ise ancak 50 bin askeri vardı ve bunun bir kısmı da asıl çıkarma yerlerinde ihtiyat önlemleri için ayrılmıştı. Bundan başka, topçu kuvveti bakımından düşmanın üstünlüğü söz götürmeyecek kadar açıktı. Ulaşım araçları ise sınırsızdı. 25 Nisanda çeşitli yerlerden yapılan gözetlemelerde bize karşı 200 kadar büyük savaş ve nakliye gemisi kullanıldığı görülmüştü. General Hamilton'un kendi görevlerini ne kadar güç bulduğu, çıkarmadan önce yazdığı şu emirden anlaşılıyordu: [87]

“Ordu Karargâhı: 21.4.1915
Fransa'nın ve Majestelerinin askerleri,
Önümüzde yeni zaman savaşlarında eşi görülmemiş bir macera bulunmaktadır. Düşmanlarımızın ele geçirilmez diye adlandırdıkları kıyılara, denizci arkadaşlarımızla birlikte, açık limanda çıkmak zorundayız. Tanrı'nın ve donanmanın yardımıyla bu karaya çıkma başarıyla yapılacaktır. Mevzilere hücum edeceğiz ve savaşın başarıyla sonuçlanması için bir adım daha atmış olacağız. Başkomutanınıza veda ederken, Lord Kitchner'in söylediklerini hatırlayınız: Gelibolu Yarımadası'na bir kere ayak bastıktan sonra, sonuna kadar savaşmak zorundasınız. Bütün dünya bizim ilerlememizi görecektir. Bize verilen büyük savaş görevine lâayık olduğumuzu kanıtlayalım.
General Hamilton.”

Çıkarma sırasında büyük cesaret ve özveriyle savaşan ve başkomutanlarının güvenine lâayık olduklarını gösteren General Hamilton'un askerlerini düşmanları bile alkışladılar.

25 Nisan günü Saros'ta nakliye gemilerinden içi askerlerle dolu sandallar indirildi. Bunlar kıyıya yanaşmaya çalıştılar, fakat kıyidan açılan ateş karşısında geriye döndüler. Bu, bir çıkarma gösterisiydi. Öte yandan, nakliye gemilerinde çok asker

olmadığı bordalarının su üstünde kalan bölümünün yüksekliğinden anlaşılıyordu. Gemilerin güverteleri sık ağaçlarla kapatılmıştı, bu yüzden içerde birliklerin bulunup bulunmadığı görülemiyordu.

Savaş gemilerinin atışları aralıksız sürüyordu. Gelibolu'dan gelen haberlere göre, Beşike limanında karaya çıkan düşman geri püskürtülmüştü. [88] Burada da bir gösteri yapılmış olması söz konusuydu.

Biraz sonra Esat Paşa'nın Maydos'tan telgrafla bildirdiğine göre, güneydeki Seddülbahir, Hisarlık ve Morto limanına kesinlikle destek gönderilmesi gerekiyordu. Düşman bu kesime yerleşmişti ve gittikçe güçleniyordu. Tümen Komutanı Albay Sami Bey, kendi ihtiyatlarını ileri almış ve onları da cepheye sürmüştü. Düşmanın Saros Körfezi'nde gösteri yaptığı yolundaki düşüncem gittikçe güçlendiğinden, Bolayır'ın güneybatısındaki yol kavşağında tuttuğum 7. Tümenin iki taburunu aynı akşam vapurla Gelibolu'ya göndermeye karar verdim. Bu kuvvetlerin gece Maydos'ta Esat Paşa'nın komutasına gireceklerini biliyordum. Aynı zamanda Saros Körfezi'nin doğusunda hazır bekleyen 5. Tümen, üç taburunu hemen Şarköy'e göndermesini emrettim. Bunlar da gece Şarköy'den Maydos'a gönderileceklerdi. Bu sevkiyatı gece yapmak zorundaydık. Çünkü düşman denizaltıları Boğaz'a ve Marmara'ya girmişlerdi. Öyle ki, 25 Nisan öğleden sonra Bolayır önlerinden bize geriden ateş açmışlardı.

Düşmanın Saros Körfezi'ne çıkarma girişimine karşı, kendimizi yeteri kadar güçlü görüyordum.

Akşam geç vakit gelen haberlerde, düşmanın Kabatepe'ye yaptığı bütün çıkarma girişimlerinin püskürtüldüğü bildiriliyordu. Arıburnu'na çıkıp Kocatepe'de ilerleyen Avustralyalı ve Yeni Zellândalı birlikler ise 19. Tümen tarafından püskürtülmüşler ve kıyı tepeleri üzerinde kalmışlardı.

Saros Körfezi'ne bir gece çıkarması yapılması olasılığına karşı, ertesi sabaha kadar Bolayır çevresinde kaldım. Gece sessizlik içinde geçti. Topçu ateşi bile kesilmişti. Yalnız gemiler yerlerini sık sık değiştiriyorlardı. 26 Nisan sabahı düşman gemilerinin [89] yukarı Saros Körfezi'nde toplanmaları, buradaki harekâtın bir gösteri olduğu yolunda bende kesin kanı uyandırdı. Bu nedenle, 26 Nisan günü sabahı, 5. Tümen ile 7. Tümenin 26/27 Nisan gecesi vapurla Maydos'a sevk edilmesini emrettim. Ben de deniz yoluyla Maydos'a gitmek üzere Bolayır'dan ayrıldım. Yukarı Saros Körfezi'ndeki emir ve komuta yetkisini Kurmay Başkanım Yarbay Kâzım Bey'e bıraktım. Eğer bundan sonraki 24 saat içinde yeni bir çıkarma olmazsa, tümenlerin geri kalan kısımlarının da Maydos'a gönderilmelerini istedim. Bu emir, tam olarak yerine getirildi. Yukarı Saros Körfezi kıyısında hemen hiç Türk birliği kalmadı.

Düşman donanması ise, bu birlikleri burada tutmak için gösterilerini sürdürdü. Bu arada Yarbay Kâzım Bey komutasında bir istihkâm depo bölüğü ile birkaç işçi taburu kalmıştı.

Bunlar da kendilerini göstermek için dağların tepelerine yakın yerlere çadırlarını kurmuşlardı. Yukarı Saros'taki bütün birlikleri çekmek, sorumlu bir komutan için gerçekten güç bir işti. Fakat güneyde düşman üstünlüğüne karşı koymak için bu

sorumluluğu yüklenmek gerekiyordu. Eğer İngilizler bu gerçek durumu anlayabilselerdi, bundan büyük ölçüde yararlanabilirlerdi.

Bir süre sonra, İngiliz ağır savaş gemileri, Saros Körfezi'nden dolayı atışlarla Gelibolu'yu bombardımana başladılar. Özellikle limana yakın bir sürü evi yıktılar. Maydos'a gönderdiğim 5. Tümen ile 7. Tümen, 26 Nisanda Esat Paşa tarafından Seddülbahir'deki güney grubuna gönderilmişti. Çünkü savaş burada bütün şiddetiyle sürüyordu. Yalnız 5. Tümenin son birkaç birliği, Arıburnu'na 19. Tümenin takviyesi için gönderilmişti.

Çıkarmanın ilk günlerinde, birlikleri parçalamamak elde değildi. [90] Çünkü gelen takviye birliklerinin gerek duyulan yerlere dağıtılması bir zorunluluktu.

5. Tümenin Komutanı Yarbay Sodenstern, kendi tümeninin gelmesiyle birlikte Seddülbahir cephesinin komutanlığını üzerine aldı. Kolordu Komutanı Esat Paşa'yı da Arıburnu Bölgesi Komutanlığı'na atadım. Ben de yanımda bulunan Süvari Yüzbaşı Thime ile birlikte, Arıburnu'ndan 4-5 kilometre geride bulunan Esat Paşa'nın Maltepe çadırılı karargâhına geçici olarak yerleştim. 5. Ordunun kurmay heyetiye, eskiden olduğu gibi Gelibolu'da kaldı. Dört gün süren çetin çatışmalardan sonra, Yarbay Nicolai komutasındaki 3. Tümen, Kumkale'ye çıkan ve Yenişehir'e kadar ilerleyen Fransızları -bunlar sömürge birlikleriyle 175. Alaydı-ağır kayıplara uğratarak 29 Nisanda gemilerine dönmek zorunda bıraktı. Böylece Anadolu yakası, düşmandan tam olarak temizlendi. Korkulu olan bu kıyıda tehlike atlatılmıştı. Artık 2. Tümeni Gelibolu yarımadasının güneyindeki savaş alanına gönderebilirdik. Bu tümen, birlikler halinde Çanakkale'ye hareket etti ve ertesi gece kayık ve motorlarla Boğaz'ı geçerek Seddülbahir cephesine yerleşti. Boğaz'ın Anadolu yakasında şimdi yalnız 3. Tümenin birlikleri kalmıştı. Bu tümenin de bazı birlikleri Gelibolu yarımadasındaki çarpışmalara katıldı. Gelibolu savaşlarının nasıl geçtiğini açıklamak için şunu belirtmeliyim ki, bütün çarpışmalar 5. Ordu birlikleri tarafından yapıldı ve Türk-Alman donanmasının bu çarpışmalara katkısı son derece sınırlı kaldı.

Almanya'ya döndükten sonra bu konuda çok yanlış sözler söylendiğini duydum. Türklerin Gelibolu'daki başarısının ordu ile donanmanın birlikte çalışması sonunda gerçekleştiği, gerek söz ve gerekse yazıyla pek çok kişi tarafından ileri sürülüyordu. [91]

Türk-Alman donanmasının ordu ile birlikte gerçekleştirebildiği başlıca harekât, savaş gemilerinden sökülen 24 makineli tüfeği olan iki makineli tüfek bölüğünün cepheye gönderilmesiydi. 5. Ordu emrine verilen bu iki bölük, gerçekten büyük başarı gösterdi. Bundan başka, çıkarmanın ilk haftalarında Türk donanmasından Barbaros Hayrettin ve Turgut Reis savaş gemileri, düşman çıkarma yerlerine Boğaz'dan atışlar yaparak Arıburnu'ndaki çıkarma yerlerine ve İngiliz gemilerine karşı etkili oldular. 15 Mayıs gecesi bir Türk torpidosunun Çanakkale Boğazının aşağı kesimine saldırışı ile Alman denizaltılarının ne yazık ki çok kısa süren etkinliğinden daha sonra söz edilecektir. Göben ile Breslav ise, sekiz buçuk ay süren kara çarpışmaları sırasında bir kere bile olsun, Çanakkale'ye gelmediler.

Amiral Usedum komutasındaki Alman donanmasının özel komandosu -ki bunlar

görev bakımından Çanakkale ve Karadeniz boğazlarındaki tabya ve müstahkem mevkilere bağlıydılar-, Gelibolu yarımadasındaki kara çarpışmalarına katılmamışlardır. Bu özel komandonun görevi -yarımadanın dış kıyılarında, güneybatısında ve içlerinde sert çatışmalar sürerken bile-yalnız Boğaz'ın iç geçiş yollarına yönelmişti.

Anadolu yakasındaki İntepe'de bulunan toplar, Seddülbahir'deki düşman çıkarma yerleriyle buranın kuzeyindeki bağlantı yollarına karşı son derece etkili atışlar yapıyordu. Fakat daha yukarılara, arazi durumu ve uzaklık dolayısıyla etkili olamıyordu. O kadar ki, Seddülbahir ve Morto limanı kıyılarının Anadolu yakasındaki bataryalar tarafından sık sık bombardımanı, sonbahar sonlarına kadar, cephane noksanlığı yüzünden yapılamıyordu. [92]

Kuşkusuz, İntepe'deki topların atışından İngilizler çok zarar görüyordu. Bu nedendir ki, bazı savaş gemilerini yalnız bu bataryalar üzerine ateş açmaya yönlendiriyorlardı. Ancak belirtmeli ki, Gelibolu yarımadasındaki şiddetli çatışmalar için bu bataryalar ancak ikinci derecede rol oynayabildiler.

Müstahkem Mevki, bu ağır bataryaların bir kısmını Enver'in emriyle 5. Orduya verdi. Ordu emrinde başlangıçta ağır batarya yoktu.

Çıkarmadan bir süre sonra Enver Paşa, İstanbul'dan gönderdiği bir telgrafla, Seddülbahir, Tekeburnu ve Morto Limanına çıkan kuvvetli İngiliz birliklerinin bir karşı harekâtla yarımadadan atılmasını emretti. Enver bunu 5. Ordudan istiyordu, ama isteği gücümüzün çok üstündeydi.

Yarımadanın güney kesimi, üç yandan düşman savaş gemilerinin topçu ateşi altında bulunuyordu. Sodenstern grubunun bulunduğu yerden bakıldığında yoğun sıralar halinde, birbirine geçmiş gibi görünen direk ve bacalarıyla boz renkli savaş gemileri, büyük bir liman manzarası yaratıyordu. Makineli Tüfek Bölüğü Komutanı Deniz Üsteğmeni Bolz, 3 Mayıs akşamı Seddülbahir alanına geldiği zaman, manzaranın kendisinde uyandırdığı izlenimleri şöyle anlatıyordu:

"Savaş alanı tüyler ürpertici, yine de güzel bir manzara sergiliyordu. Gelibolu yarımadasının sivri ucunda, sanki savaş ve nakliye gemilerinden örülmüş bir çelenk vardı. Bunlar üzerlerindeki çok sayıda ışıldakla çevreyi aydınlatıyorlardı. Savaş gemileri, güçlü projektörlerini Türk mevzileri üzerine çevirmişler, durmadan mermi yağdırıyorlardı." [93]

Düşman gemileri, karaya çıkan birlikleri tam anlamıyla koruyorlardı. O günlerde elimizde yalnız sahra bataryaları vardı. Onlar da cephane yetersizliği yüzünden, ellerindeki mermileri sınırlı kullanmak zorundaydılar. Kaldı ki bunlar, ne uzaklık, ne de etki bakımından düşman araçlarıyla karşılaştırılacak durumda değillerdi.

Karaya çıkan birlikleri yeniden gemilerine gönderebilmek için, bunlara gece saldırmaktan başka çare yoktu. Bu da 5. Ordunun emriyle Albay Von Sodenstern tarafından üç kere denendi. Bu amaçla İstanbul'dan gönderilen birlikler de kullanıldı. Karanlıkta yapılan her üç saldırıda epeyce ilerlendi.

Hatta birinde Seddülbahir'in yanına kadar varıldı. Ama istenen hedefe ulaşamadı. Her seferinde, gün ağarmasıyla birlikte başlayan gemi atışları, Türk birliklerini eski yerlerine çekilmek zorunda bırakıyordu. Düşmandan alman çok sayıda makineli tüfeğin de ancak bir miktarı birlikte getirilebiliyordu.

Benim için oldukça güç bir karar olmasına rağmen, Seddülbahir cephesinde artık saldırıdan vazgeçmek ve yalnızca savunmayla yetinmek zorunda kaldım. Düşmanın çokça yaklaştığı en büyük hedefi olan Alçitepe'nin elden çıkmaması için bütün çabanın harcanmasını emrettim. Türk hatlarının, İngiliz siperlerinin yakınında kazılacak siperlere yerleştirilmesini salık verdim. Çünkü ön hatlarımız, ancak böylece düşman gemi atışlarından kurtarılabilirdi. Siperler birbirine yakın olunca, gemiden atılacak mermilerin kendi siperlerine düşmesi olasılığı bulunduğundan, ön siperler top ateşinden kurtulabilirdi. Bu durum, komutanlara ve birliklere yeteri kadar açıklandı ve uygulandı.

Dünya Savaşı'nda bir ordunun hem düşman filosu, hem de kara ordusuyla aynı anda savaştığı tek savaş alanının Çanakkale kara çatışmalarında olduğunu belirtmeliyim. [94] Savaş gemilerinin kendi kara birliklerini koruması son derece etkiliydi. Karada hiçbir ağır topçu, savaş gemilerinde olduğu gibi kolaylıkla yer değiştirerek cepheden, yandan ve hatta geriden ateş edemezdi. Ayrıca savaş gemileri, uçak ya da balonlarla gözetleme yapıp, kendilerinin karşılık göremeyecekleri güven verici uzaklıktan atışlarını istedikleri hedeflere ulaştırıyorlardı. O günlerde 5. Orduda ise ne uçak, ne de balon vardı.

Arıburnu'ndan düşmanı geri atmak zor olmadı. 29 Nisanda Türklerin şiddetli taarruzları sonunda Avustralya ve Yeni Zelanda askerleri bir hayli geri çekilmiş, hatta gemilerine dönmeye başlamışlardı. Ama düşmanın getirdiği destek birlikleri ve kıyıya yaklaşan savaş gemilerinin atışlarıyla bu geri çekilme durdu ve durum kurtarıldı. Unutmamalı ki İmroz adası, Arıburnu kıyısından 20 kilometre uzaklıktaydı ve İngilizler burasını önemli piyade birliklerinin ve savaş gemilerinin barındığı bir üs durumuna getirmişlerdi.

Anzak Kolordusunun gemi atışları desteğindeki yarma girişimleri de düşman birliklerine ağır kayıplar verdirilerek durduruldu.

İlk iki haftanın kanlı çarpışmalarından sonra Esat Paşa'ya da bundan sonra büyük taarruzlara girişmemesini emretmek zorunda kaldım. Yalnız elde tutulan yükseklik zincirinin korunması için gereken her türlü özveri gösterilmeliydi. Arazinin bütün olanaklarından ve gece karanlığından yararlanarak siperlerimizi düşman siperlerine biraz daha yaklaştırmalıydık. Böylece İngilizler, Türk ileri hatlarına artık gemilerinden ateş edemeyeceklerdi. Bundan dolayıdır ki, Mayıs ayının ilk on günü içinde her iki cephede de hareket durmuş ve çarpışmalar, mevzi çatışmaları halini almıştı. [95]

Yarımada ve iki cephenin gerisinde bulunan birkaç kasaba, düşman gemi atışlarıyla ağır zarar görmüştü. Maydos kasabası, 29 Nisanda düşman donanması tarafından bombardıman edildi ve burada ilk yanan bina da ağzına kadar yaralıyla dolu hastane oldu. Buraya açılan ateşle birçok Türk ve bunlarla birlikte 25 İngiliz yaralı da öldü. Sivil halk da çok zarar gördü. Mermiler kasabanın içine düşerken,

kadın, erkek ve çocuklar evlerinde bir iki parça olsun eşya kurtarmak için canlarını yerdiler. Sivil halkı daha sonraları toplayarak Anadolu yakasındaki Kilya limanına gönderdik. Böylece hiç değilse canlarını kurtarmış oldular. Bir karargâh ya da kıta barındırmayan ve tahkim edilmemiş bulunan Maydos kasabasında sağlam bir duvar bile kalmadı.

Yarımadada öteki yerler de -örneğin Kocadere köyü-aynı şekilde tamamen yıkıldı. Bolayır, Karaburgaz, Yeniköy ve Gelibolu gibi bazı yerler de ağır zarar gördü. Türkler, Gelibolu yarımadasında yıkılan, yerle bir edilen kasaba ve köylerinin yemden yapılması için -Belçika ve Kuzey Fransa'nın yıkılan yerlerinin yeniden yapılması için kabul edilen ilkelere dayanarak-yardım isteyebilirler. Çünkü buralarda da tahkimat olmadığı gibi, bir askerî yerleşim yeri de yoktu. Dar yarımada içindeki birkaç yerleşim yerinden başka 5. Ordunun liman hizmetini gören Akbaş ve Kilya bile sık sık dolaylı atışlarla karşı karşıya kaldı. Yiyecek ve savaş malzemesi, başlıca bu iki liman yoluyla geliyordu.

5. Orduya yiyecek ve malzeme ulaşımı büyük zorluk gösteriyordu. En yakın demiryolu istasyonu, Trakya'daki Uzunköprü'ydü. Bu istasyon, Ordu Karargâhına yaya olarak yedi günlük bir uzaklıktaydı. Öküz arabaları, deve kervanları ve mekkâreyle çok az şey taşınabiliyordu. [96] Bu nedenle Marmara üzerinden deniz yoluyla nakliyat bir zorunluluktu. Bunu da İngiliz ve Fransızların Marmara'ya soktukları denizaltılar engellemek istiyordu. Türkler için en büyük talih, düşman denizaltılarının bu işi başaramamalarıydı. Yoksa 5. Ordu açlıktan ölürdü.

Söz konusu denizaltıların başarısızlığının, Marmara gibi dar ve gözetlenmesi kolay bir denizde, çalışmaların 4-5 denizaltıyla yapılma zorunluluğuna dayandığım da belirtmeliyim. Bunlar bazı gemileri torpidolarla batırabilirlerdi, ama çok kere kendilerini tehlikeye düşürmekten korktukları için burunlarının önünden geçen gemilere bile saldırıda bulunmadılar. Bu nedenle 5. Ordunun ikmali, römorkörlerle çekilen mavnalar ve yelkenli gemilerle sağlanabildi. Bunlar geceleri ve menzilden menzile hareketle denizaltıların tehlikesinden kurtuldular.

5 Mayıs'tan sonra Güney Grubunun Komutanlığını Albay Weber aldı. Dizinde ağırca yaralanan Sodenstern, İstanbul'a gönderildi. Güney Grubunun cephesi, Kirte'nin 1.5 kilometre kadar güneyinden başlıyor ve doğu-batı yönünü izleyerek Gelibolu yarımadasının ucuna, Çanakkale Boğazına kadar sürüyordu. Bir zaman sonra bu cephede hem Türkler, hem de düşman üç-dört hatlı bir 'sahra tahkimat sistemi' oluşturdular. Kilometrelerce süren bağlantı yolları ve birçok gizli yer yapıldı. Her iki tarafın bu amaçla kullandığı malzeme çok değişti. Düşman tarafında en modern ve pek çok malzeme varken, yoksul Türklerin yeteri kadar kazma ve küreği bile yoktu. Çok kere bu malzemeyi savaş yoluyla düşmandan almak gerekiyordu. Demir ve ağaç malzeme ise, çevredeki yıkılmış köy ve kasabadan sağlanıyordu. Yeteri kadar kum torbası bile bulunamıyordu. [97] Kimi zaman İstanbul'dan birkaç yüz yeni torba getirildi mi, bunların yerinde mi, yoksa erlerin yırtık giysilerinin onarımında mı kullanılacağı kestirmek zordu. Bütün bu güçlüklerle karşı koyma olanağını, Anadolu insanının azla yetinmesi, dayanma ve direnme gücü sağlıyordu.

Erlerin gösterdiği bu sessizliği ve dayanıklılığı, subaylar her zaman gösteremiyordu. Güney Grubu Cephesinin Alçıtepe'ye kadar çekilmesi yolunda, ilk haftalar çeşitli yerlerde, birçok öneri aldım. Bu önerilerin gerekçesi, Kirte'nin güneyindeki düz arazinin doğal savunma olanakları taşımamasıydı. Arada önemli çatışmalara yol açmasına rağmen, bütün bu önerileri geri çevirdim. Bir kere bu öneriler, benim adım adım geri çekilme ilkeme aykırıydı. Bundan başka, kuzeye doğru çekildikçe yarımadanın genişliği artıyordu ve bu yüzden savunma için daha çok kuvvete gerek duyulacaktı. Son olarak da, Alçıtepe, savaş gemilerinin topları için çok iyi bir hedef olacaktı. Kararımda direndim ve zaman beni haklı çıkardı.

Esat Paşa'nın komutasındaki Arıburnu cephesi ise, dik yamaçlı, uçurumlu ve dağlık araziyle savunma için Güney Grubuna oranla daha elverişliydi. Bundan başka savunma hattı, güney-kuzey yönünü, izlediğinden gemi atışları yalnız bu yönden ve çok az yandan geliyor, dolayısıyla fazla etkili olamıyordu.

Avustralya ve Yeni Zelandalı askerlerin bütün cesur hareketlerine rağmen, bir türlü arazi kazanamamalarında bu durumun büyük etkisi vardı. Bu bölgede İngiliz mevzileri bazı yerlerde kıydan 800-1200 metreden çok içeri giremedi.

5. Orduya yetişen ilk destek birlikleri, önce 4. Tümen ve sonra da 13. Tümen, 15. Tümen ve 16. Tümen oldu. [98] Bunlar, benim Kafkasya'ya gönderilmesine Ocak ayında engel olduğum 5. Kolordunun tümenleriydi.

İstanbul'dan gelen bu yeni birliklerle birlikte, eski ama çok eski modeller olmasına rağmen, biraz da ağır top geldi.

Çünkü bu sırada düşman, çeşitli çapta ağır topu karaya çıkartarak kullanmaya başlamıştı.

En güç sorunlardan biri de 5. Orduya cephaneye sağlamaktı. Piyade cephanesi yeter derecede sağlanabiliyordu, ama topçu cephanesi başlangıçtan beri çok azdı. O sıralarda Türkiye'de topçu cephanesi yapan fabrikalar bulunmadığı gibi, tarafsız ülkeler de kendi toprakları üzerinden Alman cephanesi gönderilmesine izin vermiyorlardı. Bu nedenle, daha ilk günlerden başlayarak Türk topçusu cephaneye harcamaktan kaçmıyordu.

Karşı tarafın alabildiğine hesapsız harcamasına karşı, Türklerin bu yoksunluğunun nasıl güçlük yarattığı kolayca anlaşılır.

Yılbaşında İstanbul'da Yüzbaşı Piepen yönetiminde topçu cephanesi yapan bir fabrika kuruldu. Fakat bunun yardımı sınırlıydı. Çünkü ne makineler, ne de malzeme yeterliydi.

İngilizlerin bu yeni Türk cephaneye fabrikasına pek önem vermediklerini anlıyorduk. Alman bazı esirler, 20 kırmızı mermiden ancak birinin patladığını söylüyorlardı. Buna rağmen biz bu yardıma bile seviniyorduk. Çünkü daha önceleri, piyademiz, topçuların kendilerini koruduklarına inansınlar diye, bazı topların manevra mermileri atmasına bile izin veriyorduk.

Gelibolu'dan çıkmak zorunda kalan Ordu Karargâhı, Arıburnu'nun 5 kilometre gerisinde ve Bigalı Köyünden 3 kilometre uzakta bir çadırılı ordugâha yerleşti. Ordu Karargâhı, alçak çam ağaçlarıyla kaplı araziye öylesine ustalıkla yerleştirilmişti ki, düşman uçakları savaşın sonuna kadar burasını keşfedemedi. Biz de görünen

yolları karargâhımız içinden geçirmemeye özen göstermiştik. [99] Buna rağmen, zaman zaman bombardımana uğradıysak da bu rastlantıydı. Çünkü dar yarımada'nın hemen hemen her tarafı gemi toplarının atışıyla karşı karşıya kalıyordu.

10 Mayıs'ta çok iyi yetiştirilmiş 2. Tümen İstanbul'dan gelince, bu kuvveti Arıburnu'nun gerisine gönderdim. Amacım, bu tümenle düşmanı hiç değilse bu kıyıda uzaklaştırmaktı. 18/19 Mayıs gecesi bu tümen, düşman hattının merkezine gerçekten kahramanca bir taarruza girişti ve ilk düşman hattını ele geçirdi, ikinci hatta kadar ilerledi. Fakat İngilizlerin yakın savaş araçları ve yedekleri o kadar kuvvetliydi ki, kesin bir sonuç elde edilemedi. İki tarafın da kaybı çok büyüktü. Bizim kahraman 2. Tümenin kaybı 9 bin ölü ve yaralıydı. İngiliz generali, ölümlerin gömülebilmesi için geçici bir ateşkes önerdi. 23 Mayısta anlaşmaya varıldı ve Çanakkale kara muharebelerinin tek ara vermesi böylece ortaya çıktı.

Söz konusu bu taarruzun tarafımdan işlenmiş bir hata olduğunu kabul ederim. Bu hatayı, düşman kuvvetlerini iyi bilmemekle ve elimizdeki az topçu kuvvetiyle, çok sınırlı cephaneye bu işi başaramayacağımızı önceden hesaplayamamakla işledim. İlk zamanlarda düşman, Seddülbahir'e durmadan takviye kuvvetleri getirdikçe ve tümenlerini yeniledikçe, kesin sonucu bu cephede almaya kalkışacak sanıyorduk. Oysa Arıburnu'nda ilk haftalardan sonra pek büyük taarruzlar olmadı ve çatışmalar sürekli bir durum aldı. Burada geceli gündüzlü ufak, fakat sürekli çatışmalar oluyordu. Şiddetli çarpışmalar ise, her zaman başka yerlerde gerçekleşiyordu.

Mayıs ayında Türk-Alman Donanması, düşman gemilerine karşı harekâta geçtiğinden ağır yükümüz bir dereceye kadar hafifledi. [100] Muavenet-i Milliye adlı Türk torpidobotu 13 Mayıs akşamı Yüzbaşı Firle komutasında İngiliz Goliath zırhlısına Morto limanı yakınında saldırdı, birkaç torpil atarak zırhlıyı batırdı. Bu hareketi o kadar çabuk ve ustalıkla yaptı ki, torpido hiçbir hasara uğramadan Marmara'ya geri dönebildi.

Alman denizaltılarının 25 ve 27 Mayıs'taki iki büyük başarısı da bu arada övülmeye değer. Gelibolu Yarımadası kıyılarında dolaşan Triumph ve Majestik zırhlıları, Yüzbaşı Herseng tarafından torpillendi. Düşman bunun üzerine zırhlılarını İmroz ve Limni adalarındaki limanlara çekti. Karadaki kuvvetlerine bunlarla yardımdan vazgeçti. Yalnız torpidolar ve destroyer göndermeye başladı. Öte yandan da denizaltı saldırılarına karşı daha etkili olan ve kendisinde çok bol bulunan araçları kullanmaya başladı. Bunun sonucu olarak Alman denizaltıları Çanakkale önlerinde tam yedi ay -bir nakliye gemisi batırma dışında- hiçbir başarı kazanamadılar.

16 Haziranda İstanbul'da bulunan Donanma Komutanı Amiral Suşon'a bir telgraf çektim ve düşman nakliye gemilerinin hiç rahatsız edilmeden istedikleri yere asker götürmeye tekrar başladıklarını bildirdim. 20 Haziran'da da düşman savaş gemilerinin atışlarıyla hatlarımızı eskiden olduğu gibi taciz ettiklerini yazdım. 29 Haziranda Amiral Suşon'a, "Düşmanın 28 Haziran günü Güney Grubumuzla yönelttiği büyük taarruz sırasında düşman gemilerinin sağ yanımıza şiddetli ateşler açarak kara çatışmalarına katıldığım ve 29 Haziran'da da Güney

Grubumuzda aynı harekât sürerken gemilerin aynı atış desteğini yaptıklarını" bildirdim. Bununla anlatmak istiyordum ki, denizaltılarımızın Çanakkale'de gösterdikleri çalışmalar sonunda İngiliz savaş gemilerinin çatışma alanından çekildikleri yolunda Alman gazetelerinde yer alan haberler tamamen yanlıştır. [101] Bu gibi yanlış haberlerle, denizaltıların etkisi konusunda Alman kamuoyunda gerçeğe uymayan düşünceler yaratılmıştır.

Çok sıcak geçen 1915 yaz aylarının durgun havası, İngiliz gemilerinin top atışlarının etkisini arttırıyor ve atışların uçak ve balonlarla sürdürülmesi, bunu en yüksek dereceye çıkarıyordu. Gelibolu Yarımadası kıyılarında top sesleri, gece gündüz devam etti. Karaya çıkarılan bataryalar susunca, gemilerden atış başlıyordu. Bütün tümenlerde kara ve deniz topçusu birlikte hareket ediyordu.

5. Ordu emrine haziran sonuna doğru, Çanakkale savaşları sırasında görev alan ilk ve biricik Alman birliği geldi. Bu birlik, bir istihkâm bölüğüydü. Assubayları ve erleri, çeşitli yollardan ve tek başlarına yolculuk ederek Türkiye'ye gelmişlerdi. 200 kişilik bu istihkâm bölüğü, Güney Grubu'nda Seddülbahir'e karşı kullanıldı. Bu bölüğün sayışı, sıcak havalı iklimin etkisi, alışamadıkları bir beslenme biçimi ve yemekler, ağır savaşlar yüzünden kısa zamanda 40'a düştü. Bundan sonra düzenli bir bölük olarak değil de, her iki cepheye dağılmış öğretmenler olarak çalıştılar ve önemli görevler gördüler.

Bunun dışında Çanakkale'ye Almanya'dan birlik olarak başka kuvvet gönderilmedi. Yalnız, topçu bataryalarında görev almak üzere subay ve assubaylar gönderildi. Bunlar 5. Ordu birliklerinin çeşitli aşamalarında görev aldılar.

Çok kayıp yüzünden, temmuz ayının ilk yarısında Güney Grubu'nda bazı birliklerin değiştirilmesi gerekti. Bunlar 2. Ordu'dan gönderilen yeni birliklerle değiştirildi. Güney Grubu Komutanlığı'nda Albay Weber'in yerine Vehip Paşa getirildi. Vehip Paşa, Arıburnu'nda komutan olan Esat Paşa'nın küçük kardeşiydi. Bu iki paşanın, yan yana iki cephenin komutanı olarak kardeşçe işi yönetmelerini herkes hoş görüyordu. [102]

Türk generalleri arasında sık sık görülen kıskançlıklar ve birbirleri aleyhine hareket etme olayı da böylece önlenmiş oluyordu. Çok enerjik olan Vehip Paşa, ileriye gören değerli bir komutan olduğunu burada da kanıtladı -ki bunu daha Balkan Savaşı sırasında Yanya savunmasında göstermişti-Bu yetenekler, kardeşi Esat Paşa'da da aynen vardı.

5. Ordu birliklerinin 2. Ordu birlikleriyle değiştirilmesi sırasında ve 13 Temmuz günü, İngiliz ve Fransızlar, Seddülbahir'e şiddetli bir saldırıya geçtiler. Bu saldırı, son yedek birliklerin ileri sürülmesiyle güçlkle önlenebildi. İngiliz saldırılarının hiçbir zaman uzun sürmemesi ve iki saldırı arasında günlerce zaman geçirilmesi, bizim için büyük bir şans oluyordu. Aksi halde, elimizdeki topçu cephanesiyle dayanmak söz konusu değildi.

Temmuz ayının ikinci yarısında, düşmanın büyük bir çıkarma daha yapacağı haberi yayılmaya başladı. Selanik üzerinden 16 Temmuz'da aldığımız bir raporda, yalnız Limni adasında harekete hazır 50-60 bin kişilik bir birlik bulunduğu ve bunların gönderilmesi için de 140 nakliye gemisinin hazır tutulduğu bildiriliyordu. Öteki

raporlardaki rakamlar daha da yüksekti. Yeni bir çıkarmayı zorunlu kılan en önemli neden, son ayların çetin çarpışmalarına rağmen, düşmanın hedefine daha ulaşmamış olmasıydı. İngiliz Nazırlarından Churchill, o zaman her yanda büyük yankılar uyandıran bir konuşmasında, İngiliz çıkarma ordusunun son zafere yakın olduğunu söylemişti.

Bu yeni çıkarmanın nereye yapılacağı konusunda hiçbir belirti yoktu. Güney cephesinin iki yanı da suya dayanıyordu.

Bir yanı deniz, öteki yanı Çanakkale Boğazı idi. Burada cephe güçlendirilebilir, ama genişletilemezdi. Arıburnu'nda iki yan açıktı. [103] Düşman, güney kanadında arazi kazanmaya birkaç kere girişmiş, bunda başarısı, Türk sol kanadını biraz geriye sürmek olarak kalmıştı. İngilizlerin kuzey kanadında ise, bir taburdan biraz daha çok bir kuvvet ileri sürülmüştü. Ben bunu önemsiz görmüyordum. Esat Paşa ise, bunun altında bir tehlike yattığı inancında değildi. Bu müfrezenin geri sürülmesi için yapılan birkaç girişim -ki bunlara 5. Ordu'nun karargâh muhafızları da katılmıştır-düşmanın sert karşı koymasıyla karşılaşmış ve başarısız kalmıştı.

Cephenin bu yönde genişletileceğine ilişkin biricik belirti buydu. Buradaki kuvvetlerimiz çok azdı. Düşmanın Saros Körfezi kuzeyinden hareket ederek Çanakkale Boğazı'nın İstanbul'la bağlantısını kesmesi olasılığı baş gösteriyordu. Eski denemeler, düşmanın Anadolu yakasında çıkarma yapması olasılığı olmadığını düşündürüyordu. 5. Ordu'yu en çok tedirgin eden, Arıburnu ile güney cephesi arasındaki açık alandı. Çünkü buraya yapılacak bir çıkarmayla Güney Cephesi'nin gerisine düşülüyordu.

Güney Grubu'nda bazı birliklerin değiştirilmesi ve bazı destekler alınması üzerine serbest kalan Albay Kannengiesser komutasındaki 9. Tümen, Kayalıtepe'nin batı yamaçlarına yerleştirildi.

Bavyeralı Binbaşı Willmer komutasındaki bir müfreze, Büyük Anafartalar karşısındaki Akmakdere'den sonra Sulva limanı yukarılarına kadar kuzey kıyılarını gözetleme ve Esat Paşa birlikleriyle bağlantıda bulunma görevini aldı. Bu müfrezenin kuvveti, üç tabur piyade, bir bölük süvari ve dört batarya idi. Piyade olarak bulunan birlikler, Gelibolu ve Bursa Jandarma Taburları ile 33. Piyade Alayı'ndan bazı kısımlardı. Yukarı Saros'a ise 7. Tümen ile 12. Tümen getirilmişti. [104]

Yeni bir çıkarmanın bizi korkuttuğu bu günlerde, Alman Başkomutanlığından bir telgraf aldım. Bazı konularda bilgi vermek üzere, Almanya'daki Genel Karargâha çağrılıyordum.

Bu işe şaşıtm. Bu kadar çetin işlerle uğraşırken, bir sürü ülke aşarak Genel Karargâha gitmemin nedenini anlamakta güçlük çekmedim. Bu konuda yazılanları olduğu gibi açıklıyorum ki, herkes kendi aklıyla yargısını versin:

Alman Genel Karargâhı : 8/7/1915

İmparator hazretleri, kendilerine Çanakkale savaşlarıyla ilgili bilgi sunarken, bana orada gösterdiğiniz çaba ve çalışmadan dolayı takdir ve kutlamalarını size bildirmemi irade buyurdular.

Haşmetli İmparator, zatîâlinize verilmiş olan görevin bu savaşın gidişi bakımından taşıdığı büyük önemi, tamamen takdir ettiğinizi bilmektedirler. Yönetimdeki yeteneğiniz sayesinde, şimdiye kadar olduğu gibi bundan sonra da görevinizi başaracağınıza kesinlikle inanmaktadırlar.
von Falkenhayn

Alman Genel Karargâhı : 22/7/1915

Alman Ateşemiliterliğine

Buraya gelen haberler, Çanakkale'ye eskilerden daha büyük çapta bir saldırı yapılacağını, Saros Körfezi'nde ya da Anadolu yakasında yeni bir çıkarma olasılığı bulunduğunu göstermektedir. Bu duruma göre, mühimmatı tutumlu kullanmak gereklidir.

von Falkenhayn

Alman Genel Karargâhı : 26/7/1915

Falkenhayn tarafından Osmanlı Hükümetine (Enver Paşa'ya) ve General Liman'a:
[105]

Çanakkale'deki durum hakkında Alman Genel Kurmayı'na açıklama yapmak üzere Liman von Sanders Genel Karargâha gönderilirse, haşmetli İmparator hazretleri müteşekkir kalacaklardır. Çanakkale savaşlarında, generalin yerine mareşal von der Goltz getirilebilir. Gerekirse, Ateşemiliter von Lusy kurmay başkanlığına atanabilir.

Bu telgrafi alınca -birincisinde hiç aklıma gelmemişti-komuta değişikliği için çalışıldığını anladım. 28 Temmuz'da Askerî Kabine'ye şu telgrafi gönderdim:

Çanakkale savaşları konusunda açıklamada bulunmak için genel karargâha gelmem, General Falkenhayn tarafından istenilmektedir. Bu istek, sürekli savaşlarla üç aydan çok bir süre burada orduyu sevk ve yönettikten ve başarılarım Enver tarafından çeşitli kereler kutlandıktan, şahsıma güven duyulduğu dile getirildikten sonra ve daha önemlisi büyük bir taarruzun beklenildiği bir sırada olmaktadır. General von Falkenhayn'ın bu harekâtla doğrudan doğruya ilgili bulunmadığı bilindiğinden bilgi vermek üzere beni çağırmanın İmparator hazretleri olmadığına dikkatinizi çekerim.

Bundan başka yine dikkatinizi çekmek isterim ki, von der Goltz, bana vekâlet etmek üzere hükümete öneriliyor ve bilgi vermekle görevli Ateşemilitere de kurmay başkanlığı sunuluyor.

Görevimden ayrılmam konusunda Türk hükümeti ve Enver tarafından hiçbir düzenleme yapılmadığına ve tarafımdan da böyle bir istekte bulunulmadığına göre, Türkiye'deki görevimden ayrılmanın haşmetli İmparator tarafından emredilip emredilmediğinin bildirilmesini rica ederim.

Liman von Sanders [106]

İki gün sonra Alman Genel Karargâhı'ndan aldığım karşılıkta, Almanya'ya çağrılmam düşüncesinden vazgeçildiği bildiriliyor ve Albay Lossow'un karargâhına atıldığı da haber veriliyordu. Albay Lossow, 13 Ağustos'ta geldi ve kısa bir süre kaldı. Karargâhta kendisine uygun bir yer bulamadığı için, az sonra ayrıldı gitti. Bundan bir süre sonra, İstanbul'da -Enver'in haberi olmaksızın-düzenlenen bir oyunun ayrıntıları, yine İstanbul'dan gizli olarak bildirildi. Fakat büyük çatışmaların özetlerini verdiğimiz bu yazıların içine, bu kişisel oyunları sokmak istemiyorum.

Bu arada, İstanbul'dan ve çeşitli yerlerden aldığım ve düşmanın büyük bir çıkarma yapacağı yolundaki haberler, yukarıda söz konusu edilen olaydan daha az ciddi idi. Bunlardan yalnız birini yazacağım:

Alman Askerî Kurulu'nun yaveri, İngiliz birliklerinin zafer kazanmış olarak İstanbul'a girmesini bekleyenlerin Beyoğlu'nda hazırlıklar yaptıklarını ve yolları göreceк pencerelerin şimdiden kiralandığını, İngiliz sefaret binasının düzenlenip yatakların bile hazırlandığını bildiriyordu.

Karşılık olarak yavere, Beyoğlu caddesinde benim için de bir pencere kiralamasını bildirdim.

Öte yandan Ayvalık, İzmir ve buna benzer diğer yerlerde yeni çıkarmalar yapılacağı da haber veriliyordu. [107]

IX. Çanakkale Kara Muharebeleri: İkinci Dönem

Düşmanın beş yeni tümenle -ki bunlardan biri süvari tümeni idi ve yaya olarak savaşa sokuluyordu-giriştiği çıkarma harekâtı 6 Ağustosta başladı. Harekât, Arıburnu kuzeyinden Suvla Körfezi'nin kuzey kıyısına kadar sürüyordu. Ayrıca Seddülbahir'deki Güney Grubuna ve Arıburnu Grubunun sol yanına da çok şiddetli saldırılar yapıldı.

Esat Paşa, ilk zamanlarda, saldırının kendi sol yanına yöneleceğini sanıyordu. Fakat daha 6 Ağustos akşamında, çıkarmanın Arıburnu'ndan kıyı boyunca kuzeye uzandığı ve daha yukarılara da kuvvetli birliklerin çıkarıldığı anlaşıldı. Bu, kesin karar verilmesini gerektiren bir andı.

5. Ordu Karargâhına ilk haberler, akşam saat 9.00'a doğru gelmeye başladı. Kurmay Başkanı Kâzım Bey, öğleden sonra bir danışma görüşmesi için Esat Paşa'yı ziyarete gitmişti. Çıkarma başladıktan sonra geri dönemiyordu. Çünkü Arıburnu Cephesinin gerisi, şiddetli topçu atışı altına alınmıştı.

Çıkarma haberini alır almaz, Saros Körfezi kıyısındaki 7. Tümen ile 12. Tümene

telefonla silâh başı yapmaları ve harekete hazırlanmaları emrini verdim. [109] Aşağı yukarı bir saat sonra da, her iki tümenin zaman geçirmeden Büyük Anafarta doğusundaki Uzun Hızırlı yönünde yürüyüşe geçmelerini bildirdim. Esat Paşa, daha akşamdan önce, Kayalitepe'deki 9. Tümeni silahbaşı ettirmiş ve kuzey yönünde yürüyüşe geçirmişti.

Bu tümen, 7 Ağustos sabahı Kocaçimen dağına güneyden yaklaşırken, İngiliz piyadesinin de aynı anda kuzeyden dağa çıkmakta olduğu haberi geldi. 9. Tümenin ilk birlikleri tepenin son kısmını tırmanırken, ilk İngiliz avcıları dağın tepesine ulaşmışlardı. Kısa bir çarpışmadan sonra Türkler, İngilizleri tepeden kuzeye doğru atmayı başardılar. Bu sırada yiğit Tümen Komutanı Yarbay Kannengiesser, birliğinin başında tepeye çıkarken göğsünden ağır yaralandı.

Anafarta çatışmalarında oluşan ilk buhran buydu. Eğer düşman, Kocaçimen dağının zirvesini elinde tutmuş olsaydı, bütün Arıburnu Cephesinin geriye çekilmesi gerekecekti.

Çünkü bu yükseklik çizgisi, kuzeyde Anafarta derelerine olduğu gibi, güneyde de Çanakkale Boğazı'na kadar olan alandaki topçu mevzilerine egemendi. Buradan bütün bölge tabak gibi görünüyordu.

Suları çekilmiş Akmazdere kuzeyinde bulunan Anafarta vadisindeki Sinantepe'yi İngilizler 7 Ağustosta aldılar. Burada Bursa Jandarma Taburundan bir bölük ve 33. Alayın 2. Taburu vardı. Fakat Mestantepe'nin doğusundaki İsmailtepe'yi alamadılar.

Önemli bir yer olan Kocaçimen dağına, daha 7 Ağustos sabahında takviye birlikleri gönderildi. İlk gelen birlik, 4. Tümen oldu. Kendi cephesinde o günlerde sert çarpışmalar olmasına rağmen, Güney Grubu Komutanı Vehip Paşa bu tümeni kendiliğinden göndermişti. Tümene, Albay Cemil Bey komuta ediyordu. [110]

Saros Körfezi'nden gelen 1. Tümen ile 12. Tümen'den oluşan 16. Kolordunun Komutanı, 7 Ağustos günü öğleden sonra kolordusunun bildirilen hedeflere yaklaşmakta olduğunu haber verdi. Buna çok şaşıtm. Bu kadar çabuk gelebilmenin nedenini sorduğum zaman, komutan, birliklerin gece gündüz durmadan yürüdüğünü söyledi. Bunun üzerine, Anafarta ovasındaki Anzak Ordusunun her iki yanına 8 ağustos sabahı erkenden taarruza geçilmesini emrettim.

İngiliz tümenleri, çıkarmalarını kuzeye doru durmadan genişletiyorlardı. Binbaşı Willmer komutasındaki kıyı koruma birlikleri çok iyi dayanıyorlardı, ama durmadan artan düşmana karşı daha fazla direnemeyecekleri açıktı. Karaya çıkan İngiliz birlikleri ne kadar artarsa, durum o kadar kötüleşiyordu. Bu nedenle, 7. Tümen ile 12. Tümenin hemen taarruza geçmeleri gerekiyordu.

7 Ağustos günü, Anadolu yakasındaki birliklerin komutanı Mehmet Ali Paşa'ya ön hatlarda olmayan taburlarıyla birkaç bataryasını Çanakkale'ye göndermesi emredilmişti. Bu birliklerin Çanakkale'den Kilya ve Akbaş iskelelerine aktarılması düşünülüyordu.

8 Ağustos sabahı, güneş doğmadan, 16. Kolordunun taarruza geçeceği Büyük Anafarta yönünde atla yola çıktım.

Fakat buralarda kolordunun hiçbir birliğine rastlayamadım. Bu sırada ileri bir

mevzi arayan 7. Tümenin Kurmay Başkanını gördüm. Bana kendi tümeni ile 12. Tümenin çok gerilerde olduğunu bildirdi. Ayrıca bu sabah bu bölgede bir taarruza girişmelerinin de söz konusu olamayacağını söyledi. Bunun üzerine, taarruzun akşam güneş battıktan sonra yapılmasını emrettim. Böylece, gece karanlığından yararlanarak düşman savaş gemilerinin atışından kurtulmak olanağı da vardı. [111] O gün akşama doğru, Binbaşı Willmer'den aldığım bir haber, 16. Kolordu birliklerinin daha tarafımdan emredilen alana gelmediğini bildiriyordu. Bunun üzerine Kolordu Komutanına gecikme nedenini sordum. Aldığım yanıtta, çok yorgun olan birliklerin bir taarruz yapacak durumda olmadığını bildiriyordu. Bu nedenle, daha o akşam, Anafarta çevresinde toplanan bütün birliklerin komutasını, Arıburnu cephesinin kuzey kanadında bulunan 19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Bey'e verdim.

İlk askerî başarısını Trablusgarp'ta gösteren Mustafa Kemal, sorumluluk ve görevden zevk duyan bir komutan özelliği taşıyordu. Daha 25 Nisan sabahı 19. Tümenle ve hiçbir yerden emir almaksızın kendiliğinden çatışmaya katılarak düşmanı kıyıya kadar püskürtmüş ve bundan sonra üç ay süreyle kırılmaz bir güçle sürekli düşman saldırılarına karşı koymuştu. Ona tam anlamıyla güvenilebilirdi. Nitekim 9 Ağustos sabahı erkenden, önceden üç kere emredildiği halde yapılmayan taarruz, Azmakdere'nin iki yanında yapıldı ve düşman çeşitli yerlerden kıyıya doğru sürüldü.

Mestantepe düşmandan geri alınamadı. Kaybedilen 24 saat içinde birçok İngiliz askeri daha kıyıya çıkmış bulunuyordu.

Anafarta savaşlarının ikinci buhranı da böylece atlatılmış oldu. Anafarta'da düşmanın ilerlemesi ancak son dakikada durdurulabildi.

15 Ağustos günü öğleden önce, Kocaçimen dağına ve bitişiğindeki Conkbayırı tepesine, Mustafa Kemal'in kendisinin düzenlediği ve yönettiği taarruzla düşman piyadesi, bu tepelerin kuzey yamaçlarına doğru geri sürüldü. Bu taarruza Güney Grubunun yedek kuvvetleri de katıldı. [112] Bu taarruz sonunda, duruma egemen olan bu tepelerin Türkler elinde kalması kesin olarak sağlandı.

Yeni çıkarma yerinin en kuzeyindeki yalçın ve çıplak Kireçtepe sırtlarında, 15 Ağustos günü çatışmanın üçüncü buhranı başladı. Kireçtepe, Suvla Körfezi'nden kuzeye doğru giderek yarımada ile Suvla Körfezi'nin arasını kesiyordu.

Suvla Körfezi'ne çıkarılan düşman, Kireçtepe'de bulunan Gelibolu Jandarma Taburunun, bu birliğin emrinde iki de top vardı, tuttuğu yere, 8 Ağustos günü hafif, 9 Ağustos günü de şiddetli iki saldırıda bulundu. Fakat cesur Jandarma Taburu, tuttuğu yeri düşmana kaptırmadı. Bu olaydan sonraki günlerde, 5. Tümenin elde bulunan bütün birliklerini ve Ece limanında kıyı koruma görevi yapan küçük birlikleri Kireçtepe'ye gönderdim. 10 Ağustosta İngilizler buraya çok büyük kuvvetlerle saldırdılar. Önce başarıya ulaştılar, sonra en yüksek hatta kadar çıktılar. Gelibolu Jandarma Taburu tam olarak erimiş ve yiğit komutanı Kadri Bey çok ağır yaralanmıştı. Düşman, 16 Ağustosta taarruzunu yeni birliklerle tekrarladı. Düşmanın buradaki kuvvetini, bir buçuk tümen kadar sanıyorduk.

Anadolu yakasından gelen Türk destek taburları Kilya ve Akbaş iskelelerinden

tepeye kadar yürüyüşe geçmişlerdi. Fakat tepeye ulaşamıyorlardı. Bu birliklere, sırtta taşıdıkları eşyaları geride bırakmaları emredildi. Ama yine de bunların Kireçtepe'ye tırmanmaları ve üzerinde ilerlemeleri çok zordu.

Cephedeki düşmanın şiddetli ateşinden başka, Saros Körfezi'ndeki savaş gemilerinin uzaktan yönelttikleri yan atışları da çok kinciydi. Bu çok güç koşullara karşın, taburlar, oldukça çok zayıt verme pahasına Binbaşı Willmer'in buradaki birliklerine ulaştılar ve onlarla birlikte taarruza geçtiler. [113] Akşam üzeri düşman, sırtın üst çizgisinden geri atılmış ve eski mevzilerine sürülmüş bulunuyordu.

İngilizler, bundan sonra da sırtın batı yamacında ve eteklerinde kaldılar ve birkaç küçük saldırıya rağmen toprak kazanamadılar.

Kuzeyde dış kanadımızdaki üçüncü bunalım da böylece atlatılmış oldu. Eğer 15-16 Ağustosta İngilizler Kireçtepe'yi ele geçirebilselerdi, bütün 5. Ordu'yu kuşatmış olacaktı.

Bu kuşatma sonunda da kesin sonucu lehlerine çevirmiş olurlardı. Çünkü Kireçtepe sırtları kuzeyden geniş Anafartalar ovasına egemendi. Kireçtepe'nin doğu yamaçları da o durumdaydı ki, buradan Akbaş'a uzanan bütün vadi boyunca yarımadaı ikiye bölen bir saldırı yapılabilirdi.

Bu hareketler sonunda ortaya çıkan durum şuydu: İngiliz kuvvetleri kıyıda içerlere girememiş, bütün önemli tepeler Türklerin elinde kalmıştı. Arıburnu cephesi ile Güney grubunu geri çekilme zorunda bırakabilecek ya da arkalarını kuşatabilecek yarma hareketi boşa çıkarılmış, üstelik Arıburnu cephesi de kuzeye doğru biraz daha uzamıştı.

İngilizlerin her bakımdan üstün oldukları söz götürmez bir gerçektir ve bu durum onları başarıya ulaştırabilirdi. İngilizler nereye çıkacaklarını biliyorlar ve ona göre hazırlık yapıyorlardı. Buna karşılık Türkler, İngiliz plânlarını uygulamaya geçilmezden önce bilmedikleri için yedek kuvvet bulunduramıyorlar, ancak İngilizler çıktıktan sonra tehlike gösteren yerlere yetişmeye çalışıyorlardı. Türklerde ise, ağır ve uzun menzilli toplar yoktu. Elde az sayıda bulunanların da gereken yönlere gönderilmeleri uzun zaman alıyordu. Bütün modern savaş silâh ve araçları İngilizlerin elinde bulunuyordu.

Hepimizde oluşan kanı şuydu: [114] İngiliz komutanları, 6 Ağustos günü başlayan çıkarma harekâtında, her çıkarma yerinde en kısa sürede elden geldiğince çok ilerlemeye çaba gösterecekleri yerde, uzun zaman çıkarma alanlarında kalmışlar ve fırsatı kaçırmışlardı.

Düşman genellikle karşısındaki kuvvetlerin hareket nedenlerini tam olarak kestiremez. Fakat tahmin edilebilir ki, İngilizler, Anafartalar kesimindeki Türk birliklerinin zayıf olduklarını bildiğinden bu kadar çabuk destek alabileceklerini düşünmemiştir. Ayrıca, her iki cephe de (Arıburnu ve Seddülbahir) taarruza geçtikleri için çok kuvvete gerek duymuş olabilirler. Bundan başka, çoğunluğu yeni ve genç askerlerden oluşan İngiliz birlikleri için bu yolsuz ve taşlık toprakta ilerlemek, çok güçlük göstermiş olabilir.

Kireçtepe olaylarını anlatırken, Türkler için çok önem taşıyan bir nokta üzerinde

de durmak isterim:

İngilizler, karaya çıkar çıkmaz hemen ve hızla ilerlemiş olsalardı, ilk iki gün içinde Kireçtepe'yi kesinlikle ele geçirirlerdi. Çünkü 6-7 Ağustos günleri 5. Ordunun Kireçtepe'ye önemli ölçüde destek göndermesi -öteki bütün güçlükler yok sayılsa bile-birlikler arasındaki uzaklık dolayısıyla söz konusu değildi. İngilizlerin elinde ise, Türk birliklerinin kuzey kanadına saldırmak için gereken araç vardı. Bu araç, savaş gemilerinin korumasındaki nakliye filosuydu. İngilizler bunu başaramadılar. Bu kanada içten saldırmayı denediler ve burada çatışma geliştikten sonra kuzey kanadına dıştan saldırdılar. Ama artık geç kalmışlardı.

5. Ordu, yanlardaki alanların tehlikeye düşmesine önem vermeyerek, bölgelerdeki bütün kuvvetleri çekmiş ve Anafarta çıkarmasını önlemeyi başarmıştı.

Böylece ikinci kere, yukarı Saros bölgesi tamamen boş ı15 bırakılmış ve Anadolu yakasında üç tabur ile birkaç batarya kalmıştı. Anadolu yakasındaki bu az sayıdaki birlikler, düşmanı şaşırtmak için gündüzleri Bozcaada'dan görülecek şekilde yürüyüşe çıkıyor ve geceleri yeniden karargâhlarına dönüyorlardı.

5. Ordu emirlerini her zaman vaktinden ve zaman yitirmeksizin vermiş, buna rağmen, her üç bunalımda da sonuç, ancak kıl payı bir farkla alınabilmişti.

Anafartalar çıkarması, ayrıntılı şekilde plânlanmıştı. Amaç, bir yandan Çanakkale Boğazı'nı karadan Müttefiklere açmak, öte yandan 5. Ordunun geriyle bağlantısını kesmekti. Eğer Anafartalar çıkarmasıyla İngilizler, dilediklerini taktik bakımından elde etmiş olsalardı, Boğaz'daki Türk bataryaları -cephaneleri de az olduğundan- bir süre sonra susmak zorunda kalacaklardı. Bir kere toplar aradan çıkınca, denizdeki mayınları toplamak da güç değildi. O zaman İngilizlerin kara ve deniz kuvvetleri birlikte büyük bir başarı kazanır, Çanakkale Boğazı'nı geçer ve İstanbul'a bir zafer yürüyüşü yapabilirdi. Türk-Bulgar Savaşı'nda İstanbul'u kurtaran Çatalca hattı, iki yandan düşmanın gemi atışlarıyla karşı karşıya kalacağı için pek önemsiz bir duruma düşerdi. İngiliz ve Fransızların bu ilerlemesine Ruslar da yardım eder ve onlar da bir çıkarma yapardı. Nitekim, Atina ve Bükreş üzerinden gelen pek çok haber, bugünlerde gemilerin ve birliklerin Odesa'da toplandığını bildiriyordu.

Böylece Rusya ile Batı devletleri arasında güvenli bir bağlantı sağlanmış ve Türkiye, merkezî devletlerden kopartılmış olacaktı. Bu koşullar altında Bulgaristan'ın tarafsızlıktan ayrılması ve bizimle işbirliği yapması olanağı da kalmayacaktı. [116]

Sekiz buçuk ay süren Çanakkale savaşlarının ortalarına rastlayan Anafartalar çıkarması, işte bu nedenlerle, bu muharebelerin askerî ve politik açıdan zirve noktasını oluşturunuyordu.

Büyük Anafarta çıkarmasında, Türk-Alman donanmasının en önemli yardımı, önceden de belirtildiği gibi, gemilerden sökülüp bize verilen makineli tüfekler olmuştu. Bu makineli tüfekler, önce İsmailtepe'de kullanıldı ve buranın düşman tarafından ele geçirilmesini önledi. Denizaltıların bu savaşta bir rolü olmadı.

Barbaros Hayrettin savaş gemisi, Kepez'e cephane ve savaş malzemesi getirirken, 8 ağustosta Gelibolu önlerinde bir İngiliz denizaltısı tarafından torpillenerek battı.

Müstahkem Mevki Özel Deniz Komutanlığı ise, yarımada'nın dış kıyılarında yaptığımız büyük savaşlara katılmamış, bu konuda rol oynamamıştı.

21 Ağustos günü düşman, o zamana kadar Anafartalar'a çıkardığı bütün kuvvetleriyle hem Anafartalar ovasında, hem de bunun iki yanında büyük bir taarruza girişti. Taarruz çok şiddetli oldu ve bize büyük kayıplar verdirdi. Ama son yedeklerin ve bu arada bir süvari birliğinin kullanılmasıyla Türkler tarafından önlendi.

Çeşitli İngiliz gazeteleri, Ağustos ayındaki çarpışmalarda İngilizlerin kayıplarını 15 bin ölü ve 45 bin yaralı olarak gösterdiler. Bize gelince, 22-26 Ağustos muharebeleri boyunca 26 bin yaralı geriye gönderildi. Yarımada'daki hastaneler, savaş günlerinde ihtiyacı karşılayamadığından, yaralıların deniz yoluyla İstanbul'a gönderilmesi zorunluluğu doğdu. Alman Kızılhaç'ı tarafından Türk hastanelerine gönderilen doktorlar¹⁸, yardım ediyorlardı. [117] Fakat bunlar bile, böyle Önemli ve olağanüstü durumları karşılamaktan uzaktı. Ne var ki ordu, çatışma süresince bulaşıcı hastalıklardan uzak tutuldu. Bu çok sevindirici bir durumdu.

Önceden de belirttiğim gibi, 6/7 Ağustos gecesi, Saros Körfezi'nde ne kadar işe yarar birlik varsa hepsi, 5. Ordunun desteklenmesi için Anafartalar'a gönderilmiş bulunuyordu.

Boş kalan yerler, Ağustos ortalarında, von der Goltz'un komutasındaki 1. Ordu bölgesine geçti. Mareşal Goltz da karargâhını Gelibolu'ya taşıdı. Gerek bu bölgede, gerekse Anadolu yakasında, bu savaşlar boyunca başka çatışma olmadı. Savaş gemileri, arada sırada Saros Körfezi kıyısına yerleşmiş ve iyi şekilde gizlenmiş Türk birliklerine açtığı ateşle önemli zararlar veremedi. Durum, Anadolu yakası için de böyleydi.

Düşmanın bütün hareketi, yarımada üzerindeki üç cepheye yönelmişti. Güney bölgesindeki Seddülbahir cephesine düşmanın ilk hattı Kirne'nin 1200 metre kadar yakınma ilerlemişti. Bir yıkıntı durumunda olan Kirne köyünü ele geçirmek için düşmanın giriştiği hareketler püskürtülmüştü. Sağ yanda iki Fransız tümeni, ortada ve sol yanda da üç İngiliz tümeni yer almıştı. Bununla birlikte, bu birliklerin sağa ya da sola sürülmesi, bölge sınırlarında ve birliklerin bölünmesinde değişiklik yapılması sık sık oluyordu. Bu cephede bizim kuvvetimiz, Vehip Paşa komutasındaki 5. Tümen ve kimi zaman da 4. Tümeni. Düşman karaya çıkardığı bataryaların sayısını her zaman artırıyor. Bununla birlikte Türklerin topçu durumu da epeyce düzeldi. Bunlar, Türk Topçu Yarbayı Asım Bey tarafından ustalıkla yönetiliyordu. [118]

Güney cephesindeki savaşlar her zaman çok şiddetli oluyordu.

Esat Paşa komutasındaki Arıburnu cephesinin sol yanı, Anafarta çıkarmasından sonra, düşmanın kuvvetli bir kuşatma hareketinden korunmak için hazırlıklı bir tümen tarafından Kabatepe önüne kadar uzatıldı.

Kayalitepe'de bulunan 'Ara Grubu', Güney Grubu ile bağlantı sağlıyor ve Maydos çukurunun güneyden yan atışına alınabilen tepelerini güvenlik altına alıyordu.

Mustafa Kemal komutasında yeni kurulan Anafarta Grubu, Kireçtepe'nin kuzey yamacından başlayarak güneye doğru uzanıyor, Kocaçimen dağına içine alıyor ve

Arıburnu Cephesinin sağ kanadıyla doğrudan birleşiyordu. 6. Tümen de bu gruba bağlıydı.

Anafartalar ovasında, kıyıya paralel olarak uzanan Anafarta Grubu Cephesindeki bütün tepeler Türklerin elinde ve Türk topçusunun denetimi altında bulunuyordu. Üzülerek belirteyim ki, bu topçu hem azdı, hem de -sahra topçusu da-modern değildi. Cephane azdı. Onun için, bu düz arazide İngilizlerin bu kadar uzun süre tutunmaları söz konusu olamazdı.

Türklerin Kireçtepe'deki dış sağ kanatları, Binbaşı Willmer komutasındaki 11. Tümen tarafından savunuluyordu. Bu kesim, düşmanın cephe atışlarından başka, Saros Körfezi'nde bulunan savaş gemilerinin sürekli yan atışı altında da tutuluyordu. Türkler bu gemilere kimi zaman 8.8 çapında uzun menzilli toplarla ya da 15'lik obüslerle baskın şeklinde ateş açıyorlar ve onları uzaklaşmak zorunda bırakıyorlardı. Fakat bu gemiler, Türk toplarının menzili dışına çıktıktan sonra atışlarını sürdürüyorlardı. [119]

Suvla Körfezi, İngiliz cephesinin kuzey yanına yapılan yardım ulaşımı için kullanılıyordu. Bu nedenle körfezde kimi zaman 12-15 gemi saydığımız olurdu. Bunlar, denizaltılara karşı ağlarla koruma altına almıyorlardı. Buradan daha çok, sağ yandaki 11. Tümen değil de, daha güneyde bulunan 12. Tümen cephesine atış yapıyordu.

Başlangıçta, Albay Selâhattin Bey'in ve sonraları Yarbay Hevek'in komuta ettiği 12. Tümen, siperlerini düşmana yakın olmak için ovada kazmak zorunda kalmıştı. Kışın sürekli yağmurlarda siperlerin tabanları çoğunlukla su içinde kalıyordu. Biricik avuntumuz, Tuzlu Göl'e daha yakın olan İngiliz siperlerinin durumunun bundan çok daha kötü olduğunu düşünmekti.

Güneyde, Azmakdere'ye kadar 9. Tümen vardı ve İsmailtepe, bu tümenin kilit noktasını oluşturuyordu. Azmakdere'nin güneyinde Arıburnu Grubuna kadar uzanan bölgede üç Türk tümeni daha vardı.

Çıkarmanın ilk günlerinde, yararlılık gösteren Anafartalar Grubunun yetenekli Topçu Komutanı Binbaşı Lierau, Kireçtepe ve İsmailtepe'den yaptığı topçu atışlarıyla bazı İngiliz gemilerini batırmıştı. İngilizlerin çekilmesinden çok zaman sonra bile, kuzey kıyısı boyunca, birbiri yanında batmış pek çok İngiliz gemisi görülebiliyordu.

5. Ordunun bütün topçusu, eylül ayında, Alman Batı Cephesinden gönderilen Albay Gressmann'ın emrine verildi Bundan az önce de ağır topçu Albay Wehrle'nin emrine verilmişti.

Düşmanın şiddetli saldırıları, hiçbir başarıya varmadan, eylül ve ekim aylarında da sürdü. 4 Eylül günü İstanbul'da Türk Karargâhından zayıf yürekleri telâşa düşürebilecek serüvenli bir haber geldi. [120] Bu haberi, bir komutandan, hatta resmî bir makamdan ne garip haberler alınabileceğini göstermek için olduğu gibi aşağıya alıyorum:

Genel Karargâh

Not: 1478 İstanbul: 4.9.1915

Düşmanın aşağıda belirtilen plânları varmış:
Büyük savaş gemileri, Boğaz'ın ağzındaki istihkâmların dikkatini kendi üzerine çekmek ve Türklere cephaneye harcatmak için uğraşırken, kısmen var olan ve kısmen de gelecek malzemeyle dar Bolayır hattı üzerinde bir demiryolu yapılarak buradan 200 savaş teknesi Marmara'ya geçirilecekti. İyi donatılmış bu 200 tekneyle İstanbul'un ele geçirilmesi düşünülüyordu. Bu teknelerin 50 tanesi, bir büyük savaş gemisinden daha ucuza mal oluyordu. Bu nedenle, İstanbul'un ele geçirilmesi girişiminde bulunanlardan pek çoğu batsa bile, uğranacak zarar ve ziyan önemli olmayacaktı vb.

Bu hikâyenin tek kelimesi olsun gerçeğe ve mantığa uygun değildi. O zaman bu haberin altına ben "Bu haber sanırım '80 Günde Devriâlem' kitabından aktarılmış" diye not düşmüştüm.

Birçok tanınmış İngiliz gazetesi, 23 Ağustosta kendi kuvvetlerinin Gelibolu yarımadasında önemli ilerlemeler sağladığını yazmış ve Türk-Alman subayları arasındaki ilişkilerle ilgili yanlış haberler vermişlerdi.

Bundan dört hafta sonra haberim olunca, Alman Genel Karargâhına aşağıdaki telgrafı göndererek bu haberlerin yalanlanmasını istemiştım. Bu telgraf, karargâhımdaki düşünceleri yansıtmaya açısından önemlidir. [121]

Bigalı Çevresindeki Ordugâhtan

23.9.1915

İngilizlerin büyük kuvvetlerle giriştikleri Anafarta çıkarması, tam bir yenilgiyle sonuçlanmıştır. İngilizler, Arıburnu'nda olduğu gibi Suvla Körfezi'nde de ancak donanmalarının koruması altında kıyı kesiminde tahkimat yaparak tutunabilmişlerdir. İngiliz ordugâhları tamamen deniz kıyısında bulunmaktadır ve bu dar kesimdeki bütün tepeler Türk Ordusunun elindedir. Yarımada üzerindeki bütün yollar açıktır, hiçbir nokta kesilmemiştir. İngilizlerin bütün taarruz girişimleri kendilerine çok ağır gelen sonuçlara mal olmuştur. Türk-Alman subaylar arasında çekişme olduğu haberi uydurmaz. Bu haberi sızdıran İstanbul'daki gizli kaynak bir anlaşmazlık çıkarmaya uğraşmakta, fakat bunu başaramamaktadır. Türk-Alman subaylar arasındaki ilişkiler düşünülebilecek en iyi şekildedir. Her iki taraf da cesur Osmanlı Ordusunun başarısından övünç duymaktadır.

Liman von Sanders

Zor zamanların eğlenceli olaylarından biri olarak, Alman asıllı bir Amerikalı tarafından o sıralarda bana gönderilen mektubu da söz konusu etmek isterim:

"Sayın General,
Gazetelerde önce yaralandığınızı, sonra hasta olduğunuzu, en sonunda Türk subayları tarafından öldürüldüğünüzü, bir başka gazetede de padişahın hışmına

uğradığınıızı ve savaş alanında öldürüldüğünüzü okuduktan sonra, şimdi Kassel'de bulunan dostum General Eisentrunt'tan sağlık haberinizi aldım. Size en iyi dileklerimi sunarım vb." [122]

Bulgaristan Eylülde Merkezî Devletler tarafına geçince, 5. Orduda İstanbul-Almanya yolunun açılması dolayısıyla Alman malzemesinden, özellikle topçu cephanesinden yararlanmak umudu uyandı. Bu umut, yolun Sırbistan'daki kısmının Almanya tarafından açılmasıyla ancak kasım ayında gerçekleşti.

Eylülün ikinci ve ekimin birinci yarısında, Güney cephesindeki 2. Orduya bağlı birlikler geri çekildi ve öteki bazı birliklerle birlikte Trakya'ya gönderildi. Cepheden alınan bu tümenlerin yerine, Saros Körfezi kıyılarında bulunan 1. Ordu birlikleri getirildi. Bu birliklerdeki erlerin çoğu Arap'tı. Bunların yetiştirilmeleri de, cesaretleri de Gelibolu yarımadasında sürüp giden çarpışmalara uygun değildi, O kadar ki, bunların arasına çok kere -bir dereceye kadar tutunabilmelerini sağlamak amacıyla-İtfaiye Alayının yetişmiş ve cesur dört taburunu sokup yerleştirmek gerekmişti. Bu Arap birlikleri, özellikle taarruz için hiç uygun değillerdi.

2. Ordunun durup dururken Gelibolu'dan alınıp Trakya'ya gönderilmesi, bir zorunluluk sonucu olmadığı gibi, uygun bir önlem de değildi. Gerçekten düşmanın bütün cephelerde baskısı o kadar güçlüydü ki, bizde de cephedeki birliklerin -İngilizlerin yaptığı gibi-sık sık değiştirilmesi gerekli ve uygun olabilirdi. Ama Çanakkale savaşlarında kesin sonuç daha alınamamıştı ve Türklerin zaman zaman elverişli yerlerde taarruza geçmeleri gerekiyordu. Bunun için de yedek kuvvetlere gerek vardı. Oysa 2. Ordu birlikleri 1916 şubatında bile hiçbir iş yapmadan Trakya'da bekliyordu.

Birliklerin değişmesinden sonra Güney Grubu Komutanlığına Vehip Paşa'nın yerine Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa atandı. [123]

Ekim ayının ortalarında Mareşal von der Goltz, 6. Ordunun başına, Irak cephesine gönderildi. Saros Körfezi'ndeki kolordunun komutanlığına da Türk Genel Karargâhı tarafından Albay Back atandı.

Bu kıtalar, savaş boyunca, küçük birlikler olarak çatışma ve keşif işleri görmede büyük gelişme gösterdiler. Bu hizmetler için cepheden gönüllü istendiğinde, pek çok asker hemen ileri atılıyordu. Anadolu askerinin yetişmesinin ancak belirli bir sınır içinde olacağı görüşü, tam olarak yanlıştı. Ne var ki, onun taarruz amacıyla bu tâlim ve terbiyeyi alması ve bunu kendinde ikinci bir özellik durumuna getirmesi biraz uzun zaman alıyordu. Anadolu askeri, iyi ve hareketli komutanların yönetiminde, keşif ve taarruz işlerinde kendisinden istenen her görevi yerine getirecek güçteydi. Türk birliklerinin bu hizmetlerinin çok övüldüğünü ve beğenildiğini, Softatepe Ordugâhında sonradan elime geçen bazı İngiliz emirlerinde de gördük.

Çanakkale savaşlarının sonbaharda başarıyla bitirileceği konusunda İngiliz makamlarında bir umutsuzluğun başladığını Chamberlain'in¹⁹ 21 Ekimde Hindistan Genel Valisine gönderdiği telgraftan anlamıştık. Bu telgrafta, "Bizim Çanakkale'deki amaçlarımız ve durumumuz son derece belirsizdir " deniyordu.

1 Kasımda düşmanın Gelibolu'ya yeni bir çıkarma yapacağı, Almanya'dan bildirildi. Gerek bu haber, gerekse Bern'den gelen ve donanmanın 24 Kasımda Çanakkale'yi yeniden zorlayacağı yolundaki bir başka haber doğru çıkmadı.

Uzun süreden beri beklenen Alman topçu cephanesi sonunda kasım ayı içinde 5. Orduya ulaştı. Bu durum, savaşın bizim başarımızla biteceği umudunu güçlendirdi. Aradan geçen zaman içinde Türk topçusu çok iyi yetişmiş ve başarılı atış yapacak duruma gelmişti. [124] Ne var ki kötü nitelikli ve yetersiz cephane yüzünden ancak küçük sonuçlar alabiliyordu. Bu durum da artık gözle görülecek kadar değişmişti.

Merkezî Devletlerin Çanakkale'ye yardım olarak gönderdiği ilk birlik, 15 Kasım'da Çanakkale'ye geldi. Bu, 24 cm. çapında çok iyi ve motorlu bir Avusturya bataryasıydı. Bu batarya, Anafarta Grubunun sol kanadına yerleştirildi ve kısa sürede Mestantepe'yi çok etkili biçimde ateş altına aldı. Bunu aralık ayında gelen Avusturya'nın 15'lik obüs bataryası izledi. Bu batarya, Güney Grubuna verildi. Gelibolu'ya, İngilizlerin çekildiği güne kadar bu iki bataryadan başka kuvvet gönderilmedi. Çanakkale savaş alanında bulunan Alman er, astsubay ve subayların sayısı en çok 500 kişiye kadar çıkmıştı.

1915 Kasımının sonunda 5. Orduda büyük bir taarruz plânının hazırlıklarına başlandı. Düşmanın Arıburnu Cephesinin bir kesimi ile buna bitişik olan Anafarta cephesinin sağ kanadını yarmayı düşünüyorduk. Böylece her iki cephe de dış kesimlere doğru çekilmeye zorlanacaktı. Bu amaca ulaşmak için gerekli destek 2. Ordudan verilecek, teknik birlikler ise Almanya'dan gönderilecekti. Alman ordusu Albay Berend, Yarbay Klehmet ve Binbaşı Lethes'i Gelibolu'ya gönderdi. Bunlar gerekli gözlemleri ve hazırlıkları yapmakla görevliydi. Taarruz için ayrılan tümenler birbiri ardından cepheden çekildiler ve cephe gerisinde hazırlanan siperlerde eğitime başladılar.

Düşman, kuzeydeki iki cepheden birden çekilerek, bu plânın uygulanmasına olanak vermedi.

Sonradan açıklandığı üzere, Gelibolu yarımadasını boşaltma düşüncesi önce Lord Kitchner'in aklına gelmiş. Bu Lord kasım ayında Gelibolu'daki İngiliz cephelerini bir bir gezmiş, bunların durumlarını ve başarı olanaklarını incelemiş. [125] Bunun üzerine, burada yapılacak bir harekâta başarı umudu kalmadığı düşüncesini ileri sürmüş, boşaltma sırasında büyük kayıp verilmeyeceği kanısında olduğunu belirtmiş. Oysa öteki İngiliz komutanları, boşaltmanın İngilizlere pahalıya mal olacağı düşüncesindeymişler. Ama olaylar, Lord Kitchner'i tam olarak haklı çıkarmıştır.

Düşman açısından, Anafartalar çıkarması başarıyla sonuçlandıktan sonra bile, var olan araçlarla bu savaşın iyi bir sonuca varması olasılığı pek güçlü görünmüyordu. Çünkü düşman bütün cephelerde çok az ilerleyebilmiş, bu bile kendisine pek pahalıya mal olmuştu. Bütün önemli noktalar Türklerin elindeydi. Bu durumda, düşman tarafından verilebilecek en uygun karar, bu saldırıdan vazgeçmek olabilirdi.

Saldırıda başarı olasılığının kalmaması, boşaltmanın temel nedeni olarak düşünülebilir. Ama ikinci derecede bir neden olarak, Merkezî Devletlerin Türkiye'ye Balkanlar üzerinden bir yol açmaları da ileri sürülebilir. Bu durum, düşmanın buralara yeni kuvvetler göndermesi girişimini zayıflatmıştır.

Nedenleri ne olursa olsun, biz, son dakikaya kadar başarıyla gizlenen bu boşaltma girişiminden haberdar olamadık.

Yalnız böyle bir olasılık, 5. Ordu tarafından düşünülmüş ve bu konu, bütün komutanlara yazıyla bildirilerek dikkatleri çekilmişti. Fakat geri çekilme o kadar ustaca yapıldı ki, Türk ileri hatlarında bile durumun farkına varılamadı.

Gelibolu yarımadası ve kıyı 19/20 Aralık gecesi kalın bir sisle örtülüydü. Düşmanın topçu atışları gece yarısına kadar alışılmış şiddette devam etti, sonra biraz hafifledi. Düşman gemi toplarıysa çeşitli yönlere atış yapıyorlardı. 19 Aralık günü, Güney Grubunda bir düşman saldırısı geri püskürtüldü. [126]

İşte o gece İngilizler, Arıburnu ve Anafarta cephelerinden geri çekildiler.

5. Ordu açısından durum aşağıdaki şekildeydi:

Saat 1.00 ile 2.00 arasında düşman, Arıburnu cephesinde bir lâğım patlattı. Türk birlikleri bunun üzerine lâğım çukurunu ele geçirmek için ileri harekete geçti, ama kimseye rastlamadı. Düşmanın ön hatlarını yoklayan yandaki bölükler ise, düşmanın tek tük ve çok hafif bir ateşiyle karşılaştı. Biraz sonra bu ateş de kesildi ve siperler Türkler tarafından ele geçirildi. Bu durum bütün komutanlara bildirildi. Böyle bir olasılık için önceden bir düzenleme yapılamadığından, bu komutanların ön siperlere gelişine kadar zaman geçti. Yine de çok sisli olduğundan ileriye gidilemedi. Düşman siperlerinin üzerinden geçen yollar engellerle kaplıydı ve önce bunların kaldırılması gerekiyordu. Ayrıca çeşitli yerlerde de ayak lâğımları vardı. Nitekim bunlar patladı ve kayıp vermemize, karışıklıklar çıkmasına yol açtı. Düşman artçıları, bu yüzden rahatça uzaklaşmak fırsatını buldular. Birliklerimizin bu ilerlemesi sırasında düşman gemileri, geçilecek yerleri ateş altında tutuyordu. Kıyı, her ne kadar çok yakınsa da, karanlık gecede ve sis içinde dik ve taşlık bayırlardan aşağı inmek kolay değildi. İlk birlikler kıyıya vardıkları zaman, artık ortada düşman yoktu. Yalnızca savaş gemileri kıyıyı toplarıyla durmadan dövüyorlardı.

Düşman çekilişi, Anafartalar Cephesinde de aynı şekilde oldu. Yalnız burada alınan yanlış haberler yüzünden emir vermede bazı karışıklıklar oldu. Sis çok yoğun olmadığı birkaç noktada, kıyıdaki kırmızı fenerlerin ışığını gören bazı küçük birliklerin komutanları düşmanın yeni bir çıkarma yapacağı düşüncesine kapılmış ve bu yanlış kanı, telâşa yol açmıştı. Nitekim ilk haberler bana da karargâhımda ve saat 4.00'ten önce bu yanlış ve inanılmaz şekliyle ulaştı. [127] Ben hemen alarm verdim ve süvari de içinde olmak üzere bütün yedeklerin ilerlemesini emrettim. Her birlik, kendi kesimi içinde doğruca kıyıya ilerleyecekti. Fakat emirlerin birliklere kadar ulaştırılması işi -hele iki dile çevrilerek anlatılması söz konusu olunca-umut edildiği kadar çabuk yürümedi.

Açık bir yerde bulunan Anafartalar Grubu, ileri harekâtında birçok lâğım tarlasına rastlayarak önemli kayıp verdi.

126. Alay ve öteki bazı birlikler, kıyıya yaklaştıkları zaman düşman artçılarına rastladılar ve kısa süren çatışmalar oldu.

Fakat buralarda düşman hemen hemen hiç kayıp vermeden gemilerine binmeyi becerdi. Çekilme son derece ölçülü ve düzenli yapıldı.

Düşman topları, çevremizde ele geçirilen birkaçı dışında, önceden geri çekilmiş ve gemilere yüklenmişti. İngiliz bataryalarının mevzileri kıyıya çok yakın olduğundan bu iş kolaylıkla başarılmıştı. Gerçi düşmanın bazı bataryalarının ateş kesmesi ya da tek topla ateşe devam etmesi bazı topçu komutanlarımızın dikkatini çekmişti, ama buna o kadar önem verilmemiş ve yukarıya bildirilmesine gerek görülmemişti. Çünkü daha önce de topların sık sık yer değiştirdiği ve bunların yerinin gemi ateşleriyle örtüldüğü görülüyordu.

İngilizler geri çekilirken pek çok savaş malzemesi bırakmışlardı. Suvla Körfezi'nden Arıburnu'na kadar olan alanda beş küçük gemi, 60'tan çok nakliye sandalı kıyıya bırakılmıştı. Dekoviller, telefonlar ve tel örgü malzemesi, yığınlarla her çeşit gereç, eczaneler, birçok sağlık malzemesi ve su filtresi terk edilmişti. Büyük ölçüde piyade ve topçu cephanesi, çok sayıda toparlaklar ve araba parkları, her cins silâh, sandıklar dolusu el bombası ve makineli tüfek namluları bırakılmıştı. [128] Birçok konserve kutusu, un ve arpa yığınları, dağlar gibi yığılmış odun bulduk. Düşmanın bütün çadırı ordugâhları olduğu gibi bırakılmıştı. Çekilme, bu şekilde tam olarak gizlenebilmişti. Gemilere yüklemeye fırsat bulunamayan bir sürü at da öldürülerek atılmıştı.

Yarımadada kalan son birliklere çekilme emrinin birdenbire verildiği, birçok çadırdaki masaların üzerine yeni getirilmiş yemeklerin el sürülmeden bırakılmış olmasından anlaşılıyordu. Ordugâhlarda bulduğumuz emirlerden geride kalan birliklerin on iki gece içinde gemilere yüklendiği anlaşılıyordu. Bu emirlerden bazı yararlı şeyler de öğrendik.

Anafartalar cephesinde düşman -geceleri de görülebilmesi için-iki yanı kireçle beyazlatılmış kum torbalan dizili yaya yolları yapmıştı. Son birliklere çekilme sırasında böylece yol gösterilmiş ve geniş ayak lâğımı tarlalardan tehlikesizce geçmeleri sağlanmıştı.

Bütün bu çekilme sırasında İngiliz birliklerinin kıyıda uzaklığı 1 ile 4.5 kilometre idi. Bu nedenle, İngilizlerin buradan çekilmesini Avrupa'daki bazı çekilmelerle karşılaştırmak doğru değildir.

Bu çekilme harekâtıyla düşman bütün savaş alanını bırakmış değildi. Seddülbahir'deki düşman cephesi ve birlikleri yerlerinde kalmıştı.

5. Ordu, 20 Aralık günü, karşısında düşman kalmayan iki cephenin en iyi bataryalarının Seddülbahir'e gönderilmesini emretti. Ayrıca en iyi el bombacılarının, gözetleme ve istihkâm erlerinin de Seddülbahir'e gönderilmesi birliklere bildirildi. Düşmanın ilerde bazı girişimlerde bulunmak üzere Seddülbahir'i bir üs olarak elde tutması söz konusuydu. Düşmanın mevzii burada çok güçlüydü, ayrıca denizden de gemi ateşleriyle özel olarak korunabiliyordu. [129] Bu görüşü savunanlar, Seddülbahir'in ikinci bir Cebelitarık olabileceğini ve Selanik mevziini tamamlayabileceğini söylüyorlardı. 5. Ordu bu düşüncede değildi. Fakat düşmanın burada uzun süre kalması olasılığı vardı ve buna izin verilmemeliydi.

Bu bakımdan düşmanın Seddülbahir'deki cephesine karşı bir taarruz plânının hazırlanmasına hemen başlandı. Almanya'dan gönderilmesi düşünülen teknik

birliklere de bu plân çerçevesinde yer verildi. Seddülbahir'de bulunan dört tümenen başka 8. Tümenin de katılacağı bir taarruz düşünülüyordu. Bu amacı gerçekleştirmek için Trakya'daki 2. Ordudan yardım istemeye gerek yoktu. Boşalan cephelerin kıyı kesimlerinde yeteri kadar koruma bırakarak kalan birlikler Seddülbahir'e getirilebilirdi. Artacak birliklerin ise hemen Trakya'ya gönderilmesi, Türk Genel Karargâhının emirleri gereği, 1915/1916 yılbaşı gecesi, İstanbul'daki Alman Ateşemiliteri aracılığıyla Alman Ordusu Komutanlığına bir telgrafla gönderdim. Bu telgrafta şunu öneriyordum:

"İngilizlerin Gelibolu yarımadasından tam olarak çekilmelerinden sonra Çanakkale Ordusu, Dimetoka-İskeçe üzerinden düşmanın Selanik'teki ordusunun sağ yanına ve gerisine taarruz etmeli ve Alman-Bulgar ordusu da aynı kuvvetlere karşı cepheden harekete geçmelidir."

Görüşüme göre, düşmanın Selanik'teki kuvvetleri hem Türk kıyıları için sürekli bir tehditti, hem de Avrupa'yla plan tek bağlantımızın her an kesilmesi gibi bir tehlike yaratıyordu. Telgrafıma bir karşılık alamadım. [130] Alman Genel Karargâhı başka bir görüş taşıdığı için mi, yoksa önerimiz Türk ordusunun Selanik cephesinden taarruza geçmesi anlamını taşıdığı için mi cevap verilmedi, bilmiyorum.

1916 yılı Ocak ayının ilk günlerinde Seddülbahir'deki kara topçusunun yavaş yavaş azaldığı görülmeye başlandı.

Bazı düşman bataryaları tek topla ve mevzilerini sık sık değiştirerek atış yapıyordu. Buna karşılık gemi topları -en büyük çaplı olanlar bile- atış şiddetini artırdılar. Ayrıca topçu malzemesinin geriye gönderildiği de Anadolu yakasından gözetleniyordu. Akşamları ya da gece karanlığında düşman hatlarına gönderilen keşif kollarımız ise, her zaman güçlü bir direnmeyle karşılaşıyorlardı.

Taarruza katılmak için gönderilen birliklerin bir kısmı ile

12. Tümen Güney Cephesine gelmişti. Türklerin sağ kanadının karşısında bulunan ve kuzeye çıkıntı yapan bir İngiliz siperi, düşman topçusunun yan atışları için çok uygun bir yer oluşturuyordu. Bu nedenle burasının 7 Ocak günü 12. Tümenin bir hücumuyla ele geçirilmesi kararlaştırıldı.

Biz bu hazırlıklar içindeyken, 5 Ocakta, Türk Genel Karargâhı 5. Ordunun 9. Tümeninin hemen geri alınarak Trakya yönünde yürüyüşe geçirilmesini emretti. Böyle bir önlemin alınmasına Güney Cephesindeki durum uygun olmadığı gibi, Trakya'da da bu tümene gerek yoktu. Durumu Enver'e bir telgrafla anlattım, Çanakkale seferi son şeklini almadan, durumu tehlikeye düşürecek böyle bir harekâtı kabul etmektense, Türkiye'deki görevimden bağışlanmamı rica ettim. Bunun üzerine söz konusu emir telgrafla geri alındı. Bu konuda da yine bir çeviri yanlışlığı mı oldu, yoksa önce bana bildirildiği şekilde bir düzen alındı da sonra bundan vaz mı geçildi, bir türlü anlayamadım. Düşünülen taarruzu 12. Tümenine 7 Ocak günü yaptırıldı. [131] İki saat süren şiddetli bir topçu atışından ve pek çok lâğım patlatıldıktan sonra harekete geçen tümen, büyük bir direnmeyle karşılaştı.

Buna rağmen, bir ölçüde başarılı oldu ve düşmandan biraz yer kazandı. Güney Cephesinde düşmanın mevzilerini gece bırakıp gitmesi olasılığı Türk birliklerine bildirilmiş ve dikkatli davranmaları istenmişti. Gerektiğinde topçuya siperler üstünden geçebilmek için birçok yerde gezici köprüler hazırlanmıştı.

Anadolu yakasındaki 26. Tümenden Yüzbaşı Lehmann komutasındaki bir sahra top taburu, Kumkale burnuna kadar sürülmüştü. Bu toplar, 8 ve 9 Ocak geceleri Seddülbahir'in menzili içine giren kesimlerini ateş altına aldılar. Ayrıca Müstahkem Mevkiin İntepe dolaylarındaki topçusu da buraları ateş altında bulunduruyordu. 8/9 Ocak gecesi düşman Güney Cephesini de boşalttı, ilk hattaki düşman, atışlarımıza karşılık vermeyince, Türk birlikleri ileri atıldılar. Bazı kesimlerde kanlı çarpışmalar oldu. Ama bütün dikkat ve çabamıza rağmen düşman çekilmeyi başardı. Düşman birliklerinin büyük kısmı, güney uçtaki çıkarma iskelesine kadar yürütülmemiş ve en kısa yoldan yarımadanın yan kıyılarına indirilerek uygun yerlerde her çeşit araca bindirilip gemilere geçirilmişti.

Bu sırada artçılar, siperlerden ateş yağdırıyorlardı. Gemi toplarının atışı da kara topçusunun yerini tutuyordu.

Türk birlikleri, güneş doğmadan her yandan kıyıya ulaştılar. Birçok yerde lâğım tarlaları önünde durmak zorunda kalmışlar ve çok kayıp vermişlerdi. Bu tümen, kıyıya varıncaya kadar 9 top ele geçirmişti.

Güneş doğarken batı kıyısında bir düşman nakliye gemisi topçumuzun atışıyla batırıldı. Çevredeki düşman torpidoları, bunun üzerine batan geminin yanından şiddetli bir ateş açtılar. [132] Çünkü geminin bir denizaltı tarafından batırıldığını sanmışlardı. Oysa düşman çekildiği sıralarda bizim denizaltılardan iz bile yoktu.

Bu cephede de ötekiler kadar bol savaş malzemesi ele geçirildi. Bunlar arasında her çeşit arabadan oluşmuş parklar, büyük bir otomobil parkı, yığın yığın silâh, cephane ve istihkâm malzemesi vardı. Burada da bütün çadırlı ordugâhlar ve barakalar -kısmen bütün düzenleriyle- yerlerinde bırakılmıştı. Yüzlerce hayvan kurşun ya da zehirle öldürülmüş, dizi dizi yatıyorlardı. Öldürülmekten nasılsa kurtularak çevreye dağılan bir kısım at ve katır yakalanarak Türk topçusuna verildi.

Öteki cephelerde olduğu gibi burada da un ve diğer yiyecek maddelerinin bir kısmının üzerine zehirli bir sıvı akıtılmış, işe yaramaz duruma getirilmişti. Çekilmeden sonra da, günlerce İngiliz savaş gemileri bu geride kalan ordugâh ve malzemeyi yok etmek için kıyıları dövdü durdu. Savaş alanlarının temizlenmesi ve boşaltılması iki yıl kadar sürdü. Ele geçirilen büyük ölçüdeki malzeme Türk ordusunda kullanıldı. Konserveler, un ve odun, gemilerle İstanbul'a gönderildi. Erlerin hemen alıp kullandığı yiyecek ve giyecekler dışta tutuldu. Bundan sonraki günlerde savaş bölgesindeki Türk erlerinin şuradan buradan ele geçirdikleri çeşitli üniformalarla giyinip kuşanmaları görülecek bir manzaraydı. Hepsi çocuk gibiydi. O kadar ki, bazıları tuhaflık olsun diye İngiliz gaz maskelerini başlarından çıkarmıyorlardı. Çarpışmaların en şiddetlendiği dönemde, asıl cephede ve yanlarda, 5. Ordu emrine verilen tümenlerin sayısı 22'ye ulaşmıştı. Bütün bu Türk birliklerinin cesaretleri, direnme güçleri ve vatan savunmasındaki inançları, her

türlü takdirin üstündeydi. [133] Deniz filolarının atışlarıyla en büyük desteğini gören düşman birliklerinin cesaretli saldırılarına rağmen, bu Türk birlikleri sayısız çatışmada yerlerini korudular.

5. Ordunun Çanakkale savaşlarındaki kaybı çarpışmaların şiddeti ve devamıyla orantılıdır. Bütün zayıat 218 bin olup bunun 66 bini şehittir. Yaralılardan 42 bini iyileştikten sonra cepheye dönmüştür. Çanakkale savaşlarında öyle Türk alayları vardı ki, aldıkları destekle 5 bin ere ulaşmıştır.

Gelibolu yarımadası karargâhı ocak ayı sonunda Lüleburgaz'a geçen 5. Ordu emrinde bırakıldı ve Gelibolu Komutanlığına Cevat Paşa atandı.

Çanakkale savaşları bittikten sonra, Türk Genel Karargâhına, Bolayır'ın batısında bir kanal açılmasını önerdim. Böylece, yüzyıllardan beri süren ve İstanbul'a batıdan gelen tek yolu elde tutma gerçekleşmiş olacaktı. Kanal açılması önerimdeki temel düşünce, İstanbul'u bir üs olarak elde bulundurmamak zorunda olan Türk donanması için Marmara'dan Akdeniz'e çıkışı sağlayan güvenli bir 'ikinci denizyolu' sağlamaktı. Saros Körfezi'ne çıkan ve aşağı yukarı 30 kilometre uzunluğundaki bu kanal, Boğaz'ın en dar olan giriş kısmına göre daha güçlükle abluka edilebilirdi. Saros'daki kanal için Bozcaada'nın hiçbir önemi olmayacağı gibi, İmroz adasının da kısmî bir önemi vardı. Trakya'nın bütün araçlarının gönderileceği Saros Körfezi'nin kuzey kıyısı güçlendirilir ve oralara kıyı bataryaları da yerleştirilirse, iyi bir dayanak sağlanabilirdi. Gerçekte kanal denizden o kadar içeride bulunacaktı ki -yarımadanın kuzey kıyısı iyi savunulursa-düşmanın burada etkili olması olanaksızdı.

Bu kanalın açılmasının, Türkiye'nin Avrupa'daki toprakları için, büyük ekonomik yararı da vardı. Uzmanlara yaptırdığım incelemelere göre, 5 kilometre uzunluğundaki bu kanalın yapılmasında hiçbir teknik zorluk yoktu. [134] Bu işin hiç değilse ileride dikkate alınmasını dilerim.

Buraya kadar söylediklerimle, Almanya'da çok az bilinen Çanakkale Savaşlarının bir değerlendirmesini, ordu komutanı gözüyle yaptım. Bütün savaşların tek tek ayrıntıları konusunda söz hakkı Türk Genelkurmayıdır. [135]

[Birinci cildin sonu]

Liman von Sanders

Türkiye'de Beş Yıl II

X. Çanakkale Savaşları Sırasında Öteki Türk Cephelerindeki Olaylar

Kafkasya

Ruslar, 1915 yılı ocak ayında Türklerin 3. Ordusunu kesin yenilgiye uğrattıktan sonra bununla yetinmişler, Sarıkamış-Hasankale yolu üzerinde daha fazla ilerlememişlerdi. Sanırım buna yetecek kuvvetleri yoktu. Türkler ise, Id ve Oltu arasındaki geçitleri elde tutmakla, 3. Ordunun sol yanının güvenliğini sağlamışlardı.

Sol yanın dışında hareketi yöneten Albay Stange komutasındaki müfreze, bir ara Ardahan'a kadar ilerlemiş ise de, sonunda üstün kuvvetler karşısında Artvin'e kadar geri çekilmek zorunda kalmıştı. Bu müfrezenin sayısı çeşitli birliklerden oluşan bin kişi ile Harbiye Nezaretinin yardımıyla toplanan az sayıda gönüllülerdi. Rus Karadeniz Filosu, 1915 yılı mart ayından sonra Anadolu kıyılarında harekâtım artırdı. Zonguldak ve Ereğli kömür ocakları ile Trabzon limanı ve şehir, Ruslar tarafından pek çok kere bombardıman edildi. [5]

Yukarıda sözü geçen gönüllü müfrezeler, nisan ayında Batum'a karşı başarısızlıkla sonuçlanan bir harekâta giriştiler. Her ne kadar Batum savunması modern ve yeterli değil ve korumaları azdı ise de, bu kadarı bile savaş yeteneği düşük olan gönüllüleri püskürtmeye yetti.

Bu sıralarda 3. Ordu, Mahmut Kamil Paşa'nın komutasında bulunuyordu. Onur cesur ve yetenekli Kurmay Başkanı Binbaşı Guse'nin çabalarıyla -yetişmelerinde birçok noksan bulunmakla birlikte-ordu mevcudu 34 bine çıkarılmış bulunuyordu. Rusların harekâtı mayıs ayında arttı. Sol yanlarının sıkıştırılması üzerine Türkler Id'ı boşaltmak zorunda kaldılar. Erzurum'un 80 kilometre kuzeybatısında bulunan

Tortum'da, her iki taraf da karşılıklı olarak haziran ortalarına kadar çeşitli başarılar kazandı. Ama her ikisi de kesin sonuca ulaşamadı.

Rus Ordusu'nun sol kanadının ileri harekâtı daha önemliydi. Ruslar burada, mayıs ayında Tutak ve Malazgirt'i ele geçirdiler, Van ve Bitlis'i sıkıştırmaya başladılar. Ermenilerin ayaklanması büyümüş ve Türklerin valisi Van'ı terketmiş bulunuyordu. Bunun üzerine Türkler, Bitlis'e bir tümen gönderdiler. Bu tümen, durumu geçici olarak düzeltti. Fakat Rusların 12 Temmuzdaki saldırısı üzerine geri çekilmek zorunda kaldı. Böylece Türk Ordusu'nun sağ kanadında içeri doğru bir kıvrıntı oluşmuştu ki bu durum ilerisi için çok önemliydi.

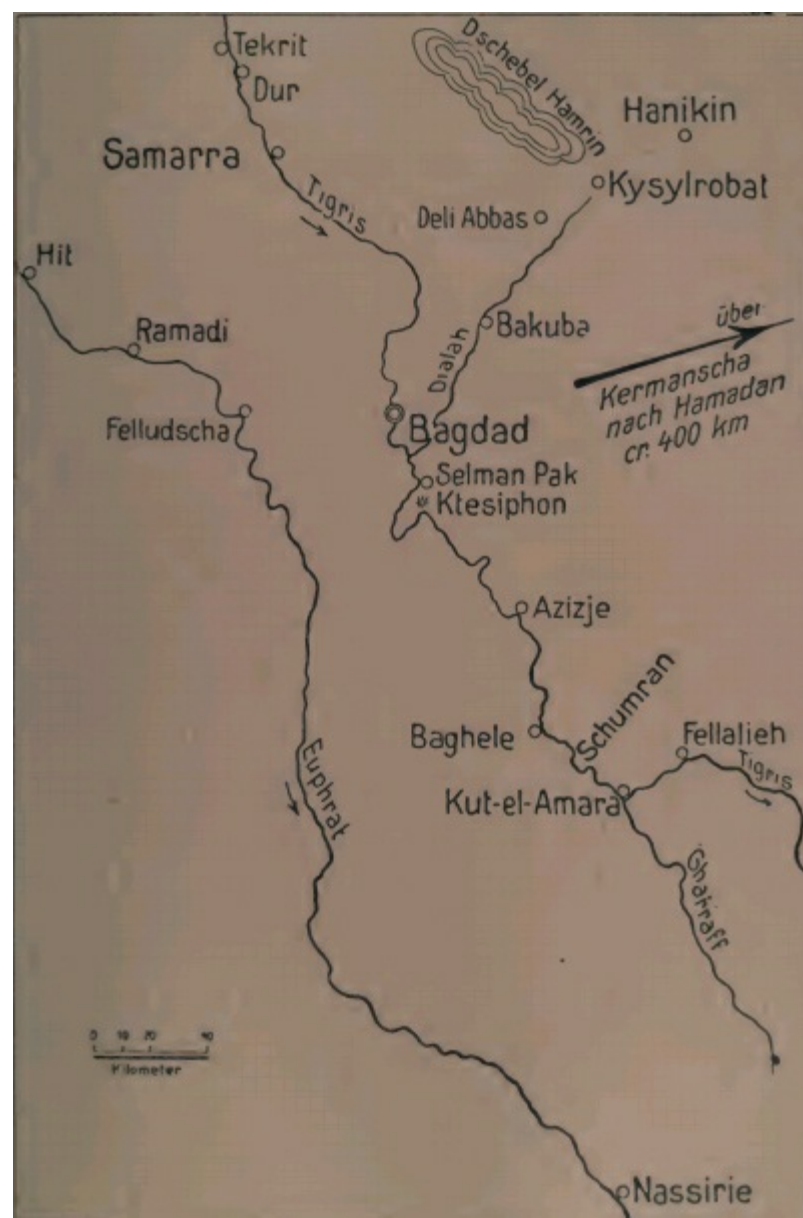
Ağustos ayı bu cephede genellikle sakin geçti. Bu tarihte Türk cephesi, Van gölünün ortasından Karadeniz kıyısındaki Türk-Rus sınırına kadar uzanan bir hat oluşturuyordu.

Sırtlardan ancak mayıs ayında kalkan kar, eylülde yeniden dağlara düştü. Harekâta uygun yollar gerçekte çok az olduğu için, kar yağışıyla birlikte ulaştırmada zorluklar başladı. Türkiye'de harita üzerinde görülen yolların çoğu, yol yapımında aranan niteliklerden yoksundu. [6] Bunların genişliği geçtikleri yerlerin düzlüğüne göre ovalarda biraz fazlaydı, ama dağlık ve kayalıklarda bir patika kadar daralıyordu. Kafkasya ve dolaylarındaki harekâta bu nokta her zaman göz önünde bulundurulmalıydı.

3. Ordunun gerilerde bulunan er eğitim merkezleri sonbahara doğru Erzurum'da toplandı. Bu erlerin sayısı 20-25 bin kişi kadardı.

Rus donanmasının yoğun harekâtı sonunda, Karadeniz yoluyla nakliyatı azaltmak zorunluluğu ortaya çıkınca, 3. Ordunun ulaşım hattını Haydarpaşa'dan Ulukışla'ya kadar Anadolu Demiryolu oluşturuyordu. Ulaşım, buradan sonra kara yoluyla sürüyordu. Bu yol, 500 kilometre uzunlukta Kayseri-Sivas üzerinden Erzincan'a varıyor, buradan da cephenin çeşitli noktalarına dağılıyordu.

Kafkasya'daki Rus kuvvetlerinin komutasını 1915 sonbaharında Grandük Nikola ele aldı.



Ruslar, Kafkasya cephesi ile Mezopotamya arasında, 1915 yılı mayısı sonunda Rumiye ve Savcıbulak kasabalarını ele geçirdiler, buralardaki Türk kuvvetlerini geri püskürttüler. Bölgedeki Ermeniler ile İranlılar da Ruslara katıldılar. Burada müfreze çatışmalarının önemli bir durum almadığını da belirtmek uygun olur.

Irak

3 Haziran 1915'te Amara'yı ele geçiren İngilizler, 29 Eylülde de Türklere önemli

ölçüde kayıp verdirerek Kuttülâmâre'yi işgal ettiler. General Townsend, geri çekilen Türk kuvvetlerini Aziziye yönünde izledi. Kasım ayında ise Bağdat'a doğru yürüyüşe geçti. Bunun için kullanılan kuvvetin sayısı, aşağı yukarı 15 bin kişiydi. [7] Yalnız İngiliz Araştırma Komisyonunun sonradan belirttiğine göre, söz konusu ileri yürüyüş çok yorgun ve yetersiz kuvvetlerle yapılıyordu. Ayrıca ikmal yolları da yeteri kadar düzenlenmiş değildi. İngilizlerin bu harekâtı, 22 Kasım günü Selmanpak çatışmalarında yenilgiye uğratılarak önlendi. General Townsend, Kuttülâmâre'deki hasta ve yaralıları ırmak yoluyla Masra'ya gönderebildi, 6 Aralıkta da komutasındaki süvari tugayıyla birlikte Kuttülâmâre'yi bıraktı. Türkler, Kuttülâmâre'de kalan İngiliz birliklerinin kuşatılması işini 7 Aralıkta tamamladılar. Bu şuada Türk birliklerine Albay Nurettin Bey komuta ediyordu. Mareşal Goltz Paşa, bu savaş alanına sonradan geldi ve gelir gelmez de hemen Kuttülâmâre üzerine bir saldırı düzenledi.

Mısır

Albay von Kress, 1915 şubatında komutayı ele aldı. Görevi, küçük girişimlerle İngilizleri sürekli rahatsız etmek ve çölde büyük bir harekâtın hazırlığını yapmaktı.

O sıralarda Cemal Paşa, Suriye ve Filistin'in iç politikasını kötü bir duruma sokmuştu. Cemal Paşa, uyguladığı çok sert önlemlerle yalnız Arapları değil, buradaki Hristiyan ve Yahudileri de Türk Hükümetine karşı isyankâr bir tutuma sokmuştu.

Binbaşı Lauffer, nisan ayında Kanaldaki geçişi bozmak için büyük bir harekâta girişti. Kantara'ya doğru ileri yürüyüşe geçti ve 7/8 Nisan gecesi Kanal'a bir torpil koymayı başardı. Ama ne var ki, torpil gerektiği biçimde demirlenemediği için bir süre sonra su yüzüne çıktı ve İngilizler tarafından zararsız hale getirildi. [8]

Çadırılı ordugâhını Elariş'ten sekiz saatlik bir uzaklıktaki İbni'de kuran von Kress, İstanbul'daki Türk Genel Karargâhı'nda ikinci bir kanal seferi konusunda kesin bir karar olup olmadığı konusunda kuşkuluydu. Özellikle Türk Komutanlığının yoğunlaşan Çanakkale savaşları dolayısıyla Kanal Seferi için gerekli malzemeyi nasıl sağlayabileceği konusunda tedirgindi. Kuşkuya yer yoktu ki Türkler, Alman yardımını olmadan bu bölgede hiçbir iş başaramazdı. Her şeyden önce çeşitli uzman Alman birlikleri, Alman uçakları ve Alman parası gerekti. Ama İtalya'nın Mayıs ayında Merkezi Devletlere karşı savaşa katılmasından sonra bu yardım umudu çok zayıflamıştı.

Albay von Kress, 5-13 Mayıs tarihleri arasında, küçük bir harekâta girişti ve Kanal

yönünde ilerledi. Von Kress ve öteki Alman subayları, Kanal yönünde büyük müfrezeler gönderemedikleri için sonuç alamadılar. Bu küçük girişimlerde, Türk Genel Karargâhının isteği üzerine kurulan gezici kolların hatası şuydu: Bu ilerlemeler genellikle bir geri çekilmeyle sonuçlanıyor ve bu durum, moralleri gerçekte çok iyi olmayan Suriyeli Arap birliklerin büsbütün sarsılmasına yol açıyordu.

Bu savaş alanında bir süre sonra sessizlik egemen oldu. İngilizler bunun üzerine Mısır'dan bazı birliklerini çekerek başka cephelere gönderebildiler ve Kanal bölgesinde bulunan savaş gemilerinin sayısını azaltabildiler.

Bir süre sonra da çölde havalar, bir Avrupalının dayanamayacağı kadar ısınınca von Kress, Cebelilübnan'daki Aynısofar'da bulunan Cemal Paşa'nın ordugâhında Kurmay Başkanlığı görevine atandı (6 Ağustos). Bu karargâh, ağustos ayı sonunda Kudüs'e geçirildi. Alman subayları 1916 yılında, bu bölgede büyük bir girişim için hazırlıklara başladılar. [9]

1916 Yılı

XI. 1916 Yılında Çeşitli Cephelerdeki Olaylar

Alman Askerî Kurulu

Alman Askerî Kuruluna bağlı subayların sayısı 1916 yılı başında 200'e ulaştı. Alman Askerî Kabinesinin 1915 Kasım'ında aldığı bir kararla Alman Askerî Kuruluna Almanyâ'da bir ordu komutanına tanınan hukukî ve adlî yetkiler verildi. Bunun

üzerine, Türkiye'deki Almanlarla ilgili hukukî işlemler için Alman Askerî Kurulu emrine Savaş Divanı Müşaviri olarak Grützmacher gönderildi. 1915 Aralık ayında da Türkiye'deki Alman Sağlık Hizmetleri Başkanlığına Askerî Doktor Collin atandı. Collin, yıllarca süren çalışma sonunda, Alman sağlık kuruluşlarının yüksek bir düzeye ulaştırılmasında başarı sağladı. Özellikle uzun menzil hatlarındaki sağlık durumunu düzenleyerek büyük başarı gösterdi. Buralardaki lekeli humma, malarya, ishal ve kolera ile savaşıyor, barınak yerlerinin temizliğine özen göstererek ve buralarda çalışan işçi taburlarını koruyarak ülkede çok sık görülen bu hastalıkların Alman askerlerine bulaşmasını önledi. [10]

Alman Askeri Kurulunun Başkanı olarak Enver'le aramızda 1916 yılının ilk aylarında birkaç tatsız olay oldu. Bunlardan birini, Türkiye'de yüksek bir Alman makamında bulunan bir kimsenin karşılaştığı güçlükleri açıklamak amacıyla anlatacağım:

Yukarıda söz konusu ettiğim gibi, Gelibolu'da son hücum için ayırdığım birlikleri 6 Ocak tarihli bir emirle Enver elimden almak istediği için istifa etmişim. O zaman Enver, emri hemen geri aldığı için soruna kapanmış gözüyle bakıyordum. Oysa Enver için sorun daha bitmiş değilmiş...

22 Ocakta aldığım bir emirde Enver, Türk ordusundan ayrılmak konusundaki isteğimi padişaha sunacağını bildiriyordu. Garip bir rastlantı sonucu olarak aynı gün Askerî Kabine Başkanlığından aldığım bir emirde ise, Türkiye'deki Alman subaylarını yalnız bırakmamın doğru olmayacağını imparator Hazretleri tarafından dile getirildiği belirtiliyordu. Bunun üzerine Enver'le görüşüm ve onu istifamı padişaha sunmaktan vazgeçirdim.

Anlaşmazlıklar bundan sonra da birbirini izledi. Yaverim Prigge aracılığıyla mart başında Alman Sefiri Graf Metternich'e gönderdiğim bir yazıda, komutam altındaki 5. Orduda sağlık durumunun şubat ayında çok kötü olduğundan söz etmişim. Sağlık durumu o kadar bozuktu ki, ordunun savaş gücünün bundan zarar görmesi söz konusuydu. Çanakkale savaşlarının zorlukları yüzünden binlere eri hastanelere göndermek gerekmişti. Zayıflık ve bakımsızlıktan ölenlerin sayısı korkunç derecede artmıştı. Türk birliklerinin gerçek değeri ve ileride onlara yüklenecek görevler konusunda bir yanlışlığa düşmemeleri için en büyük Alman makamlarını uarmayı doğru bulmuştum. Bunun üzerine 17 Mart günü Enver'den bir yazı aldım. [11] Bu yazıda Türk ordusunun durumu konusunda dışarıya herhangi bir bilgi vermenin yasak olduğu ve yabancı bir sefarete bu konuda bilgi verdiği için yaverim Yüzbaşı Prigge'nin cezalandırılması gerektiği bildiriliyordu. Graf Metternich'in bu konuda kimseye bir şey sızdırmadığını bildiğim için, Alman Sefirine benim emrim üzerine verilen bilgiden, hangi kişiler aracılığıyla resmen haberli kılındığını ben Enver'e sordum. Bu isim soruş, sorunun kapatılmasına yetmiş olmalı ki, bu konuda hiçbir karşılık alamadım.

Yine bu sıralarda karargâhımda savaşın başından beri bulunan yaverlerimden biri tarafından yazılan "Çanakkale Savaşları" adlı eser, Almanya'da yayınlandı. Bu savaşların ayrıntılı bir özetini yapan eser, Türk Genel Karargâhının karşı çıkması üzerine Alman hükümetince toplatıldı. Oysa Alman sansürü bu eseri incelemiş,

yayınlanmasında bir sakınca görmemişti Hatta kitap, Almanya'da kısa sürede tükenmişti. Ayrıca kitabın çıkacağı kasım ayında Enver'e de bildirilmiş, çıkınca, bir tane de kendisine sunulmuştu... Hatta Enver, kitabın Türkçeye de çevrilmesini istemiş, Türkçe baskısına konulmak üzere bir imzalı resim bile vermişti. Sonra ne olup bittiyse, Türk Genel Karargâhı düşmana yeni bir Çanakkale savaşı için yol gösteriyor diye, kitabın toplatılmasını istemişti. Oysa eserde, orduların önceden yayınlanmış raporlarından, gazete haberlerinden, herkesçe bilinen bilgilerden ve Baedeker Rehberi'nden alınmış bir Çanakkale haritasından başka bir şey yoktu. Çanakkale'yi bilenler hemen kabul ederler ki, İngiliz haritaları Çanakkale'yi Türk haritalarından daha ayrıntılı ve doğru olarak gösterir. O kadar ki, Türkler, İngiliz ölü ve yaralılarından ele geçirdikleri bu haritalara daha çok önem verirlerdi. Kitabın satışının yasaklanması ancak kişisel bir kaprisle açıklanabilir. [12]

Enver'le aramızda en büyük çatışma, 1916 yılı şubatında ordulara gönderdiği bir yazı üzerine ortaya çıktı. Bu yazısında Enver, bundan böyle Türk ordusunda Alman subayların kullanılacakları yerin, sözleşme gereğince Alman Askerî Kurulu Başkanının görüşünün alınmasına gerek kalmadan kendisi tarafından verilecek emirle belirleneceğini bildiriyordu. Bu emir, yalnız anlaşmayı bozmakla kalmıyor, görevin yerine getirilmesi açısından da sakatlık taşıyordu. Çünkü Türkiye'de görevlendirilen subayların sicilleri Enver'e de, Türk Genel Karargâhına da gönderilmediği için, her iki makam da bu subayların özelliklerini ve dolayısıyla kullanılacakları yerleri bilemezdi. Ayrıca, bu Alman subaylarının sicil işleriyle uğraşması gereken Türk Genel Karargâhının Personel Şubesi de inanılmaz ölçüde bir düzensizlik içindeydi. Kimi zaman aranan bir Türk subayının hangi birlikte olduğu aylarca bulunamıyordu. Çok zaman önce şehit düşmüş bir subayın başka bir yere atanmasına rastlanıyordu. Türkiye'de soyadının bulunmaması ve isimlerin sık sık değişmesi, karışıklığı daha da artırıyordu. Alman isimleri ise, bu şube tarafından o kadar yanlış yazılıyordu ki, çok kere bunları doğru okumak olanaksızdı. Bundan başka, başlarında Alman düşmanlığıyla tanınmış kişilerin bulunduğu daire ve birliklere Alman subayı vermek, asla uygun olamazdı. Önceleri bu sorunun önemsenmemesi çirkin yakıştırmalara ve Alman subaylarına karşı aslı olmayan bazı haksız iftira ve suçlamalara yol açmıştı. Enver'in bu emri her bakımdan haksız olduğu için, tarafımdan kesin şekilde geri çevrildi. Bu sorunun kesin olarak çözümlenmesi için İmparator Hazretlerine sunulmasını Alman Askerî Kabinesine bildirdim.

Almanya'dan daha bu sorunla ilgili bir haber gelmeden Enver, bu emri yerine getirmediği gerekçesiyle Albay von Kress'i -bu yetenekli ve değerli subayı-Türk ordusundan çıkarmakla beni korkutmaya kalkıştı. [13] Ben, aradaki sözleşmeyle ilgili olan bu gibi konularda Alman İmparatorunun onayını almanın gerekli olduğunu bildirince, Enver karşılık olarak, eğer emirlere karşı koymakta direnirsem Türk ordusundaki görevime son vermek konusunda padişaha başvuracağını bildirdi.

Bunun üzerine, 21 Nisan 1916 tarihinde Alman İmparatoruna, gerekçeleri de belirten bir dilekçe yazdım; Almanya'ya geri çağrılmamı istedim ve dilekçenin bir

örneğini Enver'e de gösterdim. Yolculuk için hazırlanıyor ve benim için her bakımdan can sıkıcı olan bu durumdan kurtulacağımı umuyordum. Yol hazırlıklarıyla uğraştığım bir sırada 5. Ordu Kurmay Başkanı Kâzım Bey, Enver'in bir yazısını getirdi. Enver, bu yazısında özür diliyor ve benimle bu konuda görüşmek istediğini belirtiyordu. İmparatorun isteği de bu doğrultuda olduğu için, bu ricaya uydum. Uzun bir görüşmeden sonra, Alman subaylarının yeni bir göreve atanmasından önce, eskiden olduğu gibi Askerî Kurul Başkanından onay alınması gerektiği kararlaştırıldı.

Bu karar, son derece gerekliydi. Çünkü, kısa süren anlaşmazlık döneminde bile Enver öyle dayanılmaz şeyler yapmıştı ki, burada bunlardan yalnız birini anlatacağım:

İstanbul'daki Alman savaş subaylarının en kıdemlisi olan ve savaşta ağır yaralandığı için ancak karargâh hizmetlerinde görevlendirilebilecek durumdaki bir Alman binbaşı, 58. Piyade Alayında Bölük Komutanlığına atanmıştı. Oysa bu alayın diğer bölük komutanları, teğmen ve asteğmen rütbesindeki subaylardı. Anlaşmazlık çözümlendikten sonra, bu çeşit emirlerin tümü geri alındı. [14]

Bütün yazılı belgeleri elimde bulunan yukarıdaki olay gösteriyor ki, Çanakkale savaşlarının zaferle sonuçlanması Türk Genel karargâhında Almanlara karşı bir şükran duygusu uyandırmış değildi. Tersine, Alman Askerî Kurul Başkanının uzaklaştırılması için onun düşmanlarına fırsat verilmeye çalışılıyordu.

Alman Askerî Kuruluyula anlaşmazlıkların sonu hiçbir zaman alınamadı. Yalnız 1916 yılında Askerî Kurulun Kurmay Başkanlığına Albay Lenthe'nin getirilmesinden sonra işler bir ölçüde düzeldi ve Almanya'daki makamların da yardımıyla sürdürülebildi.

Anadolu

Çanakkale savaşlarından sonra düşman, saldırılarını Küçük Asya kıyılarına ve öncelikle İzmir'e yöneltecekmış gibi görünüyordu. Böyle bir girişime istek, İngilizlerde gerçekten var mıydı, yoksa bunu Türkleri rahatsız etmek için mi yapıyorlardı, bilemem.

1915 yılı başlarında düşmanın İzmir'e çıkarma yapacağı birkaç kere haber verildi. Sonunda İzmir Körfezi'nin dışına egemen Kösten adası İngilizler tarafından işgal edildi. Türkler de iç körfezi mayınlarla kapadılar.

1916 yılında İzmir dolaylarında bulunan 4. Kolordu ile Aydın'da bulunan 27. Tümenin karargâhları Marmara kıyılarına getirildi ve bu birlikler 5. Ordu emrine verildi.

Bu sıralarda 5. Ordunun güvenliğini sağladığı bölge, Karadeniz'de Midye'den başlayarak Trakya üzerinden Saros Körfezi'ni, Çanakkale'yi ve Antalya'yı da içine almak üzere Küçük Asya'nın bütün batı kıyılarıydı. Korumakla görevlendirildiğimiz bu kıyının uzunluğu 2 bin kilometreyi geçiyordu. [15] Kıyıya yakın bütün adalar ise, düşmanın elinde bulunuyordu. Düşman bu adaları çeşitli amaçları için dayanak noktası olarak kullandığı halde, bu kıyıda Türklerin elinde bir tek savaş gemisi bile yoktu.



Kösten Adasının Ele Geçirilmesi

İngilizler ele geçirdikleri Kösten adasına topçu birlikleri yerleştirmişler, bir hava alanı yapmışlar, adanın batısındaki küçük limanlarda bulundurdıkları, savaş gemilerinin güvenliği için de koyların ağzını ağlarla çevirmişler ve mayınlamışlardı. Kösten ile Midilli arasında da sık ve düzenli vapur seferleri yapıyorlardı. Düşman savaş gemileri, Kösten adasının kuzeydoğu kıyısıyla Menemen Körfezi arasında durarak, İzmir'in eski istihkâmlarını, yani Yenikale'yi ve oradaki bataryaları sık sık bombardıman ediyorlardı.

Aynı zamanda kıyı boyunca İzmir'den Urla'ya uzanan yol da sık sık dövülüyor ve oradaki köprü ve binalar yıkılıyordu. Gündüz, gidiş-geliş aksatılıyordu. Hatta halkının büyük çoğunluğu Rum olan Urla kasabası bile, birkaç kere gemiden top ateşine tutulmuştu. Kasabadan 3 kilometre uzaklıkta bulunan Küçük Urla limanında bulunan birkaç Türk gemisi batırılmış ve halk burayı terketmek zorunda bırakılmıştı.

Eğer İtilâf Devletleri İzmir'e karşı gerçekten bir harekâta girişecek olsalardı, Kösten adası bu bakımdan elbette değerli bir üs olacaktı. Bu nedenle Kösten'in

İngilizlerden geri alınması gerekiyordu.

Bu bölgenin korunmasını üzerine alır almaz, 5. Ordu köklü değişiklikler yaptı. 1916 yılı martında 4. Kolordu'nun üç tümeni İzmir ve çevresinde toplandı. Tümenler kuzey ve kuzeybatı yönünde kıyıya sürüldüler. [16] Dış körfez kıyılarına bataryalar kondu. Bu bataryalar, gece çalışılarak mevzilerine yerleştirildi.

Kösten'e karşı, baskın şeklinde bir harekât düzenlendi. Bu harekâtların gizli tutulması, 400 bin nüfuslu İzmir şehrinde ve nüfus çoğunluğunun Rum olduğu yerlerde, elbette büyük güçlükler yaratıyordu. Buralarda İtilâf Devletleri vatandaşları rahatlıkla dolaşabiliyordu. Türklerin bu insanlara karşı kötü davrandıkları hiçbir zaman ileri sürülemez. Halkın dikkatini başka yerlere çekmek için bazı yanlış haberler yaymak gerekiyordu. Bunda başarı sağlandı.

Ayın yeni doğduğu karanlık geceler seçilerek 3/4 Mayıs ve 4/5 Mayıs'ta iki eski römorkör tarafından çekilen büyük dubalara top ve cephane yüklenererek, bunlar İzmir limanından Kösten adasının kuzeybatısındaki Karaburun sırtlarına geçirildi. Bunlar bir sahra topçu takımı ile bir 15'lik Avusturya obüs takımı ve uzun menzilli 12'lik top takımıydı. Bu topları korumakla görevli piyade ise, yine gece yürüyüşüyle var olan biricik patikadan Karaburun'a gönderildi.

Bu düşük yollu römorkörlerin bir iş yapabilmeleri kuramsal olarak söz konusu değildi. Çünkü bunlar Kösten adasının yanından geçeceklerdi ve düşman keşif gemileri tarafından kolayca yakalanabilirlerdi. Ama uygulamada görevlerini başarıyla yaptılar.

5 Mayıs sabahı saat 03.00'te toplar, Kösten'de düşman gemilerinin demirli olduğu yerden 7.5 kilometre uzaklıktaki Karaburun kıyılarının ön tepelerine çıkarıldı. 5 Mayıs günü topların Kösten'den ve keşif uçaklarından görülmemesi için üstün çaba harcandı. Böylece 5/6 Mayıs gecesi toplar, mevzilerine yerleştirilmiş oldu. [17] Bu topçu kuvveti, 6 Mayıs günü saat 4.45'te baskın şeklinde ateş açtı. Bir düşman muhribi tam bu sırada bir keşif görevinden dönmekte ve adanın kuzeybatısında demirlemiş iki motorun yanında bulunmaktaydı. Motorun birisi, İngiliz bildirisinde de belirtildiği gibi 30 numaralı motor, çeşitli isabetler aldı. Bu toplardan birisi cephaneliğe rastladığından büyük bir patlama oldu ve gemi kıyıya vurarak parçalandı. Öteki motor da isabet alarak yoğun duman bulutlan arasında çekildi. Hemen ateş açan ve hareket eden muhrip ise, körfezden çıkarak Midilli adası yönünde uzaklaştı.

Şimdi sıra asıl soruna, yani üzerinde son zamanlarda bir çadırılı ordugâh ile hava alanı bulunan ve geceleri Midilli adasıyla sıkı bağlantı kuran Kösten adasının bu topçu yardımıyla ele geçirilmesine gelmişti. Düşman gemileri artık adanın limanında uzun süre kalmaktan çekmiyorlardı.

Kösten adasına çıkarma hazırlığı Gülbahçe Körfezi'nde yapıldı. Bu konuda çok zaman yitirildi. Sonunda 4 Haziran gecesi sandallardan oluşan Türk filotillası, Kösten'in güney ucuna asker çıkardığı zaman İngilizlerin adayı boşalttıkları anlaşıldı. Uçak hangarları gözden çıkarılmış, olduğu gibi bırakılmıştı.

Kösten böylece ele geçirildikten sonra, adanın yüksek yerlerine bataryalar yerleştirildi. Ayrıca Karaburun'un kuzey tepesine ve karşı taraftaki Menemen

ovasının ucuna da toplar yerleştirilerek İzmir'in dış körfezi de kapatıldı. İzmir ve çevresi müstahkem mevkiinin düşman tarafından ateş altına alınması önlenmiş oldu. Kösten, savaşın sonuna kadar Türklerin elinde kaldı.

Bu cesur harekâtın başarısı, harekâtın komutanı Binbaşı Liran'ındır. [18] Sonra da değerli yardımcıları -başta deniz üsteğmeni Missuweit, Üsteğmen Disinger ve Avusturyalı Yüzbaşı Manouschek-gelir. Bazı Türk subayları da cesaretleri ve becerikli hareketleriyle başarının sağlanmasına yardım ettiler.

Türklerin resmî savaş bildirilerinde de bu başarıdan kısaca söz edildi. Türkiye'de Almanca yayınlanan Osmanischen Loyd gazetesinde şöyle yazılıydı:

"Madde 5. Kafkasya - Kösten adası tarafımızdan ele geçirilmiştir."

Kösten'in Kafkasya'yla ilgili bir maddede gösterilmesi her halde bir dizgi yanlısıdır diye düşündüm.

1916 yılı ilkbaharında 5. Ordunun sol yanını oluşturan Antalya bölgesini denetlemem gerekince, ülke içindeki yolların durumunu yeniden görmek olanağını buldum. Son demiryolu istasyonu olan Baladır'dan, İtalyanların ilgisini çeken Antalya bölgesine kadar 130 kilometre uzunluğunda bir yol vardı. Yolların durumuyla bölgenin mülkî yöneticilerinin nitelikleri arasında büyük benzerlikler görülüyordu. Eğer bu devlet memuru yetenekli ve çalışkan ise yollar iyiydi; iyi bir memur değilse yollar da kendi hâline bırakılmış ve kötü havalarda geçilmez bir durumda bulunuyordu. Bu sırtlarda rastladığımız yollar çoktan şoselikten çıkmış ve bizim ölçümüzle bir patika durumuna gelmişti.

Antalya'yı hiç ummadığımız bir şekilde ve bakımlı bulduk. Buranın mutasarrıfı, örnek alınacak çalışkan bir devlet memuruydu. Fakat İttihat ve Terakkinin halkın malına el koyması yolundaki kararına uymadığı için, bizim gelişimizden az sonra değiştirildi ve er olarak cepheye gönderildi. İyi Fransızca bilen bu mutasarrıfı çevirmen olarak Alman Askerî Kuruluna aldık ve böylece iyi bir insanı kurtarmış olduk. [19]

Avrupa'ya Türk Birliklerinin Gönderilmesi

1916 yılında Türkiye, Avrupa savaş alanlarında da iş görmeye başladı.

19. Tümen ile 20. Tümeden kurulu olan ve Yakup Şevki Paşa komutasındaki 15. Kolordu, yazın Galiçya'daki Graf Botmer Ordular Grubuna katıldı.

Sonbaharda Romanya, İtilâf Devletleri arasında savaşa katılınca, 15. Tümen, 25. Tümen ve 26. Tümeden kurulu olan ve Hilmi Paşa komutasındaki 6. Kolordu,

Mareşal Mackenzen emrine verildi.

Yılın sonuna doğru, 50. Tümen Usturumca'daki 2. Bulgar Ordusuna gönderildi. 46. Tümen de Aralık ayı ortalarında aynı birliğe katıldı. Her ikisi de Abdülkerim Paşa komutasında 20. Türk Kolordusunu oluşturdular.

Bunlardan başka, 177. Türk Alayı da Below Ordular Grubundaki Beles müfrezesinde bulunuyordu. Yukarıda adı geçen ve Galiçya, Dobruca ve Eflâk'a gönderilmiş bulunan tümenlerin hepsi benim emrimdeki 5. Ordudan alınmışlardı.

Galiçya'ya asker gönderilmesini başından beri bir hata olarak gördüm. Bugün de aynı kanıdayım. Bunun içindir ki, 1916 yılı yazında bu konudaki düşüncelerimi Askerî Kabine Başkanı aracılığıyla imparatora sundum.

Aynı şekilde 2. Bulgar Ordusuna Türk birliği gönderilmesini de yanlış buldum. Romanya'ya birlik gönderilmesi sorununa gelince, bu konuda -Türkiye'nin savunma açısından-başka türlü düşünmek gerekirdi. Çünkü Romanya cephesine bu üç Türk tümeni gönderilmiş olmasaydı, Türkler kendi güvenlikleri açısından Romanya savaşının başlamasıyla birlikte Trakya'da bir orduyu hazır tutmak zorundaydılar. [20] Türkiye'nin bu kuvveti göndermesi ve böylece Romanya seferinin sonucu üzerinde rol oynaması daha doğrudur.

Öteki iki sevkiyat olayını ise bambaşka bir açıdan ele almak gerekir.

Türkiye'nin 1916 yılında ve belki de çok daha önce, kendi sınırlarını savunacak durumda olmadığını kabul etmek gerekir. Türkiye'nin Kafkasya, Irak ve Sina yarımadasındaki uzak cephelerde sayıca kendisinden üstün kuvvetler karşısında bulunuşu, Küçük Asya'nın uzun kıyılarının korunmasıyla İstanbul'un güvenliğinin sağlanması, Türk kuvvetlerine öyle görevler yüklüyordu ki, Avrupa ve Makedonya cephelerine asker gönderir ve bu askeri buralarda sürekli hizmet görecektedir tutarsa, yukarıda belirtilen asıl görevlerini yapabilmesi çok güçleşirdi.

Türkler, kendileri yardıma muhtaç iken, dışarıya yardım etmekle çok yanlış bir yol tuttular. Bu tarihten sonra Türk birlikleri, kendi ülkelerinde düşmanı önleyecek kuvvetler olmaktan çok, kâğıt üzerinde görünen kuvvetler durumuna geldiler. Almanya, bu sonuçların doğmasına -dolaylı biçimde de olsa-karşı çıkmalıydı. Çünkü bu durum, yalnız Türklerin değil, Almanların da çıkarlarına aykırıydı.

Avrupa'ya gönderilen Türk birlikleri, Türk vatanında görev yapan birliklerden çok başkaydı. Bu birlikler Avrupa'ya gönderilmeden önce, işe yaramayan subay ve erleri ülke içindeki birliklerle değiştiriliyor ve gönderilen tümenlere ülkedeki en iyi elbise ve donatım veriliyordu. Tam kadroyla gönderilen bu tümenlere ayrıca yedek erler de katılıyor, buna karşılık Türkiye'de kalan tümenlerin kuvvetleri ve nitelikleri düşüyordu. [21] Harbiye Nazırının emriyle sonradan bu birliklere gönderilen subay ve erler de var olanların en iyileri arasından seçiliyordu. Türkiye'de kalan birliklerin insan gücü her bakımdan geri gidiyordu. Cephedeki piyade alaylarının erleri 1916 yılında 16 ile 50 yaş arasındaydı.

Bana göre Türk Ordusu, Avrupa ve Makedonya savaş alanlarında gördüğü küçük hizmetler yerine, kendi ülkesinde çok daha yararlı işler görmeliydi ve görebilirdi. Türk Ordusundan Avrupa ve Makedonya cephelerine gönderilen bu birliklerin tek yararı, genel savaşın kesin sonucu üzerindeki etkisi olabilirdi. Oysa Türk askerinin

gönderildiği bu iki cephenin, kesin sonuçla ilgisi çok azdı. Türk Ordusunun iç durumu konusunda böyle bir yargı vermeye yetkili olduğumu sanıyorum. Çünkü 12 Ekim 1916 tarihine kadar, emrimdeki 5. Ordudan çeşitli nedenlerle 22 Tümen ile 10 bin er alındı ve bu cephelere gönderildi. Bu konudaki raporum üzerine General Ludendorff, Türk birliklerinin Avrupa'ya gönderilmesini yasakladı. Bu konuyla ilgili 28 Kasım 1916 tarihli telgrafta şöyle deniliyordu:

"Enver Paşa'nın Avrupa cephelerine gönderilmek üzere önerdiği iki tümenin, Türkiye'deki durum dolayısıyla gönderilmesinden vazgeçilmiştir. Ludendorff"

Bu sırada 5. Ordunun durumu, hemen hemen yeni askere alınmış acemilerle, işe yaramadıkları için Avrupa'ya gönderilmeyip bırakılmış erlerdi. Yetiştirdikleri erlerin durmadan ellerinden alınması yüzünden, Türk subaylarının çalışma isteği kırılıyordu. Kendileri de çok zaman acemi erlerin eğitimleriyle uğraştıkları için fazla bir şey öğrenemiyorlar, bölük eğitimleriyle daha büyük birliklerin sevk ve yönetimi konusundaki uygulama yapılamıyordu. [22] Genellikle Alman subayların yönetimindeki alaylarda, pek çok güçlükle uğraşmak zorunda kalmaları yüzünden, bütün ciddi çalışmalara rağmen, hizmetler tam olarak yerine getirilemiyordu. Örnek olarak 14 Mart 1916 tarihinde, Harbiye Nezaretinin Ordu Dairesine Balıkesir'den çektiğim telgrafın baş tarafını vereceğim:

"Bugün buradaki depo alayını gördüm. 8 bin mevcuduna karşılık ellerinde yalnız çeşitli modellerde 1050 tüfek var, hiç fişek yok. Tüfeği olan erlerin büyük bir kısmının da kasatura ya da süngüsü yoktur vb."

Durum tam olarak bu noktadayken, 1916 yılı başında Enver'le birlikte doğu bölgesine giden yüksek rütbeli iki Alman subayının Alman Genel Karargâhına çektiği telgraf çok anlamlıdır. Bu telgrafta, Türkiye'nin askerî durumunun hiçbir zaman şimdiki kadar iyi olmadığı ve Türkiye'nin sonsuz kaynakları bulunduğu bildiriliyordu... Alman Genel Karargâhı, bu çeşit bilgilerle Türkiye'nin gerçek durumunu elbette bilemezdi.

Bu nedenle, Askerî Kabine Başkanına sözlü bilgi vermek üzere Alman Genel Karargâhına çağrılmamı 25 Haziranda gönderdiğim bir telgrafla rica ettim. Bu ricam kabul edildi, ama gidişimin tarihi bildirilmedi. Bu yüzden Almanya'ya gidip durumu anlatmak yolundaki isteğim gerçekleşmedi.

1916 yılında Türkiye'deki askerî durum konusunda bir fikir vermek için uzak cephelerdeki olayların gelişmesine ilişkin kısa bilgiler sunacağım. Bu yıl içinde ve bu uzak savaş alanlarında 'insan kaynağı sonsuz değildi' ve gerçek durumu Albay von Kress'in 19 Ocak 1917 tarihinde Kudüs'ten gönderdiği rapor apaçık gösteriyordu. Rapor şöyle başlıyordu: [23]

"Takviye birliği olarak bana 160. Alay gönderildi. Suriye'ye doğru yola çıkarılmazdan önce bu alayın yetişmiş ve sağlam 1250 eri alınmış ve Galiçya'ya gidecek alaya verilmiştir. Bu erler yerine, Galiçya'ya gidecek alayın yetişmemiş hasta ve zayıf erleri buraya gönderilmiştir vb."

Kafkasya

14 Ocak günü Ruslar, 3. Ordu cephesinin tam ortasına beklenmedik bir saldırı yaptılar. Aras ırmağının kuzeyindeki yükseklikten başlayan saldırı, güneydeki kesimlere doğru yayıldı. Bu sırada Ordu Komutanı Mahmut Kâmil Paşa, hangi nedenle ise, İstanbul'da idi. Ordunun Alman Kurmay Başkanı da atlattığı tifüs hastalığından sonra hava değişimi için Almanya'da bulunuyordu. Orduya Abdülkerim Paşa komuta ediyordu.

Bu saldırı sonunda Ruslar, 3. Ordu merkezini geriye attılar. Türkler önce Erzurum'un doğu ve kuzeydoğusuna yakın dağlara çekildiler. Sahra usulüyle sağlamlaştırılan Erzurum'a karşı Rusların doğudan yaptıkları saldırı başarısızlığa uğradı. Sonradan kuzeydoğudan yapılan ikinci saldırıda başarı sağlandı ve Erzurum 15 Şubatta düştü. Erzurum'un batısında bir Türk tümeni kalmıştı, bu da yok edildi.

Görevine dönen Mahmut Kâmil Paşa, ordunun komutasını yeniden ele aldı. Oldukça dağılmış durumda bulunan merkezdeki birliklerle Fırat üzerinden Mamahatun'un batısına çekildi. Bu sırada 3. Orduya gönderilen 5. Kolordu birlikleri, damla damla desteğe başladılar. 3. Ordu, kanlı çatışmalardan sonra Bayburt şehrinin doğusunda, Fırat ırmağının kuzeyden güneye doğru uzandığı tepelerde tutunabildi. [24] Çekilme sırasında Türkler, insan ve malzeme bakımından büyük kayıplara uğradılar.

Bu sırada 3. Ordu Komutanlığı'na Vehip Paşa atandı, karargâh da Erzincan'a geçti. 3. Orduya kuvvetli birliklerle yardım çok zordu. İngilizlerin Çanakkale'den çekilmesinden sonra Türk Genel Karargâhı, 2. Orduyu hiç değilse Ulukışla'ya kadar Anadolu içine sürmesi gerekirken, bu orduyu 1915 yılı ekiminden beri boşu boşuna Trakya'da tutmuştu. Oysa 1916 yılında doğu cephesinin önemini artacağını önceden görerek, bu önemli önlemi sağlaması gerekirdi.

Bu durum önceden hesaplanmadığı içindir ki, hiçbir düşmanın bulunmadığı Trakya'da üç Türk Ordusu toplanmıştı. Bunlar, İstanbul'da bulunan ve Esat Paşa komutasındaki 1. Ordu, Çorlu'da bulunan önce Vehip Paşa, sonra İzzet Paşa komutasındaki 2. Ordu ve Lüleburgaz'da bulunan benim komutamdaki 5. Ordu idi.

Oysa bu sıralarda Türkiye'nin doğusuna Ruslar ve İngilizler girmiş bulunuyorlardı. Ruslar, ocak ve şubat aylarındaki saldırılarıyla Van gölüne kadar ilerlemiş bulunan sol yanlarıyla daha iyi bir bağlantı kurdular. Şimdiki amaçlarıysa, ordunun sağ yanıyla ilerlemek, önce Trabzon'u ele geçirmektir. 3. Ordunun sol yanındaki kıyı müfrezesi, iki kere yenilgiye uğramış, geri çekilmişti. Mart ayında gelen destekle, özellikle Binbaşı Hunger komutasındaki 28. Piyade Alayı, Türk kuvvetlerini Trabzon'un 30 kilometre doğusundaki Sürmene'de tutmayı başarmıştı. Trabzon, ancak nisan ayında Türklerin gerisine yapılan bir çıkarmayla Rusların eline geçti. Bütün bir Rus kolordusu Trabzon'a çıkarılmasına rağmen, Türkler ilk günlerde şehrin güneyindeki tepelerde kalabildiler. [25]

Trabzon'un elden çıkmasıyla, Karadeniz bölgesinin en önemli limanı Rusların eline geçmiş oluyordu.

Türk Genel Karargâhı başlangıçta Erzurum'un düşmesini o kadar gizli tuttu ki, resmî bildirimlerde bu konuda tek söz yer almadığı gibi, durumdan padişaha ve yakınlarına da ilk aylarda haber verilmedi. Erzurum kalesinin ve geniş bir bölgenin elden çıkması, Türk Başkomutanlığınca çok önemli görüldüğünden, büyük bir askerî harekâtla bu bölgede savaşın gidişini değiştirme karan alındı; bütün bir orduyla Rusların geri ve yanlarına taarruz için plân hazırlandı.

Bu amaç için İzzet Paşa komutasındaki 2. Ordu²⁰ görevlendirildi. Toplanma yeri olarak Van gölü-Muş-Kiğı hattı seçilmişti. 2 Ordu buradan, Erzurum ve şehrin doğusu yönünde ilerleyecekti. Her birliğin Haydarpaşa'dan hareket ederek toplanma bölgesine bir an evvel varması için gereken zaman, merkez ve sol yandaki birlikler için 40 gün olarak hesaplanabildi. Toros'a kadar olan kesimde ve Amanos'da demiryolundan yararlanılacaktı ama, geriye yine de 250 ile 650 kilometre kadar yaya yürünecek yol kalıyordu. Sağ yanda ise Resülayn'a kadar demiryoluyla gidilecekti. Bundan sonraki yol Diyarbakır üzerinden alınacaktı. Resülayn ile Diyarbakır arasında motorlu araç ulaşımı için Alman Genel Karargâhı 510, 511, 512, 513 ve 514. Motorlu Nakliye Kolları görevlendirilmişti.

2. Ordunun ulaşımı nisanda başladı ve ağustos ortasına kadar sürdü.

2. Kolordunun kolbaşları (7. Tümen ile 11. Tümen) yürüyüşteyken Malatya'da bulunan İzzet Paşa, ordunun genel durumunu 8 Haziranda şöyle bildirmiştir: [26]

"Bitlis'in güneyindeki yüksek bölgede, Bitlis'i bırakmak zorunda kalan 5. Tümen ve Muş'un güneyindeki dağlardaysa 8. Tümen bulunuyor. Bu tümenlerin ikisi 16. Kolorduyu oluşturmuşlar ve 2. Ordu emrine girmişlerdir. Kuzeybatıda ve Elmalı deresine kadar uzanan dar ve uzun bir hatta iki müfreze bulunmaktadır ki, bunlar da 2. Ordu emrine alınmıştır.

3. Ordunun sağ yanıyla Elmalı deresinde birleşiyoruz. Burada 3. Orduya bağlı 11. Süvari Tugayı bulunmaktadır. 3. Ordunun bundan sonraki mevzileri kuzeye doğru uzanmaktadır. Aşkale batısından dolaşarak ve sonra batıya doğru kesin bir yuvarlak çizen bu mevziler, Trabzon'un aşağı yukarı 40 kilometre batısında Karadeniz kıyısına ulaşmaktadır.

Benim düşüncem, 2. Ordunun büyük bir kısmını Diyarbakır dolaylarında ve küçük bir bölümünü de Harput çevresinde toplamak ve ancak bundan sonra Erzurum'a doğru ilerlemektir.

Haber aldığımızı göre bizim karşımızda desteklenmiş 4. Kafkas Kolordusu bulunmaktadır."

2. Ordunun amacı çok açıktı. Ama bu amaç gerçekleştirilemedi. Sonuç şöyle özetlenebilir:

Türk Genel Karargâhı, Rusların haziranda Kafkas Cephesinden bazı birlikleri çekerek bunları Avrupa'ya gönderecekleri görüşündeydi. Genel Karargâh, bundan dolayı buradaki Rus cephesine taarruza geçilmesini istiyordu. O tarihlerde yalnız üç kolordusu bulunan, 2. Ordunun komutanının görüşüne göre ise, eldeki kuvvetlerle gerçek bir harekât yapılamazdı.

Karargâhı Gümüşhane'ye geçirilen 3. Ordu, 31 Mayıs'ta Mamahatun'u geri almıştı

[27] Bu ordu, 21/22 Haziranda Trabzon'un güneyindeki tepelere Fevzi Paşa²¹ yönetiminde güneydoğudan bir saldırı yaptı.

7 Temmuzda Ruslar, 3. Ordunun merkezine doğru büyük kuvvetlerle saldırıya geçtiler. 8 Temmuzda da 3. Ordunun sağ yanını sıkıştırdılar. 3. Ordu, 2. Ordudan yardım istedi. Bunun üzerine, hafif bir müfreze gönderildi. Ama müfreze komutanının kararsızlığı yüzünden bunun da bir yaranı olmadı. 3. Ordunun sağ yanı ve merkezi geri çekilmek zorunda kaldı. Bayburt ve Erzincan düştü. 12, 16 Temmuz günleri arasında 2. Ordunun 8. Tümeni, Muş'un güneyindeki tepelerde Rusların saldırısına uğradı ve 30 kilometre güneye çekildi.

Rus süvarisinin iki yarma hareketiyle cephe gerisinde panik çıkınca, 3. Ordunun geri çekilmesi de düzenini yitirdi. Sağ yandaki Elmalı deresinde de oldukça düzensiz bir geri çekilme oldu.

Bu durum karşısında İzzet Paşa, Erzurum ve doğusu yönündeki taarruzdan vazgeçmek zorunda kaldı. Bir süre sonra da eskiden tasarladığı plân yerine, Erzurum'un batısına doğru Rusların yan ve gerilerine saldırmaya karar verdi. Bu amaçla 3. Ordu ile güneyden ve güneybatıdan gelmekte olan birlikler kullanılacak ve bunlar eskiden kararlaştırılan bölgenin biraz daha solunda toplanacaklardı. Gerçekte çok yerinde olan bu karar da uygulanamadı.

3. Ordu durmadan geri çekiliyordu. Ancak 8 Ağustosta Fırat kıyısındaki Kemah'tan Erzincan'ın yaklaşık 30 kilometre batısında, doğrudan doğruya Karadeniz'e giden hat üzerinde tutunabildi. Ruslar da izlemeyi, burada durdurdular.

2. Orduya katılmak üzere gönderilen 1. Tümen, 14. Tümen ve 53. Tümen ulaştıkça cepheye yerleştirildiler. Kısım kısım çatışmalara giriştiler. [28] Ağustos ayında bir miktar toprak kazanmaktan öte bir şey yapamadılar. Bu çatışmalar, özellikle Ognut bölgesinde oluyordu.

İzzet Paşa, 15 Ağustosta ikinci taarruz plânından vazgeçerek Kiğı-Ognut-Muş hattında bir savunma mevzii kurmaya karar verdi. 2. Ordunun tasarladığı yandan saldırı plânı da böylece suya düştü.

Ruslar, Türk Başkomutanlığının amacını önceden sezerek 2. Ordu daha toplanmadan 3. Orduya saldırdılar, iki ordunun ortak harekâtına olanak bırakmadılar.

Rusların 3. Orduya saldırmalarının ve son durumu almalarının nedeni, bir yandan ulaşım yollarını düzenlemek, öte yandan da 2. Ordunun cephelerinin yanına sarkmasını önlemek isteydi. Bu yanda her ne kadar başka Rus birlikleri bulunuyorsa da, Ruslar 2. Ordunun tehdidini gözden uzak tutamazlardı.

2. Ordunun bu yerde harekâtını etkileyen birçok zorluk, İzzet Paşa'ya temeli bu kere savunma olan üçüncü bir karar aldırması.

2. Orduda, piyadeyi korumak ve bu dağlık yerden güvenle geçirmek için yeteri kadar dağ topçusu yoktu. Bütün orduda bu toplardan ancak 18 tane vardı. Topçu cephanesi azdı.

Her yere yiyecek yetiştirecek deve kervanları ve mekkâre bile yoktu. Hatta birliklerin savaş ve bölük ağırlıkları için bile yeteri kadar mekkâre bulunamıyordu. Kimileri gereksinimin üçte birini, kimileri üçte ikisini karşılayabiliyordu. Gezici sağlık donatımı büsbütün noksandı.

Türk Genel Karargâhı, 'Büyük taarruz' için plân yaparken bu konulan hesaba katmadığından dolayı sorumluluktan kurtulamaz. Mekkâre gereksinimini karşılamak için düşünülen öküz arabalarına koşulacak öküzlerin, para karşılığında ve toplantı yerinde sağlanması düşüncesi hiçbir zaman yerinde sayılamaz. [29] Çünkü dağ yolları, öküz arabalarının bile ilerleyemeyeceği kadar dardı. Bundan başka, mülkiye memurlarının harekât bölgesinde gösterdikleri hayvan sayısı da, gerçek duruma uygun değildi.

Kar ve buzlarla örtülü patikalardan yiyecek gönderilebilecek araçların noksanlığı, çok acı sonuçlar verdi. 2. Ordu, kış aylarında insan ve hayvan sayısı bakımından büyük kayıplara uğradı.

Bu harekât da, Türklerin Dünya Savaşı sırasındaki diğer hareketleri gibi, elverişsiz ve uzun ikmal yolları dolayısıyla başarısızlığa uğradı.

Strateji açısından taarruzun temelinde belirli bir anda 'baskın' vardır. Fakat 2. Ordunun harekâtında olduğu gibi toplanma 3-4 ay sürerse, düşmanın hazırlanmasına olanak vermeden baskın yapmak, söz konusu olamaz. Yandan saldırı içinse düşmanın hazırlıklar sırasında olduğu yerde kalmasını beklemek gerekir. Bu nedenledir ki, hiç olmazsa 2. Ordu etkili harekâta girişinceye kadar olduğu yerde dayanabilmesi için 3. Ordunun yeni kuvvetlerle desteklemesi gerekiyordu. Bu şekilde hareket edilmemesinin nedeni, Rus kuvvetlerinin gücünün Türk Genel Karargâhınca iyi değerlendirilmemesiydi.

3. Ordu, geri çekilme ve panikle asker sayısının büyük bir kısmını yitirdi. Birliklerden binlerce er, bu karışıklık sırasında firar etti. Ordu, ağustos ortasında 13 bin kaçak yakaladığını bildiriyordu. Sivas valisi, kısa zamanda 30 bin kaçak yakalamakla görevlendirilmişti.

Eylül ayında 3. Orduda, kolordular tümenlere, tümenler alaylara, alaylar da taburlara çevrilerek yeni bir düzenleme yapıldı. [30] Birliklere başka adlar verilerek, 3. Ordu bölgesinde 1. ve 2. Kafkas Orduları oluşturuldu.

Yılbaşında kurulan Gürcü Müfrezesinin değeri konusunda kasım ayı içinde 2. Orduda bazı anlaşmazlıklar çıktı. Aşağı yukarı bir tabur kuvvetinde olan bu müfreze, -Lazistan Müfrezesindeki Gürcüler dışında-son savaflara alınmamış, Karadeniz kıyısındaki Giresun'da bırakılmıştı. Bunların kurulmasındaki amaç, 3. Orduya küçük bir kuvvet sağlamak ve Gürcü İhtilâl Komitesine büyük bir propaganda olanağı vermektir. Gürcü Müfrezesinin görevi askerî olmaktan çok siyasiydi. Öteki özel kuruluşlar ve gönüllü örgütü gibi, bu da İstanbul'daki Alman yetkililer tarafından kurulmuştu. Vehip Paşa, bu müfrezeyle güvenmiyor, onu bir Türk taburu gibi kullanmak istemiyordu. Bundan dolayı çeşitli anlaşmazlıklar çıktı. Sonunda, 1917 yılı ocak ayında bu müfreze, hiçbir yarar göstermeden ortadan kaldırıldı.

3. Ordu, Vehip Paşa'nın güçlü eli altında hızla ve bir dereceye kadar düzene girdi. Buna rağmen Vehip Paşa da bu birlikleri belirli bir süre içinde bir taarruzu başarabilecek duruma getiremezdi. Türk birliklerindeki moral bozukluğunun giderilebilmesi için çok zamana gerek vardı.

3. Ordunun ulaşımını sağlamak için Ulukışla-Sivas yoluna Alman Kamyon Kolları da ayrıldı.

Bölgede kış erken başlıyor ve malzeme noksanlığı da 2. Ordu birliklerinin durumunun gittikçe bozulmasına yol açıyordu. Küçük çatışmalarda verilen kayıplar önemsizdi. Asıl açlık ve soğuk, birliklerin sayısını eritiyordu.

Kasım ayından sonra Ruslar, birliklerini Türk hattından 12 ile 30 kilometre geriye çektiler. Bu harekâtı düşman, bazı önemli tepeleri elinde bulundurarak ve geceleri yaptı. [31] Bunun üzerine Türk Genel Karargâhı da ordunun geri çekilmesini ve soğuktan etkilenmeyen yerlerde barındırılmasını emretti.

Fakat bu önlem de, ulaştırma araçlarının yetersizliğinden doğan acı kayıplara engel olmaya yetmedi. Orada bulunan bir Türk tümen komutanınının 24 Kasım 1916 tarihli raporunda çizdiği acıklı manzara şöyleydi:

"Yiyecek ve kışlık elbise noksanı yüzünden büyük kayıplara uğruyoruz. Pek çok Türk askeri, hâlâ ince yazlık elbiseyle geziyor. Kaputları ve kunduraları yok. Ayaklarını çok zaman paçavralarla sarıyorlar, ama yine de ayakları çıplaktır. Yiyecek, günlük ihtiyacın ancak üçte biri oranında geliyor. Bütün erlerin yüzleri, elleri, yeterli gıda alamadıklarını gösteriyor.

Koşum hayvanlarına hiç yem verilemiyor. Binek hayvanlarına günde ancak 1 ya da 1.5 kilo arpa veriliyor. Bu nedenle günlük hayvan kaybı da çok yüksektir. Bundan dolayı, yük taşımaya elverişli araç sayısı her geçen gün azalmaktadır."

Bu koşullar altında bir tipi ya da sert bir fırtınadan sonra, bütün birliği dağ başında açlıktan ölmüş ya da soğuktan donmuş bulurlarsa hiç şaşmamak gerekir. Öyle sanıyorum ki, bu zavallı insanların kahramanlığı 'Şipka' geçidinde kar fırtınasında ölen Kazaklarınkinden aşağı değildi.

Cephe gerisinde sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi, yukarıda belirtilen nedenler

yüzünden çok zordu. Bu konuda Alman Dr. Schilling, 16 Aralık 1916 tarihli raporunda şöyle diyordu:

"Türk menzil yönetiminin yalnız Diyarbakır'da bulunan beş ile altı bin kadar hastaya bakmadığı anlaşılıyor. [32] Alman Kamyon Kollarının boş arabalarla getirdiği 500 ile 600 hasta ve zayıf insanı Mardin'e götürdüm. Hastalar çok pis ve feci bir durumdaydılar vb."

Diğer bir doktor, Dr. Nikau, 24 Aralık 1916 günü Harput'tan şunları yazıyordu:

"Buraya getirilen hastalar, çok acınacak durumdadır. Kirli ve bitli olmaları bir yana, daha kötüsü, açlıktan ölmek üzeredirler. Mezarlık için gerekli iki yeri ancak Ordu Sıhhiyesinin yardımıyla bulabildim. Aylık ortalama ölü sayısı 900 kadardır."

2. Orduda büyük ölümler başlamıştı ve 1916 Kafkas Cephesi için bir felâket yılı olmuştu.

Irak

Kuttülamare'de kuşatılan General Townsend'in kuvvetlerini kurtarmak için İngilizler, 1916 yılının ilk dört ayında birkaç kere harekete geçtiler. Bu amaçla Fransa cephesinden çekilen iki tümenle daha başka bazı birlikler Basra'ya getirildi. Türkler ise, Dicle'nin iki kıyısında birbiri arkasına üç mevzi oluşturmuşlardı. Şiddetli çarpışmalardan sonra Türkler, 7/9 ve 13-14 Ocak günleri ilk iki mevziden geri atıldılar. Fakat üçüncü mevzide Türkler, İngilizleri ağır kayıplara uğratarak geri püskürttüler. 7 Mart günü ve kısmen yeni birliklerle yapılan İngiliz saldırısı başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Türkler, Felahiye'den çekildiler. Burada 9 ve 22 Nisanda İngilizlerin iki şiddetli saldırısına uğradılar. Bunlar da başarısız kaldı.

Türk raporları, son savaşlar sırasında Kuttülamare'nin kuşatılması görevinde yalnız 2 bin Türk piyadesi bırakıldığını yazmaktaydı. General Townsend'in birlikleri bu uzun kuşatma sırasında o kadar güçten düşmüş olmalıydı ki, bu zayıf kuvvet karşısında bile bir yarma harekâtını başaramadılar. [33]

General Townsend, 29 Nisan günü teslim oldu. Mareşal von der Goltz ise tifüs hastalığından 6 Nisanda Bağdat'ta öldü ve ne yazık ki son aylardaki bu başarıyı göremedi. Çok saygı gören bir komutan ve eski bir öğretmen olarak tanınan bu insanın ölümünden dolayı emrindeki Türk subaylarının duyduğu üzüntüyü bütün

Türk subayları paylaştı. Mareşal von der Goltz'un cenazesi 24 Haziran 1916'da İstanbul'da yapılan büyük bir törenle Tarabya'daki mezarlığa gömüldü ve dünyanın en güzel yerlerinden birinde sonsuz istirahatgâhına bırakıldı.

Mareşal von der Goltz'un ölümünün Türkler üzerinde büyük etkisi oldu; Almanya açısından da büyük kayıptı. Kuttülamare'nin düşmesi sırasında buradaki birliklerin başında Enver'in genç amcası Halil Paşa bulunuyordu. Mareşal von der Goltz'un hastalığı sırasında ona Halil Paşa vekâlet etti.

Bu nedenle, başarıda Halil Paşa'nın da elbette büyük payı vardı. Ne var ki, bu başarı, gerek Halil Paşa'nın ve gerekse öteki Türk subaylarının kendilerine duydukları güveni o derece artırdı ki, artık bu savaş alanında Almanların önerileri dinlenmez oldu. Nitekim kısa bir süre sonra Mareşal von der Goltz'un yokluğu kendisini duyurmada gecikmedi. Goltz'un ortadan çekilmesinin ilk sonucu olarak şu hata işlendi: Türkler, Irak'ta elden çıkmış geniş bir toprağı geri almak için İngilizlere saldırmaları ve Kuttülamare başarısının meyvelerini toplamaları gerekirken, 13. Kolordu ile tarafsız İran toprağından harekete geçtiler. 11 Temmuz 1916 tarihinde yazdığım bir raporda -bugün de bir şey katma gereğı duymadığım- sözlerim aynen şöyleydi:

"Irak'ta bulunan 6. Orduda açık bir sevk ve yönetim yok gibi. [34] Halil Paşa, ordu komutanından başka her şeydir. Kuttülamare başarısından sonra, İngilizlere Felahiye'den saldırarak Irak'ın hiç olmazsa bir kısmını düşmandan kurtarmak dururken İhsan Paşa'yı²² Hanikin üzerinden Germanşah'a gönderiyor. Rusların birkaç tabur piyade (23 tabur) ve birkaç alay (5 alay) süvarisine karşı, Türk gazeteleri tarafından göklere çıkarılarak ucuz başarılar kazanmak istiyor. İran'a karşı yapılan bütün bu harekâtlar, havaya pala sallamaktır. Çünkü, her şeyden önce orada kazanılacak başarılar sürekli değildir. Sonra da halkı askerliğe pek alışmamış ve güvenilmez olan İran üzerine girişilecek bir baskının, savaşın genel sonuçlarını etkilemesine olanak yoktur."

Türklerin hareketsizliği yüzünden, İngilizler Felahiye'de kalabildiler ve mevzilerini tamamladılar. Sonra Bağdat üzerine bir harekete girişebilmek için kara ve ırmak ulaşım yollarını yavaş yavaş, fakat düzenli bir biçimde ele geçirdiler. Kuttülamare'nin düşmesinden birkaç hafta sonra, bu bölgede büyük harekâtları birkaç ay için olanaksız kılan boğucu sıcaklar başladı. Sonbaharda iklim yeniden harekâta uygun duruma geldiği zamansa, Türklerin elinde büyük harekât için kuvvet yoktu. Çünkü 13. Kolordu Hemedan'a kadar ilerlemiş ve İngilizler açısından yok sayılabilecek duruma gelmişti.

6. Ordunun cephedeki kuvveti 45. Tümen, 51. Tümen ve 52. Tümeni ki, bunlar savunma için bile yeterli değildi.

İran, o sıralarda Türk politikasında önemli rol oynuyordu. Ne yazık ki bu İran işine, Almanlar da akıl almayacak kadar çok karıştılar ve ben bu durumu hep üzüntüyle karşıladım. [35]

Almanya, daha 1915 kışında İran'a Türklerin yardımıyla askerî örgüt oluşturmak üzere subaylardan kurulu büyük bir kurul göndermişti. Alman programının özünü oluşturan "İran'ın Türkler ve Almanlar tarafından hiçbir çıkar gözetilmeksizin kurtarılması" politikası, kuşkusuz övünülecek bir şeydi. Ama uygulamada bu hiçbir anlam taşımıyordu.

Bence savaşta asıl amaç zafere ulaşmaktı. Bir subay ve erin bunun dışında hangi amaçla olursa olsun kullanılması uygun değildi.

İranlılarla birlik olup Rusları Kuzey İran'dan çıkarmak, tam anlamıyla başka temellere dayanması gereken bir işti. Bu zamana kadar oralarda yalnızca bir jandarma birliği vardı ki, İsveç subayları tarafından özenle yetiştirilmişti. Askerî amaçlara pek az elverişli bir insan malzemesiyle ve hükümetin ayırdığı çok küçük bir bütçeyle İsveç subayları daha fazla iş göremezlerdi. Şimdi ise, Alman subayları - Türklerin de yardımıyla-savaşı başarabilecek İran birliklerini kurmak istiyorlardı. Alman subayları bu işe gönüllülerden ve jandarmalardan başladılar ve eski Germanşah Valisi Mareşal Nizamülsultan'dan kendilerine siyasî ve askerî bir dayanak da buldular. Bu iş için çok Alman parasının harcanması gerekiyordu.

Önceden de bilindiği gibi, Ruslarla çarpışmada bu birliklerin bir değer taşımaktan uzak oldukları kısa zamanda anlaşıldı. 1916 yılı nisanında Ruslar, bir süvari tümeni ve birkaç taburla Bağdat yönünde Türk sınırına doğru ilerlemeye başlayınca, bu birliklerin dağıldıkları görüldü. İran jandarmaları her yana dağılmışlar, hatta düşman tarafına bile geçmişlerdi.

Alman subayları da bunun üzerine Bağdat'ın kuzeyindeki Bakube'ye çekilme emrini aldılar. [36] Bu durumun gerek Türkler ve gerekse İranlılar açısından, Alman subaylarına onur kazandırıcı bir iş sayılamayacağı açıktır.

Almanların İran işine karışmalarının sakıncalarını ortaya atan ileri görüşlü bir Alman subayı ortaya çıktı, ama sözünü kimseye dinletemedi. Alman Dışişleri, İran'a gönderdiği subaylarını Mayıs ayında ve yukarıda belirtildiği gibi dağılmasına kadar, eski tutumunu sürdürdü. Enver, 1916 Mayıs'ında büyük bir karargâhla Bağdat'ta bulunduğu sırada, İran'daki harekâta, Almanların katılması konusunda Alman Askerî Temsilcisiyle çeşitli konularda görüştü ve anlaşmaya vardı.

O sıralarda Halil Paşa'nın Kurmay Başkanı Albay Gleich, Mayıs ve Haziran raporlarında Almanya'nın İran'a karışmaktan vazgeçmesini salık verdi. Ama onun sözünü de dinleyen olmadı. Albay Gleich, İran'dan umulan askerî destek konusunda şu görüşü ileri sürüyordu: "İran jandarma kuvvetlerinin sayısı, duruma göre değişir. Savaş olursa azalır, maaş dağıtılırsa artar."

Aynı subay, 23 Mayıs tarihli raporunda yine bu konuda "İran girişiminden yararlı bir sonuç alınacağı konusundaki bütün umudumu yitirdim ve bu iş için harcanacak tek kuruşun bile israf sayılacağı kanısındayım" diyor ve Haziran raporunda da şöyle yazıyordu: "Şu noktayı kesinlikle belirtmek isterim ki, İranlılardan bir birlik kurulması bugün ya da yarın için, hatta en azından bu savaşın sonuna kadar olası değildir." Aynı raporun son yargısı şöyleydi:

"Biz İran'da hiçbir zaman ülkenin bağımsızlığını sağlayacak güçte bir askerî kuvvet oluşturamayacağız. Ayrıca İran, iç işlerindeki zorlukları Almanların yardımıyla

bile gideremeyecektir."

Albay Gleich'ın bu düşüncelerinin hiçbir etkisi olmadı. [37] Bu kere de İran jandarmasının bir kısmında menzil görevinde kullanılacak birliklerin kurulmasına girişildi.

Bunun dışında, Türkler ile Almanlar arasında önceden olduğu gibi İran işlerinde de bir yığın anlaşmazlık çıktı ve bu durum, iki tarafın birbirine olan güvenini azalttı. 6. Ordu Komutanı Halil Paşa bazı önlemler alıyor, fakat bunları Alman Kurmay Başkanına ve öteki Alman subaylarına ya bildirmiyor ya da geç bildiriyordu. Bir süre sonra da hoş gitmeyen Albay Gleich, iklim yüzünden bozulan sağlık durumunu düzeltmek için Almanya'ya geri gönderildi ve yerine Saksonyalı Binbaşı Kretzschmer getirildi.

Enver, Bağdat'ta herhalde İran Mareşali Nizamülsultan'la bazı gizli anlaşmalar yapmış olmalı ki, İran mareşali bundan sonra Türklere daha da yaklaştı. Burada hemen belirteyim ki, İran rütbelerini başka ordulardaki gibi ciddiye almak olanaksızdır. Alman subaylarından olan ve savaşta yararlılık göstererek teğmen olan Hassa adında bir kişi -ki gerçekte güçlü ve yetenekli bir insandı-İran ordusunda savaştan önce birdenbire albaylığa yükseliverdi. Nizamülsultan'ın çevresindeki adamlardan Mesut Han önemli bir makamda görev yapıyor ve işten anlar biricik insan olarak gösteriliyordu. İşte bu adamın yetişme şekli tam olarak bilinmiyordu. Fransız astsubay okulunda öğrenciyken buradan ayrılmış ve İran İhtilâli'nden önce de bir dükkânda çıraklık yapmış.

Enver ile Alman yetkili makamları arasındaki anlaşmaya göre, İran'a karşı harekâtta Musul kolunu Alman Albayı Mecklemburg Dükü Adolf Friedrich yönetecekti. Oysa Halil Paşa, bir süre sonra Mecklemburg Düküne zorlukları çıkarmaya başladı. Musul kolu -anlaşmaya göre bir tümen kuvvetinde olacaktı-bir piyade alayı ile bir süvari tugayına ve bir de makineli tüfek müfrezesine indirildi [38] ve en sonunda da 700 tüfekli hafif bir Türk alayı olarak kaldı. Bundan başka anlaşmazlıklar da çıktığından Dük, sonunda bu görevinden ayrılarak Avrupa cephesine döndü.

İran harekâtına katılacak 13. Kolordu emrine giren 14. ve 15. İstihkâm taburlarına biz de istihkâm subayı ve bir Alman istihkâm müfrezesi verdik. Bu istihkâm birlikleri, Bağdat ile Germanşah arasındaki önemsiz bir yolun bakımında kullanıldı. Bunu uygun bulmadığım için durumu Almanya'ya bildirdim. Böylece hiç değilse subayların bir kısmını geri almayı başardım.

Bu arada Süleymaniye ile Germanşah'ta menzil hastaneleri kurulmuş ve 13. Kolordu da bu menzil yoluna Alman otomobilleri ayırmıştı.

Eylülde Alman hava subayları ile 6. Ordudan gelen diğer subayların verdiği bilgilerden, İngilizlerin cephe gerisinde demiryolu yapımına hız verdikleri ve Dicle ırmağı üzerinde çeşitli gemiler kullanmaya başladıkları anlaşılıyordu. Bu gemilerin sayısı günden güne artıyordu. Bağdat'ın durumunun gittikçe tehlikeye girdiği inancındaydım ve bu nedenle Enver'in dikkatini çektim ve Doğu cephesindeki 2. Ordu, 3. Ordu ve 6. Ordunun birleşik bir komuta altına alınmasını önerdim. Enver hemen bir karar vermedi.

Bu sırada Türkiye'de bulunan General von Chelius'a²³ bu durumu açtım ve ayrıca General Ludendorff'a da bu konuda uzun bir rapor yazdım. General Chelius, raporumu Ludendorff'a götürüp vermiş. Bunun üzerine görüşmek ve bilgi vermek üzere aralık ayında Pless'deki Alman Genel Karargâhına çağırıldım. [39]

Mısır

1916 Şubatında Süveyş Kanalı'na karşı büyük bir harekât yapılması planlanmıştı. Bunun için gönderilecek Avusturya ve Alman birliklerinin gelmesi, demiryolu ulaşımındaki kesikliklerden dolayı aylarca uzamış ve yaza kalmıştı.

Alman Genel Karargâhı, İngilizlerin Mısır'dan Avrupa savaş alanlarına yeniden birlikler gönderdiğini haber aldı. Bunun üzerine, İngilizlere Kanalın savunmasını yeniden düşündürmek ve onları burada da asker bulundurmamak zorunda bırakmak için, büyük harekâttan önce, daha nisan ayında küçük bir müfrezeyle taarruza geçildi. Müfreze, üç tabur piyade, altı süvari bölüğü, bir topçu bataryası, bir de makineli tüfek bölüğünden kurulmuştu. Bu kuvvet, Kantara yönünde ilerledi. Kanal'ın 45 kilometre doğusunda, Katya'da bir İngiliz süvari alayının ordugâhı vardı.

Temmuzun ortasında büyük hareket başladı. Bunun için en son Alman birliğinin gelmesi beklenmedi. Çünkü beklemelemin sonu bir türlü gelmiyordu.

Büyük müfreze, Albay Refet Bey komutasında destekli üç Türk tümeni ile şu Alman birliklerinden oluşmuştu. Altı makineli tüfek bölüğü, bir 15'lik ağır sahra obüs bataryası, bir 10'luk uzun menzilli batarya, dört uçaksavar topu, bir uçak müfrezesi, otomobil takımı ve iki gezici hastane.

Bunlardan başka bir Avusturya Sahra Obüs Taburu vardı ki, her biri altı toplu iki bataryadan oluşmuştu. Şubat ayı için hazırlanan harekât, şimdi yaz sıcağında ve daha az elverişli bir ortamda yapılıyordu.

Harcanan bütün çabalara karşın, Türk birlikleri az yetişmişti ve yeteri kadar iyi donatılmamıştı. Hele subay sayısı çok yetersizdi. [40] Alman ve Avusturya birliklerinde ise hasta sayısı çok fazlaydı, fakat bu birliklerin durumu kötü değildi. Yol olarak, Napolyon'un 1799'da geçtiği kıyı kervan yolu -yani Elariş-Katya-Kantara yolu-seçildi. Burada su ve ikmal ulaşımı biraz daha iyiydi.

Girişimi yapan birliğe verilen direktife göre -bu İstanbul'dan verilmişti ve ben, bunun kimin tarafından verildiğini bilmiyordum-birlik, deniz ulaşımım uzun menzilli toplarla engellemeye çalışacak, Kanal yakınma kadar sokulacaktı. Bu direktif, anlaşılır gibi değildi. Çünkü top atışıyla Kanal ne kadar kapalı tutulabilirdi? Bundan amaç, uzun süre için Kanal'ı kapalı tutmaksa -gerçekte böyle

olması gerekir-sorun, İngilizlerin bu kesikliğe ne kadar dayanabileceği ve Türk-Alman birliklerinin bu işi ne kadar sürdürebilecekleriydi. Her iki seçenek için de verilecek karşılık 'olumsuz' olacaktı.

Kısacası, söz konusu direktif, ne tamdı, ne de yarım. Bu durum, parmakları ıslatmadan el yıkamaya benziyordu. Ayrıca diğer bazı güçlükler de bu hareketi engelliyordu.

Albay von Kress, durumu iyi değerlendiriyor ve hiç hayale kapılmıyordu. İleri harekâttan on gün kadar önce, 4 Temmuzda yazdığı raporda şöyle diyordu:

"İngilizler son bir iki ay içinde büyük ölçüde insan, savaş malzemesi ve para harcayarak Kanal'ın doğusunda her türlü ulaşım yollarıyla birlikte bir savunma düzeni kurmuşlardır ve bizi, kuvvetimizin kat kat üstünde kuvvetli birliklerle beklemektedirler. Ama ne var ki, savaşta kimi zaman umutlu olmayan harekâtlara da girilir. Sorumluluk duygusu, bu zorunluluğu bize yükler."

İleri yürüyüş, su sağlamadaki zorlukları gidermek için -her kaynak ancak belirli ölçüde su verebiliyordu- üç kol ve aşamalar şeklinde yapıldı. [41] Yürüyüş, çoğu zaman topuklara kadar batan yumuşak bir toprakta yapılıyor ve hem biraz serin olsun diye, hem de düşman uçaklarına görünmemek için geceleri yapılıyordu.

Yedi gün süren yürüyüşten sonra, 4 Ağustos günü, Kanal'ın 40 kilometre doğusundaki müstahkem Romanya ordugâhına taarruz edildi. Taarruz, ordugâhın en az korunaklı bulunan batısına yönelecekti. Türk-Alman birliklerinin ortak saldırısı tam olarak sonuçsuz kaldı. Çünkü kuvvet yeterli değildi. İleri yürüyüşü İngilizler haber almıştı ve ayrıca saldırıya geçen kuvvet de düşman karşısına yorgun ve bitkin bir durumda çıkmıştı. İngilizler bu kere futbol oynarken yakalanmamışlardı.

Biz bir kuşatma düşünürken, asıl İngilizler son derece becerikli, Kantara'dan gönderilen desteklerle ve süvari birlikleriyle sol kanadımızı kuşattılar, çekilen birlikleri şiddetle izlediler. Bu zor durumdan, bereket bizim kuvvetler kurtulabildi. Müfreze, taarruz sırasında ve Elariş'ten çekilirken üçte birini kaybetti.

Bu Türklerin, Mısır'a ve Süveyş Kanalı'na karşı giriştikleri ikinci ve son büyük harekâttı.

Bundan sonra roller değişti. Şimdiye kadar Türkler taarruz ediyor, İngilizler karşı koyuyorlardı. Şimdi İngiliz saldırısı başlamıştı ve bu saldırı, Lord Cramer'in daha önce söz konusu edilen düşünceleri açısından uygulandı. İngiliz planı, sömürge savaşlarının deneyimiyle, acele edilmeden ve askerî hedeflerden şaşmayarak uygulandı. Hele Arapların İngilizler tarafından politik bakımdan kazanılmasından sonra, düşmanın işleri daha da kolaylaştı. [42]

1916 yazında İtilâf Devletleri tarafından desteklenen Arap ayaklanması, Suriye ve Filistin bölgesinde şiddetini artırmış ve Mekke Emiri bağımsızlığını ilan ederek İngilizlerle işbirliği anlaşması yapmıştı. Sistemli bir biçimde yönetilen Arap

bağımsızlık hareketi de böylece güçlü bir dayanak bulmuştu. Buna karşılık, Cemal Paşa'nın Araplara karşı yürüttüğü politika da yenilgiye uğramıştı.

Enver, Mekke'yi Şerif Hüseyin'in elinden kurtarmak ve yeni bir şerif atamak üzere, Hicaz'a bir kuvvet göndermeye karar verdi. Ancak, Türkler için Hristiyanların katılmayacağı bir girişimde bulunmak o kadar zorlaşmıştı ki, Enver, daha sonbaharda bu kararından vazgeçmek zorunda kaldı.

İngiliz bakanlardan Chamberlain, Hindistan Genel Valisine 1915 Ekiminde çektiği telgrafta, "Araplar tereddüt içindeler. Eğer biz onlara büyük çıkarlar sağlamazsak, Türklerle birlikte olmaları söz konusudur" demişti. 1916 yılında ise zarlar İngiltere'nin yararına atılmıştı, İngilizlere kalan artık, yalnız hazırladıkları plânlara uygun olarak işlerini sürdürmekti. Araplarla yapılan bu anlaşma İngilizlerin o kadar işine yaradı ki, Mısır Seferinde İngilizler kendi ülkelerinde gibi rahatça hareket ettiler; Türkler ise, sanki yabancı bir toprakta savaşıyorlardı.

İngilizlerin Sina yarımadasında başladıkları sistemli ilerlemeler, geriyle güvenli ulaşım sağlanarak yapıyordu Ve bu durum sağlanmadıkça bir adım olsun ileri gidilmiyordu. Bu durum, Türklerin geriyle bağlantıya önem vermeden ilerlemeye çalışmalarının tam tersiydi.

Denizlere egemen olan İngilizler, kıyıya pek uzak olmayan Kantara-Elariş kervan yolu²⁴ üzerinde ilerlerken, bir yandan da yol boyunca günde bir kilometre ilerleyen bir demiryolu yapıyorlardı. [43] Hesaba göre bu demiryolu 1917 Ocak ayında Türk-Mısır sınırına varmış olacaktı.

Düşmanın bu yavaş ilerlemesi karşısında Türklerin buraya yeni kuvvetler gönderip İngilizleri engellemesi gerekirdi. Fakat elde birlik yoktu. Çünkü birlikler Galiçya, Makedonya, Romanya cephelerine ve İran'a dağıtılmış bulunuyordu. Bunlardan başka Türkler, Kafkasya'da iki ordu ve Irak ile İran'da da bazı birlikler bulundurmak zorundaydılar. 5. Ordu artık yedek birliklerden kurulmuş bir ordu olmuştu. 4. Ordunun Adana ve Mersin ovalarında bulunan birliklerinin iyi durumda olmaması ve yetiştirilmelerinin gerçek bir savaş için yetersiz kalması dolayısıyla bunlardan yararlanmak söz konusu olamazdı.

Bu durum karşısında, hiç değilse Türk birliklerinden işe yarar ne kaldıysa bunların hepsini dağıldıkları çölden geri çekip Gazze'de toplamak, birliklere yeni düzen vermek, burada sağlam bir savunma hazırlamak gerekirdi. Bunun için de Sina yarımadası artık boşaltılmalıydı.

Bazı siyasî görüşler, bu basit askerî önlemlerin alınmasını engelledi. Türkler hâlâ Araplara ve dünyaya karşı Sina yarımadasını güvence olarak elde tutabileceklerini sanıyorlardı.

Bu nedenle çöl zamanında boşaltılmadı. Yenilgiler birbirini izledi. 1916 yılı sonunda, Magdebe'de bulunan bir müfreze İngilizler tarafından pusuya düşürülerek tutsak alındı. Elariş boşaltıldı. 1917 Ocak ayında Hanıyunus'taki bir bozgun Türklerle bir piyade alayı ile bir makineli tüfek bölüğü ve bir bataryaya mal oldu. Türk birlikleri yavaş yavaş Gazze, Birüssebi bölgesine çekildi. [44]

Diğer Olaylar

1916 yazında İzmir'de kolera görüldü. Aylardan beri çeşitli yerlerde ve özellikle menzil yollarındaki çeşitli köy ve kasabalarda görülen hastalık, İzmir'de salgın durumunu aldı ve ilk zamanlarda her sınıftan halkın ölümüne yol açtı.

Bu sıralarda İzmirli Rumlar sık sık yanıma gelir ve yaşlı gözlerle İzmir'in yok olmak üzere olduğunu anlatırlar, ya şehri terk için kendilerine izin verilmesini ya da İzmir'in kurtarılmasını rica ederlerdi. Ama ne var ki, bu Rumların İzmir'den çıkmalarına hiç izin verilmedi.

İzmir Valisi Rahmi Bey, tehlikeyi zamanında gördü. Bazı Türk doktorlarının güçlük çıkarmalarına rağmen, Binbaşı

Dr. Rodenwaldt'ı tam yetkiyle kolera salgınına karşı savaşa görevlendirdi. Öteki Alman doktorları ve özellikle Dr. Sauerwaldt ve Dr. Zeiss'in da yardımıyla salgın kısa sürede önlendi ve birkaç hafta içinde ortadan kaldırılması başarıldı.

Aynı yıl içinde Alman hekimler İzmir'de bir poliklinik açtılar. Bundan yalnız Rumlar yararlandı. Türk doktorları kendi müşterilerini azaltacağı için bu girişime karşı çıktılar.

Alman hekimleri İzmir'den başka Aydın'a da gönderildiler. Sağlık gereçleriyle donatılan bu hekimler, orada da kolera, lekeli humma ve malarya hastalıklarıyla savaştılar ve iyi iş gördüler. Türkler bu hekimlere teşekkür bile etmediler.

İzmir'den mütarekeden sonra ayrıldık. Değişen durumdan sonra Rumların takındıkları düşmanca tavırdan Alman hekimleri yakınmaya başladılar. Ben de aynı duruma düştüm. Görev süremde, İzmir'de, Anadolu'nun kıyı bölgesinde Rumları Türklere karşı korumuştum. Bir şükran belirtisi olarak resmimi İzmir Rum Okulu duvarlarına astılar ve İzmir'deki Rum Cemaatinin Başkanı, bana bir ziyafet verdi. [45] Başkanın evi her zaman kadın-erkek Rum ricacılarla dolardı. Mütarekeden sonra, bunlar tarafından uydurulan yalan ve iftiralara hedef oldum.

Türkiye'de bu levantenlerin karakterlerine karşı bizler neden hiç sıcak ilgi duymayız bunu herkes anlar. Çeşitli yollar ve din adamları aracılığıyla verdiğimiz çeşitli öğütler ve uyanlara karşın 1916 yılı boyunca kıyı bölgesindeki Rumların casusluğu sürdü, itilâf Devletleri elinde bulunan adalarda, yalnız kayıklarla değil, öteki teknik araçlarla da savaşıyordu, İzmir'de bu teknik araçların aranıp bulunması için yapılan ve bir Alman uzman tarafından yönetilen araştırma o kadar ilgi çekici sonuçlar verdi ki, yüksek görevde bulunan bir kişinin bu işe karıştırılmaması için araştırmadan vazgeçildi.

İzmir'in ileri gelen ve pek saygın ailelerinden olan biri, İzmir Komutanlığı yapan Alman Generali Trommer'le benim İzmir'de bulunduğum sırada uğraştığımız askerî işleri birer birer ve günü gününe hatıra defterine yazmıştı. Rastlantıya bakın ki, bu kişinin bir kardeşi de İzmir önündeki düşman gemilerinden birinde subaydı.

1916 başlarında, Anadolu kıyısının uç noktalarında bulunan köyleri, karşı adalardan gelen casus ve korsanlar sık sık basıyorlardı. Bunlar, kadın çocuk ve hayvan kaçırıyolar, köyleri yakıyorlardı. Bölgede biraz çalışma göstererek, yıl

sonunda bu çetelerin baskınlarını önledik. Çetelerle mücadelede birçok Alman subayı ve özellikle Süvari Yüzbaşı Schüler²⁵ ve Üsteğmen Hesselbergen yararlılık gösterdiler, değerli çalışmalarda bulundular. [46]

Silahlanmış Rum çetelerine karşı 18 Eylülde, Ayvalık'ın batısındaki Gimonis adasına bir baskın yapıldı. Burada ele geçirilen pek çok şey arasında, casuslukla ilgili bilgi veren belge de vardı. Bu baskında Üsteğmen Linsmayer, büyük yararlılık gösterdi. Üsteğmen Hesselbergen tarafından yapılan diğer büyük bir baskıysa, 18 sandala binen 180 kişi katıldı. 3 kasım günü yapılan baskında, düşman Akdeniz'deki Meis adasının doğusunda Kekova'da bastırıldı. Ağır kayıpları göze alarak girişilen şiddetli çarpışmalardan sonra, buradaki çeteciler Meis'e kaçtılar.

Ege ve Akdeniz'de buna benzer çeşitli hareketlerden sonradır ki, Türk topraklarına yapılan baskınlar azaldı.

1916 yılı aralık ayı başlarında Çanakkale'de bulunduğum sırada General Ludendorff'tan bir telgraf aldım. Bazı açıklamalarda bulunmak üzere Alman Genel Karargâhı'na çağrılıyordum. Bu davet, birçok bakımdan beni sevindirdi.

Her şeyden önce Bağdat konusunda duyduğum kuşkuyu anlatmak istiyordum. Bundan başka da Enver'le aramızda yeni bir anlaşmazlık çıktığı yolundaki asılsız haberi düzeltmek istegiindeydim.

6 Kasımda Askerî Kabineden aldığım bir yazıda Enver'e karşı daha uysal davranmam isteniyordu. Buna karşılık olarak 18 Kasımda çektiğim telgrafta, bu yazının nedenim anlayamadığımı bildirmiştim. Telgrafta ayrıca Türkler tarafından uydurulan haberlerle gerçeğe aykırı Alman raporlarına -benim düşüncemi almadan-önem verildiğini de belirtmiştim. Alman Askerî Kurul Başkanı, eğer Almanya tarafından savunulmazsa, yerini nasıl koruyabilir ki?...

Enver ile Türk Genel Karargâhının benim Pless'e çağrılmamdan hiç hoşnut olmadıkları kuşkusuzdu. [47] Nitekim Enver'in bu yolculuğuma izin vermesi de çok güç oldu. Aradan bir hafta geçtikten sonra Enver'den şöyle bir yazı aldım:

"Feld Mareşal Hindenburg, sizinle Askerî Kurul konusunda görüşmek istediğinder Ekselansınız Pless'e gidebilirsiniz."

18 Aralıkta yaverim Yüzbaşı Prigge ile Pless'e vardığımızda Enver'in buraya şu telgrafı gönderdiğini öğrendik:

"Bugünlerde orada, Bağdat'ın durumu konusunda bir Alman subayı tarafından ileri sürülecek bir görüş olursa, buna önem vermeyiniz."

Burada söz konusu olan Alman subayı kimdi? Bu belli. Mareşal Hindenburg, Türk Genel Karargâhına gereken karşılığı verdi. Türkiye ile ilgili kuşkularımı 18 ve 19 Aralıkta Mareşal Hindenburg'a 26 Aralıkta da Verdun cephesinden dönen General Ludendorff'a anlattım.

Bunun sonucunda Alman Genel Karargâhı, Enver'e gönderdiği bir telgrafla Bağdat dolaylarındaki kuvvetlerin 2. Ordudan gönderilecek üç dört tümenle güçlendirilmesini salık verdi. Buna karşılık Enver, Bağdat'ın durumunu çok iyi gördüğünü ve mevsim izin verir vermez Halil Paşa'nın bir taarruza geçeceğini bildirdi. Böylece de Bağdat'taki ordunun güçlendirilmesine gidilmedi.

Mareşal Hindenburg ve General Ludendorff'a görüştüğüm sırada, İmparatorla da konuşmak üzere Potsdam'daki yeni saraya gitmem bildirildi. Bu görüşme sırasında İmparatora çok şey söyleyemedim. Çünkü İmparator, Gelibolu seferinden ve Türk birliklerinin Galiçya'daki başarılarından söz açtı. İmparatora Gelibolu konusunda doğru bilgi verilmemiş olduğu içindir ki, denizaltıların düşünüldüğünün üstünde yararlılık gösterdiğinden ve yarımadaadaki çatışmalara katılmalarının faydalarından söz etti. [48] Bunun üzerine kendilerine Gelibolu'daki çatışmalarda denizaltıların pek o kadar yararlı olmadıklarını anlatınca, gördüm ki bundan hiç hoşnut kalmadılar. Bundan önceki konuşmalarımızda övgülerini aldığım İmparator, bu sefer konuşmayı kısa kesti.

Ziyaretim sırasında Başbakan Bethmann-Hollweg'e de Türkiye konusunda bilgi vermek olanağını buldum. Enver'e karşı gereğinden çok hoşgörümüzle Türkiye'ye yardımın derecesi konusunda demeçlerimizin Türklerin gurur ve güvenlerini aşın ölçüde artırdığını ve bu durumun Alman Askerî Kurulunun çalışmalarını etkilediğini söyledim.

Türk-Alman Dostluk Kulübünün İstanbul'da kuruluşu sırasında Prof. Dr. Yaeckh tarafından büyük çaba gösterilmesi ve önemli ölçüde para sağlanması, Türkler tarafından bu hareketin kendilerini avlamak için girişilen bir davranış olarak yorumlanmasına yol açmış ve umulanın tam tersi bir sonuç vermişti. Oysa bu yardım, yapabileceğim son bir çabaydı.

Bundan sonra Türklerin biraz daha çekingenlik göstermesi, Türkler için de Almanlar için de daha onurlu bir şeydi.

Türkiye'yi pek az görmüş ve bu ülkenin durumu konusunda pek yüzeysel bilgiler edinmiş kimseler, Türkiye'yi ve bu ülkenin kültür alanındaki ilerlemelerini Almanya'da çok övmüşlerdi. Bizim zayıf taraflarımızdan biri de İstanbul'dan gelen bazı Almanların yerli âdetlere uymakla buradaki çalışmalarını daha elverişli şekilde sürdüreceklerini sanmalarıydı. Bir kere sadrazamın odasında başlarına fes giymiş üç Alman görevlisine rastladım. Hiçbir şey söylemeden sağ ellerini önce göğüslerine, sonra başlarına götürerek beni selâmladılar. Biraz garip görünümlü bu Türklerin kim olduklarını sorduğumda (!), bunların görevli Almanlar olduğunu anladım... [49] Bunlardan birinin adı Schmidt'ti ve bir görev için kısa süre önce Türkiye'ye çağrılmıştı.

Türk üniformaları giymemizin de ulusçuluğumuz açısından yanlışlıklara yol açabileceğini, Potsdam'daki yeni sarayın ön odasında anladım. Görüşmemiz konusunda kendisine önceden bilgi verilmeyen nöbetçi yaver, beni ve Yüzbaşı Prigge'yi Türk üniforması içinde görünce, bizi önemsemeyen bir tavırla süzdü ve sonra Fransızca "Le soleil vient déjà" dedi.²⁶ Kendisine bu sözü çok soğuk bulduğumu Almanca söyleyince yaver durumu anladı ve anlaşmazlık ortadan

kalktı.

Alman görevlilerin Türkiye'nin durumunu ne kadar yanlış gördüklerinin bir kanıtı olarak şunu gösterebilirim: 1916 yılında Almanya'dan Türkiye'ye eşya götüren vagonların üzerindeki kâğıtlara 'Enverland' yazıldığını gördüm.²⁷ Bu çeşit yazılar Türk subaylarında haklı tepkiler uyandırıyor. Ayrıca subaylar arasında Enver'e düşman pek çok kişi de vardı. Bu uygunsuz duruma bir süre sonra son verildi. 30 Aralık 1916'da İstanbul'a dönmüş bulunuyordum. [50]

1917 Yılı

XII. Yıldırım Ordular Grubu: Öncesi

Alman Askerî Kurulu

1916-1917 kışında, Alman Askerî Kurulu, yeni Kurmay Başkanı Albay von Lenthe'nin yönetiminde yeni görevler almıştı. Türkiye'de bulunan Alman ordusuna bağlı kimselerin gereğince yönetimi için amaca uygun her çeşit önlemi almak ve işbölümü yapmak görevi de Alman Askerî Kurulunun çalışmaları arasına alınmıştı. O zamana kadar, Türkiye dışındaki cephelerde görev yapan Türk birliklerindeki Alman subaylarının, Türkiye'de görevli Alman örgütleriyle bağlantıları, başlıca menzil noktalarında bulundurulmuş irtibat subaylarıyla sağlanmaktaydı. Yeni karardan sonra Alman Askerî Kurulu, -Alman subay ve erlerinin hukuk ve personel işleriyle uğraştıktan başka-ülkenin her yanına dağılmış bulunan Alman memurlarıyla geniş bir Alman menzil örgütü de kurdu. Bu örgütün başına önce çok çalışkan ve yetenekli Kurmay Yüzbaşı Bohnstedt, sonra Kurmay Yüzbaşı

Tzschiner ve başkaları, sık sık değiştirilerek getirildiler. [51]
Alman sağlık örgütü de sürekli olarak gelişti. Yeni hastaneler ve hasta odaları açtı. Var olan sağlık depoları ve menzil sağlık depolarına ilaveten yeni sağlık depolan da kurdu.
Askerî Kurulun deneyimli levazımcısı, Levazım Müşaviri Burchardi, geri hizmetler için örgütünü genişletti, depoları büyüttü, İstanbul içinde ve çevresinde çeşitli fabrika ve imalâthaneler kurdu.
İşlerin büyümesine ve çoğalmasına rağmen, 1916 Kasımından 1917 Ocak ayına kadar 93 Alman subayı ile sağlık subayı, Alman Başkomutanlığının isteğine uyularak Almanya'ya geri gönderildi.

Enver'in Alman Askerî Kurulunun yetkilerini kısıma çabasına karşılık, Alman makamlarının bu yetkileri titizlikle koruması, yeni örgüte büyük önem kazandırmıştı. Bu durum, Enver'in yanında görevli olan ve dayanaklarını yalnızca Türklerde arayan bazı Alman subayları için de iyi bir ders oldu.

Yeni örgütün hiçbir politik amaç gütmediğini -bütün söylentilere rağmen-herkes kabul etmek zorundadır. Alman yüksek makamları, daha 1916 yılı başında Türkiye'ye gönderdikleri özel temsilciler aracılığıyla maden ve bazı üretim maddelerinin toplanmasına ve Almanya'ya gönderilmesine başlamışlardı. Bu memurlar -Almanya'da çok kere sanıldığının tersine-Alman Askerî Kuruluna katılmamışlardı. Bu işlerle uğraşmak için Türkiye'deki Harbiye Nezaretinde özel bir büro kurulmuştu. Bu memurlar, ya doğrudan doğruya sefaret ya da askerî temsilciler aracılığıyla Alman makamlarıyla haberleşirlerdi. Gerçekte bütün bu ekonomik çalışmanın sonucu sınırlı kaldı. [52] Bu konuda çeşitli nedenlerle ve çeşitli yönlerde durmadan anlaşmazlıklar çıktı.

Bu temsilcilerin gönderilmesinde de bir birlik ve düzen yoktu. Sonra bu bağımsız memur ve komisyonların çalışma bölgesi konusunda da önceden bir anlaşma yapılmıyordu. Türkiye'de bu çalışmalar, sürekli olarak engellerle karşılaşıyordu. Türkiye'deki ekonomik yaşamı sürekli denetim altında tutmak isteyen Türk Levazım Dairesi Başkanı, Almanya'ya gönderilmek üzere hazırlanan mallara el koyuyor, dışarı gönderilmelerini geciktiriyor ya da engelliyor, bunun için de emri altındaki kişileri kullanıyordu. Bunların her biriyle tek tek uğraşıyor, kimi zaman birini ötekinin aleyhine kullanıyor, hatta çok kere işin içine Avusturyalıları da karıştırıyordu. Böylece kendi özel plân ve amacını gerçekleştiriyordu. Ancak işlerini yürütmek için zorda kaldıkça, birşeyler çıkmasına izin veriyordu.

Türk savaş alanlarında olup bitenleri anlatmadan önce, Türk Ordusunun 1917 başlarındaki dağılımını verelim:

Kafkasya

3. Ordu, Komutanı: Vehip Paşa.

I. Kafkas Ordusu (9., 10. ve 36. Tümen).

II. Kafkas Kolordusu (5., 11. ve 49. Tümen).

2. Ordu, Komutanı: Mustafa Kemal Paşa.

2. Kolordu (1. Tümen ve 47. Tümen).

3. Kolordu (7. Tümen Genel Karargâhın emrine verildiği için İstanbul'a doğru yürümektedir. Kolordu Karargâhı ile 14. Tümen ise 6. Ordu emrine verilmiştir). [53]

Irak Cephesi

- 6. Ordu, Komutanı: Halil Paşa.
- 18. Kolordu (45., 51. ve 42. Tümenler).
- 13. Kolordu -İran'da- (2. Tümen ve 6. Tümen).
- 4. Tümen -Musul çevresinde-

Suriye ve Filistin

- 4. Ordu, Komutanı: Cemal Paşa.
- 8. Kolordu (27. Tümen ve 43. Tümen).
- 12. Kolordu (41. Tümen).
- 1. Kuvvei Seferiye (3. Tümen).
- Adana Kolordusu (23. Tümen ve 44. Tümen).
- 22. Hicaz Tümeni.
- 53. Tümen ve 3. Süvari Tümeni -Halep çevresi-

Çanakkale ve Anadolu

- 5. Ordu, Komutanı: Liman von Sanders Paşa.
- 14. Kolordu (42. Tümen).
- 19. Kolordu (24. Tümen ve 55. Tümen).
- 17. Kolordu (56. Tümen).
- 21. Kolordu (57. Tümen).

İstanbul

- 1. Ordu, Komutanı: Esat Paşa.
- 1. Kolordu (54. Tümen geçici olarak bu kolorduya verilmiş, sonra Halep'e gönderilmiştir).
- 16. Tümen (Önce Genel Karargâhın emrindeydi, sonra Halep'e gönderildi). [54]

Avrupa Cephelerinde

- 15. Kolordu (19. Tümen ve 20. Tümen).
- 6. Kolordu (15., 25. ve 26. Tümenler).
- 20. Kolordu (46. Tümen ve 50. Tümen).
- Bunlardan başka 7. Kolordu (39. Tümen ile 40. Tümen) Yemen'de ve 21. Tümen de Asir'de bulunuyordu.

Bunlardan başka burada adları geçmeyen müfreze ve birlikler de vardı. Daha önce de söz konusu edildiği üzere, Türkiye cephelerindeki asker sayısı birbirinden çok farklıydı. Birliklerin durmadan parçalanması, yetişmiş insan sayısının azalmasına yol açıyor ve yetiştirme için gerekli zaman bulunamadığından insan kalitesi, 1915 yılına göre çok düşük bulunuyordu.

Kafkas Cephesi

Ruslar, 3. Orduya saldırılarına son verdikten sonra, cephelerinin geriyle bağlantısını düzeltmişlerdi. Sarıkamış-Erzurum ve Gümüşhane-Trabzon arasında demiryolu tamamlanmış ve işletmeye açılmıştı. Böylece, eskiden birçok yakınmaya yol açan yiyecek sorunu, bütün cephe boyunca ve Trabzon, Erzincan, Muş ve Van'ı kapsayan bir alanda düzenlenmiş oluyordu.

Iğdır-Bayezıt-Karakilise demiryolu tamamlanmıştı ve bu yoldan ayrılan Karakilise-Tutak-Malazgirt hattının toprak düzeltilmesine başlanmıştı. Türk kaynaklarına göre Culfa-Tebriz geniş hattı da Rumiye gölünün doğusuna kadar uzatılmış ve Batum-Trabzon arasında geniş bir hat yapımına girişilmişti. [55]

Orduyu bundan sonraki büyük harekâtlara hazırlamak için girişilen bu işlerde, Grandük Nikola'nın güçlü eli her tarafta görülüyordu. Rus ihtilâli, bütün bunları yok etti.

İhtilâlin başladığı 1917 yılı nisanına kadar, büyük askerî harekât yapılmadı. Yılın ilk aylarındaki bütün harekâtlar, cephe ilerisindeki önemsiz bir tepenin el değiştirmesi olarak kaldı. Bu da çok ender oluyor ve cepheler geniş olduğu için, kimi yerlerde iki cephe arası kilometreleri buluyordu. İhtilâlle birlikte, Rusların Kafkas Ordusunda hemen siyasî akımlar baş gösterdi, taarruz isteği yok oldu. Çatışma ve taarruz konusundaki istekler, ancak bazı subaylarda ve özel olarak yetiştirilmiş birliklerde kalmıştı. Türkler de savunmayla yetinmek zorundaydılar. Çünkü gerek 3. Ordunun ve gerekse 2. Ordunun durumu, büyük bir saldırıya elverişli değildi. Her iki ordunun da asker sayısı az, yiyecekler noksan, elbise, donatım ve cephaneleri yetersizdi. Ayrıca her çeşit taarruzda ilk akla gelen ulaştırma araçları, ancak zorunlu durumları karşılayabilecek derecede azdı.

Türk Genel Karargâhı tarafından, her iki ordudan İzzet Paşa komutasında bir 'Kafkas Ordular Grubu' oluşturulması, durumu değiştirmede. Değişen yalnız isimdi. Ordular Grubunun Kurmay Başkanlığı'na Alman Binbaşı Falkenhauser getirildi. Grup, karargâhını önce Diyarbakır'da, sonra da Harput'ta kurdu. Mustafa Kemal Paşa da asaleten 2. Ordu Komutanlığına getirildi.

2. Ordu, kıştan çok zarar görmüştü. Ermeni tehciri dolayısıyla bu ordu bölgesinde bulunan bazı yerler ıssız kalmış, ekonomik hayat durmuş, toprak ekilmemiş, sanatkâr kalmamış ve bütün iş yerleri çalışamaz olmuştu. Bu durumun etkisi, ordu gereksinimlerinin ve yiyeceklerinin sağlanmasında görülmüştü. Ulaştırma yetersizliğinden binlerce insan cephede açlıktan ölmüştü. [56] Dr. Liebert adında bir Alman hekimi, Elâzığ'dan şunları yazıyordu:

"Zayıflamış ve takattan düşmüş insanların ne derece dayanıksız oldukları en basit olaylarda bile görülüyor. Bu insanları ameliyat etsek ölüyorlar, ameliyat etmesek yine ölüyorlar."

Sağlık örgütünün yetersizliği yüzünden lekeli humma hastalığından binlere insan ölüyordu. Hastanelerin ısıtılması ve temizlik için bile odun yoktu. Sağlık malzemesi Resülayn'a getirilebilmişti. Oradan birliklere gönderilebilmesi içinse, taşıma aracı yoktu. 2. Ordudaki Alman memurlarından çoğu hastalandı ve bir daha vatanlarını göremediler. Lekeli hummanın salgın duruma geldiği şubat ayı içinde, yalnız bu hastalıktan 42 Türk doktoru öldü. Ermenilerin bu bölgeden sürülüp çıkarılmasının Türk Ordusu için ne kadar kötü sonuç verdiği çok açık görülebilir. Bu kitapta Ermeni tehcirini ve nedenlerini araştırmak için yer yoktur. Fakat bu sorundan dolayı Türk yöneticilerine yöneltilen suçlamalarda adalet ararsak diyebiliriz ki, Türkiye'nin Ermeni politikasını kuran bunlar değildir. Bunlar, bu akımın içinde yetişmişler ve büyümüşlerdir ve hükümete düşman unsurları uzaklaştırdıkları zaman, vatana hizmet ettiklerine inanmışlardır. Kapitülasyonların kaldırılmasından sonra 'Türkiye Türklerindir' sözü her yerde söyleniyor ve yürekleri ateşlendiriyordu. Ermeni tehcirine yol açan neden, her yerde vardı. Çünkü Ermeniler, Türkiye'ye saldıran Ruslarla işbirliği yapmışlardı ve Müslüman halka nasıl zulmettikleri iyice ortaya çıkmıştı.

Tehcir sırasında birçok haksızlık yapıldığında kuşku yoktur. Buna yüksek makamlardan gelen emirler ve kararların dışında, kişisel kin ve çapulculuk hırısı da neden olmuştur. [57] Tehciri uygulayacak küçük memurlarla jandarmalar, Kafkasya bölgesinde bulunuyor ve kuşkusuz 'yüksek Avrupa uygarlığı' kuramıyla yaşamıyorlardı.

'Levanten' iftiralarına kulak veren bazı uzak bölgelerdeki insanların, bu işe Alman subaylarının da karıştığına inanması, anlaşılır gibi değildir. Bir kere, Ermenilerin bulunduğu bölgelerdeki karargâhlarda bulunan çok az sayıdaki Alman subayı, en çetin yiyecek ve asker yetiştirme işleriyle uğraşıyordu. Bu Alman subayları, çok kere askerî işler konusunda bile Türk subaylarından yeterli bilgi alamazlardı. Nerede kaldı ki, iç politika işlerinden zamanında haberli olsunlar. Alman subaylarının rütbe ve yetkileri dışında bir etkide bulduklarını düşünmek çok yanlıştır. Çünkü onların bu çerçeve içinde kalmalarına Türkler titizlikle dikkat ederlerdi.

Bu kötü iftiraların bana da yöneltilmesi, Türkiye'yi bilenler için şaşılacak bir durum değildir. Savaş yenilgiyle sonuçlanınca, 'levanten'lerin her türlü suçu Almanlara yüklemesi olağandır.

Türkiye haritasına bakarsanız, benim Ordu Komutanlığı yaptığım bölgenin Doğu illerinin bin kilometre berisinde ve Türkiye'nin batısında olduğunu hemen görürsünüz. Ermenilerin bulunduğu bölgeye ve hatta onun sınırlarına ayak bile basamamışımdır.

Irak

Bağdat'ı ele geçirmek için girişilen İngiliz ileri harekâtı 1917 yılı ocak ayında başladı.

İngiliz saldırısı, karşısında 18. Türk Kolordusunu buldu. Bu kolordu karargâhıyla birlikte Bağdat'ın 170 kilometre güneydoğusunda ve Dicle ırmağının iki yanında bulunuyordu. [58]

Dicle ırmağı burada Kuttulamare'den kuzeye doğru keskin bir kıvrıntı yapar ve sonra Ümmülhane'den Basra Körfezi'ne doğru yönelir. Irmak yatağının kuzeydoğuya çevrilmiş ve Bağdat için bir ileri savunma yeri olarak kullanılabilir bu parçasının uzunluğu 35 kilometre kadardır. Türklerin sağ yanında, Şettülhay suyunun Dicle'ye döküldüğü yerde Kuttulamare vardır. Ümmülhane'nin 4 kilometre kadar batısındaki birkaç kerpiç kulübeye Felahiye adı verilir.

O sırada Türk sağ kanadında 45. Tümen ile 62. Tümen ve sol kanadında da 51. Tümen bulunuyordu.

Buradan 150 kilometre kadar ileride Nasiriye bölgesinde, aşağı Fırat yatağına doğru kademe olmak üzere 156. Piyade Alayı, üç süvari bölüğü ve iki bataryadan kurulu Fırat Müfrezesi ileri sürülmüştü. İngilizler, Basra ve Kurna ile bağlantıyı sağlamak için Nasiriye'ye kadar bir demiryolu yapmışlardı. Bağdat'tan 400 kilometreden çok bir uzaklıkta, İran yaylalarında ve Hemedan dolaylarında bulunan 13. Kolordu ile Dicle'nin alçak toprağı, aşılması güç bir sıradağ ayırıyordu.

Bundan başka bu kolordu, çoğu süvari olan Rus birlikleri tarafından buralara bağlanmıştı.

18. Kolorduyu desteklemek amacıyla şimdi yalnız 2. Ordunun 14. Tümeni yürüyüşte bulunuyordu. Çünkü Bağdat için bir tehlikenin olduğunu Enver ve danışmanları zamanında görmemişler ve ocak ayının sonlarına doğru Mareşal Hindenburg ve General Ludendorff'un oraya yardım göndermesi yolundaki öğütlerine de kulak tıkamışlardı.

Zamanında yapılmış ve sağlam temellere dayanan uyarılara rağmen Türk Genel Karargâhının Bağdat'ın düşmesinden önce gösterdiği ilgisizliğin bir eşini başka bir yerde görmek söz konusu değildir. [59] Enver'in Alman danışmanları (stratejinin üvey evlâtları), başka pek çok olayda olduğu gibi tuttukları yanlış yoldan dönmeleri için yapılan bütün uyarılara kulaklarını tıkamışlardı.

Kuttulamare'nin kuzeyindeki İmammammed dolaylarında bulunan Türk mevzilerine karşı düşman saldırısı 9 ocakta başladı. Türk raporlarına göre saldıran birlik, 3. Hint Lahor Tümeni idi. Çatışma, değişik aşamalar gösterdikten sonra, Türkler, birinci hatlarını boşalttılar. Düşman, 11 Ocakta, Kuttulamare ve İmammammed üzerine daha küçük bir saldırı yaptı.

Türk Genel Karargâhı, 14 Ocakta Alman Karargâhına gönderdiği gizli raporda şöyle diyordu:

"Kuttulamare dolaylarında durum, elverişli olarak kabul edilebilir. Bizzat orada

bulunan ordu da durumu başka türlü görmüyor."

Bundan sonra düşman saldırısı adım adım ilerledi. Türkler de adım adım geri çekildiler. Türkler cesaretle dövüşüyorlardı. Fakat üstün İngiliz kuvvetlerinin çok üstün bir topçu koruması altında düzenli ilerlemesine karşı duramazlardı. İngiliz süvarileri de sürekli ilerleyişleriyle Türklerin yanlarını ve gerilerini tehdit ediyorlardı.

Bundan sonraki İngiliz saldırılan, İmammammed dolaylarında toplandı. Burası 18 Ocak günü düştü. Kuttulamare yakınındaki yer de 3 Şubatta zorunlu olarak bırakıldı. 9 Şubatta gerideki yeni Türk hatları İngilizler tarafından ele geçirildi. Türkler aşağı yukarı 1300 metre kadar geride yeniden savunma düzeni aldılar.

Bu sırada 14. Tümenin kolbaşı, 41. Piyade Alayı ve bir kısım dağ topçusuyla birlikte Aziziye yakınına geldi. [60]

Garafın batısındaki Türk menzili de, sert çatışmalardan sonra, 15 Şubatta zorla boşalttırıldı. Birliklerin kalan kısmı 16 Şubat gecesinde Dicle'nin sol kıyısına geçirildi. Böylece ırmağın batı kıyısı, İngilizler için tam olarak boşaltılmış oldu.

6. Ordudaki bütün Alman subaylarıyla Alman örgütüne komuta eden General Gressmann, durumu Türk Genel Karargâhından çok daha doğru bir şekilde değerlendiriyor, 16 Şubat günü çektiği telgraftaki şu sözlerle açıklıyordu:

"Dicle cephesinde durum kötüdür. Çünkü İngilizler gerek insan ve gerekse cephane bakımından çok üstün durumdadır."

Felahiye dolaylarında Türk sol kanadını oluşturan 51. Tümene karşı, 17 Şubat günü şiddetli bir topçu atışının ardı sıra bir piyade taburu saldırıya başladı. Saldıran düşman birliği, Türk raporlarına göre, Mahratta Hint Tümeni idi. Düşman başlangıçta iki Türk hattını ele geçirdi. Fakat Türkler karşı taarruza geçince burayı bıraktılar.

Topçu atışı dört gün sürdü ve 22 Şubatta şiddetli bir piyade saldırısı daha yapıldı. Bu çatışmada da kimi zaman bir taraf, kimi zaman öteki taraf kazanır görünürken, Türkler büyük kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kaldılar.

İngilizler, 23 Şubatta Şerman dirseğinde Dicle'nin doğu kıyısına birlik geçirebildiler, siperler kazarak buraya yerleştiler. Bir karşı saldırı yapıldıysa da, düşman buradan püskürtülemedi. İngilizler buraya bir köprü de kurdular. 24 Şubat günü bu köprüden geçen düşman kuvvetleri, şiddetli bir saldırı yaparak 52. Tümenin merkezini yardı. 40. Türk Piyade Alayı tam olarak yok oldu. Türkler 25 Şubatta Tavis mevziine geri çekildiler.

Kuttulamare yakınında Dicle kıvrıntısı üzerinde bulunan bütün Türk mevzileri, çatışmanın bu birinci kısmının sonunda işe yaramaz duruma gelmişti. [61] Çok kayıp veren 45. Türk Tümenininin lâğvedilmesi zorunda kalınmış ve bu birliğin geri kalan subay ve erleri öteki tümenlere verilmişti.



Bağdat'ın durumunun ne kadar tehlikeli olduğu 25 Şubatta anlaşıldı. İran'daki 13. Türk Kolordusunun Hemedan'dan Hanikin yönünde yürüyüşe geçirilmesi kararlaştırıldı. Bu birlikle çatışmada bulunan Rus süvarileri, önceden de düşünüldüğü gibi yürüyüşe geçen Türk kuvvetlerinin peşini bırakmadı. Kolordunun son kısmı Hemedan'dan ancak mart ayının ilk günü ayrılabilirdi. Bu kolordunun Bağdat'ta yapılacak çarpışmalara yetişemeyeceği çok açıktı. Bunun dışında, kolordunun Hemedan'dan yola çıkar çıkmaz, İran birliklerinin yansının firar etmesi de kimse için bir sürpriz sayılmadı.

25 Şubat günü, düşmanın bir piyade tümeni Irak'taki Tavi'l'e 1 kilometre kadar yaklaştı. Bir düşman süvari alayı, Türk sol kanadını çevirdi, ağırlık ve ulaşım kollarına saldırdı. Bu saldırı büyük karışıklıklara yol açtı. Dicle ırmağının üzerinde de çatışmalar oldu. Dört İngiliz topçekeri, Türk yaralılarını taşıyan Basra vapuru ile Selmanpak ve Doğan topçekelerini tutsak aldı.

İngilizler hemen o gün, 18. Kolordunun mevzilerini yardılar. Bunun üzerine kolordu büyük kayıplar vererek 25 Şubat gecesi Aziziye'ye çekildi. Düşmanın bir süvari tümeni ile bir piyade tümeni Türkleri Aziziye'ye kadar izledi.

18. Kolordu, geri yürüyüşünü 27 Şubat gecesi de sürdürdü. 28 Şubatta Selmanpak'a geldi ve burada ırmağın güneydoğu kıvrıntısında siper kazmaya başladı.

Düşmanın ileri yürüyüşünde kısa bir duraklama oldu. Türk kaynaklarından gelen haberlere göre İngilizler bu kısa duraklama sırasında kendilerine Aziziye çevresinde bir dayanak mevzii hazırlamaya başladılar. [62] Fakat bu kısa

duraklamayı, mevzii hazırlamaktan çok, İngilizlerin Bağdat'a saldırmadan önce gerekli hazırlıkları yapmalarıyla açıklamak gerçeğe daha uygun düşer.

Türk kaynaklarının haberlerine göre, mart başındaki İngiliz harekâtları şöyleydi: Aziziye'deki İngiliz kuvvetlerinin iki piyade tümeni ile bir süvari tümeni olduğu sanılmaktadır. Bagle'ye giden yol üzerinde -Hintlilerden oluştuğu sanılan-bir piyade tugayı görülmüştür. Bu bölgeye gemilerle de ulaşım yapılmaktadır. Motorbotlar, Aziziye'ye doğru tombazlar çekmektedir.

14. Tümenin bazı kısımlarıyla desteklenen 18. Kolordunun bu sıradaki durumu, yaklaşık olarak 6.200 tüfek ve 80 makineli tüfek olarak bildirilmişti. Top durumu ise, 22 sahra topu, 12 dağ topu ve çeşitli modelde 21 obüstü ve topçu cephanesi çok azdı. Topçunun bir kısmı, çok çetin geçen son çekilmelerde elden çıkmıştı. Artık bir yandan Bağdat boşaltılıyor, bir yandan da son çarpışmaların hafif yaralıları Samerra'ya taşınyordu.

Çarpışmalar 5 Martta şiddetlendi. Düşmanın bir piyade tümeni ile bir süvari tümeni saldırıyordu. Süvari tümeni, Türk sol kanadını çevirdi. 18. Kolordu, 6 Mart gecesi Diale'ye geçti.

6 Martta Diale'nin Dicle'ye döküldüğü yere yaklaşmaya başlayan İngilizler, 9 Martta Türk mevziini şiddetli bir ateş altına aldılar. Böylece piyadelerini ve makineli tüfeklerini Diale'nin sağ kıyısına geçirebildiler. İlk ileri sürülen birlikler, 51. Tümenin 44. Alayının sürekli direnmesine rağmen, orada tutundular. İngilizler, böylece bir köprü de orada kurdular ve kuzeye kuvvetli birlikler geçirdiler. Türk raporları bu kuvveti, 15 piyade taburu ve bir süvari tümeni olarak gösteriyordu. [63] 9 Martta başlayan bu düşman saldırısı, ilk günlerde başarıya ulaşamadı.

10 Martta 44. Alayı yeniden geri süren düşman, saldırısını yeniledi. Çatışmalar ve çekilmeler yüzünden zayıf düşen Türk birlikleri, her iki kıyıda da düşmanın baskısına karşı koymak zorundaydı. Türkler, Diale'yi bırakmak zorunda kaldılar ve Dicle'nin sağ kıyısındaki 51. Tümen ile 52. Tümen ve sol kıyısındaki 14. Tümen tekrar geri çekilmeye başladı.

Böylece Türkler, 11/12 Mart gecesi Bağdat'ı elden çıkardılar.

Bağdat düşmezden önce, buradaki her çeşit malzeme, kuzeye taşındı. Bağdat'ta kurulan ve daha çalışmaya başlamayan büyük Alman telsiz istasyonu havaya uçuruldu. Demiryolu malzemesinin de taşınabildiği kadarı Samerra'ya gönderildi.

İran'daki 13. Kolordu, hafif çatışmalar vererek 14 Martta Hanikin'e geldi. Ruslar da bu kolorduyu bir süvari tümeni ve birkaç taburla izliyorlardı. 13. Kolordu, Kızılrat köyünde yürüyüşünü sürdürdü.

Fırat Müfrezesi ise, 15 Martta geri yürüyüşüyle Felluce'ye kadar gelmiş ve 19 Martta saldırıya uğrayınca Ramadi'ye geri çekilmişti.

Mısır

İngilizlerin Tih çölüne yaptıkları demiryolu ocak ayında Elariş vadisine varmıştı. Davranışlarını çok zaman politik olaylara göre düzenleyen Enver, 4. Orduya Elariş'e bir taarruz yapıp yapılmayacağını soruyordu. Oysa Türk kuvvetleri bu yeri bir süre önce terketmek zorunda kalmışlardı. [64] Buradaki kuvvet komutanı, Enver'e olumsuz karşılık verdi. Birlikler, gerek beslenme ve gerekse yetiştirme bakımından bu işi başaracak durumda olmadıklarından başka, eldeki hayvanlar ve ulaşım araçları da bu iş için yetersizdi. Enver, bunun üzerine taarruzdan vazgeçti. İngilizler çöl yoluyla ilerlemiş ve kuvvetlerini 1917 Martına kadar yavaş yavaş artırmışlardı. Türk kuvvetlerine de bazı yardımlar yapılmıştı. İki hafif alaydan kurulu 3. Süvari Tümeni ocak ayında buraya varmıştı. 5. Ordudan gönderilen 16. Tümen de şubat ayında buraya ulaştı. Önce Halep'te bulunan 53. Tümen, martta cepheye yetişti. Türk birlikleri, Gazze'den Birüssebi'ye kadar gruplar olarak bulunuyordu.

İngilizler, kuvvetli süvari birlikleriyle Hanıyunus'a doğru ilerledikten sonra, 8 Martta burasını ele geçirdiler. Az zaman sonra da Elariş-Tellülrefah bölgesinde büyük kuvvetler topladılar. 22 Martta birçok İngiliz keşif birliği Gazze vadisinde ilerledi ve bundan sonraki günler de Hanıyunus'ta düşman kuvvetlerinin toplandığı görüldü.

Gazze savaşı 26 Martta başladı.

Saat 9.00'da bir düşman tümeni, Gazze'nin güneyindeki Türk siperlerine saldırdı. Kuvvetli İngiliz birlikleri, Tellülcuma çevresinde Gazze vadisini geçtiler. Topçu ile birlikte iki tugay, Gazze'nin kuzeyinde ilerledi, saat 10.00'da Gazze kuşatılmıştı. Türklerin 125. ve 79. Piyade Alayları ile 81. Piyade Alayının 2. Taburu, makineli tüfek ve topçu birlikleriyle birlikte şehirde bulunuyordu. Bunlarla ancak telsizle bağlantı kurulabildi.

Çarpışmaların en can alıcı noktasını, Gazze'nin güneyindeki 83 rakımlı tepe oluşturuyordu. İngilizler, çetin çarpışmalardan sonra burasını ele geçirdi ve arkasında yer alan Avusturya bataryasına ulaşmayı başardılar. [65] Türkler, karşı hücumu geçerek tepiyi geri aldılar. Tepe, üç kez el değiştirdi. Akşama doğru tepe İngilizlerin elinde kaldı. İngilizler kuzeyden, doğudan ve güneydoğudan şehre girmişlerdi. Şehir içinde çitten çite, evden eve sokak çarpışmaları oldu. İngiliz saldırısından sonra alarma geçirilen Hamame ve Tellülşerif Türk grupları, Türklerin bilinen gecikmeleri yüzünden Gazze'ye yardım için ancak öğleden sonra yürüyüşe geçtiler. Birinci grup düşmana Gazze'nin kuzeydoğusundan, ikinci grup güneyinden saldıracaktı. Fakat her iki grup da yolda birkaç kere durdurulduğu için, 26 Martta bir şey yapamadılar. Ancak 27 Mart günü saat 9.00'da Gazze'ye yaklaşabildiler ve etkilerini göstermeye başladılar.

Gazze'de kuşatılan grup, cesaretle çarpışarak şehrin güney kesimini elde tutuyordu. İngilizler, kuzeyden ve doğudan yaptıkları saldırıdan vazgeçtiler ve 83 rakımlı tepe de Türklerin bir süngü hücumuyla İngilizlerden geri alındı. Sabah saat 11.00'de yardıma gelen gruplar, Gazze'de kuşatılmış grupla bağlantı

kurabildiler. İngilizler Gazze vadisinin batı kıyısına çekiliyorlardı. Doğuda kalan artçıları da, gece, karanlıkta geri çektiler. Böylece 28 Mart sabahı, Gazze vadisinin doğu kıyıları düşmandan tam olarak temizlenmişti.

Hamame grubu, İngilizleri vadiye kadar izledi. Tellüşşeria ve Birüssebi grupları, 27 Mart akşamı Tellüşşeria'ya geri çekildiler. Türkler çarpışma alanına 1.500 İngiliz ölüsü gömdüler. 12 makineli tüfek ile 20 otomatik tüfek ele geçirildi.

Türk birliklerinden 125. Alay ile Alman Binbaşı Tiller, bu çarpışmada büyük kahramanlıklar gösterdiler. [66]

Albay von Kress'in komutasında yapılan bu çetin çarpışmalar, İngilizlerin Kanal'da başlayan uzun ve sistemli yürüyüşünü durdurması bakımından büyük önem taşıyordu.

Her iki çatışma günündeki harekâta, Türk birliklerinde bazı aksaklıklar görüldü ki bunlar kısmen iyi beslenmemenin sonucuydu. Bundan dolayı tertipler, birliklere daha çok hareket olanağı veren gruplar biçiminde yeniden düzenlendi. Düşman saldırısının ağırlığını karşılayacak Gazze-Tellüşşeria cephesinde tek bir savunma hattı kuruldu. Bu hattın sol tarafı bir yere dayanmıyordu. Cephe ise, birliklerin sayılarına kıyasla biraz uzundu. Ama buna karşın böyle bir savunma hattını kabul etmek zorunluydu.

Bölgedeki Türk birliklerinin nisan ayındaki düzeni şöyleydi:

Gazze dolaylarında: Takviyeli 3. Piyade Tümeni.

Gazze ile Tellüşşeria arasında: Takviyeli 53. Piyade Tümeni.

Hamame dolaylarında: Takviyeli 3. Süvari Tümeni.

Tellüşşeria dolaylarında: 16. Piyade Tümeni.

Bunun dışında da 54. Piyade Tümeni Birüssebi dolaylarında toplanıyor ve 7. Piyade Tümeni de gönderiliyordu.

19 Nisanda İngilizler, İkinci Gazze saldırılarını tekrarladılar. Asıl büyük saldırı, Gazze ile Tellüşşeria arasındaki 53. Tümeneye yönelmişti ve düşman, bu yeri ortasından yarmak istiyordu.

19 Nisan sabahı saat 5.00'den önce Gazze yakınındaki 3. Tümenin mevzilerine karşı şiddetli bir topçu atışı başladı. Bu atışa denizden iki kruvazör, birçok torpidobot ve öteki gemilerin büyük çaplı topları da katılıyordu. Gemi toplarının etkisi çok değildi. [67]

3. Tümen kesiminden sonra 53. Tümenin cephesi de pek şiddetli bir ateş altına alındı. Saat 8.00'e doğru da piyade saldırıları başladı. Bu saldırılar sonunda, 53. Tümen ile 3. Tümenin ileri mevzileri kısmen elden çıktı. Fakat öğleden sonra bunların büyük bölümü süngü saldırılarıyla geri alındı.

53. Tümenin sol kanadına saldıran İngilizler, 16. Tümenin yan atışına tutuldular. 53. Tümenin sağ kanadına saldıran İngilizler de 3. Tümenin yan atışına tutuldular. İngiliz süvarileri ise, 3. Tümenin sol ve 16. Tümenin sağ yanına saldırdılarsa da başarı gösteremediler.

Şeria²⁸ vadisi güneyindeki Birüssebi Müfrezesi ile 3. Türk Süvarisi Tümeninin

hücumları, İngiliz süvarisini geri çekilmek zorunda bıraktı.

Akşam üstü saat 7.00'de çatışma gevşedi.

Düşman eski mevzilerine kadar geri sürüldü ya da kendiliğinden oraya kadar çekildi. Sonuç olarak düşman, yalnız Gazze önünde biraz toprak kazanmıştı. Bunu da 21 Nisanda kısmen kendiliğinden boşalttı. 20 Nisan sabahı İngilizlerin sağ kanadına karşı yapılması düşünülen Türk taarruzu, cephane noksanlığı yüzünden yapılamadı. Öğle üzeri Ordu Komutanı Cemal Paşa'dan gelen bir telgrafla başarılı komutan von Kress, bu çeşit bir harekâta girişmekten uzak tutuluyordu.

Savaş başlamadan önce İngiliz telsizlerinin Türkleri yanıltmak için ilân ettiği Gazze gerisine çıkarma, doğal olarak yapılmadı.

Bu savaştan sonra İngilizler, Tellülnebiye-El-Munsur-El- müşereke hattını kurdular ve buraları ele geçirdiler. Özellikle sağ yanlarına önem verdiler.

Bu savaşta Türklerin kaybı 391 şehit, 1336 yaralı ve 242 yitikti. İngilizler de 6 subay ile 266'er tutsak verdiler. [68] Türkler, İngilizlerin uğradığı yenilgi sayısının çok yüksek olduğunu sanıyorlardı. İngiliz tutsaklar, Türklerin bu sanısını doğruladı.

Bundan sonraki aylarda bu cephede önemli çatışmalar olmadı. Fakat İngilizlerin bölgeye durmadan yeni kuvvetler göndermesi, dengeyi Türkler aleyhine bozuyordu.

Gazze dolaylarındaki ilkbahar çatışmalarını burada geniş olarak anlatmanın nedeni, sonbahardaki çatışmaların daha iyi anlaşılmasını ve değerlendirilmesini sağlamaktır.

Anadolu

1917 yılı başında Anadolu kıyılarının gerektiği gibi ve etkin, savunmasını sağlamak amacıyla bir harekât yapıldı. Ama unutulmamalıdır ki, bu işi başaracak 5. Ordunun elinde tek bir savaş gemisi bile yoktu.

Sorun, Akdeniz'de ve Anadolu kıyısının hemen önünde bulunan Meis adası limanına topçu atışıyla bir baskın yapmaktı. Burası düşman birlikleri tarafından ele geçirilmiş, toplar, telsiz istasyonları ve öteki gerekçelerle donatılmış, Anadolu'ya karşı girişilecek çeşitli girişimler için hazırlanmıştı. Hazırlıklar, dört hafta süren çok yorucu çalışmalarla tamamlandı. Bir obüs ve bir dağ bataryasının, demiryolunun son noktası olan Balandiz'den önce oldukça düzgün yollardan, ama sonraları hiç yolsuz dağlar üzerinden aşırılarak Meis adasının karşısındaki kayalık buruna getirilmesi gerekiyordu. Bu amaçla, aşağı yukarı 5 kilometre uzunluğundaki bir patika, birkaç yüz işçiyle 3 metre genişliğinde, düzgün bir yol durumuna getirildi. Böylece obüsler kıyıya gelebildiler. Aşılan sıra dağlar 1500

metre yükseklikteydi ve burundaki yükseklik ise 200 metre kadardı. [69]
6 Ocak günü bataryalarımız, torpil ağlarıyla güvenliği sağlanmış limanın girişine 5 bin metre uzaklıkta mevzi almışlardı. Topların atışları, bu ağların 50 metre genişliğindeki ağzına yetişebilecekti. Cephane, 400 kadar deve ile taşındı. Düşman, bütün bu hazırlığın farkına varmamıştı.

9 Ocak günü, topçuların bir kruvazör olarak tahmin ettikleri, gerçekte bir uçak gemisi olan boz renkli bir düşman gemisi limana girdi ve çok tedbirsizce, limanın ağzına yakın bir yerde demirledi.

Öğleden sonra saat 13.30'da her iki batarya birden ateş açtı. Birkaç isabet alan bu yük gemisi tutuştu. Toplarını kullanacak durumu da kalmadı. Az sonra da cephaneliği patladı ve gemi batmaya başladı. 10 Ocak sabahı gördüğümüz manzara şuydu: Gemi, iki bacasının gerisinden parçalanmış, ön kısmı su almış, hurda bir durumda demirlediği yerde yatıyordu.

Bundan başka, limanda bulunan istim üzerindeki iki torpidobot ile silahlandırılmış bir ticaret gemisi de isabet alarak kaçtı. Telsiz istasyonu, topçu ateşiyle parçalandı. Bunun üzerine adadaki düşman bataryaları ve torpidobotlar tarafından ateşe tutulan bataryalarımız, geçici olarak bir parça geri çekildi.

Bundan sonra Meis adasından Türk kıyılarına karşı hiçbir baskın yapılmadı. Bu çetin ateş baskınının onuru, adını daha önce de andığım Süvari Yüzbaşı Schüler ile Üsteğmen Hesselbergen'in ve Topçu Komutanı Binbaşı Schmidt Kolbow ile Yüzbaşı Ittmann'ındır. Son anılan bu yüzbaşı, bir yıl sonra Filistin'de vatanı için can verdi.



5. Ordu, ancak bu gibi küçük girişimlerle savaş isteğini canlı tutabiliyordu. Yoksa Türk Genel Karargâhı, 5. Ordunun elindeki her şeyi almıştı. [70] Şubat başında 16.

Tümen gönderildikten sonra 53. Tümenin üç taburu da 4. Ordu'ya gönderilmiş, mart ayında ise bütün taburların 4. bölükleri 2. Orduya geçmişti. Sonra bu birlikler gönderilmeden önce öteki birliklerden alınan er ve silâhlarla takviye ediliyor ve ondan sonra gönderiliyordu.

Bütün birliklerin böylece durmadan parçalanması sonucunda, Türk Ordusundaki yüksek rütbeli komutanlar, artık kendi üstlerini tanımaz duruma gelmişlerdi. Erler de üstlerini ve arkadaşlarını tanımaz oldular. Eğer bir ordunun arka arkaya işlenen hatalı hareketlerle nasıl yok edileceği konusunda bir yarışma açılmış olsaydı, Türk Genel Karargâhı kesinlikle birincilik ödülünü kazanırdı.

5. Orduya nisanda Enver'den eşi görülmedik bir istek geldi: 5. Ordunun 18 taburu ile Cemal Paşa ordusunun 18 Arap taburunun değiştirilmesi isteniyordu. Kesin olarak karşı çıktığım bu isteğe Enver'in direnmesi üzerine Alman sefiri von Kühlmann'a şu telgrafi çektim:

"Enver Paşa, benim ciddi önerilerimi hiç dikkate almaksızın, 4. Ordudan göndereceği taburlarla 5. Ordunun taburlarının değiştirilmesini emrediyor. Hükmü geçerli olan söz konusu emre göre, bu taburların sayısı 18'dir. 4. Ordunun vereceği taburların düşman karşısında işe yarar durumda olmadığını oradaki Alman subaylarından öğrenmiş bulunuyorum. Bu taburlar ne talim-terbiye görmüşler, ne de disiplin altına alınmışlardır.

Alman komutası altındaki 5. Ordu için, bu değişikliğin askerî bakımdan olanaksızlığı konusunda Binbaşı Niemann'a gerekli bilgi verilmiştir. [71] Politik bakımdan ise, hemen tam olarak Rumların oturduğu kıyılara yalan ve düşman işgalindeki adalarda casusluk çalışmalarıyla kaçışların önlenmesi, bu disiplinsiz Arap taburlarıyla olanaksız duruma gelecektir. Bu nedenle 5. Ordu Komutanlığından istifa etmek zorunda kaldım. İmparator Hazretlerine bilgi sunulmasını arz ederim."

Liman von Sanders

Aradaki anlaşmazlığın çözümlenmesi görevini General Ludendorff üzerine almıştı. Ona 28 Nisanda şu raporu yazdım:

"Kanım odur ki, eğer Cemal Paşa'nın disiplinden tam olarak yoksun Arap taburları, Anadolu kıyısının Türkler tarafından baskı altında tutulan Rum halkı arasına sokulacak olursa, buradaki askerî ve siyasî işleri yürütmek olanaksız duruma gelecektir. Bu durumun bir sonucu olarak, söz konusu Rum halkı, bütün cephe boyunca birkaç kilometre ötedeki adalarda ve İngiliz gemileri içinde bulunan Venizelos birlikleriyle bağlantıya girerse, şimdiye kadar bozulmamış bu tek Türk cephesinde de çok kötü sonuçlarla karşılaşılacağı kesindir."

28 Nisanda Askerî Kabine Başkanından şu telgrafi aldım:

"İmparator Hazretleri, bu durum karşısında sizin ordu komutanlığı görevinizden çekilmenizin doğru olmayacağı düşüncesindedirler. İmparator Hazretleri, anlaşmazlığın çözülmesi konusunda bir yol ve araç bulacakları inancındadırlar. Bu olanağı kullanmanız yerinde olacaktır."

İşler her zaman böyleydi. Ben ne zaman Türk Genel Karargâhının anlamsız önlemlerine karşı durur ve son yargımı verirsem, yumuşak ve uysal davranmam için uyarılır ve yerimde kalmam istenirdi. [72]

General Ludendorff'un işe karışmasıyla değiştirilecek taburların sayısı indirildi, Enver'le aramızdaki anlaşmazlık da böylece tatlıya bağlanmış oldu...

Bu sıralarda Türk Askerî Yargısının nasıl işlediği konusunda bilgi edinmek olanağına da kavuştum. Çünkü bu işlere karışmak, Alman subaylarına yasaktı. Gerçekte ne ben, ne de benim Alman Karargâhım, Türk Askerî Ceza Kanunları konusunda bilgimiz olmadığı gibi, Türkçe yazıları da okuyamadığımızdan bu işlere karışmamız doğru olmazdı.

İzmir'de tanınmış bir Rum ailesinin oğlu, bir Türk subayı ile kavga ettiği için tutuklanmıştı. Benden yardım dilediler. Çevirmenin bir hatası yüzünden, tutuklunun bulunduğu yere götürüldüm. İçeri girdiğim zaman, tutukluların geniş odalarda ve duvara bitişik peykelerde yatırıldıklarını gördüm. Tutuklular çevremi sardılar ve çevirmen aracılığıyla yardımımı rica ettiler. Bunların büyük bir kısmı, kendilerine bugüne kadar neden tutuklandıklarını bile bildirilmediğini söylüyorlardı. Diğer bir kısmı ise, kendilerine asla bulunmadıkları yerlerde yapılmış hırsızlık ve cinayetlerin yüklendiğini ve bu nedenle tutuklandıklarını söylüyorlardı. Bu durumda, keyfi ve kanunsuz işlem karşısında bulduklarını sanan birçok zavallı insanın yardım çağrısı karşısında olduğum kanısına vardım.

Orada görevli Türk Askerî Adliye memurlarını yanıma çağırttım ve bunların şimdiye kadar neden hiç değilse sorgularının yapılmadığını sordum. Aldığım karşılıklarda genellikle tanıkların ya da öteki ilgililerin uzak yerlerde ve savaş alanlarında bulunmaları nedeniyle araştırma ve sorgu için olanak bulunamadığını ileri sürüyorlardı. [73] Bunun üzerine söz konusu görevlilere dedim ki, ya tanıklar şimdiye kadar ölmüşlerse, bu zavallılar için ne işlem yapacaksınız? Soruma bir karşılık veremediler.

Bu tüyler ürpertici durumu da Enver'e yazdım. Başka bir şey yazmama da gerçekte olanak yoktu. [74]

2. Ordunun büyük taarruzu -ki başarısızlıkla sonuçlandığını yukarıda belirtmiştik-, Erzurum'un düşmesinden sonra başlamıştı.

Bağdat'ın elden çıkarılmasından sonra da büyük önemi olan bu şehrin İngilizlerin elinden kurtarılması amacıyla ve büyük zorluğu düşünülmeden Yıldırım Orduları Grubu oluşturuldu. Önceleri Birinci Napolyon'un Mısır'a saldırısı sırasında kullanılan 'Yıldırım' deyiimi, bu kere de burada kullanıldı. Yıldırım Grubu'nu burada biraz olsun açıklamam gerekiyor. Çünkü Türkiye'de Alman çalışmalarının şekli ve Alman Askerî Kurulunun dayandığı temel görüşler, bu grubun kurulmasıyla tam olarak başka bir biçim aldı.

Alman Askerî Kurulunun dayandığı temel görüş, Türkiye'ye ılımlı biçimde bir askerî yardım yapmaktı. Barış zamanında bu yardım, ordunun eşgüdümünü de içine alıyordu. Savaş zamanındaysa, Alman subaylarının sayısının biraz daha artırılmasından, Sina Cephesine bir iki küçük Alman birliğiyle bazı bataryalar ve uçak gönderilmesinden ve bu cepheyle ötekilerine otomobil kollar ve diğer savaş malzemesiyle para iletilmesinden ibaretti. [75] Almanlar, askerî öğretmen olarak ve kısmen de Türklerle birlikte çalışmak koşuluyla komutan olarak kullanılıyordu. Ortaya çıkan anlaşmazlıklardan bazıları sert tartışmalara yol açsa da, bir ölçüde giderilebiliyordu.

'Yıldırım' büsbütün başka bir temele dayanılarak kuruldu. Başında bir Alman komutan ile Alman ilkelerine göre kurulmuş ordular grubu karargâhı bulunacak ve bu karargâhın subaylarının tümü Alman olacaktı.

Ordular Grubu, bazı Alman birlikleriyle çok sayıda Alman yardımcı örgütünün katılmasıyla, Türk ordularından kurulacaktı. Türk savaş alanlarında, sevk ve yönetim açısından çok önem taşıyan yiyecek darlığını azaltmak için, Yıldırım Orduları Grubuna 5 milyon altın para ayrılmıştı ki, o günlerin koşulları içinde bu, bulunması çok güç olan bir miktardı.

Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına eski Prusya Harbiye Nazırı General von Falkenhayn atanmıştı ki, bu, son olarak Romanya'daki bir ordunun komutanlığını yapmaktaydı.

Yıldırım Orduları Grubu, Almanca olarak 'F. Orduları Grubu' diye adlandırılmıştı 'F' simgesi 'Falke' sözcüğünü karşılıyordu.

Prusya Harbiye Nezaretinin 2 Temmuz 1917 tarihli buyruğuna göre, F. Ordular Grubunun kapsadığı Alman birlikleri şöyleydi:

1. F. Ordular Grubu Komutanlığı
2. "Paşa II." teşkilâtı erkânı
3. Üç piyade taburu teşkilat subayları
4. Her biri üçer bölükten oluşan üç piyade taburu (Bu taburlara 701, 702 ve 703 numaralar verilmişti).
5. Altışar tüfekli üç makineli tüfek bölüğü
6. İkişer makineli tüfekli üç süvari takımı
7. Dörder hafif topu olan üç bomba kıtası
8. Bir karargâh taburu (topçu) [76]

9. İki batarya hafif sahra obüsü (16 modeli)
10. Bir batarya sahra topu (16 modeli)
11. Hafif cephan kolu
12. Bir havan topu takımı (hafif cephan kolu ile)
13. İki dağ obüs takımı (hafif cephan kolu ile)
14. Bir batarya uçaksavar topu
15. Bir otomobil cephan kolu
16. Bir istihkâm müfrezesi (patlayıcı malzeme ve hafif köprü takımı ile)
17. Bir telefon müfrezesi
18. Bir tümen telefon müfrezesi
19. Üç adet ağır telsiz istasyonu
20. Beş adet ağır telsiz istasyonu
21. Dört uçak müfrezesi
22. Bir sıhhiye bölüğü (No. 30)
23. İki seyyar hastane (No. 218 ve No. 219)
24. Otomobil müfrezesi

Yıldırım Orduları Grubu, 65 Alman subayı ile 9 Türk subayından kurulacak ve Türk subaylarından yalnız biri küçük rütbeli olacaktır.

Bu örgütün kurulmasıyla Almanya, şimdiye kadar olduğu gibi yalnız Türkiye'ye istenilen yardımı yapmış olmakla kalmıyor, kendisi de Türk Ordusunun içine girerek büyük sorumluluk yükleniyordu. Bu durumda uğranılacak her başarısızlık, kuşkusuz Almanya'ya mal edilecekti. Almanya'nın merkezindeki makamlar, Türk Ordusunu ve halkını gerektiği kadar tanımış olsalardı, yardımı artırmak için kuşkusuz başka yollar seçerlerdi.

Üç buçuk yıl gibi bir deneyimi ve bilgisi olan Alman Askerî Kuruluna bu konuda tek şey sorulmadı ve kurul, bir oldu bitti karşısında bırakıldı. [77] Anlaşılması güç olan bir başka nokta da şudur: Alman Askerî Kuruluna bağlı olarak Türk Genel Karargâhında uzun süre topçu, ulaşım, ulaştırma ve sağlık işleriyle uğraşan bilgili ve deneyimli Albay Schlee, Bischof ve Postchernick'le sömürge savaşlarında uzun süre bulunduktan sonra Türk sahra sağlık hizmetleri başkanlığına getirilen Dr. Jungels'e de bir şey sorulmamış ve bu kişinin de düşünceleri alınmamıştır. Ayrıca Türkiye'deki Alman Sağlık Hizmetleri Şefi Prof. Dr. Collin'e de hiç başvurulmamıştır.

Yıldırım örgütünü kuranlar, düşüncelerini Alman Askerî Kurulundan da sakladılar ve girişim Bağdat'ın düşmesinden sonra birdenbire ortaya çıktı. Alman Orduları Kurmay Başkanlığı, bu hazırlığı Alman Askerî Kurulundan saklamak amacıyla değildi. 1917 yılı Kasım ayında Kreuznach'taki Alman Karargâhına çağrıldığım zaman, General Ludendorff, Yıldırım plânının pek doğal olarak benim bilgim ve onayıyla hazırlandığını sandığını söyledi. Ama bütün bu plânın düzenleyicisi, İstanbul'daki en üst düzey Alman askeri yetkilisi imiş...

Yıldırım'ın asıl amacı, önceden de belirttiğimiz üzere, Bağdat'ı İngilizlerden geri almaktı. İlk hazırlıklar olarak, Türk Genel Karargâhı 11 Haziran 1917'de Cırablus'ta

Fırat Menzil Müfettişliğini kurdu. Aynı ay içinde Halep-Hit yolunun keşfi Ota Üsteğmeni Kühner ile Üsteğmen Herkner'e yaptırıldı.

Keşfin amacı, üçer tonluk 500 kamyonetin ulaşım yapmasıydı. Bu keşifte öteki konular, örneğin yolların durumu ve içme suyunu sağlama gibi konular savsaklanmıştı. Sonradan Ordular Grubunun yaptırdığı keşiflerle elde edilen bilgiler birçok belirsizliğin ortaya çıkmasına neden oldu ki, bu durum kesin karar alınmasını geciktirdi. [78]

Çoğu Türkiye'yi tanımayan ya da çok az tanıyan subaylardan kurulu Yıldırım Ordular Grubu için bu yabancı ülkede pek çok zorluklarla karşılaşmak kaçınılmazdı. Subaylardan bazılarının Türkiye'de önce harita yapmakla uğraşmış bulunması ya da herhangi bir Türk ordusunda çalışmış olması, bu zorlukları gidermeye yetmiyordu.

Karargâhtaki Alman subayları, Alman savaş alanlarında kazandıkları deneyimlerin burada da geçerli olacağını sanıyorlar ve verdikleri buyrukların, Almanya'da olduğu gibi burada da hemen yerine getirileceğine inanıyorlardı. Bu düşünceler çok yanlıştı ve bir yığın aksaklığa yol açıyordu.

Türkiye'de çok güzel plânlar hazırlanmış olabilir, kâğıt üzerinde son derece iyi buyruklar yazılabilir, ama bunların yerine getirilmesi istendi mi, ya başka şekillerde uygulandığı ya da hiç uygulanmadığı görülür. Çevirilerde bile her zaman anlaşmazlık çıkar, fakat asıl anlaşmazlık, daha çok buyruğu verenle buyruğu yerine getirecek olan arasındadır. Bu kişiler, Alman buyruk ve düzenlerini ender olarak doğru bulurlar. Onlara göre Almanların bu korkunç aceleciliği boş bir telâştır ve bu yüzden pek çok kötülük olabilir. Kur'an'daki 'Elaceletül mineşşeytan'²⁹ cümlesi gibi, bu kitaptaki diğer kutsal esaslar da Türklerin karakterinin anahtarını verir.

Gerçekten saygıdeğer bir kimse olan Grup Kurmay Başkanı Albay von Dommes, Türklerin bu büyük kayıtsızlığı karşısında pek çok kere acı acı içini çekmiştir.

Türkler arasında doğrudan doğruya ret karşılığı vermek saygısızlık sayıldığı için, Yıldırım Orduları Grubu tarafından istenen her şey için merkezden vaat edici karşılıklar verilmiş, ama bu vaatler büsbütün başka biçimde yerine getirilmiştir.

[79]

Yıldırım, bir 'Alman örgütü' olarak görüldüğü için, Türk subaylarınca hoş karşılanmamıştır. Bu görüş, çeşitli makamlarda pasif bir direnme yaratmıştır ve bu direnme illerdeki sivil görevlilere kadar yayılmıştır.

Alman Askerî Kurulu, Yıldırım'ın kuruluşuna elinden gelen kolaylıkları gösteren tek kuruluştur. Fakat Yıldırım Grubu, ülkenin ve yönetimin özelliklerine uymayan bir sürü değişiklik -bu değişiklikler özellikle menzil görevlerindeydi-yaptığı için, bu yardımın biçimini ve nasıl karşılanacağını kestirmek kolay olmuyordu.

Menzil hatlarının Almanlar tarafından yönetimi konusunda Alman Askerî Kurulu ile Yıldırım arasında yazın anlaşmaya varılmıştı. Bu anlaşmaya göre İstanbul ile Halep arasında Alman Askerî Kurulu, Halep'in güney ve güneydoğusunda ise Yıldırım Grubu menzil işlerini görecekti. Alman Askerî Kurulu, bu anlaşma çerçevesinde Yıldırım için bütün sevkiyatını Halep'e kadar düzenleyecek örgüt ve

ulaştırma işlerine bakıyordu.

Almanların 'Asya Kolu' adıyla oluşturdukları müfrezenin, daha önce Yıldırım Grubu örgütünde gösterildiği üzere, 'Paşa II.' adında bir karargâhı ve çok sayıda da birliği vardı. Asya Kolunun temelini 701, 702 ve 703 numaralı Alman piyade taburları oluşturuyordu. Bu taburların bütün erlerinin seçilmesinde, sıcak iklim koşullarına dayanıklılık gözetilmişti.

Taburlar, hafif ve ağır makineli tüfeklerle ve çokça havan topuyla donatılmış, her birine bir süvari takımı, topçu ve istihkâm birliği de verilmişti. Asya Koluna Albay von Frankenberg komuta ediyordu.

Erlere çok bol kişisel sağlık eşyası verilmiş ve ayrıca bunların yılın her mevsiminde ve sıcak ülkelerde kullanılabilmesi düşünülmüştü. [80] Asya Koluna, Türkiye'de alışılmış olandan çok sayıda araba verilmiş, bunlara yeteri kadar koşum hayvanı Türkiye'den parayla satın alınmıştı. Ulaştırma erleri Türktü. Bu örgütün kurulması için çok zaman harcandı ve pek çok zorluğun yenilmesi gerekti. Bu kuvvetin İstanbul'dan tek hatlı demiryolu ile cepheye taşınması ise Türk Ordusunun alışmış olduğundan çok tren ve vagona gereksinme gösteriyordu.

Alman birliklerinin Türkiye'de sürekli yabancılık çekeceği ve Osmanlı Devletinin uzak sınırlarında bu birliklerin savaş yeteneklerini koruyabilmek için benzeri Türk birliklerine oranla üç kat daha çok kuvvet harcamak zorunda kalacağı, Almanya'da herhalde anlaşılmış değildi.

Asya Kolunun yol gereksinimi ile Yıldırım örgütüne katılan öteki Alman birliklerinin malzemesini sağlamak için Alman menzil örgütünü de çok büyütme gerekiyordu. Eşyaların çalınması korkusuyla, her büyük nakliyata çok koruma vermek gerekiyordu. Yıldırım için ayrıca, Alman menzil askeri verildiğinden, gerekli olanın bir bölümünü Alman birliklerinden almak gerekiyordu. Bu da cepheye ayrılan birliklerin sayısını azaltıyordu. Cephede olandan daha çok insan, menzil ve geri hizmetlerinde kullanılıyordu.

Bu güçlükler yüzünden olacak ki, Asya Kolunun Halep'e nakli için haftalar ve aylar boyunca bekletilmesi ve 1917 yılı kasım ayına kadar Haydarpaşa Ordugâhında tutulması gerekti.

Herkesin bildiği gibi, 1917 sonbaharında Yıldırım, harekât hedefini Bağdat'tan Sina Cephesine geçirdi. İkinci Gazze savaşından sonra, İngilizler, Filistin Cephesini c derece güçlendirdiler ki, buradaki durum Bağdat'takinden çok daha tehlikeli görünmeye başladı. [81]

Yıldırım Ordusunun Bağdat'ı geri almak için kurulduğunu İngilizler haber almıştı. Bunu engellemek için de en iyi çözüm, Filistin Cephesinde büyük bir saldırıya geçmektir.

Bu sıralarda Türk Genel Karargâhı, 1917 yaz mevsiminden yararlanarak, Bağdat ya da Filistin cephesinde kullanılmak üzere bulabileceği bütün kuvvetlerini hazırlamakla uğraşıyordu. Yaz başlarında 7. Ordunun oluşturulmasına karar verildi. Bu ordu, 3. Kolordu ile o zamana kadar Galiçya'da bulunan 15. Kolordu'dan kuruluyordu. 7. Ordu Komutanlığına Enver, başlangıçta Vehip Paşa'yı atadı ve bir süre sonra vazgeçerek Mustafa Kemal Paşa'yı getirdi. Sonra onun da bu görevde

kalmasını istemedi ya da kendisi ayrılmak istedi. 7. Ordu hareket ve çalışmaya başlamadan önce de komutanlığına Fevzi Paşa getirildi.

Toros'un güneyine gönderilecek birliklerin tamamlanması daha çok İstanbul'da yapılıyor ve birlikler burada destekleniyordu. Daha önceleri de söz konusu edildiği üzere, bu birlikler çeşitli nedenlerle değerlerini yitirmiş ve uzun yolculuk sırasındaki firarlar yüzünden de sayıları çok azalmış bulunuyordu.

11 Haziran 1917'de 19 Tümen Galiçya'dan, 20 Haziran 1917'de 50 Tümen Makedonya'dan yola çıktı. 1 Temmuz 1917'den sonra 24. Tümen, 8 Ağustos 1917'de 20. Tümen Galiçya'dan ve 18 Ağustos'ta 59. Tümen Aydın'dan ve bunları izleyen 42. Tümen Çanakkale'den hareket etti. Bunların tümüne ilk varılacak yer olarak Halep gösterilmişti.

Doğu Cephesinden de önce 2. Orduya bağlı 48. Tümen ve 3. Ordunun Kafkas Süvari Tugayı ağustosta yola çıkarıldı.

Yıldırım Karargâhı, ağustos sonunda Halep'e geçti. [82]

İlk ve önemli harekâtın Filistin'de yapılması kararlaştırıldıktan sonra, Türk Genel Karargâhı aşağıdaki emri yayınladı. Bu emir çeşitli makamlara ekim ayı başında geldi:

Genel Karargâh Harekât Şubesi 1/235 Gizlidir

4. Orduya ve Yıldırım Orduları Grubuna

1. 4. Ordu Komutanlığı kaldırılmıştır.
2. Bahriye Nazırı Ferik Cemal Paşa, Suriye, Filistin, Hicaz ve Yemen'deki birlikleri komutanlığını, 'Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı' adı altında yapacaktır.
3. Yıldırım Ordular Grubuna bağlı 7. Ordu, Sina Cephesine geçecek ve burada bulunduğu sürece, halen Sina Cephesi Komutanlığı'na bağlı birlikler Yıldırım Ordular Grubu emrine verilecektir.
4. Yıldırım Ordular Grubu, Sina Cephesi ile Kudüs Sancağındaki askerî harekâtı bağımsız olarak yönetecek ve fakat bir harekâttan 'Suriye ve Batı Arabistan Komutanlığı'nı haberdar edecektir vb.

Enver

Türk Genel Karargâhının bu düzeninin daha iyi anlaşılması için açıklayalım ki, şimdiye kadar Albay von Kress komutasında Sina Cephesini oluşturan birlik, 8. Ordu adı altında Yıldırım emrine girmişti. Bu iki ordunun harekât bölgesini kuzeyde Akdeniz ile Kudüs Sancağının kuzey sınırını birleştiren çizgi, batıda Lût gölü çevirmekteydi. Irak harekâtının yönetimi de Yıldırım Grubu'nun elinde bırakılmaktaydı. [83] Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığı emrinde ise, 7., 6., 2. ve 12. Kolordular ile Hicaz Kuvvei Seferiyesi bulunuyordu.

Sina Cephesinin Yıldırım (E Ordular Grubu) tarafından devir alınması üzerine Bahriye Nazırı Cemal Paşa ile bazı anlaşmazlıkların ortaya çıkması olağandı. 1914'ten, yani üç yıldan beri buraların komutanı olan ve bir çeşit ikinci kral gibi hüküm süren Cemal Paşa, yeni durumu sessizlikle karşılayamazdı. Bulunan çözüme göre, Cemal Paşa'ya Filistin savaş alanının yanında ya da gerisinde komuta

yetkisi verilecek ve Cemal Paşa, ileriye ya da geriye doğru harekât başlayınca yürüyüşe geçecekti.

Belirli bir sınır çizgisi çekmekle de bu anlaşmazlık önlenemezdi. Çünkü harekât sırasında iki taraf da birbirine dayanmak ve birlikte hareket etmek zorundaydılar. Öte yandan Cemal Paşa'nın sivil görevliler üzerinde çok büyük etkisi vardı. Yıldırım Grubunun yerel kaynaklardan yararlanabilmesi için Cemal Paşa'dan izin almak gerekirdi. Toros'un güneyinde Enver Paşa'nın etkisi az çok kırılıyordu. Cemal Paşa ise, eski konumundan uzaklaştırıldığı için büyük yardımlar yapması beklenemezdi.

Cemal Paşa, aralık ayında izin alarak Suriye ve Batı Arabistan Genel Komutanlığından ayrıldı. Böylece de yönetimindeki askerî birlikler Yıldırım Grubunun emrine girdi.

Yıldırım Grubu emrine verilen savaş alanlarında, ilkbahardan sonra geçen olaylar şöyle özetlenebilir:

18. Kolordu, 11 Mart 1917'de düşmanla bağlantıyı kesmiş ve Bağdat'ın 22 kilometre kadar kuzeyine çekilmişti.

6. Ordu şimdi, Dicle'deki 18. Kolordu ile Cebeliharim'de bulunan 13. Kolordular oluşan iki grup olarak hareket ediyordu. [84] 25 Martta, 13. Kolordunun emrine Deli Abbas'ta bulunan 14. Tümen verilmişti.

9 ve 10 Nisanda 18. Kolordunun her iki tümeni de çeşitli çarpışmalardan sonra, Samerra'nın güneyinde İstiblât'a çekildi.

Kızılrat'a kadar ilerleyen Ruslar, İngilizlerle geçici bir temas sağlamışlardı.

18. Kolordu, ağır kayıplar vererek yaptığı çetin çatışmalardan sonra, 22 Nisanda Samerra üzerinden Dur'a kadar çekildi. Böylece, Bağdat-Samerra demiryolunun son noktası da, bırakılmış oldu. Demiryolu hattı ve malzemesi, çekilmeden önce kullanılamaz duruma getirildi.

Bu sıralarda 13. Kolordu, Demirkapı'nın güneyinde bulunuyordu. Mayıs ortasında 14. Tümen yeniden Tikrit'teki 18. Kolorduya verildi. Yıldırım Grubunun olaylara karışması da bu zamanlara rastlıyordu.

Artan sıcak, cepheye geçici bir sessizlik getirdi. Türk kaynaklarından gelen haberlere göre, Felluce ile Fırat'ın sol kıyısındaki kanal, İngilizler tarafından sağlamlaştırılmıştı.

28 ve 29 Eylülde, İngilizler Ramadiye'deki Fırat Grubuna başarılı bir saldırı yapmışlar ve Türk birliklerinin büyük bir bölümünü tutsak almışlardı. Nisanda Makedonya'dan geri gelen 26. Tümen ise Dicle'ye doğru yürümekteydi. Bilindiğine göre, Bağdat Cephesinde bulunan İngiliz kuvvetleri 1. ve 3. Hint Kolordularıydı. Bunlar 3., 7., 13., 14., 15. piyade tümenleriyle bir süvari tümeninden kurulmuştu. İngilizler, Bağdat-Bakube arasında bir dekovil hattı yapmışlar, ayrıca Bağdat-Samerra demiryolunu da onarmışlardı.

Sonbaharda İngilizlerle Ruslar arasındaki bağlantı kesilmiş bulunuyordu. [85]

İngilizler, yavaş, fakat sürekli bir ilerlemeyle 6 Kasımda Tikrit'i aldılar. Böylece de Bağdat'ın 130 kilometre kuzeyine ilerlemiş, Musul'a 200 kilometre yaklaşmış oldular. 18. Kolordu ise, Fethiye'ye çekilmiş bulunuyordu.

Mısır

İngiliz süvarisi yaz boyunca Birüssebi'ye birçok harekât yaptı. Düşmanın demiryolu yapımı da Birüssebi'ye doğru ilerliyordu.

Yaz ortasında Türk kuvvetlerinin durumu şöyleydi:

Gazze'nin güneyinde 7. Tümen ile 53. Tümen, bunların güneyinde ve Tellüşşeria'ya doğru 54. Tümen, Tellüşşeria'nın güneybatısında 16. Tümen, Birüssebi'de 27. Tümen ile 3. Süvari Tümeni ve Huç'ta da yedek olarak 3. Tümen bulunuyordu. İlkbaharda Romanya'dan gelen 26. Tümen Ramle yakınında toplanmıştı. Başlangıçta Genel Karargâh emrinde tutulan bu tümen, daha sonra 20. Kolorduya verildi.

Eylülde İngilizler Türklerin sol kanadına biraz yaklaştılar.

Düşmanın o zamanki kuvveti sekiz tümen kadar sanılıyordu.

24. ve 19. Tümen Ramle'de, 59. Tümen -sahra topçusu yok-Halep'te bulunuyordu. 20. Tümen'in yola çıkışı da 12 Eylülde başlamıştı.

1917 yılında, bütün zorluklara rağmen, Anadolu demiryollarının bu kadar birliği Suriye'ye taşıyabilmesi hayrete değer.

Çünkü ondan sonraki 1918 yılında mart başından sonbahara kadar İstanbul'dan cepheye bir tümen bile taşınamamıştır.

2. Ordudan gelip Şam-Dera arasına yerleştirilen 48. Tümen ise 8. Kolorduya bağlıydı ve Suriye ile Batı Arabistan Genel Komutanlığı emrindeydi. [86]

2. Ordudan ayrılan 1. Tümen kasım ayında Şam'a geldi. Bu sırada eskiden 2. Ordu emrindeki 11. Tümen de Halep'e gelmek üzere emir aldı. Bu iki tümen de Filistin Cephesine verildi.

1917 yılı kasım ayından 1918 yılı martına kadar Filistin Cephesinde geçen olayları anlatamayacağım. Çünkü bunlar tam olarak Alman komutası altında geçmiştir ve ayrıntıları bana bildirilmemiştir.

Yalnız şu önemli olayı anlatayım: 1917 yılı haziranında Şeria topraklarının deniz kapısı Akabe Körfezi, Türklerin elinden çıktı ve çok az bir zaman sonra da Şerif Faysal araya girdi.

Bunun dışında Yıldırım Grubu için önemli diğer bir olay da 6 Eylül günü Haydarpaşa'da cephanelerin patlaması oldu. Bu olayda istasyondan başka, rıhtım ve birçok yiyecek maddesi vb. zarar gördü. Avrupa'nın yarısını aşır gelen cephane sandıklarından birinin yere hızlı atılmasıyla bu patlamanın olduğu düşünülemez. Bunun düşman tarafından düzenlenmiş bir sabotaj olması daha güçlü bir olasılıktır. [87]

XIV. Türkiye'nin Yıldırım Orduları Grubu Dışındaki Savaş Alanları

Türkiye'nin öteki savaş alanlarında 1917 yılı sonuna kadar önemli bir olay olmamıştır.

Kafkasya

Ruslar nisan sonunda 2. Ordu Cephesinde bazı yerleri kendiliklerinden bıraktılar ve bazı birliklerini geri çektiler. 1 Mayıs'ta Türkler, Muş'u çatışmasız geri aldılar. 3. Orduda ise mayıs ayında biraz keşif çalışması ve yer yer topçu atışları görüldü. Yaz aylarında ise her iki ordu cephesinde de sessizlik vardı. Rusların geri çekilişi kış aylarına kadar sürdü. Kasım ayında 3. Orduda küçük bazı savaş hareketleri oldu. Giresun, Terme ve Sinop gibi bazı Türk limanları, birkaç Rus gemisi tarafından zaman zaman top atışına tutuldu. 7 Aralıkta Ruslarla ateşkes yapıldı. [89]

Anadolu

Türk Genel Karargâhı tarafından çok güzel çizilerek, Alman Karargâhına da gönderilen Savaş Düzenleri, orada 5. Ordu ile ilgili yanlış düşünceler uyanmasına yol açabilirdi. Nitekim 1917 Temmuzunda Türk Genel Karargâhı tarafından General Ludendorff'a gönderilen çizelgelerde 5. Ordudan iki tümenin temmuz sonunda ve iki tümenin de ağustos sonunda savaşta kullanılmak üzere hazır olacağı bildirilmişti. Bunu aşağıdaki biçimde düzelterek General Ludendorff'a bildirmek zorunda kaldım:

20 Temmuz 1917

Ekselansınıza sunulan belgede, temmuz sonunda iki ve ağustos sonunda yine iki tümenin savaşa hazır duruma gelebileceği bildirilmiş bulunmaktadır. Bu, gerçeğe uygun değildir.

Temmuz sonu için şu eksikler vardır:

a. 60. Tümen: Bu tümene verilmesi gereken altı sahra bataryasından beşi bugüne kadar verilmiş değildir. Ayrıca bu tümene verilecek dokuz makineli tüfek takımı ve daha pek çok ayrıntı da eksiktir.

b. 61. Tümen: Bu tümenin de daha dört sahra bataryası ile dokuz makineli tüfek takımı ve birçok gereksinimi noksandır.

Ağustos sonu için de şunlar vardır:

c. 47. Tümen: Yalnız bir piyade alayı, kadro sayısının aşağı yukarı yarısıyla oluşmuştur. Öteki bölümler şimdilik yalnızca kadro olarak kalmıştır ve toplamı 600 kişidir.

Topları, makineli tüfekleri ve hayvanları yoktur.

d. 49. Tümen: Bu tümen de yalnız kadrodur. [90] Toplamı 600 kişidir. Topları, makineli tüfekleri ve hayvanları yoktur.

Bu dört tümenin erleri de ancak yavaş yavaş sağlanabilir. Çünkü erlerin tamamlanması bugünkü koşullarda çok güçlükle yapılabilmektedir.

Limán von Sanders

Eğer asker kaçaklarıyla birlikleri tamamlamak olanağı olsaydı, sayılan kadroların bile üstüne çıkabilirdi. Düzen ve disiplinin en çok yolunda gittiği söylenebilecek olan kendi ordu bölgemde bile o sırada 16 bin asker kaçağı vardı. Bunlar ülke içinde huzuru bozuyorlar ve her tarafta güvensizlik yaratıyorlardı Bandırma çevresinin bu asker kaçaklarından temizlenmesi için kendi Muhafız Bölüğümü birkaç kere buraya gönderdim. Bölük, bir çarpışmada 5 ölü verdi.

Kıyıların savunması için kullanılan ve bir yerden ötekine kolaylıkla gidebilen uzun menzilli toplar kimi zaman işe yarıyordu. Bozcaada pek çok kere bombardıman edildiği gibi, oradaki telsiz telgraf istasyonu da böylece tahrip edildi, imroz adasının doğu kıyılarındaki bir liman da ateş altına alındı.

21 Temmuz günü 12 metre boyunda ve su pompalarıyla donatılmış bir motorbot İzmir'in batısındaki Çeşme'de düşmandan alındı.

17 Ağustosta Limnos adasının feneri, İzmir'den yola çıkan üç motorbottan biri tarafından tahrip edildi.

13 Aralıkta Antalya'nın güneyindeki Ava'da bir düşman yardımcı kruvazörü topçu atışıyla batırıldı ve 52 kişi tutsak alındı.

Bundan başka, karşı kıyılardaki adalara yapılan ufak tefek girişimler de başarıyla sonuçlandı. [91]

Öteki Olaylar

Alman Askerî Kurulu ile ilgili sözleşmenin süresi 1917 yılı sonbaharında bitiyordu. İstanbul'daki 'Askerî Temsilci', Alman makamlarının da etki ve yardımıyla daha 1917 yazı başında Alman Askerî Kurulu Sözleşmesi yerine geçmek üzere bir 'Türk-Alman Askerî Sözleşmesi Taslağı' kaleme almıştı.

Askerî Kurul Sözleşmesinin yerini alacak olan bu yeni metin düzeni, eski Alman ıslahatçıları ile bağımsız subayların yaptıkları anlaşmalara benziyordu. Aradaki fark, kuruldaki subaylardan en kıdemlisine öteki arkadaşları üzerinde bir saygı hakkı tanınmasıydı.

Taslağa göre, Türk ve Alman subaylara tam olarak eşit hak ve yetkiler verilecekti. Türk subaylarının büyük bir bölümü Almanya'da yetiştirilecekti. Ayrıca Türk ve Alman tümenlerinin kuruluşları, savaşta birbirleriyle kolayca değiştirilebilsinler diye, aynı olacaktı.

Ne var ki, önemli bir nokta gözden kaçıyordu. O da şuydu: Türk ordusunda değişiklik yapmak ve yeni kuruluşlara gitmek, ancak Türk subayları arasında ve çeşitli yönde değişiklikler gerçekleştirildikten sonra olabilirdi. Bu nedenle ben, bu yeni anlaşmayı bir hata olarak görüyor, hele seçilen zamanın uygunsuzluğunu da büyük bir yanlışlık sayıyordum. Ancak söz konusu taslakta süre bakımından bir başlangıç ve son buluş tarihi belirtilmediği için, bu sözleşmenin ancak savaştan sonra uygulanabileceğine inanıyor, bu konuda tartışmalara girmeyi yersiz buluyordum. Bu nedenle bana gönderilen taslak konusunda kısa karşılık vermekle yetindim.

Şimdiye kadar Alman Askerî Kurul Sözleşmesi'nden bağımsız askerî sözleşme düzenine nasıl geçildiği konusunda hiçbir şey düşünülmüş ve belirlenmiş değildi. [92] Bana göre bu işler, ancak seferberliğin sonunda yapılabilirdi. Çünkü Askerî Kurulun pek çok kalıcı kuruluşları ve büyük menzil örgütü vardı. Alman Askerî Kurul Sözleşmesi'nin yürürlük süresi ise 14 Ocak 1918'de son buluyordu. Her asker için asıl şaşkınlık uyandırıcı nokta, Alman Askerî Temsilcisinin -Almanya'daki bazı resmî makamların da katılımıyla-Alman hükümetinin Türkiye'ye gönderdiği Askerî Kurula hiçbir bilgi vermeye gerek görmeden böyle bir karar alabilmesiydi. Ben bu duruma şaşarken, meğer daha büyük bir sürpriz beni bekliyormuş.

İmparator Hazretlerinin 1917 yılında Türkiye'ye geleceği ve Çanakkale savaş alanını gezeceği bana haber verildi ve bu gezi sırasında iki tarafın Harbiye Nazırlarının, Türk-Alman Askerî Sözleşmesini imzalayacakları ve söz konusu sözleşmenin bundan sonra hemen yürürlüğe gireceği bildirildi.

En kestirme yol olarak Prusya Harbiye Nazırı von Stein'e bir telgraf çektim. Askerî Kurul düzeninden Askerî Sözleşme ortamına geçerken, kuruldaki arkadaşlarıma karşı taşıdığım sorumluluktan kurtulmak için en iyi yolun Askerî Kurul Sözleşmesinin feshedilerek benim geri çağrılmam olacağını bildirdim. Gerçekte Askerî Kurul Sözleşmesinin maddelerine şimdiye kadar az çok uyulmuştu. Artık benim için dayanılmaz bir durum alan görevimden de böylece kurtulacağımı umuyordum. Oysa aldığım karşılıkta, yeni sözleşmenin savaş bittikten sonra

uygulanacağı bildirildi.

Söz konusu askerî sözleşme, İmparator Hazretlerinin Türkiye'ye gelişi sırasında Enver ile von Stein tarafından imzalandı.

İmparator, 17 Ekimde Çanakkale savaş alanını gezdi. [93] İmparator ile ona katılan birçok deniz subayı önünde Suvla Körfezi'nde yaptığım kısa konuşmada, Çanakkale savaşlarında Alman denizaltılarının bize çok az yardımcı olduğunu söyledim ve bunun nedenlerini açıkladım. İmparator bu kere en küçük bir kırgınlık göstermeden söylediklerimi dinledi.

Kasım ayında çağrıldığıım Kreuznach'taki Alman Genel Karargâhında Türk ordularının kötü yönetimi konusundaki görüş ve kuşkularımı ayrıntılarıyla anlattım. Bundan aşağı yukarı on gün kadar sonra, İngiliz gazeteleri, benim Genel Karargâha çağrıldığıımı ve İmparator tarafından kabul olunarak ona Türkiye konusunda bilgi verdiğimi yazıyordu. Demek ki düşmanın Kreuznach'la bile bağlantısı varmış diye düşünmekten kendimi alamadım.

Aralık ayında Enver'in Kurmay Başkanlığına General von Seeckt getirildi. Bu general, savaş boyunca Alman ve Avusturya cephelerinde çok değerli görevler yapmıştı. Fakat Türkiye'yi ancak kâğıt üzerinde tanıyordu. Kendisini zamanında uyarılmış olmak için, Türk ordusu konusundaki görüşlerini 13 Aralıkta aşağıdaki yazıyla bildirdim ve bu yazının bir kopyasını da Alman Genel Karargâhındaki Doğu Harekât Şubesi Müdürlüğüne gönderdim.

Bandırma: 13/12/1917

Türk Ordularının Bugünkü Durumu

Birçok yanlış önlemin sonucu olarak, Türk ordularındaki savaş birliklerinin sayısı azalmıştır ve bu birliklerin savaş yetenekleri önemli ölçüde gerilemiştir. Bu iki durumun da nedenleri açıkça ortaya konulmalıdır ki, çaresi bulunabilsin.

Gerçekte yol ve ulaşım araçlarının sevindirici olmaktan uzak durumları, bizi birçok güçlüğü katlanmak zorunda bırakmaktadır. [94]

1. İnsan sayısı:

Türk Ordusu, çeşitli savaş cephelerinde büyük kayıplar verdi. Bundan başka, birçok yanlış hareket dolayısıyla da kayıplara uğradı. Bunların pek çoğundan sakınılabilirdi. İlerisi için bu hatalardan ders almak gerekir.

Söz konusu hatalı hareketlerin başlıcaları şunlardır:

a. 1914 Aralık ayı ve 1915 Ocak ayında yapılan Birinci Kafkasya Seferi:

3. Ordu³⁰, 90 bin kişilik yetişmiş birliklerinden kurulmuştu. Ordu, sınıra yakın Hasankale yakınlarındaki dağlarda bulunuyordu; karşısındaki Ruslar, kuvvetçe üstün değildi, bu ordu ile Sarıkamış-Kars hattına saldırı kararı alındı. Oysa ordu, elverişli savaşlarla dağı aşıya bile, Kars kalesine saldırmak için gerekli kuşatma topları yoktu. İki kolordu ile karlarla örtülü dağlar üzerinden sola doğru bir kuşatma harekâtına giriştiler. Yiyecek ve malzeme için hiçbir hazırlık yapmadan ve keçi yolları üzerinden girişilen bu harekâta her iki kolordu da yenildi. Öte yandan cephede çarpışan tek kolordu, sonuçsuz savaşlar verdi. Taarruza kalkan 90 bin kişiden geriye dönebilenler, resmî kayıtlara göre 12 bin kişiydi ve bunların durumu

da feci idi. Diğlerleri çatışmalarda ölmüş, donmuş ya da tutsak düşmüştü. Savaş tarihi, bu taarruz için hiçbir zaman mantıklı bir neden bulamayacaktır.

b. 1916 yılı başlarında 3. Ordunun Ruslara saldırısı:

Geri çekilişte ordunun büyük bir bölümü dağıldı. [95]

c. 2. Ordunun 1916 yazında toplanıp boş yere Van-Muş-Kiğı hattından Erzurum yönünde yaptığı ve daha başlangıcında boşa çıkan taarruz:

Düşmanın yan ve gerisine doğru toplanan bu harekât, daha başlangıçta başarı şansı taşımıyordu. Çünkü ileri gidecek derecede yol olmadığı gibi, geri ile bağlantı yolu da yoktu. Harekât sırasında gerekli olan kollar ve ulaşım araçları yoktu ve bunların kısa zamanda sağlanması da olanaksızdı.

Bu ordudan en az 60 bin kişi, açlıktan, hastalıktan ve soğuktan, pek az kısmı da düşman ateşiyle telef olup gitti.

d. 13. Kolordunun 1916 yazında ve 1916-1917 kışında askerî bakımından yanlış bir biçimde İran'a ilerleyişi:

Bu ilerleme, İngilizler, Irak'ta Basra'ya kadar olmasa bile Gurna'ya kadar geri püskürtüldükten sonra yapılmalıydı. Bu harekât, Bağdat'ın elden çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Çünkü 1917 yılında Bağdat'ta kesin sonuca yaklaşıldığı zaman, bu kolordu Irak'a yetişememiştir.

Bu konuda, 25 ya da 26 Ekim 1916 tarihinde, General Chelius aracılığıyla General Ludendorff'a bir yazı sunduğum gibi, aynı yıl aralık ayında Pless'deki Genel Karargâhta da açıklayıcı bilgi verdim.

e. 1916 yılında ve kazanma olasılığı kesin olarak yok olduğu halde Süveyş Kanalı'na karşı Mısır'ı ele geçirmek için yapılan ileri yürüyüş:

18 bin kişilik bir savaşçı kuvvetle yapılan ve daha başlangıçta bir sonuca varılamayacağı bilinen bu harekât, o sıralarda yalnız Süveyş Kanalı'nı korumakla yetinen İngilizleri, Tih sahrasından beriye çekmiş ve Filistin'de bugün kazandıkları başarılarla yol açmıştır. [96]

Bu konudaki raporumu da General Ludendorff'a 1916 yılında sunmuştum.

Savaşta her zaman en iyi hareketin yapılamayacağını ve en kusursuz kişilerin bile başarısızlığa uğrayabileceğini, kuşkusuz ben de biliyordum. Ama ben şunu da biliyordum ki, hiçbir başarı olasılığı yokken, savunmada kalmak mı, yoksa saldırıya geçmek mi gerektiği bilinmeksizin bu kadar değerli birlikler boş yere harcanamaz.

f. Türk ordusunda her türlü ölçüyü aşan firarlar:

Türk ordusunda asker kaçaklarının sayısı 300 bini aşmış bulunuyor. Bunlar düşmana sığınmak için kaçmış değildir. Tersine kendi yurtlarına kaçıyor ve oralarda hırsızlık, yağmacılık ve her türlü asayiş bozucu hareketlere girişiyorlar. Bunların izlenmesi için her tarafta müfrezeler oluşturuluyor. Firarların bu kadar çoğalmasının nedenleri üzerinde ikinci bölümde ayrıca durulacaktır.

Türk ordusundaki savaşçı birliklerin sayısının bugünkü duruma düşmesinin nedenini, ancak Türkiye'nin özel durumunu bilenler anlayabilir.

1. Ordu, İstanbul ve dolaylarındaki ikmal birlikleri ile gerçek bir askerî değer taşımayan işçi taburlarından ve kendisine ancak geçici olarak verilen tümenlerden

oluşmuştur. Kafkas Ordular Grubu adını alan 2. Ordu ile 3. Ordunun cephede kullanılabilir sayıları, Grup Komutanı İzzet Paşa'nın birkaç gün önce bana söylediğine göre, ancak 20 bin kişidir. Bulgar sınırından Akdeniz'deki Alaiye'ye kadar, yaklaşık 2 bin kilometrelik kıyı bölgesinin savunmasıyla görevli 5. Ordu ise, 26 bin kadar savaşçı askerden oluşmuştur. 6. Ordunun bundan iki ay kadar önceki sayısı, ordunun o zamanki Kurmay Başkanı Binbaşı Kretschmer'in söylediğine göre aşağı yukarı 13 bin tüfektir. [97]

Filistin ve Suriye'deki orduların savaşçı kuvvetlerinin sayısı ile ilgili ise bir fikrim yoktur.

II-Savaş yeteneğinin azalması:

Türk askeri, özellikle Anadolu askeri çok iyidir. Bu insanlara biraz özen göstermekle, gereği kadar yiyecek sağlamakla ve iyi bir eğitim, sakin ve güvenli bir sevk ve yönetimle en büyük görevler yaptırılabilir.

Arapların da büyük bir bölümü -eğer yetiştirmenin başında sert, ama adaletli bir işlem uygulanırsa- iyi asker olarak yetişebilir.

Ordunun birçok kısmında savaş yeteneğinin zayıflaması, Türk Genel Karargâhının aldığı yanlış kararların sonucudur. Hemen iki yıldan beri birliklerin çoğu, yetişmek için gerekli zamanı bulamamışlardır. Küçük ve büyük birlikler, daha sağlam bir duruma gelmeden, durmadan bölünmüş ve parçalanmışlardır. Bağımsız bölük ve taburlar, makineli tüfek bölükleri ve bataryaların erleri durmadan kendi birliklerinden alınmış, öteye beriye dağıtılmışlardır. Cephelere gönderilecek birlikler, kimi zaman hiç yetişmemiş ya da çok az yetişmiş erlerle tamamlanmaktadır.

Bu birlikler de daha sağlam bir şekil almadan, başka yerlere adam ya da birlik vermek zorunda kalmaktadır.

Birlikler bir yere gönderilmek üzere trenlere bindirildiğinde, genellikle ne erler, ne de bunların başındakiler birbirini tanımamaktadır. Bu yüzden erler, vurulma tehlikesine rağmen, her an birliklerini bırakıp kaçabilmektedirler. Firarlar trenden atlayarak ya da koldan ayrılarak ve ordugâhlar ile karargâhlardan kaçmakla yapılmaktadır. [98]

Hiçbir tümen yoktur ki, doğuya ya da Toros güneyindeki cephelere giderken binlerce firar vermemiş olsun.

Türk askeri, kendisine özen ve ilgi gösterilmesini ister. Üstlerine güveni olursa, bu askerle her şey yapılabilir.

Şimdi görülen bu büyük ölçüdeki firar, Türklere eskiden kalmış değildir. Her bakımdan güvenilecek bir kişi olan Kafkas Orduları Grubu Komutanı İzzet Paşa'nın bana söylediğine göre, eskiden bu şekilde firar görülmemiş değildir. Yolların, ulaşım araçlarının ve yiyeceklerin kötülüğü de, hiç kuşku yok ki, bu duruma neden olmaktadır. Türk ordularının bugünkü durumu, şimdiye kadar uygulanan yöntemlerin hatalı olduğunu ortaya çıkarmıştır. Başarı için başka yollar seçilmelidir. Erlerin eksiklerini tamamlama kaynaklarının da çok dar olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. [99]

XV.

1. Marta Kadar Olan Olaylar

19 Şubat günü Enver beni Harbiye Nezaretine davet etti. Çağrılmamın benim Almanya'ya gitmemle ilgili olduğunu sanıyordum. Fakat Enver bana Filistin'deki Yıldırım Orduları Grubunun komutanlığını üzerime alıp almayacağımı sordu. Ben de, İmparator Hazretleri ile Alman Başkomutanlığı uygun görürlerse, bu görevi almaya hazır olduğumu söyledim. Ayrıca Enver'e dedim ki:

"Söz konusu cephede durumun iyi olduğunu sanmıyorum. Fakat gerek askerî ve gerekse öteki konularda Türk Genel Karargâhı kesin desteğini benden esirgemezse, eldeki mevzileri koruyabileceğime inanıyorum. Bu yardım, ilerideki başarılı direnmenin oluşması için çok gereklidir."

Enver, bu yardım sözünü verdi. Sonra Irak'ta bulunan 6. Ordunun Yıldırım Grubundan çıkarılmasını önerdim. Aradaki uzaklık dolayısıyla oradaki harekâtı gerektiği gibi yönetebileceğime inanmıyordum. Ayrıca Kurmay Başkanı Kâzım Bey ile 5. Ordu Karargâhındaki bazı Türk subaylarını da yanımda götürmek istediğimi söyledim. Enver, bu isteklerimi de kabul etti.

Azerbaycan'da yeni bir askerî harekât hazırlanıyormuş. Enver bu konuda bana bir tek kelime söylemedi. [101] Eğer bundan haberim olsaydı, Almanya'ya geri gönderilmem konusundaki eski isteğimde direnirdim. Çünkü Türkiye'nin o tarihlerde gerek insan ve gerek malzeme bakımından ancak bir cephede savaşabilecek durumda olduğuna ve bir cepheden fazlasına gücünün yetmeyeceğine inanıyordum. Türk ordusuyla ilgili 13 Aralık 1917 tarihli raporum -ki bundan önceki bölümde olduğu gibi yazılmıştır-bunu açıkça göstermektedir. Ülkenin uzak bir sınırında başka bir harekât hazırlandığını duyduğum zaman, Enver'in bana verdiği kesin destek sözünü tutacağına güvenim kalmadı. Oysa ben, bu söze güvenerek Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığını üzerime almıştım. Alman İmparatorundan daha olur karşılığı gelmediği için, Filistin'e hareketimi birkaç gün geri bıraktım. Fakat daha sonra İmparatorluk buyruğunun bana telgrafla bildirileceği haberi gelince, 24 Şubat akşamı İstanbul'dan ayrıldım. Almanya'da alıştığımız gibi hızlı bir yolculuk yapmam, sanırım bazı kişilerin işine gelmemiş olmalı ki, bana ve kurmay heyetime ayrılmış olan trene daha bir sürü

vagon eklenmiş olduğunu gördüm. Meğer Türk Genel Karargâhı da Halep'e gitmeye karar vermiş ve bu eklenen vagonlar onlar içinmiş. Benim bundan haberim yoktu. Trene böyle pek çok vagon eklendiği için, katar, ertesi sabaha kadar, tarifesine göre beş saatlik gecikme yaptı. Bu gecikmenin bir saati, Karargâh Süvari Bölüğünün herhangi bir istasyonda atlarını sulamasından olmuştu. Bu nedenle Eskişehir'de Süvari Bölüğünün vagonlarını kattan ayırdım. Gerek bu bölük, gerekse Türk Genel Karargâhı Halep'e gidemediler. Süvari Bölüğü tekrar trenle İstanbul'a döndü.

Toros tünelleri daha tam olarak tamamlanmadığı için ve güneydeki demiryolu hatlarının çeşitli genişliklerde olması yüzünden, birbiri ardına birçok tren değiştirerek ancak 1 Mart günü Taberiye gölü yakınındaki Samah istasyonuna varabildik. [102]

XVI.

Filistin Cephesinde Mart Ayı

Filistin'in seferinin bundan sonraki bölümlerini 'Savaş Raporları'nın aylık bildirimlerini temel alarak vereceğim. Bunların bir bölümü burada tamamlanmış, öteki büyük bir bölümü ise önemli görülmediği için ayrı tutulmuştur. Bu konuda askerî ayrıntılara girmek zorundayım. Çünkü Almanya'da Filistin savaşlarıyla ilgili olarak son derece yanlış haberler yayılmış bulunmaktadır. Bunları çıkaranlar ise, çoğunlukla hiçbir zaman Filistin Cephesinde bulunmadıkları gibi, işin gerçeğini de bilmiyorlardı. Bu ayrıntıları, bir başka nedenle de vermek zorundayım. Çünkü İngilizce'den Almanca'ya çevrilmiş pek çok eserde Filistin Cephesinden söz edilirken, Filistin seferinin son yarım yılı, bir İngiliz zaferi imiş gibi gösterilmek istenmektedir. 19 Eylül 1918 tarihine kadar bu düşüncenin gerçekten ne kadar uzak olduğu, aşağıdaki açıklamalardan anlaşılacaktır. Filistin Cephesinde Türk ordularının kendilerinden çok üstün düşman karşısında sonbahardan sonra neden dayanamadıklarını ve birçok Türk birliğinin çekilirken eski durumlarını neden yitirdiklerini ileride anlatacağım. Filistin'in kuzey kesimi ile Suriye'nin Türkler tarafından terki sırasında olanları anlatmak için, bu konudaki belgelerin önemlilerini olduğu gibi vereceğim. [103] Bunlar ileride yazılacak eserler için önemli kaynak olacaktır.



Samah istasyonunda 7. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı Falkenhausen ile bu karargâha bağlı birçok subaya rastladım. Bunlar Dera üzerinden Amman'a hareket etmek üzereydiler. 7. Ordu Karargâhı, Nablus'tan Amman'a geçiyordu. Kurmay Başkanının verdiği bilgiye göre, Ordu Komutanı Fevzi Paşa da Şeria doğusundan Amman'a gidiyormuş. Ben bu subaylara daha ileri gitmemelerini rica ettim. Çünkü, Ordular Grubu Kumandanlığını devir ve teslim alır almaz, 7. Ordu Karargâhını yeniden Nablus'a almak düşüncesindeydim. Çok iyi bir kurmay olan Binbaşı Falkenhausen, bana İngilizlerin her istedikleri yerden saldırıp cepheyi yarabilecek güçte olduklarını söyledi. Bu sözler, kararımı değiştirmedim.

Öğleden sonra Nasıra'nın istasyonu Afule'ye vardık. Oradan Nasıra'ya otomobillerle gidecektik. Bunun için önce üç kilometrelik yumuşak topraklı yolu geçmek ve keskin virajları dönerek bir tepeye çıkmak gerekti. Süvari Bölüğünü katardan ayırarak, on gün olarak düşünülen İstanbul-Nasıra yolunu beş günde almıştık.

Ordular Grubu Karargâhı, Nasıra'da hacılara ayrılan Kazanova Oteli'ndeydi. Buraya varır varmaz hemen komutayı ele aldım. General von Falkenhayn Alman

cephesinde bir ordu komutanlığına atanmıştı. Hemen o gece trenle Nablus'a hareket etmek zorunda kaldım. Çünkü, 3. Kolordu cephesi önünde ve Nablus yolu üzerinde İngiliz kuvvetlerinin toplandığı haber verilmişti. Burada düşmanın büyük bir saldırısı bekleniyordu.

Ordular Grubunun 1 Marttaki durumu şöyleydi: [104]

Kudüs ile Yafa'nın İngilizler tarafından ele geçirilmesine yol açan uzun savaşlardan sonra, Eriha da İngilizler tarafından alınmıştı.

7. Ordu ile 8. Ordu cephesi şöyleydi: Sağ kanat, deniz kıyısı ile buradan dağlık yere kadar kumsal bir bölgeden geçiyordu ve Kalkilye istasyonu önünde bu bölgenin genişliği 14 kilometreyi buluyordu. Sonra cephenin dağlık kesimi geliyordu. Burası da çıplak tepeler ve sırtlarla, yalçın kayalıklar olarak Şeria ırmağına kadar sürüyordu.

Kıyı bölgesinden sonraki Türk mevzileri, bu dağlık yerlerin yüksek tepelerini izleyerek önce güney, sonra güneydoğu yönünde giderek Nablus yolunu kesiyor. Telazur üzerinden Avca'da Şeria ırmağına ulaşıyordu.

Deniz ile Şeria ırmağı arasındaki Türk mevzilerinin uzunluğu 75 kilometre idi. Hat daha sonra Şeria'nın doğusuna geçiyordu. Çünkü 7. Ordunun 20. Kolordusu Eriha'nın bırakılmasından sonra oraya gelmişti. Irmağın batı kıyısında Eriha Tellülnemrin yolunun geçtiği köprübaşında gerektiğinde köprüyü havaya uçurmakla görevli bir müfreze bırakılmıştı.

Şeria ırmağının Lût gölüne kadar olan yatağı da süvarilerle korunuyordu.

Burada iki savaş alanı vardı: Birincisi, Şeria ırmağının batısında idi ki, burada İngiliz ordusunun büyük bir bölümü bulunuyordu. İkincisi ise, Şeria'nın doğusundaydı ve buradaki düşman, İngilizler tarafından yönetilen Arap birlikleriydi.

Batı Şeria ile Doğu Şeria, kuzeyden güneye uzanan derin bir vadiyle ayrılmaktadır ki, buradan Şeria ya da Ürdün ırmağı, Lût gölüne akmaktadır. Tabanı deniz yüzeyinden 200-400 metre kadar daha alçakta olan bu vadinin genişliği, Eddamiye'den Lût gölüne kadar olan alanda 7-10 kilometredir.

Yamaçlar diktir ve buralardan akan bazı dereler Şeria ile birleşirler. [105] Yaz aylarında çok sıcak olan bu çukurdan Şeria ırmağı, birçok kıvrımlar yaparak ve eğim yüzünden de hızlı akar.

Geçit verdiği yerler azdır. Buralarda yaz aylarında da su vardır ve yüksekliği göğüse kadar çıkar. Sözüm ona buraları bilen uzmanların verdiği ve yaz aylarında Şeria'nın suyunun kesildiği yolundaki bilgiler doğru çıkmadı. Çünkü Şeria, Lübnan ve Antilübnan sıradağlarındaki karların yaz aylarında erimesiyle, hiçbir zaman susuz kalmıyordu. Şeria'nın doğusu, ağaçsız ve volkanik bir toprak üzerinden Suriye'nin geniş çölüyle birleşiyordu.

Mart ayında Şeria'nın doğusunda yalnız Hicaz demiryolunun korumaları vardı ve bunlar 4. Orduya bağlıydılar. Ayrıca bu ordunun büyük bir birliği olan 8. Kolordu ile bu birliğe katılmış olan Amman Asya Kolu'nun bir taburu da, Lût gölü doğusundaki zengin ve ekili toprakta Arapların ele geçirdiği Tufeyle'ye karşı harekât yapıyordu.

Doğrudan doğruya bana bağlı 7. Ordu ile 8. Ordu cephede ve menzil hizmeti gören 4. Ordu ise Şam'da bulunuyordu.

Fakat bu ordu, aynı zamanda Musul'da bulunan 6. Ordunun da yiyeceğini sağlamak görevini üzerine almıştı. Karargâhı Halep'te bulunan 2. Ordu, doğrudan doğruya Türk Genel Karargâhına bağlıydı. Bu ordu, Hayfa ile Beyrut arasında, ortalama bir noktadan İskenderun Körfezi ilerisine ve Mersin'e kadar kıyı savunmasını üzerine almıştı. 2. Ordu, Yıldırım Ordular Grubunun gerisini tam olarak kapadığı halde, bu grubun emrinde olmaması, doğru bir şey değildi.

2 Mart günü sabahı Nablus'a vardım. Oldukça büyük ve halkının çoğu Müslüman olan bu şehir, Şeria ile Akdeniz arasındaki dağlık bölge kesimindeki geçitte bulunuyordu. Burada Çanakkale Savaşları sırasında tanıdığım Cevat Paşa'ya rastladım. [106] O da Akdeniz ile Şeria arasında bulunan birliklerin komutanlığına yeni atanmış ve arazi ile birlikleri görmek için geziye çıkmıştı. Amman'da bulunan Fevzi Paşa, bundan böyle Şeria'nın doğusundaki birliklere komuta edecekti.

Cevat Paşa ile uzun uzun konuştuktan sonra, ondan Tellülkerim'e gidip 8. Ordu Komutanlığını üzerine almasını rica ettim. Fevzi Paşa ile karargâhını da Nablus'a geri çağırdım.

Nablus'ta bütün askerî telgraf ve telefon hatlarını sökmüşler, telgraf makinelerini kaldırmışlardı. Bunların hepsinin yeniden yapılması gerekiyordu. Bu sırada orada bir süvari binbaşı kalmıştı ve bu binbaşı Nablus'ta bulunan menzil örgütünü yönetiyordu.

Durumla ilgili bilgi almak üzere atla 3. Kolordu Komutanı Albay İsmet Bey'in³¹ karargâhına gittim. Kudüs'e giden bu eski yol üzerinde atla bile zor gidiliyordu. Sürekli yağmurlardan dolayı yol ve çevresi bir çamur deryası durumunu almıştı. Havare'ye kadar olan kısacık yolda çamura saplanıp kalmış 17 Alman kamyonu gördüm. Kudüs yolunun dağlar üzerinden ve sert dönemeçlerle Hanluban'a kadar giden 22 kilometrelik uzaklığını, yorgun atlarla tam beş saatte alabildik. Oradaki yüksek rütbeli Türk subaylarının en çalışkanlarından Albay İsmet Bey'e rastladım. Durumu, kuşkusuz ciddi idi. 3. Kolordunun cephede bulunan iki tümeni (1. Tümen ile 24. Tümen) Alman subaylarından Yarbay Guhr ile Albay Boehme'nin komutasındaydı. Bu tümenler, iyi durumdaydılar. Mevzileri de iyiydi. Fakat bütün Türk birlikleri gibi, bunların da sayıları azdı, yedekleri yoktu. Kolordunun solu açıktı. Çünkü bu kanatla Şeria arasındaki 20 kilometrelik uzaklık, yalnız iki müfrezenin korumasına bırakılmıştı. [107]

Bu nedenle, Hanluban'dan telefon ederek 20. Kolorduya iki gece içinde daha kuzeydeki geçit yerlerinden Şeria'yı aşıp ırmağın batısına ve geriye gelmesini ve burada 3. Kolordu ile Şeria arasına girmesini emrettim. Düşmanı şaşkırtmak için küçük bir müfrezenin Şeria köprüsünün başında kalması kararlaştırıldı. Gerekirse bu müfreze köprüyü uçurup Şeria'nın doğusuna çekilecekti.

20. Kolordunun gece yürüyüşü ve geriye kalan müfrezenin kıyı değiştirmesi başarıyla yapıldı.

3 Martta Nasıra'ya döndüm. Eskiden alınan kararlar Şam'a taşınmış olan Ordular Grubunun bazı ileri gelenleri, verdiğim emir üzerine tekrar Nasıra'ya dönmüşlerdi.

Ordular Grubu'nun Muhafız Birliği de içinde olmak üzere, yalanda bulunan ve savaş yeteneği olan birliklerin tümü, 3. Kolorduyu desteklemek için cepheye gönderildi. Şam'da bulunan 11. Tümen, Nasıra üzerinden hızla Nablus'a hareket emrini aldı.

İngilizler, Nablus yolu çevresinde toplanmayı sürdürüyorlar, ama saldırıya geçmiyorlardı.

5 Martta Cevat Paşa'yla birlikte kıyı bölgesini ve sonra da Arap işçiler tarafından yapılan ikinci ve üçüncü mevzileri denetledim. Kıyı bölgesinde iyi ve doğal mevziler yokta. Buraya en yakın değerli mevzi, Kermel sıradağlarında bulunuyordu.

Fakat sağ kanadı Kermel'e kadar geri alamazdım. Çünkü bu kanat, cephenin genel durumuna göre, çok geriye sarkıyordu. Burayı geri alırsam, cephenin öteki parçasını da Cenin-Bisan çizgisine kadar geri almak gerekiyordu. Bu durumda da Filistin'de büyük bir parça daha bırakılmış olacaktı. Enver'in emrine göre, Filistin'in son üçte bir parçasını savunmak zorundaydım. [108] Böylece İngilizlerin Salt-Amman üzerinden Doğu Şeria'daki Araplarla doğrudan doğruya bağlantıya girmesine de engel oluyordum.

Atla yaptığımız bu gezinti sırasında, Cevat Paşa'yla birlikte olası bir çekilme harekâtı sırasında alınacak önlemleri gözden geçirdik. 8. Ordunun çekilmesi, cephenin dikey durumundaki bölgesinden ötekine geçilerek yapılmalıydı. Cenin üzerinden geçen güney-kuzey yönündeki büyük yol ona kalıyordu.

Ben o sıralarda şu düşünceden kendimi kurtaramıyordum: Düşman, kuvvetlerini hangi bölgede toplayıp saldırıya geçerse, orasını yarar.

Cephede gördüğüm taburların sayısı 120-150 tümen idi. 8. Ordunun raporlarına göre, bu ordunun 28 kilometre genişliğindeki sol kanat bölgesini savunmak için emri altında 3902 tüfek bulunuyordu. Bu durum, her yanda böyleydi.

8 Martta tekrar 3. Kolordu bölgesine gittim. Bu sırada 20.

Kolordunun son kısmı da kendilerine emredilen yere varmıştı. Geriden gönderilen küçük birlikler de gelmişti. 1 Marttan sonra Nablus yolu üzerinden beklenen büyük düşman saldırısı, 9 Martta başladı. Buna Türkler 'Turmus

Aya' adını verdiler.

9 Marttan 11 Marta kadar olan üç gün içinde, her iki tarafa da büyük kayıplara mal olan sert çarpışmalar oldu. Tellülazur tepesi tam beş kere el değiştirdi ve sonunda İngilizlerde kaldı.

İkinci ve üçüncü gün savaşlarının bir başka odak noktasını oluşturan 'Turmus Aya' ise Türklere kaldı. Türk cephesi, Nablus yolunun iki yanında da biraz geriye sürülmüş oldu. Ama hiçbiri yerinden ayrılmadı.

Çatışmaların ağırlık noktası, Nablus yolunun doğusu oldu. [109]

20. Kolordunun zamanında 3. Kolordu ile Şeria ırmağı arasına girmesinin önemi böylece ortaya çıktı. Böylelikle 3. Kolordunun cephesi biraz kısaldıktan başka, 20. Kolordunun sağ yanındaki 26. Tümen aracılığıyla da bir yardım sağlanmıştı. Düşman saldırısı, karşısında bir kolordu yerine iki kolordu buldu.

İngiliz ölülerinin üzerinde bulunan emirlerden anlaşılıyordu ki, düşman,

saldırısını Nablus'a kadar götürmek amacındaydı. Bu yere ise, ancak altı buçuk ay sonra ulaşabildiler.

20. Kolordunun Şeria köprüsü başındaki müfrezesi, şaşırtma görevini tam olarak yaptı. İngilizler, 20. Kolordunun Şeria'nın batısına çekildiğinin farkına varmadılar ve köprübaşındaki kuvvet noksanlığını da duymadılar. Tersine, çatışmaların devamı boyunca köprü basma büyükçe bir kuvvet bıraktılar.

Üç günlük çatışmalardan sonra Türk birliklerinin neşesi yerine geldi. Albay Boehme'nin komuta ettiği saldırının ağırlık noktasında bulunan 24. Tümen çok kayıp vermişti. Bir şans eseri olarak 11. Tümenin kolbaşısı yetişti ve 24. Tümenin eksiklerini tamamlamak için cephe gerisine, Kubalan'a çekildi. Bu tümen, Ordular Grubunun önümüzdeki aylarda zaman zaman yedek kuvvet olarak kullanacağı tek birlikti.

Ordular Grubunun emri ile Nablus-Beytihasan-Besan yolunun hızla ve eldeki bütün araçlar kullanılarak yapılmasına başlandı. Çünkü şimdiki cephenin korunması sağlanamazsa, 7. Ordunun sağ kanadı ile merkezinin geri çekilmesinde kullanılacak ana yol buydu.

Bu yolun yapılması çok güç oldu. Eski bir mekkâre yolunu izleyerek Nablus'un birkaç kilometre gerisindeki dik yamaçların kazılması ya da oyulması gerekiyordu. Yol, Beytihasan yakınlarında Bisan ve Eddamiye'ye ayrılincaya kadar sürekli olarak sert dönemelerle ve dik uçurumlar kıyısından gidiyordu. [110] Bu kesimde, deredeki eski su değirmeni ve Beytihasan adı verilen harap bir kerpiç kulübeden başka bir şey yoktu. Çevrede uzak ya da yakın başka hiçbir yerleşim yeri bulunmuyordu. Çevredeki dik yamaçlar ve yalçın kayalar üzerinde kartallar uçuşup duruyordu. Ölü doğa ortasında tek yaşam belirtisi buydu.

Bizim önemli bağlantı yollarımızdan birini oluşturan bu yolun durumunu düşünmek, bir Avrupalı için gerçekten olanaksızda. Beytihasan'dan Eddamiye'deki Şeria geçidine giden yol da, arabaların geçebileceği duruma getirildi. Eddamiye'deki ırmağı geçmek için yeni sallar yapıldı. Sular taşıdığı zaman dayanabilecek sağlamlıkta bir köprü yapmak için gerekli malzeme yoktu.

Şeria'nın doğusundaki kuvvetlerin komutanlığına Ali Rıza Paşa getirildi. Kurmay Başkanlığına da Yarbay Hagen atandı. Tufeyle'deki kuvvetler geri gelene kadar, Ali Rıza Paşa emrindeki birlikler çok azdı. Oysa Şeria'nın doğusunda durum pek iyi değildi. Çünkü Arap asilerin örgütü gittikçe büyüyor ve etkili bir duruma geliyordu. Araplara İngiliz subayları, makineli tüfekler, toplar, uçaklar ve zırhlı otomobiller veriyordu.

Akaba'nın alınmasından sonra deniz yolu da İngilizler için açılmıştı. Hicaz demiryolu, Şerif Faysal'ın Arap müfrezeleri³² tarafından tekrar tekrar havaya uçuruldu. Çölden geçen demiryolu boyunca dağılmış hafif Türk müfrezeleri, bu teşebbüsleri engelleyecek durumda değildi.

Şerif Faysal'ı 1914 yazında İstanbul'da yakından tanıdım. Tam bir 'Arap efendisi' tipindeydi. Avrupa'da öğrenim görmüştü ve çok iyi İngilizce biliyordu. Her ikimiz de spora meraklı olduğumuz için çeşitli yerlerde ve sık sık karşılaştık. [111] Daha sonra, karşılıklı olarak evlerimizde ziyarette bulunduk. Şerif Faysal, Türklerin

hatalı Arap politikası dolayısıyla Türklere düşman kesilmişti. Mekke, Arap ayaklanmacıların eline geçtikten sonra, Fahrettin Paşa tarafından başarıyla savunulan Medine'nin biricik bağlantısı Hicaz demiryolu idi. Askerî bakımdan, bütün Hicaz demiryolunun nasıl savunulabileceğini anlamak güçtü. Bu hattın, ayaklananların egemen olduğu bölgedeki uzunluğu, Daradan Medine'ye kadar 220 kilometreydi. Enver'in boyuna bu hat üzerine ilgimi çekmesinin nedeni, Türk siyasal ve dinsel sorunlarıyla yakından bağlantılı olmasıydı. Yapımı için bütün Müslüman ülkelerin yardımında bulunduğu bu hat, bu Arap ülkesinde Türklerin tek dayanak noktası olarak kalmıştı. Kızıldeniz'de Türk gemileri çalışmadığı için, Türkleri islâm dünyasının kutsal yerlerine yalnızca bu hat bağlıyordu.

Yalnız askerlik açısından bakılınca, Doğu Şeria'da Lût gölünün batısındaki ve güneybatısındaki bütün topraklar çoktan düşman eline geçtiği halde, Medine'ye kadar olan toprakların savunmasının sürdürülmesi normal görülemez ve bu savunma sürekli yapılamazdı. Eğer Kal'atülhasa kesimini savunmak ve orada tutunmak mümkün olursa, bu kadarla yetinmek gerekirdi. Böylece, Lût gölünün doğusundaki zengin tarım toprakları da Türklerin elinde kalmış oluyordu. Ayrıca, Hicaz hattının uzun kolu boyunca dağılmış Türk muhafızlarını da bir araya toplamak ve bu kuvvetten yararlanmak söz konusu olurdu.

Yukarıda sıraladığım bütün bu noktaların dikkate alınması için Kurmay başkanım aracılığıyla pek çok girişimde bulundum. Bu konuda ancak Türklerin ulusal görüşleriyle açıklanabilecek müthiş bir direnmeyle karşılaştım. [112]

İngilizler Eriha ovasını ele geçirerek, Şeria ırmağının alt kısmından doğuya geçmek olanağını bulduktan sonra, Şeria'nın doğusunu savunmak büsbütün güçleşti.

Şeria'nın aşağı yatağının doğu kıyısında, yalnız Tellülnemrin'de bir müfreze vardı. Bu kısımda bu derece zayıf kalmak, 20. Kolordunun Batı Şeria'ya alınmasıyla sağlanan faydaya karşı bir hataydı. Fakat bunu göze almak zorundaydık. Çünkü aksi durumda bütün Ordular Grubu Cephesi savunulamazdı.

İngilizleri şaşırtmak ve zaman kazanmak için, ilk haftalarda elden gelen her şeyi yaptım. Pek çok kere telsiz istasyonlarım yanlara ve gerilere göndererek oralardan Ordular Grubu'na yeni kuvvetlerin gelmekte olduğuna ilişkin düzmece haberler yazdırdım. Her ne kadar bu haberler şifre ile veriliyorsa da İngilizlerin bizim şifremizi çözdüklerini biliyorduk. Nitekim İngiliz şifreleri de sık sık değiştiriliyordu ve biz de bunları çözmekte güçlük çekmiyorduk. Bundan başka, bizim telgraf şifrelerinin çözüldüğünü, İngiliz uçaklarının verdiğimiz haberleri araştırmak için yaptıkları uçuşlardan da anlıyorduk. Bu nedenle oralarda atlılar, ağırlıklar ve birbirinden uzak yürüyüş kolları ile hareket de gösteriyorduk. Ne kadar yeni kuvvet aldığımızı çoğunlukla İngiliz gazetelerinde de haber olarak yer alıyordu.

Ordular Grubunun elindeki süvari kuvvetlerinin Şeria doğusunda toplanması ve bu kesimde kullanılması gerekliydi. Ama süvari kuvveti, tam tersine olarak 8. Ordunun sağ yanında bulunuyordu. Kafkas Süvari Tugayı, Cevat Paşa'nın yedeği

olarak geriye alınmıştı ve sağ yanda, deniz kıyısında bulunuyordu. Diğer büyük süvari kuvveti olan 3. Süvari Tümeni³³, 8. Ordunun cephesine konulmuştu. [113] Bu kuvveti cepheden ancak yavaş yavaş alabilirdik. Çünkü elimizde bu kuvvetin yerine 8. Orduya verilecek hiçbir birlik yoktu. Bu kuvveti, Ordular Grubu gerisinde arayıp bulmak gerekiyordu.

İstanbul'dan ihtiyatlar parça parça geliyordu. Kurmay Başkanım Kâzım Bey ile çok çalışkan Kurmay Binbaşı Muzaffer Bey'in yardımlarıyla geride bazı acayip birlikler buldum. Şam'da bu çeşit bir bölük bulundu ki, sayısı 1200 kişiydi ve Türk Genel Karargâhının bu birliğin varlığından haberi yoktu! Erelere maaş ödenmediği için devlet bütçesinde de görünmüyordu. Birliğin yiyecek, giyecek gereksinimi ise, oradaki depolardan sağlanıyordu. Herhalde bir yüksek makamın korumasında olan bu bölük, aylar boyu hiçbir iş yapmadan yaşamıştı. Bir başka yerde ise, topçu erleri ile koşum hayvanları bulunmayan toplar ortaya çıktı. Yalnız Afule istasyonunda bu şekildeki 700 er ele geçirildi ki, orada öylece oturur dururlarmış... Bunu bir Alman subayı bulamazdı, ama Binbaşı Muzaffer buldu. Yeteri kadar dinlenen bu askerlerin hepsi cephenin kuvvetlendirilmesinde kullanıldı.

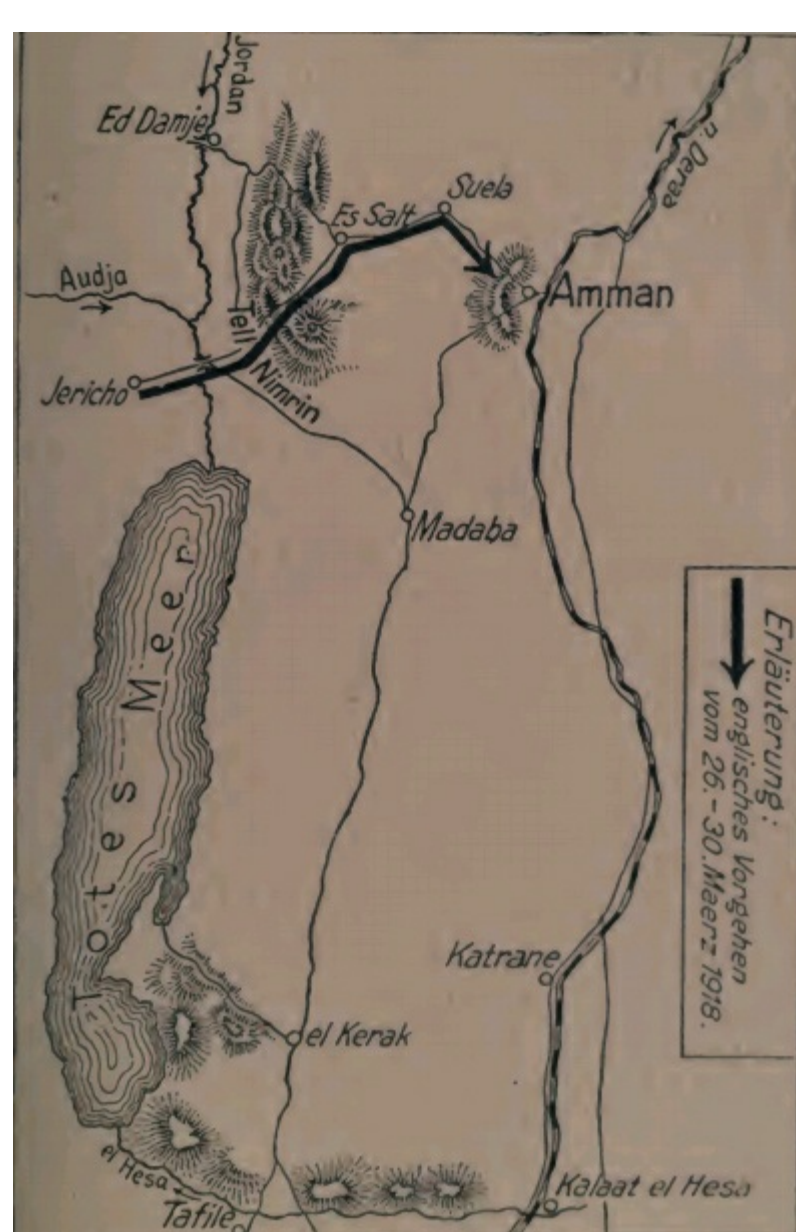
Ordular Grubu Kurmay Heyetinde de çok değişiklik yaptık. Çünkü birçok Türk subayı geldiğine göre, Almanlara gereksinme kalmıyordu. Bana göre, onda dokuzu Türk olan bir ordunun yalnız Almanlardan kurulu bir Kurmay Heyetiyle yönetilmesi doğru değildi.

Ordular Grubu Karargâhında yaptığımız bu değişikliklere rağmen, Enver, yine çok kere Ordular Grubunu atlayarak ordu komutanlarıyla doğrudan doğruya haberleşme yapıyordu. Özellikle Almanların bir sorunla ilgili bilgi almamalarını ya da geç bilgi almalarını istiyorsa, bu yöntemle başvuruyordu. [114] Bir örnek vereyim: Enver, 7. Ordu ile 8. Ordudaki bütün Musevilerin toplanarak Kafkas Cephesine gönderilmesini 20 Martta ordulara emretmiş. Ben bu işten bir rastlantı sonucu haberli olunca, uygulamasını engelledim.

Yeni görevimin daha ilk haftalarında Enver'den bir yazı geldi; harekât hakkında ne düşündüğüm soruluyordu. Burada ve bu koşullar altında askerî harekât yapmak aklımın köşesinden bile geçmiyordu. Bana olsa olsa mevzilerimizin nasıl elde tutulacağı sorulabilirdi. Enver'in bu sorusu, aklıma şu benzetmeyi getirdi: Suda boğulmak üzere olan bir adama, yarın yüzme yarışı var, gider misin diye soruluyordu. Doğal olarak bir operasyonla ilgili düşünce açıklamayı geri çevirdim. İngilizler martın ikinci yansında Mecdelyaba yakınındaki 7. Tümenin ileri kısmına saldırdılar. Amaçları, orada kendilerini rahatsız eden ileri çıkmış bir yükseklikten, ki buradan düşman yan ateşine alınıyordu, bizi geri atmaktı. Bu saldırıyla İngilizler, yalnızca bir iki önemsiz ileri mevzi ele geçirdiler. Asıl mevzi tam olarak elde kaldı. Tufeyle'deki müfreze, çetin ve başarılı birkaç çatışma yaptı. Söz konusu bu müfreze, bu çatışmadan sonra ve 20 Martta Hicaz demiryoluna doğru yürüyüşe geçti.

Birinci Şeria Savaşı

26 Mart günü İngilizler, Şeria ırmağının bir geçidinden yararlanarak çabucak kurdukları bir köprüyle, süvari, hecinsuvar³⁴ birliklerini ve daha arkadan da piyade topçularını Şeria'nın doğusuna çevirdiler. Düşman, doğu kıyısındaki müfrezelerle Tellülnemrin'deki müfrezeyi ezmişti. İngilizlerin asıl kuvvetleri³⁵ Amman yönünü tuttu. [115] Bir miktar hafif kuvvet ise güneydoğuya doğru ilerledi. Zırhlı arabaları da olan diğer düşman süvari kuvvetleri, Şeria'nın doğu kıyısı boyunca doğrudan doğruya kuzeye ilerleyerek Eldemiye'den ileri sürülmüş süvari birliklerimize yöneldi, bu birliklerimizle savaşa tutuştu. İngilizlerin bu hareketini biz, asıl büyük saldırının yanım koruma çabası olarak değerlendirdik.



Amman'da üç hafif Türk piyade bölüğü ile bir Alman uçak birliği, otomobil kolları ve menzil işleriyle uğraşan küçük bir Alman örgütü vardı. Düşman ileri harekâtının Amman yönünde bir yarma girişimi olduğu anlaşılınca,

Ordular Grubu, gerek Şam'da bulunan ve gerekse Toros güneyindeki demiryoluyla gönderilmekte olan bütün birliklerin ve ikmal kuvvetlerinin en hızlı bir şekilde Amman'a gelmesi emredildi. Bütün bu birliklerin yetişmesinde çok zorluk çekildi. Çünkü Dera ile Amman arasındaki demiryolu hattı ve Amman'ın güneyindeki parçası, düşman süvari keşif kollan ve Araplar tarafından çeşitli yerlerde havaya uçurulmuştu. Askerî trenlere de yolda baskınlar yapılıyordu. Hattın onarımı için çok değerli olan zaman yitiriliyordu. Buna rağmen engeller aşıldı. Birlikler, kısmen yürüyerek, istenilen yere vardılar.

İngiliz öncüleri, 28 Martta Amman'ın 3 kilometre batısındaki tepeleri tutmuş olan Amman muhafız birliklerinin direnmesiyle karşılaştılar. Hangi birliğe bağlı olurlarsa olsunlar, eldeki bütün erler buraya gönderilmişti. Bu kuvvet, İngilizleri Amman'ın batısında durdurmayı başardı.

İngilizlerin harekâtında, önceden hesaplayamadıkları bazı zorluklar ortaya çıkmıştı. Salt'tan öteye onanmış yol yoktu. [116] Yağmur o günlerde buraları çok yumuşatmış, yürüyüşü zorlaştırmıştı. Hala topçunun ilerlemesi çok güç oluyordu. Develer bile, ayaklan kaydığı için, buralarda ilerleyemiyordu. Ele geçirdiğimiz bir telsiz konuşmasında, bu konudan yakınılıyordu.

Şeria'dan Amman'a kadarki İngiliz ulaşım yolunda daha başka tehlikeler de yarattık. 7. Orduya elindeki araçlarla düşmanın gerisine baskı yapması ve bu zayıf tarafını etkilemesi emredildi. Bu emir üzerine 3. Süvari Tümeninin cesur komutanı Albay Esat Bey, en etkili yön olan Salt üzerine yürüdü. Emrinde birkaç süvari bölüğü (öteki kısımlar daha 8. Orduda idi) ile 145. Piyade Alayının iki bölüğü ve dağ topu vardı. Orada İngilizler hafif güvenlik müfrezelerini geri attıktan sonra, Salt dolaylarında ve alçakta bulunan piyadeyi ateş altına aldı. İngilizler bunun üzerine Salt'ın güneyinden dolaşmak zorunda kaldılar. Burada yollar çok kötüydü.

Amman'da çatışma kızıştı. Türk sağ kanadını birkaç kere kuzeye kadar uzatmak gerekti. Çünkü düşman bu taraftan kuşatmaya çalışıyordu. 30 Martta Türk mevzilerinden bir kısmı geri alımdı. Ama birliklerimiz batı tarafındaki tepelerde Amman'ı savunuyordu.

30 Martta Türk kuvvetlerini yönetenler arasında geriye çekilme zorunluluğunun duyulması üzerine mevzi tutulup tutulamayacağı konusu tartışılmaya başlandı. Ben işte bu sırada mevziin kesin olarak tattırmasını emrettim. Bu emir üzerine Türk sağ kanadında bulunan 703 numaralı Alman Taburu Komutanı Yüzbaşı Grassmann karşı saldırıya geçti ve düşmanı geri sürdü. O yılın Eylül ayında kahramanca çarpışırken ölen Yüzbaşı Sydow da bu saldırıda yararlılık gösterdi.

İngilizler baskın harekâtıyla umdukları kazancı elde edemeyince, gerideki ulaştırma hatlarında daha çetin güçlüklerle karşılaşmaya başladılar. [117] Bizim taraf ise geriden destek almayı sürdürüyordu. Sol yanda yapılan bir karşı saldırıyla İngilizler geri püskürtüldü. Bunun üzerine Paskalyaya rastlayan 31 Mart pazarı gecesi İngilizler bütün hat boyunca geri çekildiler. Bu harekâtla düşman Amman şehrini de, istasyonu da ele geçiremedi, çok kayıp vererek geri çekildi.

Savaşın son bölümünün yönetimi, Ordular Grubu tarafından Şam'daki 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya³⁶ bırakılmıştı. Bu kişi ile Bahriye Nâzırı Cemal Paşa aynı

kimse değildir. Türk ordusunda Cemal adını taşıyan birçok paşa vardır. Bu kişi, buralarda görev yapmış, durumu iyi bilen, akıllı ve yetenekli bir komutandı. Türk birlikleri, zaferi tamamlamak için daha gecedan başlayarak düşmanı izleme emrini aldı. Ancak elde kuvvetli bir süvari birliği bulunmadığı için tam bir izleme yapılamıyordu. İngiliz artçıları bir iki kere durup karşı koydular. Sonuç önemsizdi. Düşman kolları Salt'ın güneyinden ve Şeria üzerinden geçerek geri gittiler. Böylece İngilizlerin Şeria'nın doğusunda tanınabilmek için yaptıkları harekât, bu savaşlarla boşa çıkarılmış oldu. Eğer İngilizler bu harekâtı başarıyla tamamlasalardı, yalnız Tufeyle'deki birliklerin değil, güneydeki birliklerin de geri çekilme hattı olan Dera üzerinden Şam'a giden biricik demiryolu da ciddi bir şekilde tehlikeye girecekti. Savaşın bu aşamasında, Suriye-Hicaz demiryolunun çok işimize yaradığını ve bize büyük yardımı dokunduğunu belirtmek gerekir. [118]



Çanakkale'nin kara savunmasında büyük rolü olan iki kumandan: 3. Kolordu Kumandanı Esat Paşa ve Mustafa Kemal Bey. [119]



Bir Türk birliği, Gelibolu'da dinlenme sırasında. [120]



Esat Paşa, karargâh subaylarıyla beraber. [121]

[İkinci cildin sonu]

Liman von Sanders

Türkiye'de Beş Yıl III

XVII.

Nisan Ayı Olayları

İngilizler, Şeria'nın³⁷ doğusundaki yenilgiyle sonuçlanan yarma harekâtından sonra, bu işe katılan birliklerini dinlenmeleri için geri çektiler. Bu sırada öncülük ederek İngilizlere yardımcı olan Arap halkından pek çok kişiyi de birlikte götürdüler. Sonradan öğrenildi ki, İngilizler bu Araplara Şeria'nın doğusundaki yurtlarına yeniden saldıracakları ve bu sırada kendilerini de buraya getirecekleri sözünü vermişler. Ordular Grubu, gerek bu haberi değerlendirerek ve gerekse Aşağı Şeria'daki Eriha'da yapılan hazırlıkları belirleyerek, Şeria'nın doğusundaki yarma harekâtının tekrarlanacağı kanısına vardı.

Bu olası harekâta karşı Ordular Grubunun hazırlığıysa şöyleydi:

Amman'da savaşılan bütün birlikler, Albay Ali Fuat Bey'in³⁸ komutasında Tellülnemrin'deki kuvvetli mevzii tutmak için ileri alındı. Bu birliklerin büyük bir kısmı 8. Kolorduya bağlı olduğu için buralara da 8. Kolordu adı verildi. Kolordunun bir ölçüde yeterli birliği olunca, iki tümene ayrıldı. Buldukları mevziler çok iyi yapıldı ve düzenlendi. [5]

8. Kolordu, az da olsa Alman ve Avusturya topçusu ile ve 5 Nisanda Salt'a gelen Alman 146. Piyade Alayının 4. Bölüğü ile desteklendi. Bunlardan başka bir miktar Türk birliği ile ikmal erleri de, geldikçe hemen bu kolorduya gönderiliyordu. 4. Ordu Karargâhı da Salt'a geçirildi. Bu ordunun Kurmay Başkanlığına von Paper atandı.

Eddamiye'nin güneyindeki Mafit Cözele'de söğüt fundalıkları arasında Şeria'dan geçmek için hazırlıklar yapıldı. Şeria'ya doğru harekete geçirilen 3. Süvari Tümeni ile Kafkas Süvari Tugayının ulaşımı işi nisan içinde tamamlandı. Bunlar Albay Esat Bey'in komutasında birleştirilerek Şeria'nın batı kıyısında toplu bir durumda kaldılar. Bazı küçük birlikler ise, 8. Kolordu ile bağlantı ve gözetleme görevleriyle güvenlik için ırmağın doğusuna geçti. Albay Esat Bey'in emrine ayrıca bir Alman makineli tüfek müfrezesi ile 205 numaralı Alman İstihkâm Bölüğü de verildi.

Esat Bey'in Şeria vadisindeki Roma yolunda bulunan karargâhına ilk gittiğimde burayı çok güçlkle bulabildim. Bu karargâh büyük bir ustalıkla kurulmuştu. Bir ordugâha benzer durum yoktu. Çadırlar ve çardaklar, tıpkı bedevîlerinki gibi çok düzensiz bir biçimde kurulmuş ve arazi üzerinde aralıklı olarak dağıtılmıştı. Hayvanlar hiç görünmüyordu. Tavlılar çukurlara yerleştirilmişti ve çukur olmayan yerler de çukur kazılarak toprak düzeyinin aşağısında yapılmıştı. Bunların üstleri ağaç dallarıyla örtülmüş, böylece hem güneşten korunmuşlar, hem de düşman

uçaklarının burada bir süvari karargâhı olduğunu keşfetmesini engellemiştir. Karargâhı Mecdelbenifazl'da bulunan 20. Kolorduya, Şeria vadisinin batı kesimine egemen olan yüksek yamaca hafif topçu gönderilmesi emredildi. İkinci bir yarma harekâtına karşı, Ordular Grubunun sınırlı olanakları içinde aldığı önlemler bunlardı. Tufeyle müfrezesinden dönen 703 numaralı Alman piyade taburu, Asya Kolu kuvvetlendirmek üzere 8. Ordu emrine verildi. Ordular Grubu Cephesinde, nisan ayında yalnızca hafif çatışmalar oldu. Yalnız 10 Nisanda 8. Ordunun Albay von Frankenberg tarafından komuta edilen sol grubuna bir saldırı yapıldı ve çarpışmalar üç gün sürdü. Bu saldırı püskürtüldü ve İngilizler verdikleri büyük kayıplara karşı bir toprak kazanamadı. Saldırının ağırlık merkezinde 46. Tümen ile Asya Kolu vardı. 7. Ordu, Ordular Grubunun emrine uyararak, Albay von Frankenberg'e yardım için solunda birlikler hazırlamıştı. Bu çatışmada Türk taburunun durumu birbirine hiç benzemiyordu. Bazıları cesaretle direniyor ve çarpışıyor, diğerleri bunu yapamıyordu. Ele geçen bazı İngiliz emirlerinden anlaşıldığına göre, İngilizler bu saldırının Kalkiye istasyonuna kadar uzatılmasını kararlaştırmışlar, 14 kilometre kadar bir toprak kazanmayı tasarlamışlar. Ama düşman saldırısı 1 kilometreden ileri geçmedi. Eğer bunda bir başarı sağlasalardı, o zaman arkadan büyük saldırının başlamasını beklemek gerekirdi. Biraz gerilerde kuvvetli İngiliz süvarisinin toplandığı görülmüştü. Bunun amacının Kalkiye'ye kadar ilerleyerek yarma harekâtını, düz kıyı toprağından hedefe götürmek olduğu açıktı. İngilizler bu sırada Eriha ve Tellülnemrin'e giden yolun iki tarafında olmak üzere Şeria'da bir köprübaşı yaptılar ve bunu engellerle desteklediler, buraya topçu da koydular. Buradan daha yukanda bir başka köprübaşı daha yaptılar. Bu iki köprübaşının başında pek çok tombaz köprübaşının sökölüp takıldığını uçaklarımız keşfetmişlerdi. Bu hareketlerin bir bölümünün bizi yanıltmak için yapıldığı düşünülebilir. [7]

Nasıra'ya getirilen 17. Depo Alayına hastahanelerden çıkan ya da raslantı sonucu ele geçirilen az sayıda Türk erinden başka Arap erler de veriliyordu. Arap erler yetişmiş bile olsalar, birlikler bunları istemiyordu. Çünkü Araplar artık İngilizlerin tarafına tutmaya başlamışlar ve güvenilir olmaktan çıkmışlardı. Fakat öte yandan da İstanbul'dan gönderilen erler, Şeria Cephesinde ve Hicaz hattında bulunan 4. Ordunun gereksinimi ancak karşılıyordu. İkmal erleri sorunu, burada görev alışımının ilk haftasından sonra Enver ile aramda bir çatışma konusu olmaya başladı. Enver'in imzasını taşıyan 11 Nisan tarihli bir yazıda, gerçeklere uymayan bazı iftiralar yer alıyordu. Sözde ben, Ordular Grubuna ayrılan Alman birliklerinin (yeni 146. Alman Alayının) demiryoluyla gönderilmesinde Türk birliklerine öncelik veriyordum. Ötekiler de boşu boşuna bekliyorlar. Bu durumda bu birliklerin başka şekilde kullanılması gerekirdi. Yazının 9. maddesinde bu konuda şöyle deniliyordu:

"Bu birliklerin işe yaramaz şekilde cephede tutulması doğru değildir. Bunlardan yararlanmak söz konusu değilse, Alman Başkomutanlığı emrine geri gönderilmesi

gerekir."

Yazıya 13 Nisanda şu karşılığı verdim:

"YAZINIZIN 9. maddesine cevabım: Zâtı devletlerinden İrtibat Subayı Binbaşı Beckert'i dinlemenizi istirham ederim. Türk ikmal erleri cepheye gönderilip Almanları geride tuttuğum iddiasını kesinlikle reddederim. Ordular Grubunda, Alman birliklerine oranla on kat çok Türk birliği bulunduğunu ve pek çok şiddetli çarpışma sırasında Türk ikmal erlerine duyulan gerekliliğin durmadan artırıldığını, elbet siz de bilirsiniz. Daha komutayı aldığım ilk günlerden başlayarak Alman birliklerinin bir an önce gönderilmesini istedim." [8]

Yazının sonunda Yıldırım Grubu Komutanlığından bağışlanma ve görevimin değiştirilmesinin padişaha sunulmasını Enver'den rica ettim. Tamamen yanlış temele dayanan bu iftiradan sonra, yakında başıma daha ne işlerin açılacağını anlıyordum. Görevimin bunca ağır yükünden başka, bir de bunlara katlanmaya hiç istekli değildim.

Filistin'e giderken, iyi bir sonuç alınacağı konusunda çok az umut beslenen böyle bir görevi yüklendiğim için Türk Genel Karargâhının bana teşekkür edeceğini sandım. Bu düşüncemin ne kadar yanlış olduğunu şimdi anlıyorum.

Cephede sürekli olarak düşmanla çarpışırken, aynı zamanda kendi gerisinden gelen saldırılan da önlemeye kimsenin gücü yetmez.

Enver, istifamı padişaha sunmaktan kaçındı ve bana özür diler nitelikli bir açıklama mektubu gönderdi.

Alman Askerî Kurulu ile ilgili çekişme de son bulmuş değildi. Bu konuda Askerî Kurulun Kurmay Başkanı General von Lenthe'den bir yazı aldım. Bu yazı ile Askerî Kurula ilişkin sözleşmenin ayrı ayrı sözleşmeler durumuna sokulması konusunda önceden alman kararın uygulanması ilkelerini belirlemek için İstanbul'da bir komisyon kurulduğunu bildiriyordu.

Komisyon, Alman Askerî Temsilcisi ile Alman Genel Karargâhının ve Prusya Harbiye Nezaretinin bir delegeşi ve General von Lenthe ile Alman Askerî Kuruluna bağlı bazı üyelerden kuruluyordu. General von Lenthe'den 14 Nisanda aldığım telgrafta şöyle deniliyordu:

"Alman Genel Karargâhı ile Prusya Harbiye Nezaretinden gönderilen görevlilerin gizli tutulmasını belirterek söylediklerine göre, yeni sözleşmede söz konusu edilen en kıdemli subay, şimdiki Kurmay Başkanı olacaktır ve kendisine şimdiden verilecek bazı görev ve yetkilerle ilerideki durum hazırlanacaktır." [9]

Bunun üzerine 15 Nisanda General Ludendorff'a şu telgrafı gönderdim:

"Genel Karargâh tarafından Askerî Kurul Sözleşmesi'ndeki koşulların dikkate alınmadığı ve yerine başka birinin atandığı doğru ise, emrimdeki subaylarla bu konuda görüşmelere girişilmeden önce doğrudan doğruya bana haber verilmesini, şimdiye kadar esirgemediğiniz yakınlığınıza güvenerek, rica ederim. Eğer Genel Karargâh, beni burası için beslenen yeni amaçlar için bir engel görüyorsa, istifamı İmparator Hazretlerine sunmaya her an hazır olduğuma güvenebilirsiniz."

Burada ve İstanbul'da olan işlemlere göre, dört yıl dört ay süreyle ve birçok mücadeleler pahasına koruduğum mevkiim, Türkler arasında etkinliğini yitirdiği gibi, buradaki en kıdemli bir Prusya generaline yaraşmıyacak bir duruma da düşmekteydi.

General Ludendorff'tan 17 Nisanda şu telgrafı aldım:

"Şimdiki Türk Ordusu Kurmay Başkanına, en kıdemli Alman subayı sıfatıyla ileride bazı belirli görev ve yetkiler verilmesi hazırlığından haberli değilim. Alman Askerî Kurulu var olduğu sürece, zâtîâlilerine sözleşmeyle tanınan bütün haklar saklı kalacaktır."

Bundan sonra İstanbul'daki komisyonun görüşmelerine son verildi ve Alman Genel Karargâhı ile Prusya Harbiye Nezaretinin gönderdiği görevliler Almanya'ya döndüler. Bu olayı bu kadar anlatmakla yetineceğim.

İngilizlerin Musallaba'daki öncülerini mayıs başlarında geri atmak için bazı hazırlıklar yaptığımız bir sırada, 30 Nisan günü, İkinci Şeria Saldırısı başladı. [10]

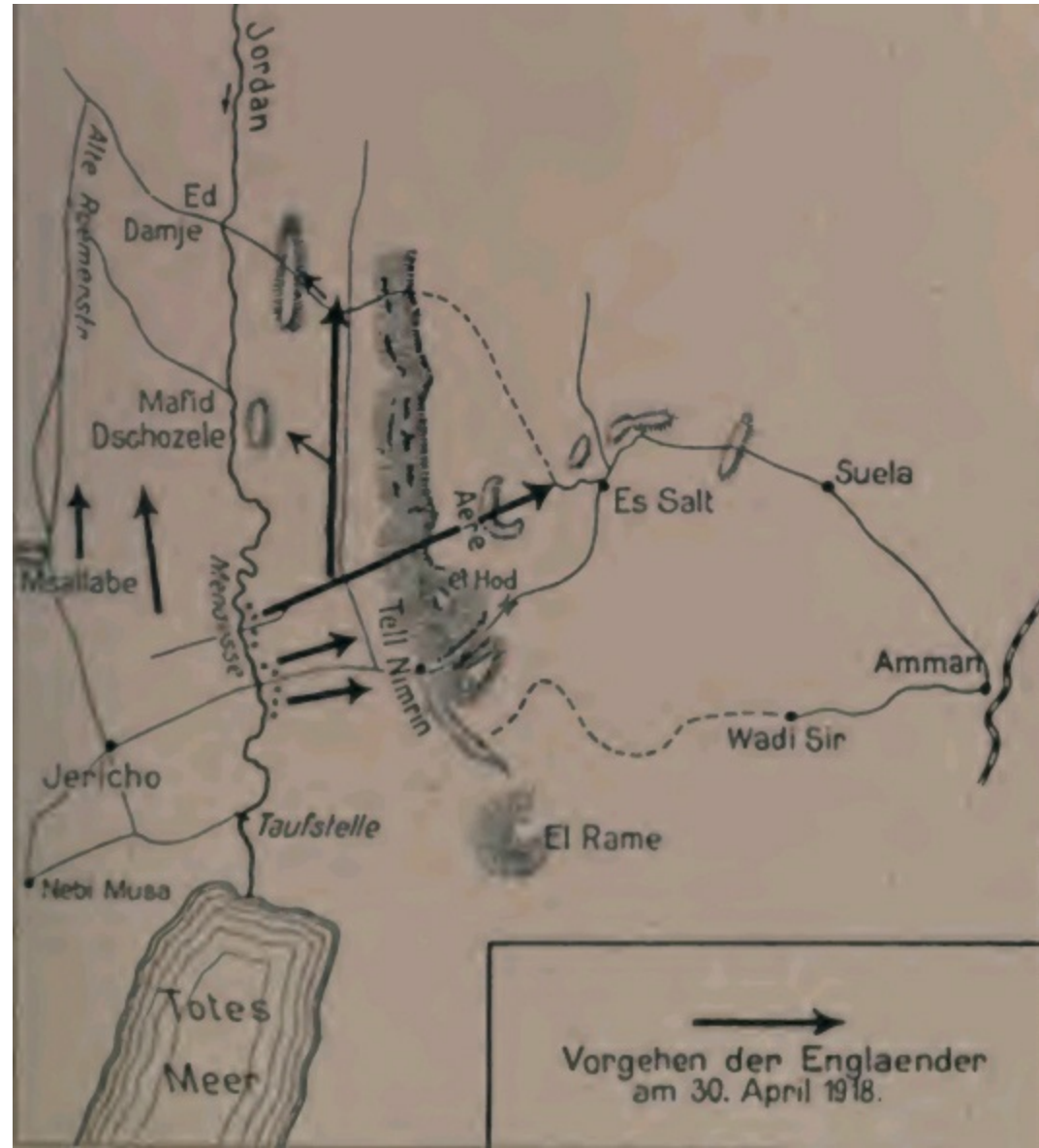
XVIII.

Mayıs Ayı Olayları

İkinci Şeria Savaşı

Birinci Şeria Savaşı'nda, İngilizler, saldırılarını doğrudan doğruya Amman'a

yöneltilmişlerdi. Bu saldırı, Türk birliklerinin direnmesi ve düşmanın ikmal yolunun uzunluğu yüzünden sonuçsuz kalınca, ikinci girişimini düşman Salt üzerinden yaptı. Bu kez düşmanın hedefi, hızlı bir yürüyüş ya da baskınla Salt'ı ele geçirmek ve sonraki harekâtlar için burasını bir üs durumuna getirmektir. İngilizler Salt önlerine kadar ilerleyip 8. Kolorduyu geriye itebilirlerse, 7. Ordu ile 8. Ordu da Yarmuk vadisine kadar çekilmek zorunda kalacaktı. Çünkü İngiliz birlikleri Salt tepelerini ele geçirince, Besan-Dera ve Amman-Dera yollarına da egemen olacaklardı. Ordular Grubunun geriyle bağlantısı Dera üzerinden sağlanıyordu. İngilizler hedeflerine ulaşınca, bu da sekteye uğrayacaktı.



İngilizler bu kez harekâtlarını çok iyi saklamayı başarmışlardı. Bu hazırlığın son ve büyük bölümünü bile, uçaklarımız da, diğer keşif araçlarımız da ne görmüş, ne de duyabilmişti. [11] 30 Nisan sabahı saat 4.30'da zırhlı otomobiller ve topçu birlikleriyle destelenmiş düşman süvarisi, Şeria ırmağını Eriha-Tellülnemrin yolunda ve alt köprü üzerinden Mendesa'da geçti. Bir süvari tümeni, kuzeye, öteki de kuzeydoğusundaki Salt üzerine yöneldi. Çok şiddetli bir topçu ateşinin ardından bir düşman piyade tümeni, zayıf 8. Kolorduya cepheden saldırı için, daha önceden

hazırlanan köprübaşlarından geçti. Bundan biraz sonra da Şeria'nın Batı kesimindeki Avca'da 7. Ordunun sol yanındaki 53. Türk Tümenine bir İngiliz saldırısı yapıldı.

Denizden Şeria ırmağına kadar, Ordular Grubunun bütün cephesinde düşmanın topçu ateşi gittikçe şiddetleniyordu.

Doğrudan doğruya kuzeye yönelen İngiliz süvari tümeni, Şeria vadisinde bulunan Türk süvarilerini geri çekilmeye zorladı ve dağların etekleri boyunca Eddamiye'ye kadar izledi. Bu süvari birliğinin bir tugay olarak tahmin edilen öteki kısmı Mafit Cözele karşısında bulunan Yassitepe'ye yöneldi.

Türk süvari alayı buraya kadar çekilmişti. 3. Süvari Tümeni Komutanı, bir köprübaşı durumuna gelen bu yere bir Alman makineli tüfek müfrezesiyle bir Alman istihkâm bölüğü göndermişti.

İngiliz süvarisinin bu küçük tepeye karşı topçu ve makineli tüfek korumasında yaptığı saldırılar, buradaki direnmeyi çözemedi. Tepe, Türk süvarisinin elinde kaldı. Doğrudan doğruya kuzeye yönelen düşman süvari birlikleri ise, sabah saat 7.00'den biraz sonra Eddamiye'ye vardılar.

Fakat bu düşman süvari tümeni burada Şeria geçidini ele geçirmeye kalkışmadı. Gerideki dağ yamaçlarında, cephesi batıya dönük olarak önlem aldı. Sonradan anlaşıldığına göre bu tümenin görevi, Salt'a doğru ilerleyen tümenin yan ve gerisini örtmek ve aynı zamanda Eddamiye dolaylarında Türk birliklerinin ırmaktan geçmesini önlemektir. [12] İngilizler bu tepelere yalnız küçük müfrezeler gönderdiler. İngiliz süvari topçusu, Eddamiye batısındaki yüksek yamaca karşı ateş açtı.

Bu sırada Tellülnemrin'de bulunan 8. Kolorduya karşı İngilizlerin saldırısı durmaksızın destek birliklerinin gönderilmesiyle, şiddetlendi. 8. Kolordunun sağ yanı ile gerisi, kuzeydoğu yönünde ilerleyen düşman süvarisi yüzünden tehlikeye düştüğü gibi, sol yanı da aşağı yukarı 15 bölük kadar düşman süvarisinin kuşatma tehlikesiyle karşı karşıya idi.

Albay Ali Fuat Bey'in komutasındaki kolordu, büyük kahramanlık göstererek düşman saldırılarına dayanıyordu.

Nasıra'da bulunan Ordular Grubu Karargâhı, Şeria'daki büyük İngiliz harekâtına ilişkin haberleri sabah saat 7.30'da aldı. Arapların telleri kesmesi yüzünden telefon ve telgraf haberleşmesinde sık sık arızalar oluyordu. Kurmay Başkanı Kâzım Paşa, 4. Ordu Komutanı ile görüşmek üzere sabah erken uçakla Amman'a gitmişti. Sonra da otomobille Salt'a gelecekti.

Durumla ilgili ilk haberleri alınca, saat 8.30'da, 7. Ordu Komutanlığına 24. Tümenin Şeria yönünde harekete geçirilmesini telefonla emrettim. Bu tümen, savaş durumunun elverdiğine göre ya Eddamiye'ye ulaşacak ya da Mafit Cözele'de kalacaktı. Bundan başka 3. Süvari Tümeninin de bu iki geçit yerinden birine doğru toplanmasını emrettim. Bu tümenlerin her ikisi de, sonra Şeria'yı geçecek ve doğruya saldıracaklardı.

Saat öğleden önce 10.00'u biraz geçiyordu ki, düşman süvarisinin öncüleri Salt dolaylarındaki tepelerin üzerinde görüldü. Bu süvari öncüleri, buraları çok iyi

bilen Arapların kılavuzluğuyla ve bizim daha bilmediğimiz kestirme yollardan buraya getirilmişlerdi. Böylece Salt yönündeki yokuşu tırmanmaktan da kurtulmuşlardı. [13]

Saldırının bu ilk günlerinde İngiliz süvarisinin yürüyüşleri son derece başarılı olmuştur.

4. Ordu Karargâhının korunması için Salt'ta bulundurulmuş birkaç Türk bölüğü bir araya toplanıp, ilerideki düşman süvarilerine karşı mevzi aldı. Bunlara Alman telefoncularıyla şoförleri de katıldı.

24. Tümen ile 3. Süvari Tümeninin Şeria'ya doğru Ordular Grubu tarafından emredilen harekâtlarında bazı gecikmeler oldu. Çünkü 24. Tümen Komutanı Albay Boehme, Musallaba'ya karşı yapılacak harekât hakkında keşifte bulunmak üzere yanındaki bir kısım subaylarla ve atla yürüyüşe çıkmış, ancak öğleye doğru dönmüştü. Tümeni de ancak öğleden sonra 1.30'da Şeria yönünde yürüyüşe geçebilmişti. Şeria kıyısına giden yolun dik, sarp ve çetin inişli olmasından dolayı, emredilen yere ancak beş saatlik bir yürüyüşten sonra ulaşılabilirdi.

3. Süvari Tümenine gelince, bu tümen ırmağın sol kıyısı ile ileri hatta birkaç bölük yerleştirmiş olduğundan, harekete geçmezden önce bu bölüklerin 145. Piyade Alayı bölükleriyle değiştirilmesi gerekiyordu.

24. Tümenin yürüyüşü az kalsın çok kötü bir sonuçla bitecek ve 3. Süvari Tümeni de yol ortasında kalacaktı.

Bu sırada 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa³⁹, Şeria'nın batısındaki sol yanını tutan 53. Tümen için endişeleniyordu. Onun düşüncesine göre, düşmanın buraya yönelttiği saldırı, bir yarma harekâtıydı. Bununla birlikte, tarafımdan verilen emirlerin değiştirilmesini ve 3. Süvari Tümeninin Şeria'nın batısında ve eski yerinde bırakılmasını ve ayrıca 24. Tümenin de yine Şeria batısında ve 7. Ordu emrinde kalmasını istiyordu. Benim değerlendirmem ise farklıydı. [14] Ben, düşman harekâtını, birliklerimizi, Şeria'nın batısında bağlamak için yapılmış bir gösteri sayıyordum. Bu nedenle, verilen emirlerin zaman geçirilmeden yerine getirilmesini 7. Ordu Komutanlığına yeniden bildirdim. Her iki tümenin Şeria'da toplanması işi, ancak karanlık bastırdıktan sonra tamamlanabilirdi.

Öğleden sonra saat 4.00'de düşman saldırısının ilk sonucu Salt'ta görüldü. Kuvvetli İngiliz birlikleri şehri aldı. Zayıf birliklerimizin bir kısmı esir edildi. 4. Ordu Komutanlığı, bir çıkış yolu bulup Salt'ın kuzeyine doğru geri çekilebildi. Birkaç küçük birlik de Ordu Karargâhı yanında alıkonuldu. Öteki birlikler ise Suela yönünde geri çekildiler. Öğleden sonra saat 4.00'den sonra Salt ile bağlantımız kesildi. Telefonla aldığımız son haber, İngilizlerin şehre girmiş olduğunu bildiriyordu. Bunun üzerine demiryolu ve menzil örgütünün ilgili memurlarına, demiryoluyla gelecek bütün birliklerin hızla Amman'a yetiştirilmesini emrettim.

Akşam üzeri Albay Boehme komutasındaki 24. Tümen ile Esat Bey komutasındaki 3 Süvari Tümeni, Eddamiye'nin dağlık yerlerinde toplanmışlardı. Bu sırada Alman 146. Alayının 1. Bölüğü ile 2. Bölüğü de geldi, 24. Tümen emrine girdi.

Karanlık bastıktan sonra her iki tümen de Şeria'nın doğu kıyısına geçmeye başladılar.

Cephe kuvvetleri çok zayıf olduğu ve savaşı birliklerin karşıya geçmesi gerektiğinden, tümenlerin bu işi kendi olanak ve araçlarıyla yapması gerekiyordu.

3. Süvari Tümeni, Şeria'nın doğusundaki kesik sırtlara postalar gönderdi. Bunlar, oralardaki düşman gözcülerini geri sürdüler.

Akşam geç vakit 8. Kolordu -sağ yanındaki küçük bir arazi kaybı dışında-bütün düşman saldırılarını geri püskürtmeyi başardı, birliklerin maneviyatının yerinde olduğunu da bana bildirdi.

15 Mayısın ilk günü ortalık aydınlanırken, 7. Ordunun Nablus'taki karargâhına otomobille gittim. Kendisini bir telefon hattına bağlamayı başaran 4. Ordu Karargâhı ile ilişki yeniden kurulmuştu. 4. Ordu Komutanlığına Amman'dan Salt'a gelen yol üzerindeki Suela'ya gelmesi emri verildi. Amman üzerinden gelen bütün birlikler burada toplanacak ve sonra Salt üzerine yürüyeceklerdi. 24. Tümen ile 3. Süvari Tümeni, mayısın ilk gecesi, Şeria ırmağını Eddamiye yakınlarında geçme işini başarıyla sonuçlandırdılar. Düşman bu harekâtı hiç sezmedi. Gün ağardığı zaman, 24. Tümen güneydoğu yönünde ve 3. Süvari Tümeni de doğu yönünde ve dağ yamaçlarında bir gün önceki düzeniyle duran İngiliz Süvari Tümenine saldırdılar. 3. Süvari Tümeninin topçu bataryası, kesik tepeli arazinin yokuşunu tırmandı ve buradan düşman bataryalarını şiddetli bir top ateşi altına aldı. 24. Tümenin avcı hattıyla Esat Bey'in süvarileri düşman önündeki küçük yaylayı geçtiler.

Bu saldırı tam anlamıyla bir baskın oldu. Türk süvarileri ile piyade avcı hatları, düşmana daha tam yanaşmadan düşman süvarileri yerlerini tutamaz oldu ve düzensiz şekilde geri çekildi. Yalnız bir süvari alayı kuzeye saptı. Düşman topçusu ise, kısmen güneye ve kısmen de doğuya doğru, çukurlara kaçıyor. Güneye giden bataryalardan biri, Türk piyadelerinin eline düştü. Öte yandan çukurlara saplanmış öteki topların da bir kısım ele geçirildi. Böylece İngiliz Süvari Tümeninin hiç bozulmamış dokuz topu ile öteki birliğin bir topu, sabahın erken saatlerinde Türklerin eline geçmiş bulunuyordu. Bir miktar tutsak, çok sayıda at, topçu cephanesi ve yiyecek taşıyan dekoviller, bir de zırhlı otomobil Türklerin eline geçti. [16]

3. Süvari Tümeni tekrar toplandıktan sonra, dar bir dağ yolundan Salt şehrinin batısındaki tepelere doğru çıkmaya başladı. Bu tümenin süvari bataryası, daha önceden 24. Tümenin bir dağ bataryasıyla değiştirildi.

Şeria'nın batısında 53. Tümeneye yapılan düşman saldırısı, daha 30 Nisanda durdurulduğu için, 1 Mayıs'ta 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa Eddamiye'de karşıya geçen birliklerin komutasını üzerine aldı.

24. Tümen, 8. Kolordunun sağ kanadının yükünü hafifletmek için Şeria vadisinde güneye doğru ilerledi. Mafit Cözele'nin karşısındaki tepelerde görevi sona eren birlikler de bu tümeneye katıldılar.

Tellülnemrin tepelerinde 8. Kolorduya düşmanın şiddetli saldırıları sürüyordu. Buna rağmen kolordu, bundan sonra da yerini güzelce elde tuttu. Yalnız sağ kanadındaki tümen, Elhud dağının yamacında biraz toprak kaybetti. Bundan dolayı kolordunun durumuna bir zarar gelmedi.

Şeria vadisinde ilerleyen 24. Tümen, bir direnmeyle karşılaştı ve bu yüzde çok az

ilerledi.

3. Süvari Tümeni, Salt'ın batısındaki tepelerde -Türk raporlarına göre-piyade ve istihkâm birlikleriyle desteklenmiş İngiliz süvari tümeninin avcılarıyla çatışmaya girişti.

4. Ordu Karargâhı, Suela'ya varmıştı. Orada toplanan Türk birlikleri bu ordunun komutasına girdi. Bunların arasında Miskal Paşa'nın emrindeki Arap kabilesi de vardı. Salt'ta bulunan İngiliz süvarilerinden bir tugay, Amman yönünde ilerlemişti. Bu düşman tugayı, Suela'da Türk birliklerine rastladı ve burada sürekli ve karşılıklı bir ateş başladı.

Üç ayrı yönden saldırı karşısında bulunan 8. Kolordu, akşama doğru, topçu cephanesi ile erzakının çok az kalmış olduğunu bildirdi. O gece bu kolorduya patikalardan ve deve kollanıyla cephaneye gönderdik. [17] Salt'tan güneye gönderilen İngiliz süvari bölükleri buna engel olamadılar.

2 Mayıs sabahı, Şeria vadisindeki Eddamiye tepelerine otomobile gittim. 3. Süvari Tümeni bu sırada Salt'ın batısındaki tepelerde savaşmakta ve biraz arazi kazanmaktaydı. Suela'da yapılan Türk ileri harekâtının etkileri daha bu tarafta görülüyordu. Öğleden önce tümenin kahraman komutam Esat Bey ağır şekilde yaralandı. Komutayı, Türklerde gelenek olduğu üzere, Kurmay Başkanı Yarbey Mahmut Bey aldı.

Çok geç saatlere kadar süren çatışmanın yorgunluğu yüzünden öğleden önce kendi mevzilerinde dinlenen 24. Tümenine verdiğim emir üzerine, bu tümen, öğleye doğru güney yönünde yeniden saldırıya geçti.

Savaşın üçüncü gününde de 8. Kolorduya saldırılar sürüyordu. Kolordunun sağ yanı bir parça daha toprak kaybetti, ama kolordu yerinden ayrılmadı. Bu kolordunun durumu önemini koruyordu. Çünkü Salt'tan güneye çıkarılan düşman süvarisi biraz daha ilerlemişti ve kolordunun 10 kilometre kadar gerisine varmıştı. Ali Fuat Bey, bu duruma karşı bir arka güvenlik önlemi aldı. Kolordu cephesinde savaşan Avusturya bataryasının erleri, topçu cephanesi tükendikten sonra, filintalarla donatılarak bu arka güvenlik önleminde görevlendirildiler.

Suela'da bulunan Türk birlikleri, trenle Amman'a getirilen takviye birlikleriyle, bunlar arasında bir Alman Obüs Bataryası da vardı, yavaş yavaş kuvvetlenmişti. Cemal Paşa'nın komutasındaki bu kuvvet, karşısındaki İngiliz süvarisini geriye sürmeyi ve Salt'a doğru yanaştırmamayı başardı.

Salt'tan Şeria'ya doğru alçalan tepelerin yamaçları boyunca ilerleyen 24. Tümen, yeniden kuvvetli bir direnmeyle karşılaştı ve bu nedenle 8. Kolordu yönünde ilerlemesi yavaşladı. [18] Bu tümenine 3 Mayıs günü yeni bir saldırı yapılmasını emrettim.

Akşama doğru otomobile Nablus'a dönerken, Beytihasan yakınında şoförüm birdenbire "Karşımızda İngiliz süvarileri var" diye bağırdı. Başlarında sıcak iklimlere özgü hâki renkli şapkalar bulunan bir kolun Beytihasan yakınlarındaki dönemeçlerden aşağıya doğru indiğini gördük. Sonradan bunların 146. Alman Alayının I. Tabur ileri gelenleriyle mekkâreleri olduğu anlaşıldı. Meğer bu yanlışlığa her tarafta rastlanıyormuş. Hatta birkaç kere de bunlara Türkler

tarafından ateş bile açılmıştı. Yanlışlığa yol açan bu şapkaların sonradan giyilmesi yasaklandı.

3 Mayıs'a kadar durumda önemli bir değişiklik olmadı. Şeria vadisindeki 24. Tümenin kuvveti o derece azaldı ve bu tümen o kadar çok kayıp verdi ki, bu birlikle Etem Vadisi'ne kadar ilerlemek ve İngilizlerin Salt ile bağlantısını kesmek biçimindeki düşüncemi artık uygulayamayacağımı anladım.

Bu savaştan iyi sonuç alabilmek için gelecek yirmi-dört saat içinde Salt'ta kesin sonuç almamız gerekiyordu. Dört gündür çarpışan birliklerde artık takat kalmamıştı. Fakat ne Ordular Grubunun, ne de 7. Ordunun emrinde yedek kuvvet vardı. Bu nedenle Salt'ın Suela'dan ilerleyen kuvveti ile 3. Süvari Tümeni tarafından ele geçirilmesi gerekiyordu.

Suela Grubu akşama kadar bütün çabasıyla şehrin doğusundaki tepeye kadar yaklaştı. Alman Obüs Bataryası ile Türk topçusu da doğu tarafından şehri dövdü. 3. Süvari Tümeni de batıda toprak kazanmıştı.

Akşama doğru, 4. Ordu Komutanlığı ile 3. Süvari Tümenine o gece yapılacak saldırıyla kuzeyden kesin olarak şehre girmesi emrini verdim. Kuzey tarafı ilerlemeye daha uygun olduğu için bu kısmı seçmiştim. [19] Ayrıca İngilizlerin Salt'tan güneybatıya çekilmelerine de olanak vermek istiyordum. 4. Ordu Karargâhı, telefon ederek saldırının güneyden yapılmasını rica etti. Böylece İngilizlerin çekilme olanağı kalmayacağı için, büyük bir direnmeyle karşılaşılacağı kesindi. Oysa birliğimiz zayıf ve yorgundu. Bu nedenle kendi görüşümde direndim.

Emredilen saldırı, gece saat 10.00'a doğru başladı. Suela Grubundaki birkaç bölük, yolunu şaşırды ve esir düştü. Fakat grubun öteki birlikleri ile 3. Süvari Tümeni ve Miskal'ın Arap kabilesi, sert çatışmalar sonunda gece yansı şehre girdiler. İngilizler de şehri bırakarak güneydoğu yönünde çekildiler. Salt, düşmandan geri alınmıştı. Suela Grubu ile 3. Süvari Tümeni, hemen Era üzerinden düşmanı izlemeye koyuldu.

24. Tümenin karşısında kamyonlarla getirilen yeni İngiliz birlikleri vardı. Bu piyadeler, yanlarında telörgü engelleri de getiriyorlar ve buldukları yerleri bunlarla hemen kuvvetlendiriyorlardı. 8. Kolorduya karşı girişilen saldırı da 4 Mayıs günü etkisini yitirdi.

Öğleden önce düşmanın Şeria'nın batısına doğru çekilmeye başladığı farkedilince, 8. Kolordu ve 53. Tümen düşmana saldırmak için emir aldılar. Fakat o kadar yorgundular ki, savaşacak güç bulamadılar. Düşmanın Şeria üzerinden çekilmesi, bütün bir gün ve ertesi gece sürdü.

Türk süvarileri Şeria'nın aşağı kısmında Benimusa yönünde saldırıya geçtiler, fakat geri püskürtüldüler ve yeniden doğu kıyısına çekildiler. Uçaklar bütün güçleriyle etkili olmaya çalıştılar.

İkinci Şeria Savaşı tarafımızdan kazanılmıştı. [20] Fakat elde yedek kuvvet olmadığı için bundan yararlanılamadı. Aynı durum, Şeria'nın batısındaki tepelerin ele geçirilmesini de engelledi. Oysa Filistin'de bu son derece önemliydi. 8. Kolorduyu Şeria ırmağının batısına alabilseydik 7. Ordu ile 8. Ordunun cephesi çok kısaltılmış

olacaktı. Fakat şimdilik, İngilizlerin Şeria doğusuna yerleşmelerini önlemekle yetinmek gerekiyordu.

Times gazetesinde bile bu harekât İngilizler için büyük bir yenilgi olarak gösterilmişti. Fakat bu sonuç Araplar üzerinde bir etki yaratmadı. Araplar ile Türkler arasındaki anlaşmazlık o derece büyümüştü ki, bunun düzeltilmesi olanaksızdı. Nitekim Şeria savaşından birkaç gün sonra Maan ve güneyindeki demiryoluna Araplar saldırdılar ve hatta zarar verdiler. Her ne kadar bunlar şimdilik tepelenebiliyordu ise de köprü ve rayların bozulan kısımları onanlamıyordu. Çünkü elde malzeme kalmamıştı.

Araplar demiryolunu zaman zaman keserek Medine'yi ele geçiremezlerdi. Fahrettin Paşa, bu bölgenin savunmasını çok iyi başarıyordu. Birliklerinin yiyeceğini de sağlıyordu.

Fahrettin Paşa, her ne kadar kendisinin ve askerlerinin açlıktan ölecek duruma düştüğünü sık sık bize bildiriyorsa da bu, Türklerin âdet durumuna gelmiş bir abartmasıydı. Nitekim bu birlikler, Mütarekeden çok sonraya kadar yaşamak olanağını ve yollarını buldular.

İstanbul'daki Osmaniye Telsiz İstasyonu, Şeria Savaşları ile ilgili haberleri bütün dünyaya Alman diliyle yayıyordu.

Fakat bu işte yapılan büyük yanlışlıklar dolayısıyla ben bu yayınlara karşıydım. Örneğin 30 Nisanda düşman Doğu Şeria'da asıl büyük saldırısını yaparken Osmaniye İstasyonu'nun verdiği haber şöyleydi: [21]

"Filistin Cephesi— Şeriâ'nın batısında ve ırmak boyunca savaşlar tekrar başladı. 30 Nisan günü, İngilizler, Şeriâ'nın batısındaki batlarımıza girmeye çalıştılar. Fakat kahraman askerlerimizin ateşi karşısında dağıldılar".

Burada açıkça görüldüğü gibi, Resmî Tebliğde doğu ile batı birbirine karıştırılıyordu. Aynı istasyon, 5 Mayıs'taki yayınında ise şöyle diyordu:

"İngilizler Şeriâ'nın doğusuna saldırdıysa da, geri püskürtüldüler. Eriha ile Salt'a ilerleyen İngilizler, süvari ve topçu birlikleri ile Şeria boyunca saldırdılar vb..."

Bu konudaki yakınmama İstanbul'un 7 Mayıs'ta verdiği karşılıkta "Raporda yanlış haber görülmediği" bildiriliyordu.

Sonradan haber aldığımızı göre, Osmaniye Telsiz İstasyonu'nun Alman yöneticisi Yüzbaşı Schlee'nin pek çok başvurusuna rağmen resmî tebliğler kendisine hep Türkçe gönderiliyormuş ve o da emrindeki doğru dürüst Almanca bilmeyen Türklere bunu çevirtiyormuş...

Türklerin savaş harekâtının dünyaya neden yanlış duyurulduğunu açıklayan nedenlerden hiç olmazsa birini anlatmak için bu olayın öyküsünü vermek gerekti. Yukarıda anlatılan savaşların bitmesinden sonra 4. Ordu,

Salt tepelerini sağlamlaştırmak için emir aldı. Ere'de 8. Kolordu ile 7. Ordu sol yanı arasında bir birleştirme grubu kuruldu.

8. Kolordunun sol yanında ve açıkta, olası bir süvari yarma harekâtına karşı El Rame'de bir grup kuruldu. Bu grup, şimdilik iki süvari alayı ile Alman Makineli Tüfek Bölüğünden oluşuyordu. Önceleri Kurmay Yarbay Kemal Bey'in ve sonra da Alman Albay von Schierstaedt komutasındaki bu grubun. Şeriâ'nın doğusundaki Arap asilerle ilişki kurmak amacıyla üçüncü bir Şeria harekâtına girişmesi olanaksız değildi. [22]

Demiryoluyla ve kısım kısım gelen Alman 146. Piyade Alaymm bazı birlikleri mayıs içinde Salt'a vardı. Bundan sonra da yedek Alman 11. Avcı Taburu gelecekti. Her iki birlik de Makedonya'dan geliyordu.

Şeria savaşlarının şiddetli çarpışmaları durduktan sonra daha ancak iki saat kadar bir zaman geçmişti ki, 6 Mayıs'ta Türk Genel Kurmay Başkanlığı aracılığıyla bana bildirilen Alman Genel Karargâhının bir emri geldi. Bu emirde, "Sıcak yaz aylarında Alman birliklerinin sağlık bakımından uygun olan dağlık bölgelerde barındırılması" bildiriliyordu.

Almanya'dan gelen bu bildirinin nedenini pek anlayamadım. Bir kere burada Alman birliklerini düşünecek, sorumluluğunu bilen bir Alman komutan vardı. İkincisi, 1916 ve 1917 yıllarında ve yazın en sıcak aylarında Tih Sahrasında, Kuttulamare'de, Musul ve Bağdat'ta -kısacası Türkiye'nin en sıcak yerlerinde görevlendirilmiş Alman birlikleri vardı ve hattâ şimdi de bu yerlerde Alman birlikleri bulunuyordu. Ayrıca bu Alman birlikleri güneyde kullanılmak üzere seçilmiş ve donatılmıştı ve üstelik, bunların büyük bir kısmı daha yeni gelmişti. Bu konu üzerinde düşünürken, aklıma bir nokta daha takıldı: Yıldırım'ın oluşumundan sonra kurulan Alman yardım örgütünde Alman uçak, savaş, demiryolu, otomobil ve sağlık birlikleri vardı. Verilen emre göre, bunların hepsinin geri çekilmesi gerekiyordu. İyi ama bu yardımcı birliklerin çalışmalarına yalnız Alman birlikleri gereksinme duymuyordu,

Türk birlikleri için de çok gerekliydi...

Bu düşünceyledir ki, Asya Kolunun gerçekte dağlık bölgede bulunduğunu ve öteki Alman birliklerinin ise sağlık koşullarının gerekleri çerçevesinde kullanıldığını belirterek, düşmanla çatışmada bulunan söz konusu Alman birliklerinin şimdilik geri çekilemeyeceğini bildirdim. [23]

10 Mayıs'a doğru Türk hükümetinin, Suriye iç politikasıyla ilgili işleri de bana vermek isteğinde olduğunu gizlice haber aldım, Suriye'nin o sıralardaki iç işleriyle ilgili burada biraz bilgi vermek yerinde olur. Böylece, Türk hükümetinin şimdiye kadar tuttuğu yola aykırı olan bu yeni tutuma neden gerek duyduğu daha iyi anlaşılır.

O zaman için Suriye'nin iç işleri, tek sözcükle 'umutsuz' olarak nitelendirilebilir. Bir kere, halk üzerinde etkili, düzenli ve güvenilir bir yönetim yoktu. Yüzyıllar boyunca sürüp gelen kötü yönetim, birkaçı dışında, büyük ve küçük memurlarla jandarmanın bozukluğu ve görevlerini kötüye kullanmaları yüzünden hoşnutsuzluk yaratmıştı. Hangi ulusa bağlı bulunursa bulunsun bütün yoksul

halk, keyfi bir yönetime bağlıydı ve ağır yükler altında eziliyordu. Eski bir uygarlığı olan ve bu durumu 15 maddelik Beyrut Islah Programı ile ortaya koymuş bulunan halk, savaş yüzünden haklarından her zamankinden çok yoksun bırakılmıştı. Yargıçlar, ülkenin dili olan Arapçayı hiç bilmezken, bu ülkede adalet ve hakkın korunduğu nasıl ileri sürülebilirdi?

Suriye'de 'Sami ırkı' çoğunlukta ise de, bu karışık ulus içinde katışıksız Araplar da çoktu. Gerçek Suriyeli yaman bir tüccar, girişimci ve efendi bir adamdır. Büyük ticaret, çoğunlukla Hristiyanlarda, küçük ticaret ise, Müslüman Arapların elindeydi. Ticaret ve sanayinin gelişmesine hükümetin kolaylık göstermesi gerekirken, rüşvetçi memurlar, bu konuda durmaksızın güçlükler çıkarıyordu.

Türkler ile Suriyeliler arasındaki anlaşmazlığı en iyi biçimde şu Suriye atasözü dile getirir: "Türklerin ayak bastığı yerde yüz yıl ot bitmez." [24]

Türkler, ülkenin bağımsızlığını sağlayacak bir yönetime taraftar değillerdi, ilerisi için de bir güvence vermiyorlardı.

Hükümetin mali etkinliği Suriye'de çok azdı. Birçok müteahhit, bir yıl önce almaları gereken paraları bile daha alamamışlardı. Ordular Grubu bile, yiyecek almak için gerekli parayı toptan sağlayamıyor, birçok kere istememize rağmen para, parça parça gönderiliyordu. Eğer elimizde para bulunsaydı, yiyeceklerimizin tümünü buradan sağlayabilirdik. Ama para verilmediği için, bu tahıl ülkesinde ürünün büyük kısmı ve binlerce deve yükü buğday, karşılığı altın olmak üzere, Dürzîlerin oturduğu Havran'dan İngilizlere gönderiliyordu. Bu durumdan haberdar edilen İstanbul, hatasını kabul etmedikten başka, buralarda uygulanması söz konusu olmayan bir tahıl vergisi sisteminde direniyordu. Ülkenin durumunu bilen ve bölgeyi iyi tanıyan Şam, Beyrut ve Halep valileri, bu önlemlere karşı çıkınca, üçü birden yerlerinden atıldılar.

Suriye'nin iç işlerinin de verileceği ve Enver tarafından bana gizlice yapılan bu öneriye, bütün zamanımın askerî görevlerle dolu olduğu özürünü ileri sürerek olumsuz karşılık verdim. Çünkü Türk hükümetinin tutumunu değiştiremeyecektim ve bu umutsuz durumun sürüp gitmesinin sorumluluğu benim üzerime yüklenecekti.

24. Tümen, İkinci Şeria Savaşı'ndan sonra çok kayıp veren birlilerinin sayısı ikmal erleriyle tamamlanarak Mafit Cözele'ye doğru geri çekilmişti. Bu tümenin iki alayını savaştan sonra gördüğüm zaman, sayısı 150 kişi kadardı. Aynı şekilde çok kayıp veren 3. Süvari Tümeni de Eddamiye'ye geri alınmıştı.

Mayıs ayı sonuna kadar 7. Ordu ile 8. Orduya karşı, düşman, her zaman başarısızlıkla sonuçlanan küçük saldırılar yaptı. Yalnız ayın 29 ve 30'uncu gecelerinde 8. Ordunun kıyı bölgesinde yapılan harekâtı büyüktü. 29 Mayıs'ta beş Hint taburu, Hatar Köprüsü-Miske yolunun batısından ilerledi ve mevziin önünde bir iki tepeyi ele geçirdi. [25] Karşı saldırıyla bunlar geri alındı. Ertesi gece saldırı tekrarlandı, fakat düşmana büyük kayıp verdirilerek püskürtüldü.

İkinci Şeria Savaşı'ndan sonra, Hicaz demiryolunda, Arap ve İngilizlerle yapılan çatışmalar şiddetlendi. Son çarpışmalarda yenilgiye uğrayan düşman, bu hareketlerle başansızlığını örtmek istiyordu.

8 Mayıs'ta Lût gölü güney kıyısındaki Katrana istasyonuna kuvvetli bedevi kollar saldırı. Bu saldırı da önlenmedi. Ama bir Türk bölüğü esir düştü. 9 Mayıs'ta saldırı, yine başarısız olarak tekrarlandı. 12 Mayıs'ta düşman, daha kuvvetli topçu desteğiyle üçüncü bir saldırı daha yaptı. Bu da püskürtüldü. 15 Mayıs'ta Elhasa istasyonu saldırıya uğradı ve Araplar tarafından ele geçirildi. Oradaki çeşitli demiryolu malzemesi tahrip edildi. 4. Ordu buraya kuzeyden birlik gönderdi. İstasyon geri alındı ve Araplar sürüldü. Hicaz demiryolunu işletmenin güçlüğüne belirtmek için, 1 Mayıs'tan 19 Mayıs'a kadarki kısa süre içinde 25 demiryolu köprüsünün kullanılamaz duruma getirildiğini söylemek yeterlidir sanırım.

30 Mayıs'ta Elfifre, Araplar tarafından kuşatıldı. Burada bulunan Türk birlikleri, ertesi gece Arap çemberini yararak Katrana'ya doğru çekildiler ve kurtuldular. Sonra Elfifre de tarafımızdan geri alındı.

Alman Askerî Kumlunun 14 Ocak 1918'de sona erecek sözleşmesini yenilemek isteğinde olmadığını Enver bana bildirdi.

Bu konuda Alman Genel Karargâhının da görüşünü aldığını belirten Enver, bundan sonra kendi adıma imzalayacağım bir sözleşme ile Türk ordusunda kalmamı önerdi. Ben de 27 Mayıs tarihli karşılığında, kişisel bir anlaşma ve sözleşmeyle Türk ordusunda kalmamın olanaksızlığını bildirdim. [26]

XIX.

Haziran Ayı Olayları

11. Avcı Taburu, 4 Haziran günü Mesudiye istasyonuna⁴⁰ geldi. Tabur, gerekli yedek eşyası ile savaş malzemesini geride bırakarak, parça parça ve çok acele olarak cepheye getirilmişti. Böylece Ordular Grubunun bir yedek birliği oluyordu.

İstanbul'dan gönderilen takviye birlik ve erleri, zorunlu olarak 4. Ordu cephesine gönderilenler dışında, ancak 7. Ordu ile 8. Ordunun ivedi gereksinimlerini bir ölçüde karşılıyordu. Fakat gönderilen Türk taburlarında işe yarar subay yok gibiydi. Bu taburlar çoğunlukla eğitim de görmüş değillerdi. Bu nedenle ordu komutanları, bu birlikleri de ikmal erleri gibi, kendi birliklerine dağıtıyorlardı.

11. Alman Avcı Taburu iyi bir birlikti. 800 kadar er ile çok sayıda makineli tüfeği olduğu gibi, yetiştirilmesi de iyi olduğundan gelişti, Filistin Cephesi için bir değer taşıyordu. Tabur, Mesudiye ile Nablus arasındaki vadiye yerleştirildi. Böylece, gerektiğinde 8. Orduya ya da 7. Orduya hemen gönderilebilecekti.

Çeşitli savaş alanlarında yetişmiş Tabur Komutanı Binbaşı von Menges, isteğim üzerine Türk subaylarını sırayla taburuna alıp yetiştirme işini de kabul etti. [27]

İngilizler ilkbaharda birliklerini durmadan değiştirdiler. General Allenby'nin orduları Hindistan'dan büyük takviyeler aldı. Bunlar, özellikle sıcak günlerde Şeria

vadisinde çok işe yaradı. Fransa'da bulunan bir Hint Süvari Tümeni de Filistin Cephesine getirildi. Fransa'dan çekilen bu kuvvet yerine İngilizler oraya pek çok yeni birlik yollamak zorunda kaldılar. Çünkü Hint birliklerinin sayısı çok kabarıktı. Hint piyade tümenlerine ayrıca bir de İngiliz taburu katılıyordu. Bu tümenlerin yüksek komuta makamlarında hep İngiliz subayları vardı. Makineli tüfek kullanan erlerle bunların komutanları da hep İngilizdi. Ayrıca fazla gönderilen subay ve erlerden yeni birlikler de kurulmuştu.

Buna karşılık Türk birliklerinin, tam tersine, yeter derecede ikmal erleri alamamaları çok üzülecek bir durumdu.

Haziranın ilk haftasında, İngiliz topçu ateşi, kıyı bölgesinde birkaç kere şiddetini artırdı. Uçaklarımız da bu kesimde düşman sayısının arttığını keşfetmişlerdi. İngilizlerin keşif amacıyla yaptığı birkaç saldırı püskürtülmüştü. Bu durum, saldırının bu kesimde yapılacağını gösterdiği için Alman Avcı Taburu da oraya gönderildi.

9 Haziranda kuvvetli düşman piyadesi, Hatar Köprüsü-Miska yolunun batısından ilerlemeye başladı. Ön hatlardaki birliklerimiz, asıl mevzilerine çekildi. Şiddetli çarpışmalarla, süngü hücumları ve el bombası çarpışmalarıyla kum tepeleri birkaç kere el değiştirdi. İngilizler büyük kayıplar karşılığında yalnız mevzimizin ön kısmında biraz yer kazandılar.

Alman Avcı Taburu, düşman siperlerinin içlerine kadar süren saldırılarla, ününü Filistin Cephesinde de doğruladı.

Daha önce de belirttiğimiz gibi bu taburun son kısmı, ancak 4 Haziranda gelmişti. 28 10 Haziran günü Enver'den şu telgrafı aldım:

"Alman Genel Karargâhının emriyle 11. Avcı Taburu Filistin'den İstanbul'a gönderilecektir.

Başkomutan Vekili"

Hemen şu karşılığı verdim:

"Avcı Taburu konusunda bir açıklama yapılmasını rica ederim. Çünkü Filistin Cephesinde başarı kazanmamız isteniyorsa, bu birliğe burada çok gereksinim vardır.

Liman von Sanders"

Telgrafım karşılıksız bırakıldı.

11 Haziranda General von Lenthe'den aldığım bir haberse, Avcı Taburunun Karadeniz kıyısındaki Batum'a gönderilmesi olasılığını bildiriyordu. 13 Haziranda da Türk Genel Kurmay Başkanlığından şu telgraf geldi:

"Alman birliklerinin Şeria vadisinde değil, yakındaki dağlık kesimlerde

barındırılması konusunda Alman Kara Ordusu Kurmay Başkanlığı yeniden emii veriyor. Bunun nedeni, 763 numaralı Taburdan başka, 146. Alayın bir taburunun da Şeria vadisinde bulunmasıdır. Alman Genel Karargâhı, bu birliklerin bir İngiliz saldırısı tehlikesi karşısında ancak Şeria doğusundaki dağlarda barınabileceği kanısındadır.
von Seeckt"

Bugünlerde, askerî durum değerlendirmesi açısından kafamın allak bullak olduğunu belirteyim. 4 bin kilometre ötedeki Almanya'nın Spaa şehrindeki adamlar, Şeria vadisindeki taburların taktik bakımdan barındırılması sorununu nasıl düşünebiliyorlar ve nasıl bu konuda kararlar alabiliyorlar, bir türlü anlayamıyorum... Karşılık verdim: [29] Daha 7 Haziranda, yani büyük sıcaklar başlarken, Şeria vadisindeki Alman birliklerini⁴¹, Şeria'nın doğu ve batısındaki dağlara çekmiş bulunuyordum.
Bugünlerde Enver ile aramızdaki bazı telgraf yazışmalarını buraya aynen alıyorum ki, olaylar hakkında karar verirken yanlışlığa düşülmesin.
15 Haziranda Enver bana şu telgrafı gönderdi:

Türk Genel Karargâhı
Harekât Şubesi

İstanbul: 15.6.1918

Savaş durumunun gereği olarak, Alman Genel Karargâhı, Filistin'deki Alman birliklerini geri çekmeyi düşünmektedir. Önce üç avcı taburunun çekilmesi emredilmiştir. Öteki Alman birliklerinin ne zaman çekileceği belli değildir. Alman Genel Karargâhı ile aramızdaki görüşmeler açıklık kazandıktan sonra zatiâlinizin de düşüncelerini soracağım.

Bu telgraf 16 Haziran günü saat 12.00'de elime geçti.

Enver'e hemen verdiğim karşılık şöyleydi:

Nablus: 16.6.1918

Zatiâlinizin 1210 sayılı gizli telgrafını aldığımı bildirmekle onur duyarım. Eğer Alman Genel Karargâhı, buradaki birlikleri savaşın geleceğini belirleyecek Batı Cephesine almak istiyorsa, buna karşı diyecek sözüm yoktur. Ama buradaki Alman birliklerini Kafkasya'ya ya da başka bir Türk cephesine almak istegindeyse, bu durum, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığını üzerime aldığım zaman sizinle yaptığımız anlaşmaya uymamaktadır. [30]b Bu durumda Grup Komutanlığından hemen çekilirim. Çünkü Filistin Cephesinin durumunu yanlış değerlendirmeye dayanan bu önlem, çok kötü sonuçlar verebilir. Gelecek ilk büyük İngiliz saldırısı sonunda Ordular Grubunun geri çekilmesi ve Filistin ile Suriye'nin düşman eline geçmesi sorumluluğunu üzerime alamam. Cephede durum, öyle bir görünüm almıştır ki, Alman birlikleri, gelecekte harekâtın belkemiğini oluşturmaktadır. 10 ve 12 Nisan günlerinde düşmanın Rafat ve Surukin'deki saldırılarını ancak Alman birliklerinin yardımıyla önleyebildik. İki Şeria Savaşı'nı da yine bunların yardımıyla kazandık. 7 ile 9 Haziran günlerinde, kıyı kesimindeki son saldırıda, 11. Avcı Taburu, Ordular Grubunun biricik ihtiyatını oluşturuyordu. En sonunda bu taburu bile savaşa sokmak zorunda kaldık. Üç aydır süren şiddetli çarpışmalar yüzünden Türk alaylarının sayısı, makineli tüfekler dışında, 350-400 tüfektir. Birçok piyade alayı, bundan bile zayıftır. Savdan 800-1000 olan Hint taburlarıyla değiştikten sonra, düşmanın kuvveti daha da artmıştır. Şimdiye kadar cepheye sokulan Hint alayları iyi savaşmışlardır. Düşman, piyade bakımından bizden üç dört kat daha kuvvetli ve topçu bakımından çok üstündür. Bunun dışında Şeria'nın doğusunda asî Arapların gittikçe çoğaldığı ve örgütlendiği de unutulmamalıdır. Gerçek budur. Türk birlikleriyle omuz omuza savaşan Alman birliklerinin geri çekilmesinden doğacak manevi tepkiler, çok büyük olacaktır. Bu durum, etkisini asî Araplar üzerinde de gösterecektir. Çünkü Araplar, Alman birliklerine ve subaylarına büyük önem veriyorlar. [31] Eğer Alman birlikleri, savaşın yazgısını çizecek Batı Cephesi'nde kullanılmak için alınıyorsa, bütün bu sayıp döktüğüm sakıncılara karşın, bu çekiliş normal görülebilir. Ama Türkiye'de başka bir cephede kullanılmak için geri alınıyorsa, hiç bir özür, asla kabul edilir değildir.

Liman von Sanders"

Enver'in 15 Haziranda bana gönderdiği ve yukarıda söz konusu edilen telgrafı, hiç değilse başka kararlar alınmadan benim düşüncemin sorulduğu biçiminde yorumlamıştım. Yanılmışım. Benim yukarıdaki karşılığım daha İstanbul'a ulaşmadan, 16 Haziran günü öğleden sonra saat 5.10'da çekilen Türk Genelkurmay Başkanının şu telgrafını aldım.

"Alman Genel Karargâhı, bütün Alman birliklerinin Filistin'den parça parça çekilmesi konusunda kesin karar almıştır. Önce 11. Avcı Taburu ve sonra 146. Piyade Alayı çekilecektir... vb."

Telgrafta daha sonra, yapacağım öneri üzerine Ordular Grubu için gerekli özel birlik ve kuruluşların geri çekilmesinin söz konusu olduğu ileri sürülüyor ve Ordular Grubu emrine Kafkasya'dan bir tümen ile İzmir'den bir tümen gönderilmesinin düşünüldüğü bildiriliyordu. Bu iki tümenin Filistin Cephesine gelebilmeleri için aradan aylar geçmesi gerektiğini biliyordum.

Daha önce yazdığım telgrafı yeterli görerek, bu telgrafa ayrı bir karşılık göndermedim. Böylece, "Alman birliklerinin geri alınmasıyla ilgili" benim düşüncem alınmış oluyordu.

Gerçekte, az sayıdaki Alman taburlarının Batı Cephesinde kullanılmak üzere buradan alınması düşünülemezdi. Çok az sayıda olmaları, bu işi düşünmemek için yeter nedendi. [32] Ayrıca bunların oraya kadar gidip cepheye girmeleri için de aylar geçeceği belliydi.

20 Haziran sabahı, İstanbul'da Alman Sefiri Kont Bernstorff'a aşağıdaki telgraf çektim; aynı gün eline ulaştığına ilişkin de makbuz aldım:

20 Haziran 1918

İstanbul'da Kont Bernstorff'a

Türk Genel Karargâhının 'F. Ordular Grubu' birliklerine uyguladığı yaklaşımın, Almanya'nın askerî ve siyasî çıkarlarına çok zarar verdiğini, İmparator Hazretlerinin temsilcisi olarak size sunmak zorunda kaldım. Alman temel ilkelerine göre kurulmuş olan 'F. Grubu'nun Başkomutanı olarak düşüncem öğrenilmeden ve Türkiye'deki Alman birliklerinin korunmasında birinci derecede sorumlu Alman Askerî Başkanı olarak görüşüm alınmadan, Filistin'deki Alman birlik ve kuruluşlarının geri çekilmesi kararlaştırılmış bulunmaktadır. Böyle bir önlem, Filistin Cephesinin kısa sürede çökmesine yol açacak ve bunun politik günahı da Almanya'ya yüklenecektir. Ancak Türk birliklerinin gerisinde Alman kuvvetlerinin bulunmasıdır ki, Arapların gelecek için besledikleri hırslarını önlemekte ve Filistin ile Suriye'nin müttefikimizin elinde kalmasını sağlamaktadır. Bu baskı ögesi de ortadan kalktıktan sonra, Arapların İngiliz etki ve parasına dayanmaları olanağı yoktur. Emir ve komuta alanındaki bütün Alman subayların da aynı biçimde düşündüklerine inanıyorum.

Buradaki Türk birliklerinin dayanma gücü, tek başlarına cepheyi tutmaya yetmez. Çekiliş zamanında ise birliklerin hangi durumlara düşecekleri deneyimle öğrenilmiştir. [33] Burada özellikle kötü beslenmiş, noksan giysili ve ayakkabılı birlikler söz konusudur. Eğer yukarıdaki önlemler hemen uygulanmaya kalkılırsa, sonucu kısa sürede görülecektir. Şu noktayı da eklemek gerekir ki, buradaki sorumlu makamların bildirdiğine göre, demiryolları Alman birliklerinin taşınması için çahştırdırsa, cepheye gerekli malzeme ve yiyecek hammadde ulaşımı olanağı da ortadan kalkacaktır. Alman Askerî Kurulunun Başkanı olarak ve bu kurul sözleşmesinin bana tanıdığı yetkiye dayanarak söyleyebilirim ki, Türk ordusunun şimdiki durumu, işittiğime göre Kafkasya'da yapılması düşünülen harekâtı başarmaya hiç de uygun değildir. Bugün Türk asker kaçaklarının sayısı, silâh altmdakilerden çoktur. Birliklerin yiyecek ve giyecek sorumluluğunu Türkler hiçbir zaman üzerlerine almıyorlar, alsalar bile söz veriyorlar, ama verdikleri sözleri yerine getirmiyorlar. Komutam altındaki birliklerin üst başları o kadar kötüdür ki, birçok subay yırtık giysilerle geziyor. Öyle tabur komutanları var ki, çizme bulamadıkları için çarık giyiyorlar. Alman ve Avusturyalılar yardım ediyorlar, ama yardımlar büyük gereksinimi karşılamaya yetmiyor. Irak'taki 6. Orduda görevli Alman subaylarının Prusya Harbiye Nezaretine gönderdikleri raporda, 1918 Nisanında sona eren kışta 17 bin erin açlık ve soğuk yüzünden öldüğü bildirilmektedir. Bütün bunlar bilinirken, Türk görüşlerine dayanan bu gibi büyük atılımlara hiçbir zaman girişmemek gerekir. Türk ordusunu gerçekten tanıyanlar için, bu girişimlerin sonucunun başarısızlık olacağı bellidir. [34]

İran'a karşı girişilen büyük harekât -ki buna karşı çıkmıştım-Bağdat'ın elden çıkmasına yol açmıştır. Şimdi

Kafkasya'da başlayacak hesapsız harekâtla da Suriye, Filistin ve Arabistan elden çıkarılacaktır. Bunun sorumluluğu da yine Almanya'ya yüklenecektir.

Şimdi Türkiye'ye ve ordusuna gerekli şey, büyük fetih plânları değil, iç durumu sağlamlaştırmasıdır. Ancak bu sağlandıktan sonradır ki, zamanla elden çıkarılan yerlerin geri alınmasına kalkışılabilir. Bunlar benim dörtbuçuk yıllık deneyimlerime ve Türk ordusunu çok iyi tanımama dayanan kanılardır.

Öteki Türk girişimlerini desteklemek amacıyla ve bütün karşı koymama rağmen, Alman birlik ve kuruluşları buradan alınır, yeniden birçok vilâyet elden çıkacaktır. Asla doğru bulmadığım bu girişim yüzünden bir Prusyalı generalin suçlu duruma düşmesini önlemek için Ordular Grubu Komutanlığı'ndan istifa ediyorum.

Durumda bir değişiklik olursa size sunacağım.

Mâruzâtımın İmparator Hazretlerine lütfen arzedilmesini zatiâlinizden rica ederim.

Liman von Sanders"

Enver, 20 Haziran günü öğleden sonra saat 3.10'da gönderdiği bir telgrafla, Filistin'deki Alman birliklerini bir başka Türk cephesinde kullanmayı düşünmediğini bildiriyor ve benim nasıl olup da böyle bir düşünceye vardığımı soruyordu.

Daha önce de yazdığı gibi, 11. Avcı Taburunun Batum'a gönderilmesinin kararlaştırıldığını Askerî Kurul aracılığıyla ve 11 Haziranda öğrenmiştim. Kont Bernstorff da 21 Haziranda gönderdiği aşağıdaki telgrafla Avcı Taburunun Gürcistan'a gönderileceğini bildiriyordu: [35]

General Liman von Sanders

F. Ordular Grubu Karargâhı

Zatiâlinizin hakkımdaki güvenlerine teşekkür ederim. İşin asbnda bir yanlış anlama olduğunu sanıyorum. Alman Genel Karargâhının emirleriyle Gürcistan'a gönderilmek üzere yalnızca bir avcı taburu ayrılmıştır. Bunda da söz konusu olan Türklerin isteğini yerine getirmek değil, tersine Kafkasya'da düzeni sağlamak kuskusudur. Amaç, Türk ordusunun Rumiye ve Tebriz üzerinden Irak'a yürüebilmesini sağlamaktır. Karşılaştığımız sorunları, zatiâlilerinizle birlikte çözmek, beni her zaman hoşnut kılacaktır.

Bernstorff

Hemen verdiğim karşılık şöyleydi:

İstanbul'da Sefir Kont Bernstorff'a

Zatiâlilerine teşekkürlerimle birlikte sunmak isterim ki, olayların akışıyla ilgili orada yanlış haberler aldığınız kanısındayım. Söz konusu olan, Filistin Cephesindeki bütün Alman birliklerinin, Avcı Taburu da dâhil olmak üzere, Türk Genel Karargâhının emriyle ve demiryolu ile İstanbul'a gönderilmesi gibi çok ciddi bir sorundur. Alman birliklerinin çekilmesi durumunda, Filistin Cephesinin tutulamayacağı ve bunun sonucu olarak cephenin düşeceğini dünkü telgrafımla

ve sorumlu bir kişi olarak zatiâlilerine bildirmiştim. Benim kesin karşı çıkmama ve kararımı bildirmeme karşın, bu konuda bir değişiklik yapılmazsa Ordular Grubu Komutanlığından istifa edeceğimi bugün Enver Paşa'ya da telgrafla bildirdim.

Liman von Sanders [36]

Sonunda 21 Haziran günü öğleden sonra saat 5.00'te General Ludendorff, Avcı Taburunun Kafkasya'ya gönderileceğini telgrafla bildirdi. Bu nedenle, Avcı Taburunun Kafkasya'da kullanılmayacağını bilmeyen tek insan olarak ortada Enver kalıyordu ki, bu da inanılması gerçekten güç bir durumdu.

Ordular Grubu Komutanlığından istifamı aşağıdaki telgrafla Enver'e bildirdim:

21 Haziran 1917

İstanbul'da Enver Paşa'ya

Zatiâlilerine aşağıdaki karşılığı sunmakla onur duyarım. Filistin Cephesindeki Alman birliklerinin geri alınmasıyla ilgili emir verilmezden önce -ki Harekât Şubesi'nin 1203 saydı gizli emriyle iş kısmen yapılmıştır-, F Grubunun sorumlu komutanı olarak, söz konusu kararın uygulama olanaklarıyla gerçekteşirme biçimi için benden görüş alınması gerekirdi. Ayrıca, Türkiye'deki Alman birliklerinin yönetimiyle görevli Alman Askerî Kurulunu birinci derecede ilgilendiren bir sorun söz konusu olduğu için de, bu kurulun başkanı olarak görüşümün alınması gerekirdi. Bunların her ikisi de yapılmış değildir. Alman birliklerinin Filistin Cephesinden geri alınması yolundaki ilk girişim mayıs ayı başında ve sağlık nedenlerine dayanarak yapılmıştır. Cephede ancak benim tarafımdan verilecek kararlarla çözümlenecek böyle bir soruna karışılmasına karşı çıkışım hatırlardadır. 11. Avcı Taburunun Kafkasya'ya gönderileceğini ise, İstanbul'daki çok güvenilir bir kaynaktan öğrendim. Gerçekte bu konuyu Alman Genel Karargâhı da 8758 sayılı gizli telgrafla doğrulamış bulunuyor. [37] Bildiğim kadarıyla, buradan alınacak Alman birliklerinin Batı Cephesine gönderileceğine ilişkin 16.6.1918 ve 20.6.1918 tarihli emirlerde bir işaret yoktur. Burada yalnız Filistin'deki Alman birliklerinin ikmal yerine gönderilmesindeki güçlüklerden söz edilmekte ve çözüm yolları arandığı bildirilmektedir. Eğer bu konuda düşünceme başvurusaydı Alman askerlerinin ikmal gerekçesiyle geri alınmalarına ve İstanbul'a gönderilmelerine gerek kalmazdı. Türk Genel Karargâhının yazdığı raporların kısmen yanlış olduğunda hiç kuşkum kalmamıştır. Elimde bununla ilgili pek çok kanıt vardır ve bunlardan birini örnek olarak anlatayım: "Şeria Savaşları ile ilgili resmi bildiriler."

Bu aksaklıkların bir kısmı ancak benim uyarıda bulunmamdan sonra düzeltilmiştir. Filistin Cephesi Komutanlığını üzerime aldığım günden bu yana zatiâlilerinizin genel karargâhı bana durmaksızın güçlükler çıkarmıştır. Bu sorunun kesin biçimde çözümlenmesi Alman makamlarının görevidir. Ama şimdi içinde bulunduğumuz sorun her ölçüyü aşmıştır. Düşüncem abnmadan en değerli

birliklerimin geri çekilmesi emredilmiştir. Bu birlikler olmadan cephenin tutulması söz konusu değildir. Burada bulunmamaları durumunda savaşın sürdürülmesinde güçlük yaratabilecek diğer Alman kuruluşlarının da geri alınması olasılığı, Harekât Şubesinin 1213 sayılı emri ile bildirilmiştir. Benim karşı koymama hiç önem verilmemiştir.

Bu nedenle Ordular Grubu Komutanlığı görevimden istifaya zorlanmış bulunuyorum. Durumun Sultan Hazretlerine duyurulmasını zatiâlinizden istirham eder, ayrıca komutayı kime devir ve teslim edeceğimin de bildirilmesini dilerim. [38] Cevat Paşa, buradaki üç ordu komutanının en kıdemlisidir. Komutayı bıraktığım konusunda İmparator Hazretlerine bilgi verilmesi doğrultusunda da harekete geçtiğimi arz ederim.

Limán von Sanders

Ordular Grubu Komutanlığını bırakmak zorunda kaldığımı, İmparator Hazretlerine daha 22 Haziran günü Askerî Kabine Başkanlığı aracılığıyla bildirmiş bulunuyordum. Aynı günün akşamı Enver'den bir telgraf aldım. Gerek bütünü, gerek ayrıntıları bakımından bir ölçüden yoksun olan bu telgrafı, burada açıklamak doğru olmayacaktır.

Ertesi gün, 23 Haziranda, Alman Genel Karargâhından şu telgraf geldi:

"İmparator Hazretleri, komutayı bırakmanızı kabul buyurmadılar. Makamınızda kalmanızı istiyorlar. Yüksek emirleri gereğince bildirilir.

Askerî Kabine Başkanı
von Lyncker"

Bu karar, Askerî Kabinenin 7 Temmuz tarihli bir yazısıyla yeniden ve kesinlikle açıklandı. Ben de yerimde kaldım. Bundan sonraki günlerde 11. Avcı Taburunun çeşitli topluluklar olarak İstanbul'a gönderilmesine başlandı. Filistin Cephesine doğru gelmekte olan diğer Alman takviye birlikleri, özellikle topçu kolbaşısı Şam'avarmış olduğu halde, durduruldu ve yeniden İstanbul'a taşındı. Şunu belirtmek isterim ki, komutanlarının bana bildirdiğine göre, söz konusu olan bu avcı taburu bütün savaş boyunca bir daha düşman karşısına çıkmadı. Bu tabur önce Yugoslavya'daki Brajnia'ya ve sonra da yukarı Silitre'ye geri çekildi. [39] Oysa bu taburun erlerinin donatımına, tropik iklimlerde savaşabilmeleri için yüzbinlerce mark harcanmıştı.

Alman Genel Karargâhı daha sonraki günlerde de 146. Alayın geri çekilmesi kararını aldı. Aynı ay içinde von Kress, yanındaki birçok Alman subayı ve taburu ile Tiflis'e gönderildi ve çeşitli Alman birlikleri de von Kress'in emrine girmek üzere onu izledi. Bu Alman grubuna zırhlı trenler de verilmişti. Yıldırım Ordular Grubu, zırhlı trenlere büyük gereksinme duyduğu halde emrine bu trenlerden bir tane olsun verilmemişti.

Ordular Grubu artık elinde var olan kuvvetle yetinmek zorundaydı. Ordular

Grubu, haziran ayında Binbaşı von Würthenau komutasındaki 13. Depo Alayını Baalbek'ten Nasıra'ya getirtti. Bu alay, yetiştirdiği ve cepheye gönderdiği erler yerine, yalnızca Arap asıllı erler alabiliyordu. Yaz boyunca, Ordular Grubunun sağ kanadı gerisinde bir yedek tümen yetiştirmek üzere Binbaşı Bell komutasındaki 17. Depo Alayı da Nasıra'dan Hayfa'ya gönderildi.

Bu ay içinde Filistin Cephesinde önemli bir olaya rastlanmadı. Fakat Şerif Faysal emrindeki Arap asilerin Şeria kesimindeki eylemleri gittikçe artıyordu.

İstanbul'daki Alman Askerî Kurul Başkanlığına benim yerime, vekilim General Lenthe'nin atandığı, Askerî Kabinenin bir yazısıyla bildirildi. Yalnız, önemli konularda karar verme yetkisi, yine başkan olarak bana bırakılmıştı. Bu durum benim isteğime uygundu. Nasıra'da oturup İstanbul'daki işlerin ayrıntılarıyla uğraşamazdım. General Lenthe'nin Kurmay Başkanlığına Albay Dove atandı General Gressmann başka bir görev için Almanya'ya çağrılınca, Irak'taki 6. Orduda bulunan Alman ordusu subayları da Alman Askerî Kurulunun emrine girdiler. [40]

XX.

Temmuz Ayı Olayları

Birliklerinin sayılarının azalması, 7. Ordu ile 8. Ordu cephelerini iyice zayıflatmış ve burada durum gerginleşmişti.

Yıpranan tümenlerin geriye alınması ya da değiştirilmesi, yedek kuvvet bulunmadığı için gerçekleşmedi. Hatların birçok noktasında, düşman topçu ve uçakları, birliklerimizi sürekli olarak tedirgin ediyorlardı. Su sorunu da önemliydi. En sıcak günlerde, kilometrelerce öteden su getirmek gerekiyordu. Cepheledeki gereksinimi karşılamak için gerilerde kurulması gereken bir düzenleme yoktu. Bu düzen insan azlığından bir türlü kurulamıyordu. Binek ve koşum hayvanlarına da yeteri kadar su bulunamadığı için, bu konudaki güçlükler de önlenemiyordu. Bu hayvanları günde bir kere olsun sulayabilmek için çok gerilere götürmek gerekiyordu. Alman kuyu müfrezeleri, yılmak bilmez bir çabayla çalışıyordu, ama suyu az olan bir ülkede bunların başarılan da küçük oluyordu.

7. Ordu ile 8. Ordu cephesinin kısaltılması, ancak Şeria ırmağının batısındaki 7. Ordunun ırmak kıyısını 4. Orduya bırakmasıyla olabilirdi. Bu da hiç yedeği olmayan 4. Ordunun, geriye doğru derin bir girinti yapan Aere kesiminde ve onun güneybatısında bulunan birlikleri bu işle görevlendirmesiyle gerçekleşebilirdi. [41] Bunun için de Musallaba'daki uç düşman mevzii ile Elavca tepesinin iki yanında bulunan hafif düşman cephesinin aşağıya doğru sürülmesi gerekiyordu. Bunu başarabilirsek, düşmanın Şeria'nın doğusuna doğru üçüncü bir yarma harekâtı yapması olasılığı azalacaktı. Çünkü bu alan, İngilizlerin yayılmasına uygun değildi.

Musallaba cephesine karşı yapılacak bir girişim, başarıya ulaşabilmesi için baskın şeklinde yapılmalıydı. Ancak bu durumdadır ki, İngilizler, bol yedeklerini zamanında kullanamazlar ve iş bir olup bittiye getirilebilirdi.

Bu baskının yönetimi, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'ya verildi. Bu amaçla 702 ve 703 numaralı Alman Piyade Taburları ile 11. Avcı Taburunun henüz geriye gönderilmeyen bir bölümü de Ali Fuat Paşa'nın emrine geçirildi.

Ordular Grubu, bu baskının 13 Temmuz 14'e bağlayan gece yapılmasını istemişti. Asıl saldırı Musallaba'ya ve bunun iki yanına yapılırken, bir diğer saldırı da Vediimellah ile Şeria ırmağı arasındaki deltada bulunan İngiliz birliklerine yapılacak ve bunlar geri atılacaktı. Bu ikinci saldırı için 4. Ordu, Alman 146. Alayından iki bölük ile iki Türk taburu ayrılacaktı. 4. Ordu, bundan başka Şeria ırmağının aşağısında gösteriler yaparak düşmanın ilgisini bu kesime çekecekti. Düşman uçaklarının üstünlüğüne karşın, baskını yapacak birliklerin bu kesimlere getirilmesi ve araziye dağılması düşmanın gözünden başarıyla gizlendi.

Ali Fuat Paşa, baskın için şu düzeni almıştı: Avcı Taburunun bölümü ile iki Alman taburu ortaya konmuş, sağ kanada 58. Alay ile 163. Alay, sol kanada 32. Alay ve ortanın gerisine de 2. Alay yerleştirilmişti. 14 Temmuz günü saat 3.00'te, bütün birlikler düşman ne olduğunu anlamadan saldırıya geçecekti. [42] Alman birlikleri, tam zamanında ilerlemeye başladılar. Neye uğradıklarım şaşırın İngilizlerin ilk hatlarındaki mevziler, pek az kayıpla ele geçirildi. Almanlar ikinci mevzie doğru ilerlediler ve burasını ele geçirdiler. Kısmen daha da ilerleyerek Avca'daki dağılık İngiliz Ordugâhına girdiler. Düşmanın önleme ateşi çok geç başlamıştı.

Türk piyadeleri ilerleyemediği için, Almanlar önde yalnız kaldılar. 58. Piyade Alayı, 300 metre kadar ilerledikten sonra, İngiliz hatlarından başlayan hafif piyade ateşi karşısında durakladı ve ilerlemek için bir çaba göstermedi. Bunun sağındaki 163. Alay ise, aynı direniş karşısında 3 kilometre kadar ilerledi. Fakat o da burada durdu. Çünkü 58. Alay ilerleyemediği için yanı açık kalmıştı.

Alman birliklerinin solundaki 32. Piyade Alayı, merkezin ilerleyişiyle yarısına kadar çıktığı Musallaba tepesinde, düşmanın hafif ateşi karşısında durakladı. Emirde belirtildiği üzere, özellikle bu tepeye yandan saldırıacak alayın iki kanadı, orta tarafın durması üzerine oldukları yerde kaldılar.

Topçu ateşi başladıktan sonra, alayın orta kısmı da yansına kadar çıktığı tepeyi bırakarak eteklere doğru geri çekildi. Çekilmeye iki kanat da katıldı. Merkezin gerisinde bulunması kararlaştırılan 2. Piyade Alayı ise, olası bir geri çekilme göz önüne alınarak, Ali Fuat Paşa tarafından 4 kilometre geride bırakılmıştı.

Gün ağardığı zaman, Alman bölükleri düşmanın ikinci hattında ve kısmen düşman ordugâhında tek başlatma çarpışıyorlar ve küçük İngiliz gruplarının direnmesiyle karşılaşıyorlardı. Eğer Türk birlikleri de Almanlarla birlikte yürümüş olsalardı, Musallaba ve yakınındaki İngiliz hatları ilk saldırıda ve az kayıpla tam olarak ele geçirilmiş olacaktı. [43]

Çoğunluğu Avustralyalı olan İngiliz destek birlikleri, hemen gelmeye başladı. Çatışma işleri düzenli işliyordu. Düşmandan bir havan topu ve pek çok makineli tüfek alan Alman bölükleri, kendilerini savunuyorlardı. Ama hiçbir taraftan

yardım ve destek görmedikleri için sonunda geri çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada bile Türkler hiçbir çaba göstermediler.

Alman bölükleri çekilirken iki yandan açılan şiddetli ateşe hedef oldular. Birçok subay, astsubay ve er yitirdiler. 703. numaralı Piyade Taburunun komutanı Yüzbaşı Grassmann burada kahramanca öldü. 11. Avcı Taburunun yiğit bölüğünden hemen hiç kimse kalmadı. Türkler ise yok denecek kadar az kayba uğradılar. Alman birlikleri mevzi gerisine alındı.

Mellâha vadisi ile Şeria ırmağı arasındaki saldırı da pek az ciddiyetle yapılmış ve bu harekâta katılan birlikler, Avustralya süvarilerinin sağ yandan kuşatma girişimlerini görünce duraklamışlardı. Bu arada da 3. Süvari Tümeni, 20. Kolordu Komutanının emriyle, bağlantıyı sağlamak için geride kalmıştı. Bu saldırıda da pek çok yer kazanılmasına karşın, sonuç alınamadı.

Savaşı izlediğim yere gelen ve birbirini çürüten, gerçekten uzak raporlarla İngiliz destek birliklerinin birbiri ardından gelişi, umduğumuz başarı olasılığının ortadan kalktığını gösteriyordu. Bu nedenle, Ali Fuat Paşa'nın öğleden sonra yeniden saldırıya geçme yolundaki önerisini kabul etmedim. Daha kolay olan sabahki saldırıda başarı gösteremeyen Türk birlikleri, bu ikinci saldırıda, kuşkusuz daha büyük bir yenilgiye uğrayacaktı. Onun içindir ki, kazanılan bir kısım toprağın bırakılmasını istedim.

4. Ordu cephesinde durum daha iyi gelişmişti. Çünkü oradaki harekât daha iyi yönetilmişti. 8. Kolordu topçusu da etkili biçimde görev yapmıştı. [44] Küçük piyade birlikleri de ileri hatlardan çıkararak çatışmaya girişmişlerdi. Albay von Schierstadt komutasındaki süvari tugayı, makineli tüfek müfrezesi ve Alman İstihkâm Bölüğü ile Şeria'daki vaftiz yerine kadar ilerlemişti. Öğleye doğru çok sayıda düşman süvari ve zırhlı otomobilleri, von Schierstadt'ın tugayı karşısında yayılma harekâtına başlamıştı. Yiğit Tugay Komutanı, düşmanın iyice yaklaşmasını beklemiş ve ondan sonra ateş açmıştı. Düşman süvarisi, ağır kayıplara uğratılarak geri püskürtülmüştü.

Şeria'daki köprübaşından 8. Kolordunun güney kesimindeki Lütfi Bey tümenine doğru ilerlemek isteyen Hint Süvari Turneni, daha kötü bir sonla karşılaştı. Bunların yakın yerlere yaklaşmasına izin verildikten sonra, hemen büyük kısmı yok edildi ve kalanlar da dörtmala Şeria köprüsünden kaçmak zorunda kaldılar. Bunlardan birçok hayvan alındı.

O günkü sıcağın bunaltıcı yoğunluğu, savaşla ilgili her girişimden vazgeçmeyi gerektiriyordu. Isı 55 dereceye kadar yükselmişti. Bu nedenle İngilizler de karşı saldırıya geçemediler. Akşama doğru von Schierstadt'ın çekilme yoluna yönelen bir girişimi de yarım kaldı. Yalnız karanlıktan dolayı tugayla bağlantılarını yitiren 11. Süvari Alayından bazı erler Alay Komutanı ile birlikte esir oldular.

Türk birliklerinin savaş yeteneklerinin çok azaldığını, 14 Temmuz günü olayları açıkça gösterdi. O gün burada olup bitenleri, bundan önceki savaş alanlarında görmüş değildim. O gün için alayların yapabilecekleri iş, ancak düşman karşısında savunmada bir süre daha dayanmaktı. Bu durumu gördükten sonra, Sanil kesiminde bulunan bazı kum tepelerini 146. Alman Alayının bir taburuyla ele

geçirmek için tasarladığım harekâttan vazgeçtim. [45]

Türk birliklerinin bu başarısızlığının bir nedeni de, bu sırada Kafkas Cephesinde yapılacak harekâta katılmaya istekli bazı subayların buradaki birliklerinden ayrılmalarıydı. Enver'in emrine göre, Kafkasya'ya gidecek subaylara bir üst rütbeye terfi ve bir maaş zam sözü verilmişti. Bunu duyanlardan çoğu, Kafkasya'ya gitmeyi istediler. Çünkü Ordular Grubundaki subaylar, normal aylıklarını bile alamazlarken ve ailelerinin geçim sıkıntısı çektiğini bilirken, böyle bir söz verme karşısında çok dayanamazlardı. Savaş ateşi içindeki bir cephenin subaylarına, daha elverişli ve uzun süre savaş olasılığından uzak bir cephede bir üst rütbe ve bir maaş zam sözüyle görev önerisi, sanırım ki, savaş tarihinde rastlanılacak biricik örnektir.

Subayların bir kısmının cephede bulunamamasının bir başka nedeni de, o sırada İstanbul'daki bir yangında evleri yanan ve aileleri evsiz kalan subaylara verilen izindi. Bu işin en çok düşündürücü yönü ise, bu subayların aradan aylar geçmedikçe görevlerine dönmemeleriydi.

Temmuz ayı boyunca cephede başka önemli bir hareket olmadı. 702 ve 703 numaralı Alman taburları, Nablus'un batısındaki vadiye geri alındı. Son avcı bölüğü de, sayısı 120 ere çıkarıldıktan sonra İstanbul'a gönderildi. Şeria'nın doğusunda, Arap asilerin sürekli hareketleri görülüyordu. Böylece temmuz ayı içinde Menzil, Anese, Vadiişşar birkaç kere el değiştirdi. Araplar 20 ve 21 Temmuzda Maan'a büyük bir saldırı yaptılar. Fakat bu saldırı geri püskürtüldü. 21 ve 22 Temmuzda da Araplar, aşağı yukarı 2 bin erden kurulu düzenli bir birlik ve 600 bedevî, 12 top ve çok sayıda makineli tüfekte Cerdun istasyonunu ele geçirmeye giriştiler. Ama bu istasyonun önünde 24 subay, 200 kadar er kaybettikten sonra geri çekildiler. [46]

XXI.

Ağustos Ayı Olayları

1 Ağustos günü, Alman Genel Karargâhı'na gönderdiğim Ordular Grubu Karargâhı Başamiri Binbaşı Ludloff'un, Spaa'daki Alman Genel Karargâhında yapacağı 'durum açıklaması' için aşağıdaki yazılı bilgileri Berlin'e gönderdim. Alman Askerî Kurulu aracılığıyla gönderilen bu yazı, Ordular Grubunun o günkü durumu nasıl gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir:

1 Ağustos 1918

Albay Dove eliyle

Binbaşı Ludloff'a

Berlin

İstanbul -önceden tahmin ettiğimiz gibi-Ordular Grubunun gereksinimleri için yalnız işe yaramaz sözlerle yetinmektedir. Bu sorun, İaşe Müdürü olarak Vali Tahsin Bey'le ilgilidir. Benim ve Kâzım'ın (Kurmaya Başkanı) Cephesinin artık tutulmaz duruma geldiği yolundaki düşüncemiz, Türkiye'nin elindeki olanaklarla bu cephe ile Doğu Kafkasya gibi çok uzak iki cephenin birden harekât yapacak güçte olmamasından ileri geliyor. Bizim cephemize kesin olarak verilmesi gereken pek çok şey Doğu Kafkasya'ya verilerek elden çıkarılıyor. [47] Az kömür kullanarak Ordular Grubuna ulaştırma söz konusuysen, bu kömür Karadeniz'de harcanıyor. Bu yüzdendir ki, 26-30 Temmuz tarihleri arasında Halep ile Rayak arasında tek tren olsun hareket ettirilememiştir. Görüşlerimi Alman Genel Karargâhı ile Prusya Harbiye Nezaretine duyurmanızı rica ederim. Çünkü İstanbul'da sürekli olarak işlenen hatalara ortak olmak istemiyorum.

Bunun dışında kesin olarak inanıyorum ki, Doğu Kafkasya harekâtı, ölçsüz hedeflerine ulaşma başarısını kazanmayacaktır. Bu çeşit Türk projeleri, savaşın başından beri başarısızlığa uğrayıp durmaktadır. Fakat beni dinlemeye asla yanaşmadılar ve iş işten geçene kadar da yanaşmayacaklardır. Alman Genel Karargâhı, Türklerin çok sınırlı olan maddî gücünü çok yanlış değerlendirmektedir.

Eğer Genel Karargâh, buradaki cephenin korunmasını istiyorsa 146. Alay burada kalmalıdır. Hintli esirlerle son günlerde bize sığınanların anlattıklarına göre, düşman kesiminde Almanların geri çekildiği söylenmektedir, artık İngilizlerin geri kalan Alman birlikleriyle ve Hintlilerin ise, zayıf ve işe yaramaz Türk birlikleriyle kolayca başa çıkacağına inanılmaktadır.

Bu düşüncelerimi her tarafta anlatmanızı rica ederim.

Liman von Sanders

Albay Dove için ek:

Kesin kararlara gerek olduğu ve artık yarım önlemlerden vazgeçilmesi gerektiği konusundaki düşüncelerimi, Alman Sefirine de duyurmanızı rica ederim." [48]

Alman Genel Karargâhı, daha 24 Haziranda Türklerin Doğu Kafkasya Ordular Grubuna bir Alman Kurmay Başkanı atanmasını kabul etmişti. Bu makam önceleri Mareşal von der Goltz'un emrinde çalışan, sonra da Filistin Cephesinde kendini gösteren Binbaşı Kiessling'e önerildi. Bu kişi, benim görüşüme uyarak bu görevi kabul etmeyince, yeni öneri, 7. Ordu Kurmay Başkanı von Falkenhausen'e yapıldı. Bu kişi de kabul etmeyince, Halil Paşa'nın Kurmay Başkanı Binbaşı Paraquin bu göreve atandı. Kafkasya Ordular Grubunun öteki kurmay subayları ise -buldukları yerde çok gerekli olmalarına rağmen-Batı Cephesinden alınarak buraya atandılar.

Kafkasya'daki olası ekonomik kazançlar göz önünde tutularak birçok Türk birliğinin Doğu Kafkasya ve Azerbaycan'a gönderilmesi ile Türk politik hareketlerinin Filistin Cephesinin genel durumunu nasıl etkilediğini burada

kısaca ortaya koyalım.

1918 yazı ortalarında, Doğu Kafkasya ve Azerbaycan'da kuvvetli atlı bir Türk tümeni bulunuyordu ve bunların bir kısmı bu bölgeye doğru yürüyordu. Bu tümenlerin sayısı 9 bin ya da biraz daha çoktu. Bu birliklerle ikmal erlerinin ve savaş malzemesinin Kafkasya'ya gönderilmesi ve bunların beslenmesi için o kadar çok kömür harcanıyordu ki, bu kömürle çok büyük bir birliğin Halep'e gönderilmesi gerçekleşebilirdi. İstanbul ile Batum arasındaki deniz yolu 1100 kilometre, Batum'dan Tiflis üzerinden Tebriz'e kadar demiryolu ise 850 kilometreydi.

Doğu Kafkasya Ordular Grubunun kurulmasıyla bir Panislâmizm planı mı güdülüyordu ya da Kuzey İran'da bir İngiliz Cephesi mi açmak isteniyordu ya da Kont Bernstorff'un 21 Haziran tarihli telgrafında açıkladığı gibi Irak üzerinde yeni bir harekât mı düşünülüyordu, bunun tartışmasını bir köşeye bırakıyorum. [49] Benim düşünceme göre, gerektiğinden çok cephemiz vardı. Sayıca düşmandan az iken, kuvvetli düşmanı yeni cephele açmaya zorlamak, ender düşünülecek olaylardır. Çok sıkıntı içinde bulunan Filistin Cephesinin birliklere olan gereksinimi dikkate alınarak, Kafkasya Ordular Grubunun kurulmasının reddedilmesi gerekirdi. Bu harekât yüzünden Yıldırım Ordular Grubuna pek az sayıda yedek asker gönderildiği de biliniyordu. Ayrıca gerekli savaş malzemesi de Filistin'e gönderilmiyordu. Çünkü bu malzeme, savaşın kesin sonucu üzerinde hiçbir etkisi olmayan başka bir yönde harcanıyordu. Ayrıca Ordular Grubu için Suriye ve Arabistan'dan satın alınacak yiyecek maddeleri için gerekli para da başka amaçlara akıtılıyordu.

Elde yeteri kadar kömür olsa bile, demiryolunun gücünün Halep'e ve oradan öteye daha çok asker taşımaya elverişli olmadığı yolundaki görüşü de şöyle çürüteceğim: 1917 yazında İstanbul ve Aydın'dan altı Türk tümeni, bu demiryoluyla Halep'e gönderilmiştir. Ulaştırma işinin açık olarak anlaşılabilmesi için aşağıdaki rakamları da yazmak isterim: O tarihlerde Almanya'dan İstanbul'a haftada 14 kömür treni gelmekteydi. Bunlardan 7'si İstanbul'un su, aydınlatma, ulaştırma gereksinimi için kullanılmakta, geri kalanı da Anadolu demiryolu ile askerî fabrikalara verilmekteydi. Bunlardan ayda 2500 tonu ise, Karadeniz vapur seferlerine ayrılıyordu ki, bu seferlerin çoğu Doğu Kafkasya'daki ordu yüzünden yapılıyordu. Ülkenin çeşitli yerlerinden çıkarılan kömür, -Soma'da günlük kömür üretimi 300 tondan 500 tona çıkarılmıştı-sanayi işletmeleriyle İzmir ve Haydarpaşa demiryollarına verilirdi. Bu kömürün bir kısmı, 1917 yılında Halep'e gönderilen trenlerde kullanılmıştı. [50] Halep'ten sonra Filistin Cephesine kadar tümenlerin çoğu karadan yürüyerek geliyorlar ya da biraz kömür bulunursa trenle taşınıyorlardı. Fakat 1918 yazında Halep ve Şam'dan gönderilen haftalık demiryolu raporlarında sürekli olarak şu söz yer alıyordu: Kömür kalmamıştır.

Suriye ve Filistin demiryollarınının 1918 yılı ilkbaharında, son yedek kömürlerini kullanarak Torosların güneyindeki birlik ve savaş malzemesini cepheye götürerek gördüğü işle aynı yılın yazında elde hiç kömür kalmadığı zaman yapabildiği iş karşılaştırılırsa, ortaya çok açık sonuçlar çıkar. Demiryolunun Şam-Dera kesiminin 1918 Mayısının üç haftası ile 1918 yılı Ağustosunun üç haftasındaki

ulaştırma hizmetini karşılaştıralım:

Ortalama günlük ulaştırma

Tarih	Ton	Tarih	Ton
8-14 Mayıs	627,1	14-20 Ağustos	

231,4

15-21 Mayıs	697,5	21-27 Ağustos	236,4
26-28 Mayıs	670,7	28Ağus.-2 Eylül	239,1

Suriye ve Filistin demiryollarına odun sağlanmasında da her zaman büyük güçlüklerle karşılaşılıyordu. Çünkü son yıllarda artık demiryolu yakınlarındaki ormanlardan ağaç sağlanamıyordu. Uzak yerlerden odun getirmek içinse eldeki araçlar yetersizdi. Odun sağlamak için, Ordular Grubu, depo alaylarından pek çok eri bu işe ayırmak zorunda kaldı ve bu erlerin çoğu da birçok yerde ayaklanma çıkaran halkın yardımıyla kaçtı. Sonunda lokomotifleri biraz olsun ısıtmak için Filistin'deki zeytinlikleri kesmek ve hatta üzüm kütüklerini bile kullanmak zorunda kalındı. Odunla ısıtmanın ise, çok düşük kaliteli bir ısıtma olduğunu bilmeyen yoktur.

Ulaştırma işlerinin bu derece sarpa sarmasının etkileri, ağustos ayında çeşitli şekillerde ortaya çıktı. [51] Bu ay içinde ve 12 Ağustostan sonra gelmeye başlayan 47. ve 36. Kafkasya Tümenleri o kadar ağırlaştılar ki, çok kere haftada ancak bir tabur cepheye gelebiliyordu. Topçu cephanesi de o kadar az taşınıyordu ki, bataryalarda hiçbir zaman ölçülü miktar bulunmuyordu. Cepheye atılan her topçu mermisinin denetimi gerekiyordu. Yiyecek maddeleri de o kadar azalmıştı ki, depolarda çok zaman birliklerin bir gün sonraki yiyeceği bulunmuyordu.

Türk askerinin yiyecek azlığı yüzünden gerilere firarı, özellikle ağustos ayında çok arttı. 8. Ordunun bu durum karşısında aldığı bir kararla, yalnız ön hatlardaki birlikler bir dereceye kadar doyuruluyor, gerilere doğru verilen yiyecekler azaltılıyordu. Fakat bu çeşit bir kararın yürek acısı bir çaresizliğin sonucu olduğunu her asker kabul eder.

Binbaşı Ludloff, 10 Ağustosta Alman Genel Karargâhını hiç olmazsa 146. Alman Alayının şimdilik yerinde kalmasına razı ettiğini, Berlin'den bildirdi. Binbaşı Ludloff, ayrıca Alman birliklerinin çekilmesine Prusya Harbiye Nezaretinin taraftar olmadığını ve Sefir Kont Bernstorff'un bu birliklerin hiç olmazsa 3-4 taburla desteklenmesi önerisinde bulunduğunu ama bunda başarı sağlayamadığını haber veriyordu. 4 Ağustosta kıyı kesimine küçük bir İngiliz saldırısı yapıldı. Bu saldırı, büyük kayıp verilmeden önlendi. 12 Ağustos sabahı 10.00'dan sonra İngilizler, şiddetli bir topçu hazırlığının ardından Kudüs-Nablus yolunun iki tarafından Türk mevzilerine saldırdılar. Bu çok sert çatışma, akşam saat 4.00'e kadar sürdü. Yolun doğusunda, düşman saldırısı siperlerimizin önünde durduruldu. Yolun batısında ise düşman bazı siperlere girdi, ama bir karşı saldırıyla yeniden geri atıldı. [52] Düşman saldırısına, yolun doğusunda üç ve batısında yedi İngiliz ve Hint taburu katıldı. Ama bütün mevziler, sonunda elimizde kaldı. Türk askerleri, İngiliz ölü erlerinin çizme ya da postallarının

tabanlarına, taşlık arazide yürürken ses çıkarmasın diye, keçe çivilenmiş olduğunu şaşkınlıkla seyrettiler.

Kendi tabanlarında ise yırtık çarıkları vardı ve hatta çok kere, bu bile yoktu, ayaklarını paçavralarla sarıp savaşıyorlardı. Subayların çoğu bile düzgün bir ayakkabıdan yoksundu. Ağustosta pek çok malarya olayıyla karşılaşınca yerlerini 7. Tümenin dağlık mevzileriyle değiştiren 19. Tümenin erleri, kıyıda ki kumluk toprakta iyi kötü iş gören ayakkabılarının dağ yollama dayanamadığını gördüler. Piyade keşif kolları, görevden her keresinde kan içinde kalmış ayaklarla dönüyorlardı.

19-20 Ağustos gecesi, kıyının tepelerle kaplı kesimine sol yanlardan açılan şiddetli topçu ateşinden sonra, İngilizler, Birket Atife'ye saldırdılar. Cesur kumandan Nasuhi Beyin komutasındaki 7. Tümen, pek kanlı süngü savaşlarından sonra bu saldırıyı geri püskürttü. Nasuhi Bey, savaşın basma Rusların eline tutsak düşmüş ve bir sürü serüvenden sonra Çin üzerinden Türkiye'ye dönmüştü. Casusları aracılığıyla her şeyi öğrenen İngilizler, bu bölgedeki tümenin değiştirildiğini duyunca her halde bu 7. Tümenin dağınıklık derecesini ölçmek için bu saldırıyı yapmış olmalıdırlar.

Toroslardaki son büyük tünelin tamamlanması için, eylülün son on gününde, hattın bu kesiminin tamamen kapatılacağı bana bildirilince, Enver Paşa'ya aşağıdaki 17 Ağustos tarihli telgrafi çektim ve bir kopyasını da Alman Genel Karargâhına ulaştırılmak üzere Alman Sefirine gönderdim. [53]

17 Ağustos 1918

İstanbul'da Enver Paşa'ya

Zatîlilerinizce bilinmektedir ki, Toros tüneli 12 Eylül'den sonra on gün kapalı kalacaktır. Ordular Grubunun harekât bölgesinde ve menzil hatlarında olup bitenleri İngilizler, casusları aracılığıyla tamamen öğrenebiliyorlar. Ordular Grubunun tek ulaşım yolu olan tünelin kapalı kalacağından daha şimdiden haberdar oldukları ve bu durumdan yararlanacakları kesinlikle söylenebilir. Kıyı bölgesinde bu ay büyük bir saldırıya uğrayacağımızı nasıl daha önceden tahmin ederek bildirdiysem, tünelin kapatılmasından sonra da büyük bir saldırıya uğramamızın söz konusu olduğunu şimdiden bildiriyorum. Bu olasılığı göz önüne alarak, Toros'un güneyinde daha şimdiden büyük ölçüde malzeme depo edilmesine olanca kuvvetle çalışılmazsa, ikmal konusunda sıkıntıya düşeceğimiz kesindir. Bu noktayı göz önünde tutarak Ordular Grubunun gereksinimlerini düşünmesi gereken zatîlinizin genel karargâhı, bunun tam tersini yapmaktadır. İsteğimiz gereğince dokuz Toros treni hareket ettirileceği yerde, protestolarımıza karşın bu trenlerin sayısı dörde indirilmiştir. Burada kahramanca savaşan üç ordunun çıkarı için, Ordular Grubunun en kaçınılmaz gereksinimleri için emir vermenizi zatîlinizden rica ederim. Ulaştırmanın Halep'te odun yokluğundan durmuş olması, tarafımızdan alınacak önlemlerle ortadan kalkacak geçici bir engeldir. Ama bu tıkanıklığın beş hafta sonra yaşamsal önem kazanacak olan ikmallerin aksamasına yol açması, çok büyük bir önem taşımaktadır.

Liman von Sanders" [54]

10 Ağustos günü, General Ludendorff'un 3 Ağustos tarihini taşıyan kişisel mektubunu aldım. Bu mektupta general, kendisine gelen ve biri ötekini yalanlayan bir sürü haber karşısında gerçek durumu değerlendirmekte güçlük çektiğini belirtiyor ve benden Suriye ve Filistin'deki askerî, politik ve ekonomik durum üzerindeki görüşlerimi bildirmemi istiyordu.

Bu isteği 22 Ağustos tarihli raporumla yerine getirdim. Raporda Doğu Kafkasya harekâtının Filistin Cephesi'nde yarattığı zararlı etkileri açıkladım ve ülkenin umutsuz siyasî ve iktisadî durumuna dikkat çektim. Cephemle ilgili askerî tedirginliklerimi ise ayrı bir mektupla açıkladım ve bu konudaki düşüncelerimi şöyle bağladım: "İşi savsaklamak ancak çok kısa bir süre için söz konusudur. Burada savaş artık yarım önlemlerle yönetilemez. Bu tutumda direnilirse, cephe, tutulamaz duruma gelir."

Bizim kıyı bölgesinde daha büyük bir saldırı beklememiz gerektiği çok açıktı. Fakat şimdiye kadar edindiğimiz deneyimlere göre, saldırı karşısında biraz geri atılsak bile, yine de dayanacağımızı sanıyordum. Buna karşılık, eğer Şeria doğusunda yenilgiye uğrarsak, Ordular Grubu bakımından çok kötü bir durumla karşılaşacaktık. Çünkü o zaman Ordular Grubunun doğuya doğru kademelenmiş bağlantısını oluşturan Dera-Şam demiryolundan yararlanmak olanağı kalmayacaktı. Bize düşman olan Arapların her zaman artan kuvvetleri, Şeria'nın doğusundaki bu bağlantıya çok yakın bir uzaklıkta bulunuyordu.

Ağustosun ikinci yansında 4. Ordu komutanı Cemal Paşa aracılığıyla Şerif Faysal'dan bir öneri aldım: Türkiye Faysal'a bağımsız bir Arap devleti kurulması konusunda güvence verirse, Şerif, 4. Ordunun Ceria Cephesinin savunmasını kendi kuvvetleriyle üzerine alacağını bildiriyordu. [55] Şerif Faysal'ın ulaştırdığı habere göre, İngilizler, kıyı kesiminde büyük bir saldırıya hazırlanmaktaydılar. Şerif Faysal'ın bu önerisi kabul edilirse, böylece boş kalacak olan 4. Ordu birlikleri Şeria ile kıyı arasındaki cepheyi güçlendirmek için kullanılabilirdi.

Kurmay Başkam Kâzım Paşa aracılığıyla Cemal Paşa'yı Faysal'la görüşmekle görevlendirdim. Faysal'ın istediği güvence için de Enver'e başvurdum. Bu konuda ne Enver'den ne de Cemal Paşa'dan haber geldi. Gerçekte Şerif Faysal'ın önerisinin ne derece gerçek olduğunu da bilmiyordum. Kurmay Başkanının yorumuna göre Türkler, bu önerinin içtenliğine inanmıyorlardı. Bu açıdan ben de, İngilizler kıyı kesiminde saldırıya geçerken, Şeria mevzilerimizin Arapların eline düşmesi için düzenlenen bir hile karşısında olduğumuz kanısına vardım.

Ordular Grubunun gerisindeki bölgelerde bile, İngiliz etkisinin ne kadar genişlediğini Şam'daki Alman konsolosunun kendi yöneticilerine gönderdiği ve kopyasını da bilgi için bana iletmiş olduğu rapordan anlayabiliriz. Konsolos, 19 Ağustos tarihli raporunda şöyle diyordu:

"İki aydan beri Araplar, Horan -yani Dürzîlerin dağı ile Akabe arasında bir kervan yolu kurmuş bulunuyorlar. Burada şeker, kahve ve pamuk ürünleri ithal ediliyor ve kayısı pestili ihraç olunuyor. Ayrıca Horan'dan büyük ölçüde tahıl da gönderiliyor.

Kervanların buraya varmak için daha haftalarca önce Akabe'den yola çıktıkları biliniyor ve bu konu açıktan açığa konuşuluyor. Mallar, kervanbaşılar tarafından altın karşılığında perakende satılıyor. [56] Bu adamlar burada büyük ölçüde İstanbul'dan gelmiş İngiliz banknotları ve diğer düşman kâğıt paralarını da satın alıyorlar...
Dr. Brode."

22 Ağustos tarihli diğer rapor ise şöyledir:

"Zatîâlinize daha önce de haber vermekle onur duyduğum gibi, Şam ile Akabe arasında günden güne büyüyen düzenli bir ticaret ve ulaşım yolu vardır. Bu yolun ara istasyonu Horan'dır. Horan'da iyi silahlandırılmış 30 bin kadar Dürzî savaşı ve bir o kadar da son günlerde buraya gelip yerleşmiş silahlı kabileler vardır. Vali Tahsin Bey gittikten sonra buranın yönetimine tam bir anarşi egemen olmaya başlamıştır: Bu durum, sokak hırsızlarının artışıyla bile kendini göstermektedir. Memurlar, düşmanla girişilen ilişkileri, kollarını kavuşturup seyrediyorlar. Bu işten para kazanan memurlar olduğu bile söyleniyor. Bilindiği gibi Suriyeliler, İtilaf devletleriyle dostturlar. Yönetim bu şekilde gevşek ve ilgisiz sürerse, halk bu durumdan bol bol yararlanır. Buradan pek çok kimsenin Kudüs'e gittiğini biliyorum. Bu çeşit gezileri kolaylaştıran ve belli tarifeler uygulayan acenteler bile var. Örneğin Kahire'ye kadar 50 altın isteniyor. Akabe için fiyat 8 altındır. Buralarda İngiliz banknotlarına ilgi çok büyüktür. Horan'ı ve buraya gelen yolları Türk denetimi altına almanın mümkün olup olmayacağını söyleyecek durumda değilim. Çünkü İngilizlerin artan propagandası ile Türk hükümetinin beceriksizliği ve terazi ibresi gibi ağırlık neredeyse oraya yönelen Dürzîlerin bilinen kişiliği, böyle bir tahmini güçleştirmektedir. [57] Fakat İngilizlerin sonbaharda büyük bir saldırıya girişecekleri, yaptıkları hazırlıklardan apaçık anlaşılmaktadır. Nitekim Akabe'de bile büyük depolar kurduklarını öğrenmiş bulunuyorum. Büyük önem taşıyan bu noktaları ve durumun önemini zatîâlilerine duyurmaktan kendimi alamadım.
Dr. Brode"

Çok eski zamanlardan beri topraklarının verimli olduğu bilinen yukarı Şeria'nın doğusundaki Horan dağları, bizim Dera-Şam demiryolunun yanını tehlikeye düşürüyordu. Horan'daki Dürzi halkın toplam nüfusu 80-90 bin kişi olduğuna göre, Dr. Brode'nin savaşı sayısını çok fazla tahmin ettiği düşünülebilirdi. Dürziler, Müslümanların Rafizî dedikleri mezhebe bağlıdırlar. Onların peygamberi Muhammed değil, kendi mezheplerini kuran Hâkim'dir. Savaşı olarak tanınan Dürziler, bağımsızlıklarını her zaman bir ölçüde korumuşlardır. Şurası açıkça görülüyor ki, kendi ülkelerinde savaşan Türkler, şayet geri çekilmek zorunda kalırlarsa, çevrelerinde dostlarla değil, bir yığın düşmanla karşılaşacaklardı.

Uzun süredir evinde hasta yatan 7. Ordu Komutanı Fevzi Paşa, 1 Ağustosta uzun bir izin alarak ayrıldı. 7. Ordu Komutanlığına önce vekâleten Nihat Paşa, sonra o ay içinde asaleten Mustafa Kemal Paşa getirildi.

Çanakkale Savaşlarından tanıdığım bu değerli komutan, buraya gelince ordunun sayıca azlığını ve birliklerin perişan durumunu gördü ve aldandığını anladı. Enver ona gerçekten uzak rakamlar vermiş ve ordunun durumunu da çok elverişli göstermişti.

7. Ordunun Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen de iklimin hışmına uğramış ve aynı durumda olan 4. Ordu Kurmay Başkanı Binbaşı von Papen'le birlikte izinli gitmişti. [58] Asya Kolu Komutanı ve aynı zamanda 8. Ordu sol yanındaki grubun komutanı olan Albay von Frankenberg de ayrıldı ve Albay von Oppen, seleftinin her iki görevini birden üzerine aldı.

Mustafa Kemal Paşa, 12 Ağustos'tan sonra gelmeye başlayan 109. Piyade Alayının ilk taburunu⁴² hiç yedeği bulunmayan cephenin gerisine çekti. Filistin Cephesine yapılan yardımların şeklini gösteren bir örnek olduğu için hemen belirtmek isterim ki, söz konusu olan bu alayın komutanı ve Alay Karargâhının diğer komutanları, Doğu Kafkasya Ordusunda bir göreve atandıklarından İstanbul'dan oraya gitmişler ve bu subayların yerine kimse atanmamıştı.

Söz konusu alayın 3. Taburu ise, Eylül ayında Afule istasyonuna vardığı zaman, bütün tabur topluca firar etti. Birkaç günlük aramadan sonra erlerin büyük kısmı, Cenin-Mesudiye şosesinin doğusundaki köylerde bulundu ve yeniden toplandı. Erler, Türk üniforması giymiş düşman casusları tarafından cepheye varmazdan önce firara yüreklendirilmişlerdi. Casuslar, Afule istasyonunda Türklerin durumunu umutsuz gösteren bildirimler dağıtmışlardı. İngilizler, Türk askerlerini etkilemek için çok ustaca davranıyorlar, akla gelebilecek her yola başvurmaktan çekinmiyorlar. Hele harcadıkları para sınırsızdı. Bu işlerde Araplar gibi pek uygun kimseleri kullanıyorlardı. Özellikle propagandaya büyük önem veriyorlardı. İngiliz uçakları çok çekici broşürler atıyorlardı. Bunlar da İngilizlere tutsak düşen Türk erlerinin nasıl rahata kavuştuğu resimlerle gösteriliyordu. Bu gibi belgelerin, karnı her zaman aç ve her türlü yardımdan yoksun bu insanlar üzerinde yaratacağı etki açıktı. [59] Uçaklardan ayrıca, durumun Batı Cephesinde de iyi olmadığını Türklere ve Araplara duyurmak için haber ve resimler de bol bol atılıyordu. O sıralarda cephenin bazı kesimlerinde Türk askerlerinin düşüncesinin güven verici olmadığını, buralardaki Alman subaylarının raporlarından da öğreniyorduk. Burada ben, güvenilir ve iyi asker olduklarını kanıtlamış iki Alman subayının cepheden yazdıkları raporlara yer vereceğim. Kıyı kesiminde görevli olan bu subayların ağustos sonu ile eylül başına rastlayan günlerle ilgili raporları şöyledir:

Teğmen Heiden yazıyor: "Türkler artık savaştan yorgun düştüler, çatışma istemiyorlar. Bu durum, Türklerin davranışlarından anlaşılmaktadır. Türkler yalnız el bombalarını ve tüfeklerini değil, Türk subaylarının bana söylediklerine göre, kimi zaman makineli tüfeklerini bile yanlarına alıp kaçıyorlar. 8. Ordu,

gerideki alanı kapamakla yerinde bir önlem almıştır. Fakat yine de izlemek için geriye kamyonlara bindirilmiş silahlı müfrezeler göndermek zorunda kalınmaktadır. Hatta Anebeta yakınlarında bu müfrezelerle kaçaklar arasında çarpışmalar olmuştur. Eğer Bayram'a kadar barış yapılmazsa, erlerin ya firar edeceği ya da düşman tarafına geçeceği, artık savaşmak istemedikleri bana bile hiç çekinmeden söylenebilmektedir." ⁴³

Teğmen Riecks yazıyor: "Türklerin beklenen büyük İngiliz saldırısına karşı direnmeyeceklerini, Türk birlikleriyle görüşen herkes gibi ben de bilmekteyim. Bu nedenle kuyu kazma işi sona erdikten sonra, ileride kullanılmayacak olan, olabildiği kadar çok malzemeyi Cenin'deki depoya geri gönderdim." [60]

Malarya ve dizanteri, bu sıcak yaz mevsiminde pek çok kurban verilmesine neden oldu. Bütün gezici hastaneler ve nekahathaneler, ülkenin içlerine kadar, oldukça doluydu. Sıcaklığın 55 ile 65 derece arasında değiştiği Şeria vadisinde ve ağustos ayında, birliklerin sabah saat 8.00'den güneş batana kadar hareket etme olanağı yoktu.

Yazlık elbisesi olmayan ve ancak kalın yün kumaş giyen ⁴⁴ ve dörtte üçünden çoğu artık iç çamaşırı da kalmayan Türk erlerinin, doğrudan doğruya tenlerine giydikleri bu kalın kumaş altında ne kadar acı çektikleri açıktır. İngiliz ve Hintlilerin birçok sonuçsuz saldırısından sonra Türk siperleri önünde kalan ölümlerin elbiselerinin hemen soyulması, asla, özel olarak düzenlenmiş bir zulüm eseri sayılamaz. Bu durum, Türk erleri için elbise, ayakkabı ve çamaşır elde etmek için açık olan biricik yoldu. Ölümlerin soyulmasıyla ilgili yasaklar, hiçbir işe yaramadı. Bu gibi durumlarda "Avrupa terbiyesi" hiç sökmüyor ve Türk askerlerinin cılız omuzlarındaki külüstür elbise hızla yere atılıp yerine düşmandan alınan yeni elbise giyiliyor. 3. Süvari Tümeninin iki alayının yeni elbise aldıkları bana haber verildi. Onları sıcak Şeria vadisinde 1. Prusya Muhafız Alayının kalın elbiseleri içinde gördüm. Bunlar, İstanbul'da 'Cuma selâmlığı'nda törene çıkan birliklerin giydiği elbiselerdi ve zavallı Levazım Dairesi Başkanı, Süvari Tümenine son bir yardımda bulunabilmek için ancak bunları gönderebilmişti. Kesin sonucun çok yaklaşmış olduğu kanısında bulunduğumdan, savaş gereği şuraya buraya dağılmış müfrezeleri ağustos sonunda asıl birliklerine geri gönderdim. Son günlerde kıyı kesiminde bulunan 702 ve 703 numaralı Taburlar, Asson'daki Asya Koluna katıldı. [61] 142. Alayın 2. Taburu, kıyı kesiminden Salt'a gitti. 191. Piyade Alayının şimdiye kadar 4. Orduda bulunan iki taburu yeniden 8. Orduya verildi.

24. Tümen, 7. Ordunun sol kanat tümeni ⁴⁵ ile Şeria arasında olmak üzere batı kıyısında cepheye sokuldu. Böylece 53. Tümenin şimdiye kadar ancak 1300 tüfek ile güvenlik altına alınan 15 kilometrelik cephesi kısaltılmış oluyordu. 24. Tümen ile Şeria vadisindeki 3. Süvari Tümeni, 4. Ordu emrine verildiler. Öyle ki, ırmağın batı kıyısında bir düşman saldırısı durumunda bu birliklerin desteklenmesi görevi 4.

Orduya veriliyordu. Kendi bölgesi için Şeria üzerinde daha başka köprüler kurması ve Salt'tan Eddamiye'deki Şeria geçidine gelen yolların düzenlenmesi 4. Orduya emredildi.

Sonraki çekilme sırasında, yaptığım bu değişikliklerin amaca uygun olmadığını anladığımı belirtmek isterim. Yanlış tahminde bulunduğumu itiraf ederim. Ajanların verdiği bilgilere göre, düşman tarafına iki Yahudi taburundan başka bir kısım Fransız ve İtalyan birlikleri de gelmiş ve Filistin Cephesinde yer almıştı. [62]

XXII. Eylül Ayı Olayları

19 Eylül Büyük Taarruzuna Kadar

Alman Askerî Kurulunun eylül başında İstanbul'dan bana bildirdiğine göre, Türk basını, çok sert bir tonla Bakü konusundaki Alman-Rus anlaşmasını eleştiriyor ve Azerbaycan'ın bağımsız bir devlet olması konusunda Almanya'nın yardımını istiyordu. Başka kaynaklardan aldığım haberlere göre de, Almanya'nın Doğu Kafkasya'da güttüğü ticaret politikası, Türklerin Panislâmist plânları dolayısıyla önemli bir Türk-Alman çatışması yaratıyordu.

Türk hükümetinin Doğu Kafkasya üzerindeki Brest-Litovsk sözleşmesini aşan istekleri, Alman Sefiri Baron von Wangenheim'in 1914 yılındaki bir yazısına dayanıyordu. Böyle bir yazının gerçekten bulunup bulunmadığı konusunda kuşkuluyum. Türk hükümeti, söz konusu belgeyle savaşa girmesine karşılık Batum, Kars ve Ardahan'ın Türkiye'ye verileceği sözünün edildiğini ileri sürüyor ve Çarlık Rusyası'nın çöküşünden sonra bu sınırın daha da genişletilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Politik açıdan bu çabaları anlamak kolaydır. [63] Ama iki cephede Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı söz konusu olduğu bir sırada, Türk Genel Kurmayının bu çeşit çatışmalara olanak vermesi, anlaşılır şey değildir. Türkiye, ne Doğu Kafkasya'da ve ne de Azerbaycan'da bir düşman saldırısı tehlikesi karşısında bulunuyor. Çünkü İran'ın kuzeyinde İngilizlere karşı yeni bir cephe açmak ve böylece Bağdat ile Musul arasındaki Türk cephesinin yükünü azaltmak için de koşullar uygun değildi. Her ikisi de iyi ulaşım araçları olan Filistin ve Irak'taki İngiliz cepheleri, içerilere doğru ve birbirlerine yaklaşarak ilerliyorlardı.

Oysa, Türkiye'nin sınırlı olanaklarıyla Kafkasya ve İran'ın bakımsız bölgelerinden güneye yapacağı harekât, daha başlangıcında başarısız görünüyordu. Türkiye'de siyasî amaçların askerî kararlarla belirlenmesi ve bunun için de Genel Karargâhın askerî başarılar elde ederek hareket rahatlığı kazanması gerekirdi.

F. Ordular Grubu cephesinde ise, durum, gittikçe ciddileşiyordu. Her taraftan birliklerin artık gücü kalmadığı, koşum ve mekkâre hayvanlarının gittikçe bitkinleştiği haberleri geliyordu. Hayvanların durumuna önem vermek gerekiyordu. Çünkü orduların hareketleri bunlara bağlıydı. Birkaç aydan beri günde ancak 1 ile 1.5 kilo -o da varsa- arpa verilen hayvanlar, ayrıca çok zaman susuz da kalıyor ve her üç orduda her gün yüzlercesi telef oluyordu.

Mayıstan bu yana görülen ağır sıcaklar yüzünden artık hayvanları otlatacak bir karışık yer de kalmamıştı. Hayvanların bitkinliği o dereceye varmıştı ki, bazı batarya ve topların geceleri birkaç yüz metre içinde yer değiştirmeleri için verdiğim emirler bile güçlükle yerine getirilebiliyordu. Koşum hayvanlarının çoğu, yokuş yukarı ya da arızalı yerlerde topları çekemiyordu. [64]

Bu durum ortadayken, Enver Paşa'nın 4 Eylülde Filistin Cephesinin savunması konusunda taktik öğütleri vermesi, ordu komutanları ile benim üzerimde çok tuhaf bir etki yarattı. Çünkü gerek Enver Paşa, gerekse çevresindeki subaylar, bizim cephemizdeki piyade mevzilerinden birini olsun görmüş değillerdi.

7 Eylül günü Enver'e verdiğim karşılıklı, aylardan beri bu öğütlere uygun hareket edildiğini, fakat her şeyden önce aylardan beri kendisine bildirdiğimiz üzere, Ordular Grubunda çok az birlik ve özellikle çok az piyade kaldığım tekrar ettim.

Enver Paşa, 11 Eylül tarihli telgrafında Ordular Grubuna her türlü yardımın yapılacağı sözünü yine verdi. Ama bu söz vermelerden biri olsun yerine getirilmedi.

19 Eylülde büyük ve kesin İngiliz saldırısı başladığı zaman, Türk Cephesinin ne durumda bulunduğunu aydınlatmak amacıyla, deniz ile Şeria arasındaki cephede bulunan birliklerin 15 Mart 1918 ve 15 Eylül 1918 günlerindeki durumları daha aşağıda gösterilmektedir.

Bu düzenlemeler incelendiğinde görülecektir ki, elde var olan on piyade tümeninden sekizi, altı aylık süre içinde hiç değiştirilmeden ilk hatlarda kalmışlardı. Bu konuda, Filistin'in iklimi de unutulmamalıdır. Yine bu listenin incelenmesiyle görülecektir ki, 8 Orduyla ilgili olan ve aşağı yukarı 1100 tüfek mevcutlu 46. Tümenen başka, ordularda ve Ordular Grubu emrinde eylül ayında bir tek olsun yedek tümen yoktu. Türk tümenlerinin her biri ortalama 1300 tüfek kuvvetindeydi. Taburların sayısı⁴⁶, 130 ile 150 tüfektir. Bazı taburların kuvveti 180 tüfeğe kadar çıkarılmıştı. Ama bazı taburlar ise, hastalık ve diğer nedenlerle 100'e kadar inmişti. [65] Fırlarlar ise, tedirginlik verecek ölçüde artmış bulunuyordu. 8. Orduda kaçak sayısı 15 Ağustosun 14 Eylülüne kadar 1100 kişiye çıkmıştı. Bu kaçakları yakalandıklarında her zaman yeteri kadar yiyecek verilmemesinden, çamaşır ve ayakkabıları olmamasından ve elbiselerinin yırtıklığından yakınıyorlardı.

Alay olarak düzenlenmiş Türk süvarilerinin sayısı toplu olarak 1200 kişiye ulaşıyordu. Süvarilerin atlan, koşum hayvanları ve mekkârelere göre, çok daha

acınacak durumdaydı. Topçunun durumu genellikle iyi idi. Ama koşum hayvanlarının daha önce anlatılan durumu yüzünden topçunun harekât yeteneği kalmamıştı.

Şeria Cephesindeki 4. Ordunun durumu, 4 Mayıs'tan bu yana bir saldırıya uğramadığı için, diğer ordulardan biraz daha iyi idi. Hicaz Demiryolu cephesini güçlendirmek için bu ordunun emrine verilen 47. Tümenin 12. Piyade alayının ilk gelen iki taburu Maan'a gönderilmişti.

Deniz ile Şeria Arasındaki Türk Birlikleri ⁴⁷

TümenNo	15 Mart 1918	15 Eylül 1918
---------	---------------------	---------------

1	Nablus yolunun batısında	Eski yerinde
7	Mecdelyaba dolaylarında	Kıyı kesiminde
11	Nablus yolu üzerinde	Eski yerinde
16	Serta'nın güneyinde	Eski yerinde
19	Kıyı kesiminde	7. Tümen ile yer değiştirdi
20	Kıyı kesiminde	Eski yerinde
24	Kubalan'da yedekte	Şeria'nın batı kıyısında
26	Nablus yolunun doğusunda	Eski yerinde
46	Bica'nın güneyinde (4 tabur)	Felahiye yakınında 8. Ordunun yedeği
53	Elfasil'ın güneyinde	Eski yerinde
3. Süvari	Sol yanda piyadelerin gerisinde	Şeria vadisinde
Kafkas Süvari	Kıyı kesiminde yedekte	Şeria'nın doğu kıyısında
Yedekler	24 ve Kafkas Süvari	

46. Tümen dışında bütün tümenler, yani 1. Tümen, 7. Tümen, 11. Tümen, 16. Tümen, 19. Tümen, 24. Tümen, 26. Tümen ve 53. Tümen, altı aydan uzun bir süredir değiştirilmeden cephede bulunuyorlardı. Altı aydan beri yeni gelmiş hiçbir tümen yoktu. Yalnız 7. Ordunun desteklenmesi için 16 Haziranda ayrılan 37. Kafkas Tümeninden 15 Eylül'e kadar dört tabur gelmiş bulunuyordu. [67]

Açıklama

1. Alman savaş birliklerinden 15 Mart ile 15 Eylül arasında gelen birlikler şunlardır:
146. Piyade Alayı (4. Orduya verildi)
205. İstihkâm Bölüğü (4. Orduya verildi)
11. Avcı Taburu, Ordular Grubunun yedeği biraz geliştikten sonra İstanbul'a döndü. Sonradan iki Alman Bataryası ile Asya Kolunun koşulu bataryaları -mart ve nisan aylarında Türkiye'den-sağlandı.
Asya Koluna bağlı 703 Numaralı Alman Piyade Taburu, 15 Martta Şeria'nı

doğusundaki Tufeyle'de bulunuyordu. Asya Kolunun karargâhı o sırada Azzun'a geçti.

2. İngilizlerin 19 Eylül saldırısına uğramayan 4. Ordu, 15 Eylülde bir grubu ile Şeria cephesinde, öteki grubu ile de Hicaz hattında bulunuyordu. Kendisine verilen 47. Tümeden bugüne kadar ancak 4 tabur gelebilmişti.

3. 1 Nisandan 31 Ağustos'a kadar Ordular Grubuna İstanbul'dan ikmal eri olarak 3.559 er gönderilmişti. Gelen birkaç taburun kaldırılması ve erlerinin dağıtılması, ülke içinde bazı kuruluşların lağvedilmesi ve biraz da Arap yedek erleriyle ayrıca 6.160 er tutarında bir destek daha yapılmıştı.

Ordular Grubu emrinde bulunan altı Alman taburuna (üçü Asya Kolunda, üçü 146. Alayda) Alman Batı Cephesinin gereksinimleri dolayısıyla 1918 ilkbaharından beri ikmal eri gönderilmemişti. Oysa hastalık ve çatışmalar dolayısıyla bu taburların sayılan çok eksilmişti.

Filistin'deki Alman uçakları, yazın İngilizler karşısında güç bir durumda bulunuyorlardı. [68] Alman uçakları, İngilizlerin son model uçakları karşısında hız ve yükseliş gücü bakımından çok geriydi. İki kere gönderilen ikmal takımları, teslim alındığında, işe yaramaz durumda bulundu. Alman Batı Cephesinin gereksinimleri, buranın uçak ikmalini de zedeliyordu.

Çok iyi durumdaki uçak birliği, ilkbahardan sonbahara kadar 39 pilot ve rasat yitirmişti. Bu nedenle eylül ayı içinde düşman hatlarına karşı hava keşiflerini hemen hemen tamamen durdurmak zorunda kaldık. Alman uçakları görülür görülmez, kuvvetçe üstün İngiliz uçakları bu keşfi yaptırmayacak şekilde hareket ediyorlardı.

8. Ordunun sol kanat grubu komutanı Albay von Oppen, 3 Eylülde bana başvurarak Azzun'daki kendi bölgesinde hava keşiflerinin durdurulmasını rica etti. Çünkü her zaman bizim zararımıza sonuçlanan hava çatışmaları yüzünden zaten bozuk olan moral, büsbütün kötüye gitmekteydi. Uçak Komutanının raporuna göre, 19 Eylülde Ordular Grubu emrinde düşmana karşı kullanılacak ancak beş uçak vardı.

8. Ordu Komutanlığı, düşmanın kıyı kesiminde bir saldırı yapması olasılığını dikkate alarak emri altındaki 16. Tümeni (iki piyade alayı vardı) bu bölgeye yerleştirmişti. Bu tümenin boşalttığı 7 kilometre genişlikteki cepheyi, Asya Kolunun tutması gerekiyordu. Emrindeki hafif birliklerle bu kesimin savunmasının söz konusu olamayacağı konusunda Albay von Oppen'in karşı çıkması dikkate alınmasa bile, 16 Tümenin ancak iş işten geçtikten sonra emredilen cepheye ulaşabileceği önceden hesaplanmalıydı. Tümen bulunduğu yerden düşman saldırısı başlar başlamaz harekete geçse bile, Zanta'dan Kalkilye yakınlarına kadar 16 kilometrelik bir yolu aşması gerekiyordu. [69] Eldekiler çok az olduğu için, ilk hatlarda piyade bulundurmak ve boşlukları daha çok makineli tüfeklerle doldurmak gerekiyordu. Bu davranışın yerinde olduğunu olaylar da gösterdi. Derinliğine bölünme, ancak bu şekilde yapılabiliyordu. Kendiliğimizden geriye çekilerek sağ yanda Taberiye gölü ve sol yanda Yermuk vadisi arasında bir mevzie girmek düşüncesi, eylül başlarında benim aklıma takıldı. Ama ne var ki, bu durumda Enver'in Filistin'in korunması konusundaki emrini dinlememiş olacak ve

ayrıca bütün Hicaz demiryolu ile Dera'nın güneyindeki Şeria ırmağının doğu kesimini bırakmak gerekecekti. Bundan başka asi Arapların ordu gerisindeki genişlemesi de artık engellenemeyecekti. Öte yandan Türk erlerinin yürüyüş yeteneği çok azalmış bulunduğuna ve koşum hayvanlarının da artık çekiş güçleri kalmadığına göre, mevzilerde kalıp direnmenin, morali bozuk birliklerin uzun bir çekilişe girmelerinden daha güvenli olduğu kanısına varmıştım. Ayrıca, geriye doğru aşamalı bir düzenleme olmadığı için, çekilişi daha tehlikeli görmeye başladım. Ama yine de bir noktada yanılmışım: Birliklerin adım adım geri çekileceğini, tümenlerde toptan dağılmalar olmayacağını sanmıştım. Çünkü bütün savaşlarda, emrim altındaki Türk birliklerinde böyle bir duruma rastlamamıştım. Yalnızca son saldırıda, yani 14 Temmuzda, böyle bir durum görülmüş, ama savunmada böyle bir şeyle hiç karşılaşmamıştım.

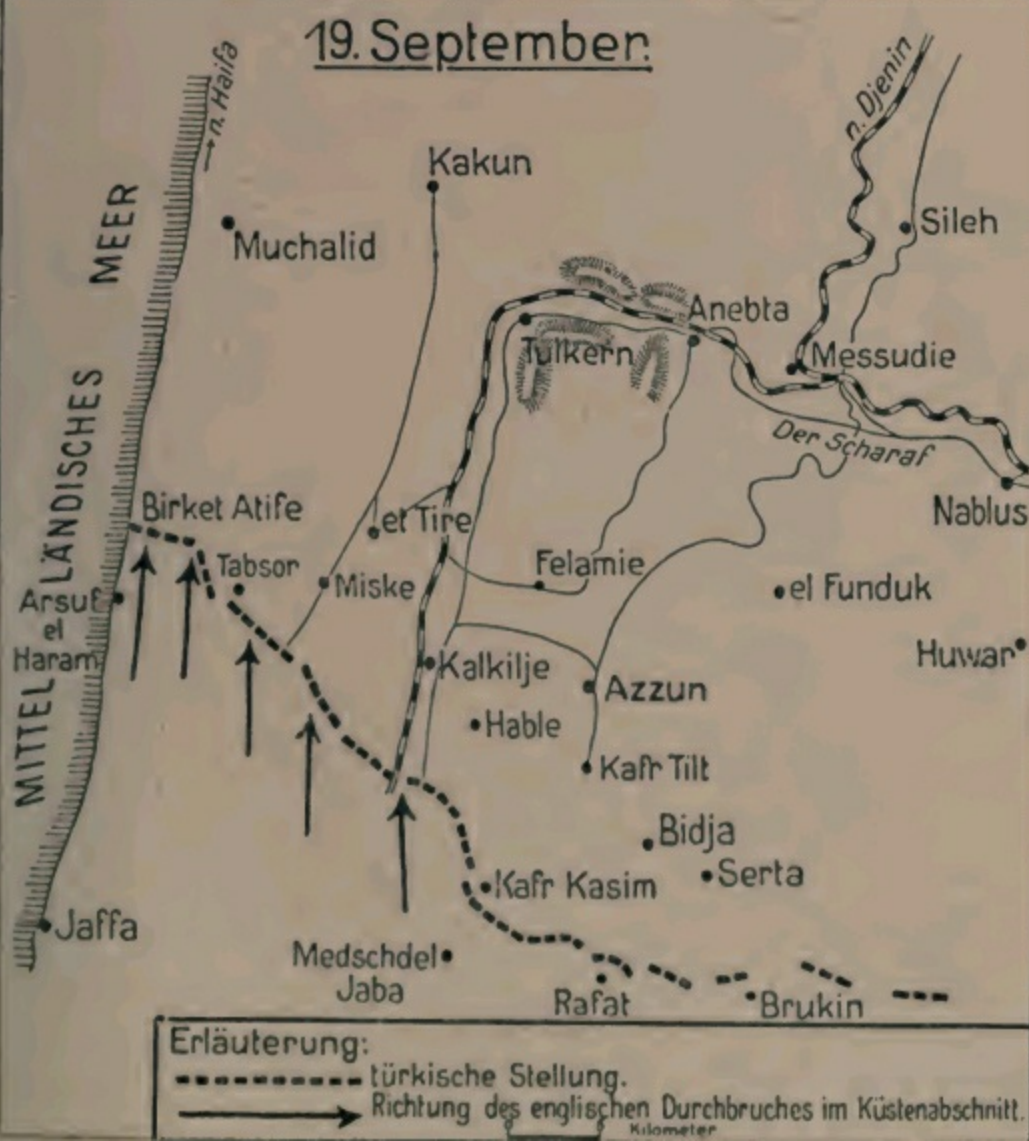
17 Eylülde bir Hint bölüğünün çavuşu kıyı kesiminden kaçarak bize sığındı ve düşmanın 19 Eylül günü büyük bir saldırıya hazırlandığını haber verdi; kendisinin de bundan kurtulmak için kaçtığını söyledi.

Aynı gün Dera'nın kuzey ve güneyinde, demiryolunun çeşitli yerlerinde Arapların harekete geçtiği ve bazı noktalarda tahribat yaptığı haber verildi. [70] Bizim biricik ulaştırma yolumuz üzerindeki bu saldırıların büyük bir çatışmanın başlangıcı olduğunu anladım. Bu nedenle Hayfa'daki Blell Depo Alayının 300 erli iki bölüğünü Dera'ya gönderdim.

Şam'daki bütün Alman subay ve erlerini hemen toplanıp Dera'ya göndermesi için 4. Orduya emir verdim. Ordular Grubuna yeni gelen Binbaşı Willmer, Dera'da komutayı ele aldı.

Bunu izleyen günlerde de asi Arap müfrezeleri, ingiliz motorlu araçlarından ve uçaklarından yararlanarak, Hicaz hattında tahribat yapmaktan geri kalmadılar. Fakat çalışkan Alman demiryolcuları, yıkılan yerleri hemen onarıp demiryolunu sürekli işler durumda tutuyorlardı. Eskiden de Muzeyrib ile Dera arasında düzeni sağlamış olan Binbaşı Willmer, Dera'daki duruma bu kere de egemen olabildi. 8. Ordu, emrindeki biricik ihtiyat tümeni, yani 46. Tümeni, Eltire'de mevzie soktu. Ben de 500 kişilik bir Arap taburunu bu ordunun emrine verdim.

19. September.



19 Eylüldeki İngiliz Saldırısı

18/19 Eylül gecesi 7. Ordu cephesinde sert çarpışmalar başladı. 19 Eylül sabahı saat 3.30'da 8. Ordu karargâhları ile bu ordulara bağlı kolorduların karargâhları üzerinde ve Afule'deki Ordular Grubu santrali üzerinde İngiliz uçak filoları görüldü. Uçaklar, karargâhlara ve santrale iyice yaklaşarak bombalar attılar ve telleri tahrip ettiler. Kıyı ile Şeria arasındaki geniş bölgede yalnızca iki uçaksavar top vardı ve bunlar 8. Ordu bölgesinde bulunuyordu. Düşman uçakları, bu yüzden hiçbir güçle karşılaşmadan işlerini gördüler.

Ayrıca ülke içlerine giden çeşitli telgraf telleri de sabahın erken saatlerinde Araplar tarafından kesilmişti. [71] Tellülkerim ile Nasıra arasındaki telefon ve telgraf hatları, sabah saat 7.00'ye doğru kesildi. 8. Ordunun telsiz telgraf istasyonu

da cevap vermiyordu.

7. Ordu, sabah saat 9.00 ile 10.00 arasında, Albay von Oppen'in bildirisine dayanarak, sağ kanat grubu cephesinin kıyı kesiminde yarıldığını ve düşman süvarisinin kıyı boyunca ve kuzey yönünde ilerlemekte olduğunu haber verdi. 7. Ordu Komutanlığı aracılığıyla von Oppen'e elindeki bütün birliklerle hemen Kalkilye dolaylarındaki şose ve demiryolu yönünde harekete geçmesi ve kıyı kesiminde yürümesi emrini verdim. Albay von Oppen, gerçekte kendiliğinden harekete geçtiğini, üç tabur ve iki bölüğü ile Kalkilye ve Felahiye yönünde yürüdüğünü bildirdi.

Sonradan öğrendiğimize göre, İngilizler sabah saat 7.00'den önce ve gerçek bir direnmeye uğramaksızın kıyı bölgesinin batı kesimini yarmışlardı. Hemen aynı saatlerde Eltire batısındaki tepeyi de almışlar ve üzerine birçok makineli tüfek yerleştirmişlerdi. Binbaşı Tiller komutasındaki zayıf 46. Tümen, Eltire yakınlarında sert bir direnme göstermiş ve İngilizleri bir süre durdurmuştu. Fakat bu sırada tümenin büyük bir kısmı erimişti. Tümenin Alman Alay Komutanı Pfeiffer burada kahramanca öldü.

Kıyı bölgesinin batı kesimindeki 7. Tümen ile ona bitişik 20. Tümenle bağlı iki piyade alayının hızla ve tam olarak çökmelerinin nedeni, bugüne kadar anlayamamıştır. Bu birlikler, her ne kadar geniş bir bölge için çok zayıf iseler de, şimdiye kadarki çatışmalarda her zaman dayanmışlardı. Oysa bu kez, iki saatlik şiddetli topçu ateşinden sonra ve daha piyade saldırıları başlamadan ortadan silinmişlerdi. Bu birliklerde artık savaşmak isteği kalmadığı açıktı. [72] Sonraki çekiliş sırasında da bu tümenlerden ne bir subay, ne de küçük bir parça görebildim. Albay von Oppen'e yukarıda söz konusu edilen emri verdikten sonra, Nasıra'daki Ordular Grubu ile Nablus arasındaki telefon ve telgraf bağlantısı iki saat kesildi. Bu yüzden cephede olup bitenlerden haber alamadık. Biz, 7. Tümen ile 20. Tümenin ve 46. Tümenin gerilerde hazırlanmış mevzilere çekildiğini sanıyorduk. Hayfa Komutanına, kıyı boyunca ilerleyen düşman süvarisini karşılamak üzere birliklerini silahbaşı etmesi emrolundu. Aşağıda anlatılan olaylar sonradan, yavaş yavaş anlaşıldı. Kıyı kesimine bitişik Kefer Kasım'da bulunan ve buradan düşman yarma harekâtım gözetleyebilen 19. Tümen de direnme gücünü yitirmiş ve bu tümenin cephedeki 57. Piyade Alayı ile 77. Piyade Alayı, bir saldırıya uğramaksızın ve geri çekilme için emir almaksızın kendiliklerinden siperleri bırakmış ve geriye çekilmişlerdi. Albay von Oppen'in hemen bir cephe oluşturmalarını emretmesi üzerine, bu başıboş topluluktaki erlerin bir kısmı birliklerini terk etmişlerdi.

İngiliz süvarisi ve zırhlı otomobilleri, sabah saat 10.00'da demiryolunun doğusundaki Habile ve Kalkilye yakınındaki cepheyi de yarmış ve kuzeye yönelmişlerdi. Albay von Oppen tarafından aylarca tutulmuş olan 8. Ordunun sol kanadındaki grup, önce Kefertilet tepelerine kadar geri alınmıştı. Kıyı bölgesinde hemen hiçbir direnme kalmadığı ve böylece Ordular Grubunun sağ yanının her türlü düşman harekâtına açık olduğu ortadaydı.

Öğle üzeri Nasıra ile Nablus arasında bağlantı kurulunca, düşmanın kıyı

bölgesinin her yanından ilerlediği ve 8. Ordunun Tellülkerim'den Anebeta'ya çekildiği haberi geldi. [73] Bu habere göre, topçuların büyük kısmı düşman elinde kalmış ve 8. Ordu Komutanlığı ile bağlantı kesilmişti. 7. Ordu, bu zamana kadar yerinde kalabilmişti. Fakat Albay von Oppen'le bağlantı kurabilmek için 3. Kolordu ile geri mevzilere çekileceğini Ordu Komutanı bana bildirdi. Ben de bu hareketi doğru buldum. Ayrıca 7. Ordu Komutanlığına, 110. Piyade Alayının Nablus yakınındaki taburunu ve elde edebileceği daha başka kuvvetleri hemen Anebeta'ya gönderip oradaki vadiyi kapatmasını emrettim.

Anebeta, önemli bir noktaydı. Çünkü burada çıplak ve taşlık tepeler, yolun iki tarafına yaklaşarak dar bir geçit oluşturuyordu ki, burası kolaylıkla tıkanabilir ve korunabilirdi. Bundan başka Anebeta elde oldukça, Albay von Oppen'in sol kanadındaki grubu, Mesudiye üzerinden doğrudan doğruya kuzeye kolaylıkla çekilebilirdi. Kıyıdaکی tümenlerle ilgili olarak hiçbir bilgi olmadığı için, emir de veremiyorduk.

Salt'ta bulunan 4. Ordu Komutanlığını durumdan haberli kıldım. Şeria'daki 3. Süvari Tümeninden bir alayın 7. Ordu emrine gönderilmesini, 4. Orduya emrettim. 4. Ordu, Şeria cephesinde yalnız hafif çarpışmalar olduğunu bildiriyordu. Şeria batısındaki 24. Tümen bir saldırıya uğramış, fakat şimdiye kadar pek az yer kaybetmişti.

Kıyı kesiminde cepheyi yarıp geçen düşman süvarisinin kıyıda kuzeydoğuya giderek 8. Ordunun gerisini çevirmesi tehlikesi ortaya çıktığı için, öğleden sonra saat 12.30'da Ordular Grubu İstihkâm Müfettişi Binbaşı Frey'i Lecun geçidini tutmakla görevlendirdim. Binbaşı Frey'in emrine von Würthenau Depo Alayının tâlim heyeti ile Arap Jandarma birliğinden arta kalmış 150 er kuvvetinde bir müfreze verdim. Ordular Grubunun muhafız birliğiye, çoktan cepheye gönderilmişti. [74] Öğleden sonra 7. Ordu Komutanlığı, 110 Piyade Alayının bir taburunun Anebeta'ya doğru yürüyüşe geçtiğini bildiriyor ve geriye kalan öteki taburlara 7. Ordunun saldırıya uğrayan cephesinde çok gereksinme olduğundan, başka birlik gönderemeyeceğini ekliyordu. 7. Ordu Komutanlığı ayrıca, 8. Ordu Komutanlığının Anebeta yakınlarına varmış olduğunu ve 46. Tümeden bazı hafif birliklerin bu karargâh yakınında bulunduğunu, Albay von Oppen grubunun cephede sıkıştırıldığını ve özellikle kıyı bölgesinden sağ yana doğru bir düşman kuşatması tehlikesi olduğunu da bildiriyordu.

Öğleden sonra saat 3.30'da 7. Orduya telgrafla bundan sonra genel bir geri çekilme gerekeceğini bildirdim ve bununla ilgili buyruklar verdim. 7. Ordu, bu buyrukları olduğu gibi Salt'taki 4. Orduya ve bir özetini de Anebeta'daki 8. Orduya bildirecekti. Bu buyruklarda 7. Ordunun Mesudiye üzerinden Cenin'e çekileceği ve 4. Ordunun da Zerka vadisi yönünü tutacağı bildiriliyordu. Ordular Grubu şimdilik Nasıra'da kalacaktı. 7. Orduya ayrıca von Oppen Grubunun erzak ve cephanesini sağlaması da emredilmişti.

7. Ordu Komutanlığı akşama doğru 3. Kolordu ile 20. Kolordunun geriye doğru bir kere daha yer değiştirmek zorunda kaldığını bildirdi. Ordular Grubunca, ancak günlerce sonra anlaşıldı ki, 8. Ordunun Türk birliklerinin durumu -16. Tümen

dışında-duyduğumuz çözüme haberlerinden çok daha kötüyümüş. 19 Eylül öğleden sonra biz sanıyorduk ki, kıyı kesimindeki birlikler bir yandan geriye çekiliyor ve bir yandan da kendilerini izleyen düşman süvarisine karşı koyuyorlar. Yalnız bizimle bağlantı kuramıyorlar. Ordular Grubunun sabahtan beri duyduğu en büyük noksanlık, uçaklarımızın savaş alanlarında olup bitenleri ve çekiliş yollarını belirleyip bize haber vermemeleriydi. [75]

Gerçekte ise durum şöyle imiş: 19 Eylül günü öğleden sonraki saatlerde Mesudiye'den Cenin'e giden yol, 8. Ordunun geri çekilen ağırlıkları ve kaçaklarla dolmuştu. Kaçakların çoğu, Türk karargâhlarının çok sayıdaki erleri ile menzile örgütüne bağlı kişilerdi. Bu karargâhların ve menzillerin inanılmayacak kadar çok sayıdaki erleri, normal zamanda hiç ortada görünmezlerdi. Tellülkerim'den Anebeta'ya giden yol ile bu yolun iki tarafındaki sırtlardaki patikalar da aynı şekilde kaçak kollarıyla örtülüydü. Yarım saatte bir değişen İngiliz uçak filolarının çok alçaktan attıkları bombalar, yolları insan ve hayvan ölümleri ve ulaşım aracı parçalarıyla doldurmuştu.

Bu başıboş ve düzen tanımaz güruhtan hiç olmazsa mevziî ve bağımsız birlikler kurup düşmana karşı koymak için bazı subayların yaptığı girişimler, bu can derdine düşmüş kalabalığın ilgisizliği karşısında hiç işe yaramıyordu. 8. Ordunun sağ kanadındaki grubun gerçek durumu işte böyle idi.

Kıyı kesiminde Alman birliği yoktu. Telsiz telgraf, telgraf, telefon, demiryolu müfrezeleri, hastaneler, kuyucu müfrezeler vb. Türkler arasına dağılmış küçük müfrezeler ise, Anebeta-Cenin yolu üzerinden Şile'ye gitmeye çalıştılar. Fakat bunlardan ancak bir kısmı kurtulabildi.

Albay von Oppen'in sol yan grubunda ise durum çok başkaydı. Orada Asya Kolu, 16. Tümen ve özellikle 125. Piyade Alayı, sağ yanlarına karşı gittikçe artan baskıya karşın, yılmak bilmez bir kahramanlıkla ve tepeden tepeye geçerek karanlık basana kadar çarpıştılar. Aynı şekilde 7. Ordunun Şeria vadisindeki 24. Tümenin geri çekilmesi de düzen içinde yapıldı. Eğer geride biraz yedek kuvvet bulunsaydı, İngilizlerin durdurulması söz konusu olabilirdi. [76]

Birlikler ne kadar zayıf olurlarsa olsunlar, çarpışmayı kabul ettikleri yerlerde İngilizleri durdurabiliyorlardı. İngilizler, böylece ilerleyebilmek için yeni saldırılara kalkmak zorunda kalıyorlardı. 19 Eylül günü, 7. Ordu ile 8. Ordunun ön hatlarında bulunan ve kuvvetlerine oranla çok geniş bir cepheyi tutan tümenlerinin gerisinde, savaş birliklerinden tam olarak yoksun 200 kilometrelik bir boşluk bulunuyordu. Burada iki depo alayının kalıntısı, az Alman ve çok Türk menzile birlikleri, işçi taburları, uçak alanları, otomobil kolları, depolar, tamirhaneler, tıka basa dolu hastaneler ve kıyı korumasında kullanılan Arap taburları ve 2. Ordunun hafif ileri kısımları vardı.

19 Eylül akşamı, Hayfa Komutanı, kendi bölgesinde ne uzaktan ne yakından düşmanla ilgili bir şey görünmediğini Nasıra'ya bildirdi.

8. Ordu Komutanlığından akşama kadar bir tek rapor olsun gelmiş değildi. Sonradan anlaşıldı ki, 8. Ordunun sabahtan beri kıyı kesimi ile telgraf ve telefon bağlantısı yoktu; bütün teller kesilmişti. Albay von Oppen ise akşama doğru kendi

sağ yanım çok daha geriye kıvırdığını ve gece Derşeref yönünde çekileceğini bildirdi.

19 Eylül akşamı Nasıra'da yerel güvenlik düzeni alınmasını emrettim. Güvenlik görevini, sabah saat 3.00'e kadar büro personeli, emir erleri, otomobilciler, telgrafçılar ve posta memurlarından kurulu bölük yapacaktı. Saat 3.00'ten sonra görev, von Würthenau Depo Alayının kalıntısına bırakılacaktı. Bunlar Afule ve Hayfa'dan gelen yollarda, Nasıra'ya doğru olan yokuşun üzerindeki düzlükte duracaklar ve çevreyi gözetleyeceklerdi.

Gece herhangi bir yerden önemli bir rapor gelmedi. [77]

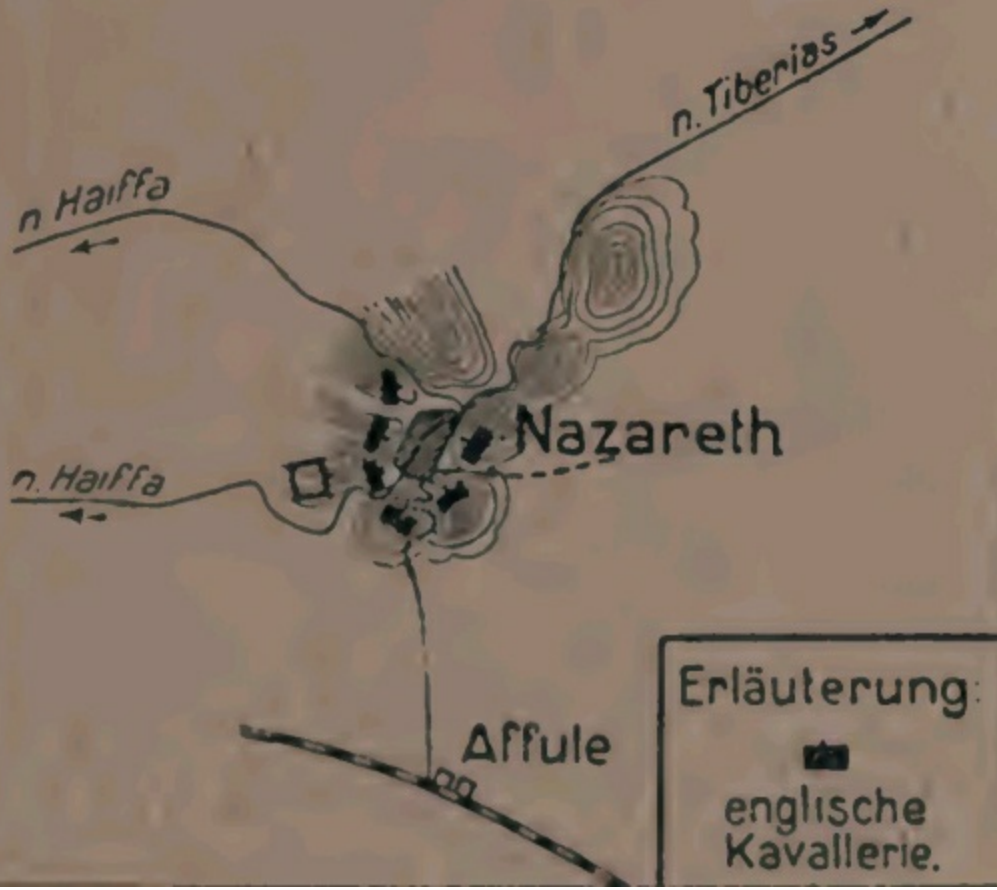
Nasıra Baskını

20 Eylül sabahı saat 5.30'da Nasıra şehrinin güneyindeki yol üzerinde, Ordular Grubu Karargâhı ve çalışma odaları buradaydı, yüksek sesle bağırmalar, silâh başına komutları duyuldu ve hemen arkasından tüfek ve makineli tüfek sesleri işitildi.

İngilizler, Ordular Grubu Karargâhını tutsak almak için şehre girmişlerdi. Düşmanın içeriye kadar nasıl girdiği anlaşılamadı. Çünkü Depo Alayının güvenlikle görevli erleri geri dönmedi. Sanırım, İngilizler, Arapların kılavuzluğuyla başka yerdeki patikalardan şehre girmişlerdi.

İngilizler, Ordular Grubu Karargâhının bulunduğu Kazanova Otelinden 200 metre kadar ötedeki Germanya Otelini basmışlar ve orada bulunan birçok subay ve memuru tutsak etmişlerdi. Şehrin güneyindeki otomobil parkında çalışan birçok şoför de İngilizlerin eline düştü. Şehri güneyden, batıdan ve doğudan çeviren tepelere yerleştirilen makineli tüfeklerle şiddetli bir ateş açıldı. Subaylar bile birer tüfek alarak bu sokak savaşına katılmak zorunda kaldılar. Yazıcılar ve emir erlerinden kurulu muhafız bölüğü avcıları, duvar ve çitler gerisinde mevzileniyorlardı; bir kısmı ise pencere ve balkonlardan atışa katılıyorlardı.

Englischer Überfall auf Nazareth am 20. September 1918.



Az sayıdaki bu erler bir dereceye kadar toplanıp bir birlik oluşturunca ve Türk menzili tarafından da desteklenince, şehrin batısındaki tepeleri olsun kurtarabilmek için harekete geçildi. Depo Alayının Nasıra'da bulunan öteki erleri de bu harekâta katıldılar. Biraz sonra, hayret edilecek bir şey olarak. Taberiye'ye giden yolun açık olduğu bildirildi. Söz konusu yol Fransız Yetimler Yurdunun yanından geçiyor ve sonra yılankavî şekilde bir dik yokuşla vadiye doğru iniyordu. [78] Bu yolun birkaç süvari ve makineli tüfekle kapatılması işten bile değildi ve böyle yapılışaydı Nasıra'nın dışı açık biricik kapısı da kapanmış olurdu.

Baskının başlamasından biraz sonra ve sokak savaşlarının gürültüleri arasında gezici hastaneler, levazım görevlileri ve az sonra da karargâhın doğrudan doğruya İngiliz atışı altında bulunmayan kısımları bu yoldan Taberiye'ye hareket ettirildi.

Baskını yapan düşman kolu, başlangıçta keşfedilmedi. Birkaç süvari bölüğü kuvvetinde olduğu söyleniyordu. Ben, makineli tüfek sayısının çokluğuna dayanarak düşman kuvvetinin daha çok olduğunu tahmin ediyordum. Fransız Yetimler Yurdu'nun doğusunda bulunan telsiz telgraf istasyonu, Nasıra'yı düşman kuşatmasından kurtaracak bir kuvvetin hemen gönderilmesini Hayfa'ya yazdırdıktan sonra kendi personeli tarafından tahrip edildi.

Ordular Grubunun kendi ordularıyla olan bağlantısı da baskınla birlikte

kesilmişti. Sonradan öğrendiğimize göre, Afule'deki telgraf ve telefon merkezleri de bu sırada İngilizlerin eline geçmiş bulunuyordu.

Nasıra'nın çevrilerek İngilizlerin eline düşmesi olasılığına karşı, Ordular Grubu belgelerinin büyük bir bölümü, sokak çatışmaları sürerken yakılsaydı, büyük bir kayıp olurdu.

İngilizler, Nasıra'nın batısındaki tepelere doğru ilerlerse, Taberiye yolunun kapanması tehlikesi vardı. Kazanova Oteli'ndeki durum saat 8.30'da daha değişmemiş olduğu için Fransız Yetimler Yurduna doğru gittim ve orada von Würthenau Depo Alayı'nın kalan kısmını buldum. Alay Komutanına elindeki kuvvetlerle hemen, Yetimler Yurdunun 1 kilometre kadar batısında yaya olarak tepelere doğru ilerleyen makineli tüfekli düşman müfrezesine saldırmasını emrettim. [79] Bu saldırı iki kere hiçbir sonuç vermeden geri çevrildikten sonra, her ne pahasına olursa olsun üçüncü bir saldırı yapılmasını emrettim. Üçüncü saldırıda başarı kazanıldı ve İngilizler saat 10.15'te tepeleri bırakıp çekildiler.

Binbaşı von Würthenau'nun kuvvetleri olduğundan çok tahmin edilmiş olmalı ki, biraz sonra bir süvari bölüğünün yedek atlarının ve az sonra da beş süvari bölüğünün yedek atlarının toplanmakta olan bölüklerine doğru koştuğunu gördüm.

Saat 10.30'da düşman tugayı ile üç zırhlı otomobili batıya doğru çekilmeye başladı. Bizim erlerimiz onların ardından tepelerin eteklerine kadar gittiler. Düşman, Hayfa'ya doğru olan tepelerin arkasından gözden uzaklaştı. Yüksek yerde bulunan Yetimler Yurdundan, Afule istasyonundan verilen birçok ışıldak işareti görüldüğüne göre, demek ki Afule düşman elinde bulunuyordu.

İngilizler çekildikten sonra Kazanova Oteli'ne gittim. Çalışma odalarının hemen tam olarak boşaltıldığını gördüm.

Ortada düşman görülmemesine karşın, bazı pencerelerden makineli atışları yapılıyordu. Karargâhta kalan erlerle dosyalar ve öteki belgeler birkaç kamyonla yüklenerek Taberiye'ye gönderilmişti.

Grup Karargâhı ile subaylarını tutsak almak amacıyla ve Yafa yönünden zorunlu yürüyüşle geldiği söylenen İngiliz süvarisinin bu cesur girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Nasıra sokak çatışmalarındaki kaybımız 43 kişi idi. İngilizler aldıkları tutsakları Afule'ye göndermişler ve yaralılarını birlikte götürmüşlerdi. [80]

Binbaşı von Würthenau'ya artçıları ile birlikte Taberiye'ye çekilmesini emrettikten sonra, Kâzım Paşa, Binbaşı Prigge ve Süvari Yüzbaşısı Hecker ile birlikte öğleden sonra saat 1.15'de Nasıra'yı bıraktık ve arabalarla göçen birçok Türk ailesinin de bulunduğu uçsuz bucaksız bir kaçak kolunun yanından geçerek saat 3.30'da Taberiye'ye vardık.

Şam'a Geri Çekiliş

Taberiye'de Ordular Grubu Karargâhından birçok subaya rastladım. Nasıra yolundan gelecek kaçaklarla daha önce dağılmış olanların tümünün tutuklanmasını, toplanmasını ve bunların savaş birlikleri şeklinde düzenlenmesini emrettim. Taberiye'den Salt'ta bulunan 4. Ordu ile telefon bağlantısı kurdum. 4. Ordu Komutanlığının verdiği bilgiye göre, üstün düşman baskısı karşısında Anebata bırakılmıştı ve 8. Ordu ile yanındaki birliklerin Mesudiye'ye doğru çekildiği sanılıyordu. Az sonra Asya Kolu ile 16. Tümenin de doğuya doğru çekildikleri bildirildi. Bu kötü bir haberdirdi. Çünkü Cenin yolunun artık tam olarak elimizden çıktığını gösteriyordu. 4. Ordu ayrıca, Şeria ırmağı doğusunda bir çatışma olmadığını ve Maan ile Hicaz demiryolu çevresindeki birliklerin demiryolundan yararlanarak kuzeye çekildiklerini haber veriyordu.

4. Orduya kuzeydoğuya doğru hareketinin artık geciktirilmemesini ve geçidi korumak için oraya kuvvetli bir süvari birliği gönderilmesini emrettim. Şeria'nın batı kıyısından Cenin ve Afule'ye giden yollar, Şeria ırmağının 6 kilometre kadar batısındaki Bisan'da birleşiyordu. Demiryolu Bisan'da keskin bir yuvarlak çizerek kuzeybatıya doğru ve Afule üzerinden Hayfa'ya gidiyordu. [81]

Yanımda Kurmay Başkanı Kâzım Paşa, Binbaşı Prigge ve Süvari Yüzbaşısı Hecke olmak üzere ve bir kamyonetle Samah yönünde yola çıktım. Olabilirse buradan Bisan'a geçmek istiyordum. Saat 4.30'da Taberiye gölünün güney köşesindeki Samah'a vardığımızda bir İngiliz uçak filosu burayı bombalamaktaydı. Düşman uçakları istasyonda toplanan insanlara ve hayvanlara çok zarar vermişti. Samah ile Bisan arasında telefon bağlantısı kesilmişti ve arada artık tren de işlemiyordu.

Samah'ta Binbaşı Frey'e rastlayınca hayret içinde kaldım. Kendisine verdiğim emre rağmen, dün Lecon geçidini tutamadığını, çünkü İngiliz süvarisinin oraya kendisinden önce gelip mevzilendiğini bildirdi. Emrindeki birlikse kısmen dağılmış, kısmen de tutsak düşmüştü. Binbaşı Frey'e Samah istasyonunun savunmasını üzerine almasını emrettim. Bu iş için emrine 60 Alman ve 200 Türk eri verildi. Ayrıca destek göndereceğimi de söyledim.

Öte yandan Taberiye'deki en kıdemli subay olan Binbaşı Ludloff'a telefonla emir vererek, Şeria vadisinin üstünde bulunan ve üzerinden Taberiye-Kuneytre-Şam yolları geçen Yakup geçidinin bu akşam ele geçirilmesini ve savunmaya hazır biçime sokulmasını bildirdim. Orada bulunan bütün subaylar ve işe yarar erler, Taberiye'nin savunması için alıkonulacak ve hasta kaçaklar ile bütün arabalar Şam'a gönderilecekti. Aynı zamanda Ordular Grubu Karargâhının da Şam'a geçirilmesini kararlaştırdım. Bu durumda, kanımca verilecek tek karar şuydu: Gerek Şeria ırmağı boyunca, gerekse Şeria'nın doğusunda geri çekilen birlikler, Samah'dan Dera'ya kadar olan Yamuk vadisinde geçici bir cephe oluştururken, Hule gölünden Samah'a kadar olan Taberiye bölgesi de ilerleyen düşmana karşı koyacak biçimde savunmaya geçmeliydi. [82] Gece yarısından sonra Samah'tan Dera'ya gittim. 21 Eylül sabahı saat 7.00'de telefonla görüştüğüm 4. Ordu Komutanlığı'ndan, Şeria'nın batısında dün öğleden beri olup bitenlerden çok az

haber alındığını öğrendim. Nablus'la bağlantı kesilmişti. Alınabilen haberlere göre, 7. Ordu Karargâhı Nablus'tan ayrılmış, Beytülhasan'a doğru çekilmiş ve aynı yönde çekilen ordu birlikleri düşman uçakları tarafından bombalanmıştı. 8. Ordunun sağ yanındaki Albay von Oppen Grubundan hiçbir haber yoktu. Günlerce sonra öğrendiğimize göre bu grup, 21 Eylül günü öğleden önce Nablus'ta, Derşerel ve Havra üzerinden gelen düşmanla savaşa tutuşuyor ve sonra Elbe dağı üzerinden geri çekilerek 22 Eylülde Bisan'a doğru Şeria'ya yöneliyor.

4. Ordunun bildirdiğine göre, 3. Süvari Tümeni Bisan'a gönderilmişti. Bu tümenin çok değerli komutanı Albay Esat Bey yaralanmış... Kendisinin yerine bakması gereken ve aynı değerdeki Kurmay Yarbay Mahmut Bey ise benim haberim olmadan İstanbul'a izinli gitmiş. Onun yerine değersiz birinin elinde kalan tümen, Bisan'da görevini tam olarak yapamamış ve karşı karşıya kaldığı yan ateşinden sonra Doğu Şeria üzerinden geri çekilmiş. Dera'daki durum, burada komutan olan Binbaşı Willmer'in yerinde önlemleriyle bir dereceye kadar sağlamdı. Binbaşı Willmer, Dera'daki Araplara kendisini saydırmayı bilen ve becerikli bir subay olan Binbaşı Michaelis'i Dera'nın güneyinde Hicaz hattının savunmasına göndermiş. Binbaşı Michaelis'in bir ara Şerif Faysal'ı yakalamak için aldığı önlem duyularak Şerifin oralardan kaçması üzerine sonuçsuz kalmış... Fakat o bölgedeki kuvvetlerimiz daha çatışmalara dayanmakta imiş. [83]

Şeria'nın doğusundaki yerlerde tasarlanan geri çekilmenin 4. Orduya ve olabilirse 8. Orduya da duyurulmasını emrettim. Bu yönergeye göre, 4. Orduya Yarmuk vadisinin Dera'dan İrbid çizgisine kadar olan parçası çekilme yeri olarak veriliyordu. Buradan Samah'a kadar olan parça ise 7. Orduya ve şimdi duruyorsa 8. Orduya hedef olarak gösteriliyordu.

Dera'ya gelen İrbid yolu uzun süre elde bulundurulacak ve 4. Ordu da çekilmede çok gecikmeyecekti. Fakat 4. Ordu bir baskı görmediği için ve Maan'dan gelen birlikleri beklediğinden çekilmekte çok gecikti. Hayfa Komutanlığına da telsizle, eğer oradaki birlikler, İngiliz süvarisi tarafından tutulan Taberiye yolunu açamazlarsa, önce kuzeye gidip sonra Taberiye'ye çekilmelerini emrettim. Bütün Yarmuk vadisini, Dera'dan Samah'a kadar Binbaşı Willmer'in emrine verdim. Şeria doğusundan çekilen birlikler geldikçe, onları takviye için Samah'a göndermek işini de ona bıraktım. Korkak bir subayın zamanından önce bozduğu demiryolunun düzeltilmesi işini yeniden başlattım.

Erläuterung :

■ türkische Truppen an der Tiberiasfront und Jarmuktalfront am 21. September.

0 10 Kilometer.



21 Eylül akşamı Dera'da bulunduğum sırada, bir sürü Dürzî Havran dağlarından buraya geldi. Çevremde at oynatıp silâh atarak benimle görüşmek istediklerini bildirdiler. Dürziler o sıralarda kiminle birleşecekleri, kimden yana olacakları konusunda daha bir karar almış değillerdi. Kendilerine para ve bazı birlikler verirsem, bizim tarafımızı tutacaklarını ve bize yardımcı olacaklarını söylediler. Gece dört subayla birlikte kaldığım eve sık sık geldiler. Benimle ve yanımdakilerle çok ilgilendiler. Oralar için çok büyük sayılabilecek olan bu ev, istasyonda görevli yabancılara ayrılmıştı. Dera, istasyondan iki kilometre kadar daha güneyde ve yayla üzerinde bulunuyordu. İşin en ilginç yanı ise, bulunduğumuz köy halkının Türk düşmanlığıyla tanınmış olmasıydı. [84]

Ertesi sabah, düşünceli ve kaygılı saatler geçirirken çok gülünç bir telgraf haberi geldi. Bu telgraf, İstanbul'un burada olup bitenlerden ne kadar az haberli olduğunu göstermesi bakımından önem taşıyordu. 19 Eylül'den bu yana cephede olup biteni Türk Genel Karargâhına haber veriyorduk. Gelen telgrafta ise, Alman Askerî Kurulu, 8 Ekim'de İstanbul'da düzenlenecek spor gösterilerinde çuval koşusu birincisine bir ödül vermek isteyip istemediğimi soruyordu. Bu karışık ve çetin anlarda çuval koşusu ile pek ilgilenemeyeceğim ise açıktı.

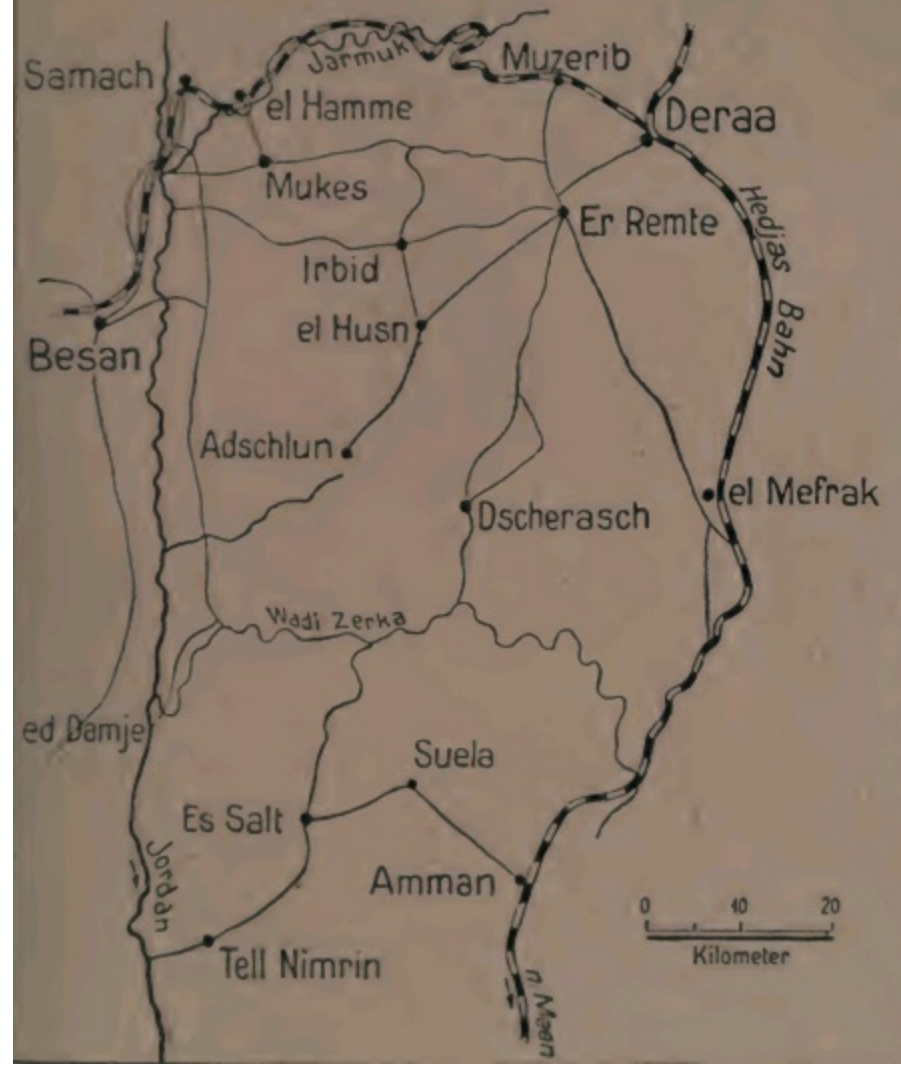
Aynı sabah 4. Ordudan da Salt'ı bırakıp İrbid yönünde çekilmeye başladığı haberi

geldi. Bütün birliklerin çekilişini sağlamak üzere Salt tepelerini elde bulundurmak görevi 146. Alay Komutanı Yarbay von Hammerstein'a verilmişti. Bu birlik de, çekilme tamamlanınca, kuzeydoğu yönünde hareket edecekti.

7. Ordu ile 8. Ordunun arta kalan birliklerinin bugünlerde Şeria'ya ve Şeria'nın doğusuna çekilme hareketi, dağlık yerde ve dar yollar üzerinde yapıldığı için sık sık uçak saldırılarıyla karşı karşıya kalıyor ve çok ölüye mal oluyordu. Hiçbir karşılık görmeden saldıran İngiliz uçaklarının bu durumu, subay ve erlerin morali üzerinde bozucu bir etki yaptıktan başka, topçu kamyon ve arabalarının parçalanmış kalıntıları yolları tıkıyordu.

22 Eylül akşamı, 8. Ordu Komutanı, Albay von Oppen Grubu Komutanına felâketle sonuçlanacak bir emir verdi. Albay von Oppen, Samah yolunu açmak ve pek güçlü olmayan İngiliz süvarisini geri sürdükten sonra buraya varmak istiyordu. Ordu Komutanı ise bu grubun Şeria üzerinden doğuya geçmesini emretti. Samah ve Taberiye cephelerinin ordular için ne derece önemli olduğunu daha önce 4. Ordu aracılığı ile 8. Orduya iletmiştim. [85] 8. Ordu, herhalde bu emri almamış olacak ki, Taberiye cephesine verdiğimiz önemi anlamamıştı. Bir ülkede bütün bağlantıların kesilmesi, ancak Alman ölçülerine uygun yolların bulunmaması ile Avrupa'da kullanılan araçlardan yoksun olunması ve bunlara ek olarak halkın hükümete düşmanlık beslemesiyle açıklanabilir. Gerçekten bu bölgede bütün Arap halk silahlanmıştı. Subay ve erlere, hatta küçük müfrezelere saldırıyor, baskınlar yapıyor, birçoğunu öldürüyor ve hatta parçalıyorlardı. Giysileri soyulmuş, hakarete uğramış bir durumda canını kurtarabilen askerlerden pek çoğu bunun tanığıdır. Telefon ve telgraf telleri durmadan kesiliyordu. Orduda telsizlerin ağır arabaların çekecek hayvan bulunmadığı için bunlardan da yoksunduk. Asya Kolunun 23 Eylül sabahı Şeria ırmağını önemsiz kayıp vererek geçebilmesi, bir başarıydı. 16. Tümen ile 19. Tümen karargâhları Şeria'nın batısında kaldı ve İngiliz süvarileri tarafından tutsak alındı. Birçok Türkler düşman ateşine ve uçak bombardımanına tutulunca, toplu olarak düşmana teslim oluyordu. 8. Ordu Komutanının bu yönde çekilme emri, işte bu nedenle felâketli sonuçlara yol açtı.

oestlich des Jordan.



22 Eylülde gereken emirleri Binbaşı Willmer'e verdikten sonra, Ordular Grubunun Taberiye cephesi ile ilgili hazırlıkları yapmak üzere Dera'dan trenle Şam'a hareket ettim. Tren yolculuğumuz Dera'nın 10 kilometre kuzeyinde sona erdi. Uzun bir yaya yürüyüşüne başlamak zorunda kaldık. Çünkü demiryolu, Harbetülgazalî yakınlarında birçok köprü ve kilometrelerce ray bozularak işlemez duruma getirilmişti. Demiryolu birliklerimiz burayı onarıırken uzaktan birkaç İngiliz zırlı otomobili görünmüştü. Fakat Harbetülgazalî'deki muhafız müfrezesi kendim gösterince, İngilizler hemen ortadan kaybolmuştu. [86]

Şam'a varır varmaz hemen Dera'ya yiyecek ve sağlık malzemesi gönderilmesini emrettim. Trenler hasta ve yaralıları Şam'a taşımak zorundaydılar. Daha sonra Taberiye cephesi için birlikler hazırlanmasını ve hatta bazı imalâthanelerdeki topların onarımını ve birliklerin kamyonlarla Kuneytre'ye gönderilmesini emrettim.

Şimdi 2. Ordu da, iş işten geçtikten sonra, Ordular Grubu emrine veriliyordu. 2. Ordudan Şam'a birlikler gönderilmesini istedim. Elleri ancak birkaç tabur bulunduğunu ve bunların da çoğunluğunu Arapların oluşturduğu karşılığı verildi. Bununla birlikte Nihat Paşa, elinden geleni yapacağına söz verdi, sözünü de tuttu.

Ama sonuç değişmedi. Suç Nihat Paşa'da değil, orduyu bu duruma düşüren Enver'in düzenlerindeydi.

Şam'da işsiz olarak bulduğum Ali Rıza Paşa'yı Taberiye Cephesine komutan atadım. Yüzbaşı Justi'yi de kurmay subay olarak yanına verdim. Paşa'yı yaman bir direnme göstermesi yargısıyla Kuneytre'ye gönderdim.

22 Eylülde Binbaşı Willmer, Şeria doğusundan çekilen birliklerin ilk kısımlarının Dera'ya ulaştığını ve bunlardan kurulan birkaç birliğin Samah ve Muzeyrib'e gönderildiğini bildirdi. Muzeyrib, bir Fransız şirketinin 1900 yılında Şam'dan başlayıp güneye doğru yaptığı ve sonra bırakılan bir demiryolunun son istasyonuydu. Burası bir göl içindeki ada üzerinde bulunuyordu ve kıyıya bir setle bağlıydı. Eski haç yolu da buradan geçiyordu.

Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 7. Ordu, o günlerde Şeria vadisini geçmiş ve İrbid yönüne yönelmişti. Bu ordu da Ordular Grubunun 4. Ordu aracılığıyla öteki ordulara ulaştırmak istediği emirlerin hiçbirini almamıştı. [87] Şeria'nın batı kıyısındaki 24. Tümen, 20 ve 21 Eylül tarihlerinde geri çekilmeye zorlanmış ve Eddamiye yakınlarında birkaç saatlik çatışmadan sonra 22 Eylülde Şeria'yı geçmiş ve kuzeydoğuya yönelmişti.

Albay von Oppen Grubuna gelince, Şeria'yı geçtikten sonra bu grup ikinci kere Samah yönünde yürümeye çalışmıştı. Fakat tam bu sırada 8. Ordudan güneydoğu yönünde hareket ederek 4. Ordu ile bağlantı kurması emrini almıştı. Bu yöne yönelmek zorunda kaldığı sırada 8. Ordu ile bağlantısı yeniden kesildiğinden, kendi yargısıyla kuzeye doğru yönelmiş ve Dera yönünde yürüyüşe geçmişti.

Bunun sonucu olarak öyle bir durum ortaya çıktı ki, ellerindeki kuvveti Samah-İrbid hattına çekmesi gereken 7. Ordu ve 8. Ordu Dera-Muzeyrib hattında toplanmış oldu. Katrane ile güneydeki istasyonlardan Amman'a trenle 23 Eylülde kadar 3 bin er geldi. Bunların büyük bir bölümü hemen Dera'ya gönderildi. Bütün arabalar ve yer tutan ağır ordu araçları götürülemedikleri için Amman'da bırakıldı. Dera'ya yük göndermenin güçlüğü, 23 kilometrelik kuzey demiryolunun bozulmuş olmasıydı. Daha 16 Eylülde, Amman ile Dera arasında ve tam yarı yolda bulunan dört kemerli demiryolu köprüsü, iki İngiliz zırhlı otomobili ile desteklenen 500 Bedevi tarafından havaya uçurulmuştu. Köprünün yakınında bulunan bir Türk karakolu ise bu olayı hiçbir karşı koymada bulunmadan seyretmişti. Alman istihkâm birlikleri köprüyü onarıma giriştiler, ama 20 ve 21 Eylül tarihlerinde Merfak kuzeyindeki başka bir köprü yıkıldı. Amman'daki son Türk birlikleri, 23 ve 24 Eylülde trenle gönderildiler. Fakat bunlar ancak uçurulmuş köprülere kadar trenle gelebildiler. Sonra susuz ve taşlı çölden Dera'ya kadar yaya olarak yürümek zorunda kaldılar. [88] 24 Eylül gecesi saat 10.30'da Teğmen Thalacker komutasındaki Alman demiryolcuları Alman istasyonunu bıraktı ve 25 Eylül sabahı da İngilizler burayı ele geçirdiler.

Taberiye cephesindeki düşman süvarisi 24 Eylül günü takviye edildi. Zırhlı otomobiller ile birçok süvari kolunun gelişi, Bedevi atlıların Şam'ın doğu ve güneydoğusunda toplandıkları haber verildi. Dera'da tanıştığımız Dürzî şeyhleri, akşam üzeri bu kere Şam'da ortaya çıktılar. Benimle önceki konuşmayı sürdürme

istegini gosterdiler. Çok altin para karşılığında, çekilmekte olan birliklerimize saldırmayacakları ve zarar vermeyecekleri sözünü aldım. Artık kendilerine ayrıca askerî birlik de vermem söz konusu değildi. Şeyhler, verdikleri sözü tuttular. Samah'ta bıraktığımız Yüzbaşı von Kayserlink, 24 Eylülde güneyden gelen İngiliz süvarileriyle çatışmaya tutuştu. Dar Samah yolunun savunması için emrinde 120 Alman ve 80 Türk eri ile 8 makineli tüfek ve 1 toptan oluşan kuvvet vardı. 25 Eylül sabahı saat 4.00'da bir İngiliz Süvari Tugayı, Şeria ırmağı doğu kıyısı boyunca Samah'a saldırınca, bu müfreze, bir buçuk saatlik bir çarpışmadan sonra eridi ya da tutsak oldu. Elerden bir kısmı, bir motorla öteki kıyıdaki Türk birliklerine kaçmaya çalışırken, bir top mermisinin düşmesiyle motor battı ve içindekiler öldü. İngilizler tarafından sonradan Samah'taki evler aranınca buralara saklanmış daha 120 Türk eri bulundu.

Taberiye'yi savunan Binbaşı Schmidt Kolbow'un müfrezesi de aynı gün İngilizler tarafından geri atıldı ve bu müfrezenin makineli tüfekleri de düşman eline geçti. Samah ve Taberiye'nin düşmesinden sonra, benim önceden tasarladığım ve uzun süre tutunabileceğimizi düşündüğüm Taberiye mevzii ile Yarmuk mevzii konusundaki düşüncelerimi uygulama olanağı kalmıyordu. [89] Emirlerin zamanında yerine ulaşmaması ve 8. Ordu Komutanının yanlış düşüncesi, bu durumu yaratmıştı. Sabah yolu açıldıktan sonra, düşmanın bizi Şam yönünde zorlayacağı açıktı.

Ordular Grubu olayları zamanında görüp değerlendirmek zorundaydı. Bu nedenle 26 Eylül sabahı Şam yakınında yeni bir cephe seçtik. Bu cephe Rayak'ın güneybatısından başlayarak Kuneytre üzerinden Şam'ın 50 kilometre kadar güneyinde ve Hicaz demiryolu üzerinde Essanmin denilen yere kadar grup şeklinde savunulacaktı. Kuvvetli düşman süvarilerinin Meissner Paşa yolu üzerindeki sürekli saldırılarına bir set çekmek için cephenin güneydoğusundaki sağ kanat aşamalı olarak düzenlenecek ve Baalbek-Humus çekiliş yolu açık tutulacaktı.

Artık işe yarar birliği pek kalmayan 8. Ordu Karargâhına İstanbul'a gitmesi bildirildi ve Dera-Muzeyrib dolaylarında toplanan birliklerin komutanlığına da en kıdemli olan 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa atandı. Cemal Paşa'ya ele geçen bütün fırsatlardan yararlanarak Dera'daki birlikleri trenle Şam'a gönderme yetkisi verildi. Bunlar yeni Rayak cephesinde kullanılacaktı.

26 Eylül sabahı Albay von Oppen, Asya kolu birlikleriyle birlikte Dera'ya vardı. Çok çetin bir çekilmeye ve çok ağır koşullara karşın, Asya Kolu, 19 Eylüldeki sayısının % 70'ini koruyordu. Bu durum, Albay von Oppen ile emrindeki komutanların çaba ve önlemleriyle sert askerî disiplinin bir sonucuydu.

Asya Kolu, aynı günün akşamı trenle Dera'dan Rayak'a gönderilmeye başlandı. Var olan bir diğer Alman birliği de, 146 Piyade Alayı, tamamen toplu ve düzenli bir durumda 26 Eylül sabahı Rente'ye ulaştı. [90] Şeria ırmağının doğusunda geri çekilen orduların birlikleri de, o sıralarda Rente'nin kuzeyinden geçerek Dera ve Muzeyrib'e doğru gitmekteydiler. Yalnız Albay von Schierstadt'ın Süvari Tugayından, Ordular Grubu Komutanlığı hiç haber alamamıştı. 4. Ordu Komutanlığı da bu konuda bir şey bilmiyordu. Albay von Schierstadt ile Yüzbaşı

von Sydow'u son günlerde Amman'a gönderenler vardı. Sonradan Yüzbaşı von Sydow'un öldüğü ve Albay von Schierstadt'ın da tutsak düştüğü öğrenildi.

Birliklerinden ayrılan ve çevreye dağılan Türk erlerinden birçoğu, çekilen birliklerin Dera ve Muzeyrib'te toplanıp yeniden düzenlendiklerini duyunca, gece Şam'a doğru kaçmaya kalkışmış ve büyük kısmı Arapların eline düşerek öldürülmüştü.

26 Eylül sabahı, bir emir vererek geri hattaki savunma atışının düzenini sağladım. O gün öğleden sonra da Cemal Paşa ve Binbaşı Willmer'e, Yarmuk vadisine getirilebilecek bütün demiryolu malzemesini trenle Dera'ya doğru yola çıkardıktan sonra bölgedeki demiryolu yapımının tahrip olunmasını emrettim; Bu hat üzerinde 7 tünel ile uzunluğu 50 metreye kadar varan köprüler vardı. Cemal Paşa ve Binbaşı Willmer'e verdiğim bu emir yerine getirildi. Hayfa'dan kıyı boyunca geri çekilen Alman ve Avusturyalılarından kurulu müfreze, çetin bir yürüyüşten sonra 26 Eylülde Beyrut'a varmıştı. Bu birliklerin de Rayak'a çekilmesi için emrettim.

Şam'ın doğu ve güneydoğusunda hareketleri gittikçe artan Arap asilerin herhangi bir saldırısına karşı koymak üzere, 2. Ordudan gelen ilk birlikleri hemen Şam'ın 17 kilometre güneyindeki Kise istasyonuna gönderdim. Bu istasyon, aynı 91 adı taşıyan ve halkının çoğu Dürzî olan büyük bir köyün bitişiğinde bulunuyordu.

Şam'ın kuzeybatısında bulunan ve Rayak'a giden büyük yol ile manzarasının güzelliğiyle ün yapmış ve içinden demiryolu geçen Berede vadisinin savunulması görevini de Şam'ın Türk Mevki Komutanına verdim.

25 Eylül akşamı, düşman Samah'tan geçtikten sonra, Ordular Grubunun Büyük Karargâhını trenle Halep'e gönderdim. Dera ve Muzeyrib'ten hareket ederek, demiryoluna paralel üç yoldan geri çekilen orduların öndeki kısımları 27 Eylül günü Harbetülgazalî çizgisini geçerken, en gerideki kısımlar da Dera ve Muzeyrib'i terk ediyorlardı.

27 Eylül günü İngiliz süvari ve zırhlı otomobilleri, Dera ve Muzeyrib önünde göründülere de, hareketimizi engelleyemediler. Düşman topçusunun birliklerimizin artçılarına karşı açtığı ateş de etkisiz kaldı.

Aynı gün karargâhımızın çok az kalmış subaylarını da yanıma alarak yönetimi Albay von Oppen'e verilen Rayak mevziini görmek üzere bir kamyonla oraya gittim. Asya Kolunun buraya gelmesi her an bekleniyordu.

Düşmanın dört süvari tümeni vardı ve bunlar doğru ve kestirme bir yol olan Taberiye üzerinden ve Meissner Paşa yolunu izleyerek bize yetişebilirlerdi. Ayrıca İngilizlerin Beyrut'a asker çıkartarak ve Şerif Faysal'ı da Dera yönünden ileri sürerek, çekilme yolumuzu büsbütün kesmesinden de korkuyordum.

Baalbek'te yanımdaki subaylarla yeni Rayak mevziinin gerisindeki karargâhı kurdum. 27 Eylül akşamı Taberiye grubu, düşmanın Şeria mevzilerinin sol yanını kuşatmadığını, Türk Depo Alayı kalıntılarının emir almadan siperlerini terk ederek Kuneytre'ye çekildiğini ve Binbaşı Schmidt Kolbow'un artçılarının daha yeni mevzie girdiğini haber verdi. [92]

Şeria'yı geçen düşman Kuneytre yönünde ve Şam'dan 80 kilometre uzaklıkta

bulunuyordu. Daha Azale'de bulunan orduların kalıntısı da Şam'dan aynı uzaklıkta bulunmaktaydı. Bu birliklerin Şam'a ulaşabilmeleri, Taberiye grubunun Şam'a kadar uzanan taşlık yayla üzerinde parça parça direnmesiyle olabilecekti. Özellikle düşman süvarisinin sayı üstünlüğü ve İngilizlerin Beyrut'a asker çıkarması olasılığı kafamı karıştırıyordu. Ordular Grubunun durumu da çok parlak değildi.

Bu olasılıkları tartıştığım çalışma arkadaşlarım bana ordu birliklerinin demiryolu doğusundaki Dürzi bölgesine geçerek oradan kuzeye yürümesini önerdiler. Bunu kabul etmedim. Çünkü söz konusu bölgede belli başlı bir yol yoktu. Demiryolu ile taşıma işi de tamamen durmuştu. Önerilen bölgeye geçerse, bütün birliklerin yazgısını Şerif Faysal'ın lütfuna bırakmak zorunluluğu doğacaktı. Bu nedenle içinde bulunduğumuz güçlülere katlanmaktan başka yapacak şey kalmamıştı.

Öğleden sonra saat 6.00'da Rayak'a gelen Asya Koluna burada tutulacak mevzi konusunda emir ve direktif verdim. Taberiye cephesinden gelen habere göre düşman Taberiye gölünden Kuneytre'ye doğru gelmekteydi ve yıktığımız Şeria köprüsünü tombazlarla kullanılır duruma getirmişti. Hule gölü güneyinde ve Taberiye ile Şeria köprüsü arasında düşmanın büyük süvari ordugâhtan görülmüştü. Sonradan Alman subaylarından aldığımız haberlere göre, bu bölgede düşmanın bir Avustralya ve bir Hint süvari tümeni ile kuvvetli topçusu ve üç piyade taburu bulunuyormuş. Çekilen ordu birliklerimizin ilk kısımları 28 Eylülde Tereya'ya vardı. Düşman iki süvari tugayı ve topçusuyla hemen 93 bunların ardından geliyordu. Birçok küçük artçı çarpışmaları da oluyordu. Taberiye cephesindeki hafif birliklerimiz, Kuneytre'de çok kısa süre dayandıktan sonra, 28 Eylül günü öğleden sonra kuzeydoğu yönünde çekildi ve akşam üzeri Sara köyü dolaylarına vararak tepe üzerinde bir mevzi tuttu. Taberiye cephesinde ne kadar zayıf kuvvetle savaşıldığını anlatabilmek için sol kanada komuta eden Yüzbaşı Düsel'in müfrezesinin, 50 Alman ve 70 Türk eri ile 6 Alman eri tarafından kullanılan makineli tüfek, 2 sahra topu ve Türkler tarafından kullanılan 2 obüs topu olduğunu belirtmek isterim.

29 Eylül günü öğleden sonra dört İngiliz zırhlı otomobili Sara üzerine geldiyse de, şiddetli ateşimizle karşılaşarak geri döndü. Öğleden sonra saat 5.30'da dört Avustralya süvari takımı ile dört zırhlı otomobil, Yüzbaşı Düsel müfrezesine saldırdı. Bunlar yakınlara gelinceye kadar ateş açılmadı.

İyice yaklaştıkları zaman açılan ateşle de geri püskürtüldü.

Bu sırada düşman piyade tugayı da Şeria köprüsünden Kuneytre'ye doğru ilerliyor ve düşmanın destek alan Batı grubu önem kazanıyordu.

Çekilmekte olan orduların arta kalan birliklerinin ileri kısımları ve 7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa, 29 Eylülde Kısve'ye vardılar. Bunun üzerine 2. Ordudan ayrılan bir müfreze Taberiye grubunun sol kanadını takviye etmekle görevlendirildi. Bu işi ordulardan gelen birliklerle yapmak daha uygun görünüyordu ise de, çok yorgun olan birlikler bu görevi beceremeyeceklerdi.

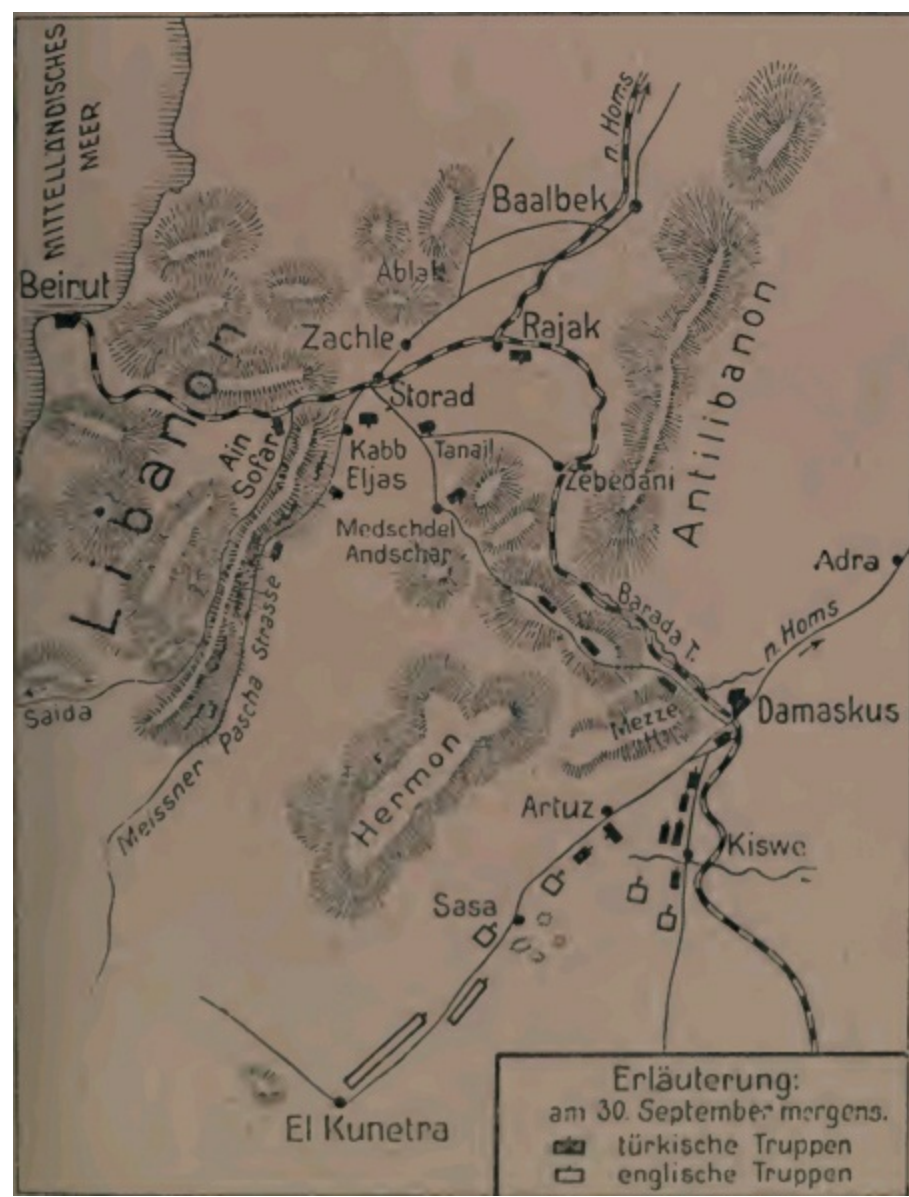
Yarbay von Hammerstein komutasındaki 146. Piyade Alayı da artçılık yaparak 28 Eylül sabahı Essanin'e geldi ve sonra Elhiara'ya hareket etti.

Bu sırada Şam halkının ruhsal durumu, çok düşündürücü bir hâl aldı. [94] Her gün

bir sürü silâhla Arap şehre geliyor ve şehir içinde havaya silâh boşaltarak gösteri yapıyordu. Şam halkı, İngiliz uçakları tarafından atılan ve Almanya ile Bulgaristan'ın durumlarının çok kötü olduğunu bildiren bildirileri okuyor ve bunun etkisi altında kalıyordu. Albay von Oppen grubu Rayak mevkiinde şöyle konuşlanmıştı: Meissner Paşa yolunda bir sağ grubu, dağlık Beyrut yolu üzerinde bir müfreze, Şam yolu üzerinde bir orta grup ve Şam-Rayak hattı üzerinde hafif bir sol grup.

29 Eylül günü verdiğim bir emirle 7. Ordu ile 8. Ordunun Şam'a gelmekte olan kalıntılarının toplanmasıyla kurulacak Rayak cephesine Mustafa Kemal Paşa'yı atadım. Taberiye Grubu Komutanlığına da 4. Ordu Komutanı Cemal Paşa'yı atamıştım. Bu birlikler, Şam'da kısa bir duruş ve toparlanıştan sonra buradan gerilere çekilmeyi sürdürecektlerdi.

30 Eylül sabahı saat 4.00'te İngilizler, Bedevilerle birlikte Sara'ya doğru ilerlediler ve buradaki hafif birlikten bir kısmını tutsak aldılar, ötekileri de geri sürdüler. Bu durum, geri çekilen birliklerimizin hiç durmadan Şam'dan geçerlerse geri çekilmenin söz konusu olabileceğini düşündürüyordu. Cemal Paşa'nın Şam'dan kuzey yönünde ilerleyerek ve doğruca Humus'a giden yolu izleyerek geri çekilmesini kendi yargısına bıraktım. Cemal Paşa, bu yolun Arapların baskısı altında bulunduğunu ve susuz olduğunu söyledi. Uzun yıllar burada çalışmış ve ülkenin durumunu iyi bilen bir kişi olduğu için Cemal Paşa'yı dilediği gibi hareket etmekte özgür bıraktım.



29/30 Eylül gecesi Kisve'de bulunan Türk birliklerinin bir kısmını yerlerinde bırakarak Şam'a çekilmiş ve 30 Eylül günü öğleden sonra Şam'a gelerek oradan Berede vadisi yoluyla Rayak'a gitmişti. [95] Erlerin çoğu birliklerinden ayrılarak Şam'da kalmış, diğer bir kısmı Rayak'a trenle gitmek için istasyonda vagonların basamakları ve damları üzerinde beklemeye başlamıştı. Rayak'tan geriye depolardaki malzeme gönderilirken 29/30 Eylül gecesi ile 30 Eylül sabahı Kisve'ye ulaşan ordu birlikleri, kısmen düşmanla çatışmaya tutuşmak zorunda kalmıştı.

30 Eylül sabahı saat 11.00'e doğru, Kisve'nin 1 kilometre kadar güneybatısında bulunan 146. Piyade Alayının Komutanı Yarbay von Hammerstein, güneyden gelen bir düşman süvari tugayının Kisve batısından geçmek istediğini gördü. 146. Alayın hemen açılıp çatışma düzeni aldığını gören düşman, kuzeybatıya yöneldi ve bu kesimde bulunan Türk birliklerine saldırdı. Bu Türk birlikleri 26. Tümen ile 53. Tümen'den geri kalmış, morali bozuk ve düzensiz birliklerdi. İngiliz süvarisi küçük bir çatışmadan sonra bunları tutsak aldı. 146 Alay ise bir süre sonra Şam'a doğru yola çıktı ve öğleden sonra saat 6.00'da buraya vardı.

30 Eylül günü öğleden sonra Rayak'ta ve Orta Grubun gerisinde Storad-

Mecrelancer yolu üzerindeki Ziraat Okulu'nda Albay von Oppen'in yanında bulunuyordum. Uzun yürüyüş kollarını Mecdelancer'den geçerek ovaya doğru ilerledikleri görülüyordu. Bunların ileri karakolları geçtikten sonra toplanarak düzenli birlikler durumuna getirilmesini emrettim. Fakat bu birliklerin başında yüksek rütbeli komutanlar bulunmaması ve toplanan birliklerin hiçbir emir dinlemeyerek bir daha savaşa girmemek için kendiliklerinden geri çekilmek istemeleri yüzünden emrim etkisiz kaldı.

Şam'da güvensizlik ve düzensizlik gittikçe artıyordu. Şerif Faysal'ın casusları şehre dolmuştu. Bunlar her yerde dolaşüyor ve halkı kışkırtıyordu. [96] Bazı evlere Şerifin dört renkli bayrağı asılmıştı. Şerifin adamları ağırlık kollarını durduruyor, talan ediyorlardı. Akşama doğru şehirde yangınlar başlamış ve Hicaz hattının baş istasyonu Kadem tutuşturulmuştu.

Karanlık basar basmaz İngilizler Bedere vadisine de birkaç makineli tüfek ile süvariler göndermişti. Bunlar geri çekilenler üzerine ateş açmışlardı. Bu kesimde kaçaklar ve arabalar yığılıp kalmıştı. Düşman ateşinin etkisizliğine karşın, burada korku ve karışıklık aldı yürüdü.

Artçı görevi yapan 146. Alay ve bununla birleşen küçük Alman birlikleri, Kadem istasyonunda toplanmıştı. Bunlar, şehri en son birlik olarak bırakacaklardı. Fakat Kadem'den kuzeye giden yol telgraf direkleri ve telleri ile kapanmıştı. Asi Araplar da damlardan, kapılardan ve pencerelerden ateş edip duruyorlardı. Biraz sonra kimi kaçaklar da Bedere vadisinin İngilizler tarafından kapatıldığı haberini getirdi. Bunun üzerine Yarbay von Hammerstein, kuzeydoğuya giden Humus yolundan çekilmeye karar verdi ve bu işi başardı. Alman birlikleri yol kazanmak için bütün gece yürüdüler. Sonradan anlaşıldı ki, Türk birlikleri de Berede vadisine girmemek için bu yolu seçmişlerdi. Bu birlikler arasında Albay İsmet Beyin 3. Kolordusunun kalıntısı, Yarbay Lütfi Bey komutasındaki 24. Tümen ve çok kötü yönetilmesi yüzünden çekilme sırasında kendini hiç göstermeyen 3. Süvari Tümeni vardı.

Berede vadisinin tam olarak kapanmadığı daha sonra öğrenildi. Yalnız bir kısım Arap ve sonradan bunların yanına gelen birkaç İngiliz süvarisi tepeden ateş ediyorlardı. Berede vadisinde bunların dışında bir tehlike yoktu.

30 Eylülde son demiryolu birliği treni, akşam saat 9.00'a doğru şehirden ayrıldı. Bu trene birçok yerde ateş açıldı ama katar hiçbir kayba uğramadan Rayak'a vardı. [97] Bu nokta şunun için önemlidir ki, Berede vadisinde, Şam'dan kuzeydoğuya giden yol ile demiryolu 10 kilometre kadar yan yana uzayıp gitmektedir.

30 Eylül akşamı geç vakit Rayak'tan Baalbek'e geldiğim zaman, Beyrut-Zahle yolu üzerindeki 43. Türk Tümeninden bir rapor aldım. Raporda düşmanın altı tabur kadar bir kuvvetinin Meissner Paşa yolu üzerinden Cedide'ye doğru yürüdüğünü bildiriyordu. Öğle vakti de 12 düşman taburunun Kuneytre'den Şam'a doğru yürüdüğü bildirildi. İlk raporun gerçeğe uymadığım sanıyorum. [98]

XXIII. Ekim Ayı Olayları

Halep'e Kadar Çekiliş

Türk erleri, mekkâreleri ve bağımsız arabalardan oluşan kollarının, Berede vadisinde ve Albay von Oppen'in ileri karakolları arasından geriye doğru akışı, 1 Ekim gününe kadar sürdü. Akış, ancak akşama doğru sona erdi. Bu kuvvetlerden düzenli birlikler kurulması girişimi, çok az yerde başarıya ulaştı. Hatta 2. Orduya bağlı olan ve hiçbir yerde savaşa girmemiş, fakat çoğu Arap erlerinden kurulu 43. Tümen, Tümen Komutanının raporuna göre, hiçbir yerde durmuyordu. Albay von Oppen'in yollardaki ileri müfrezesini desteklemek için bu tümeden gönderilen iki bölük, daha yoldayken subaylarıyla birlikte kaçtı.

1 Ekim'de İngilizlerin Beyrut'u işgal ettikleri haberi geldi. Şehir, Arap hükümetine katıldığını ilân etmişti. Öteki kasabalar da bu örneğe uyuyorlardı. 1 Ekimde Şerif Faysal Şam'a girdi.

Önceden tasarladığımız Rayak cephesinde uzun süre tutunmak olanağı kalmamıştı. Humus'a giden yolların açık oluşu ve Türk birliklerinin durumu, bunu önlüyordu. [99] Bu nedenledir ki, 1 Ekim günü Albay von Oppen'in Tanayil'deki karargâhında Cemal ve Mustafa Kemal paşalarla bulduğumuz zaman, Humus'a doğru çekilmeye devam emrini verdim. Cemal Paşa, Humus'ta komutayı ele alacaktı ve bu amaçla kurmay heyetiyle birlikte hemen oraya hareket edecek, oraya gelen kuvvetleri toplayıp düzenli birlikler durumuna sokacaktı.

Mustafa Kemal Paşa ise, şimdilik Rayak'ta kalacak, güneyden gelen döküntüleri toplayacak ve sonra bunları Humus'a getirecekti.

1 Ekim sabahı erkenden Humus ve Halep'e emir göndererek, elde bulunan bütün kamyonlara yiyecek doldurulmasını ve bunların Humus yolu yönünde çekilen birliklere gönderilmesini bildirdim. Boşalan kamyonlar yol üzerinde yürüyen erlerden bitkin durumda olanları toplayarak Humus'a dönecekti. Bunları karşılamak üzere 2. Ordudan bir müfreme Humus'un 20 kilometre güneyindeki Hasya'ya gönderilecekti. Bu yoldan geri çekilen ve artçılık görevi 146. Alay tarafından yapılan birlikler öğleden sonra sekiz İngiliz süvari bölüğü ile birçok Bedevi topluluğunun saldırısına uğradı ve çatışmaya tutuştular. Bu yolu kapamaya uğraşan düşman, 146. Alay tarafından geri püskürtüldü. Geriye çekilen Türk birlikleri ile Rayak'tan ve öteki depolardan savaş malzemesi kurtaran araba ve kamyonlar, son gün ve gece, aralıksız olarak Baalbek'ten kuzeye geçtiler. Demiryolu, geri çekilmenin ancak bir kısım yükünü taşıyabiliyordu. Baalbek'ten geriye doğru çekilenler için bakım ve yiyecek sağlayan kuruluşlar vardı.

2 Ekim sabahı Albay von Oppen, Şam'dan Rayak'a giden yol üzerinde birkaç saatten

beri kaçaklara rastlamadığını ve önündeki cephede düşman görülmediğini ve bu duruma dayanarak düşmanın izlemesinin durduğuna karar verilebileceğini bildirdi. [100] Bunun üzerine zaman yitirmeden Rayak cephesinden çekilmeye ve böylelikle düşmanla çatışmayı kesmeye karar verdim. Kararımı Mustafa Kemal Paşa'ya da bildirdim. Albay von Oppen komutasındaki artçı birlikler, Mecdelancer hattını saat 5.00'den sonra ve yürüyüş başlamadan terketti. Yürüyüş düşman kuvvetleri tarafından tedirgin edilmedi. Hiçbir İngiliz süvarisi görülmedi.

İstasyondaki su depolan ve makaslar havaya uçurulduktan sonra, son trenimiz saat 6.00'ya doğru Rayak'tan hareket etti.

Önceleri erlere verilmeyen ya da tren ve kamyonlarla geriye gönderilmeyen yiyecek, giysi ve cephanedepolan yakıldı.

2 Ekim günü subaylarımla birlikte Baalbek'ten Humus'a hareket ettim. Lübnan ve Antilübnan dağları arasındaki vadilerden geri çekilen birliklerin, teker teker giden ve kilometrelerce uzayan kaçak kollarının yanından geçtim. Bunların çoğu Baalbek-Humus yolunun yansında mola vermişti. Bunların başında çok az Türk subayı bulunması ilgimi çekti. Yorgun ve bitkin birliklerdeki erlerin kendilerini toparlayabilmeleri için uzun zamana gerek vardı. Daha önce Humus'a gelen topluluklar da insanda aynı izlenimi bırakıyordu. Her şeyden önce Humus istasyonu çevresinde disiplini kurmak gerekiyordu. Burada akla gelebilecek her çeşitten insan vardı. Şehre giren yollar üzerinde hemen güvenlik bölgeleri kurdurdum. Buraya kadar gelebilmiş birkaç top da yollardan ilerleyecek düşmana karşı öne sürüldü. Cemal Paşa büyük çaba harcayarak buradaki başıbozuklardan bir örgüt kurdu. Kuzeye doğru giden yollan keserek Halep'e doğru yönelen kaçmaları durdurdu. Böylece erleri burada kolayca toplamak gerçekleşebildi. [101] İngilizler Rayak Grubunu izlemedikleri için, Baalbek'te bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya 7. Ordu Karargâhı ile birlikte ve trenle Halep'e gitmesini ve 7. Orduyu Halep güneyinde toplamasını emrettim. Bu orduya bağlı birliklerden olup da Humus'a gelmiş olanlar, trenle ve kamyonla ya da yaya olarak Halep'e gönderilecekti. 3 Ekimde Baalbek'ten gelecek olan Albay von Oppen'e de, birliklerini trene bindirerek Halep'e göndermesini ve Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmesini bildirdim.

Bu gönderme işi ancak 3 Ekim akşamı başladı. İngilizler artık izlemekten vazgeçtiği için bu en iyi birliğin artçılıktan alınmasında bir sakınca yoktu.

Halep ve Hama şehirlerinin de Arap hükümetine katılması için buralarda bazı çalışmaların başladığı haber verildi. Cemal Paşa komutasındaki 4. Ordu, İngilizler kendilerini sürüp çıkarıncaya kadar Humus'ta kalacaktı. Suriye'nin son parçasını savunmak için Halep'te kurulmak istenen birlikler için ancak bu şekilde zaman kazanabilirdik. Cemal Paşa, Humus'ta bu işi başardı.



Trablus'taki Kıyı Bölgesi Komutanı, 3 Ekim günü, Beyrut'tan gönderilen birkaç savaş gemisinin Trablus'a geldiğini ve daha Arap hükümetine katıldığını ilan etmeyen Antakya'ya da iki kruvazör gönderildiğini bildirdi. 4 Ekimde Baalbek-Humus yolu üzerinden geriye gelenler azalmaya başladı. Öğleden sonra ancak bazı küçük birlikler geldi. 4 ve 5 Ekim günü, Elkatife'ye çekilen birlikler yavaş yavaş Humus'a geldiler. Bunların çoğu, Avusturya Otomobil Kolu ile birlikte ve kamyonlarla geriye gönderildi. Bu günlerde İngilizler izlemeyi yavaşlatmış bulunuyordu. Gelen birliklerin üstü, başı ve donatımı Humus'ta elden geldiği kadar tamamlanıyordu. [102] Humus'a vardığımız sırada elimizde keşif çalışmalarını için üç uçak bulunuyordu. Bunlardan ikisi her gün Şam yönünde uçuş yapıyor, biri de kıyı yönünü gözetliyordu. Bu şekilde edindiğimiz bilgilere göre, İngilizler, 4 Ekimden sonra kuzeye doğru ilerlemeye başlamıştı. Fakat Humus önünde daha bir şey yoktu. 5 Ekim günü havacılarımız, İngilizlerin Baalbek'e yaklaştığını haber verdiler. Küçük süvari birlikleri Baalbek'in yakınma gelmişti.

Değerli Kurmay Başkanı Kâzım Paşa bu sıralarda hastalandı. Yolda çok sıkıntı çekmiş ve artık dayanma gücü kalmamıştı. Onu Halep'e gönderdim. Kurmay

Başkanlığına çetin günlerde çok iyi çalışan Binbaşı Prigge'yi getirdim.

Düşmanın deniz kuvvetlerinin etkisiyle kıyı şehirlerinin arka arkaya Arap hükümetine katılması ve gerilerde Bedevilerin düşmanca hareketleri bende kuşku uyandırıyordu. Hama ve Halep gibi iç şehirlerde de bazı hazırlıkların başladığı yolunda haberler geliyordu. Büyük İngiliz kuvvetleri Humus'a ilerlerse nasıl davranılacağı konusunu Cemal Paşa ile görüştüğten sonra, 5 Ekim günü ben de Halep'e hareket ettim. Tren ulaşımı akla gelmeyecek kadar kötüydü. Halep'e giden dört tren, lokomotiflerin su bulamaması yüzünden saatlerden beri Hama'da bekliyordu. Yol üzerinde düzenin sağlanması gerekti. Aksi durumda birliklerin ve malzemenin Halep'e ulaştırılması mümkün olamayacaktı.

Halep'e 6 Ekim sabahı vardık. Aynı gün 2. Ordu Komutanı ile 7. Ordu Komutanı ve büyük rütbeli sivil memurlarla toplanıp görüşmeler yaptık. Şehirde güvenliğin, Halep istasyonunda düzenin sağlanması, kıyıda Arap hareketinin genişlemesinin önlenmesi ve Ordular Grubunun geriyle bağlantısı bakımından güçlü bir ele gereksinim vardı. [103] 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa'yı bu amaçla Adana'ya göndermeye karar verdim. İskenderun ya da Mersin'e düşmanın yapacağı olası bir çıkarma hareketi, Adana'dan daha iyi önlenebilirdi. Gerçekte Türk Genel Karargâhı da İskenderun Körfezi'ne ya da Adana güneyine bir çıkarma yapılabileceğini bildiriyordu.

Verdiğim karşılıkta, böyle bir çıkarmanın ancak düşmanın Halep'e doğru yürümesi sırasında yapabileceğini bildirdim. 146. Alayın da kamyonlarla Halep'e gönderilmesini Cemal Paşadan istedim.

Uçak raporlarına göre, İngilizler, Rayak ve Zahle'de toplanan tümenleriyle 9 Ekim günü kuzeye doğru ilerlemeye başlamışlardı. Bu harekât, 10 ve 11 Ekimde Baalbek'e vardı ve buradan kuzeye doğru devam etti. Her yerde Bedevi ordugâhları görülüyordu. Düşmanın ilerleyen birliklerinin durumu, 11 Ekimdeki uçak raporlarına göre şöyleydi: Dört düşman süvari bölüğü Baalbek'i geçiyordu. On piyade taburu ve sekiz süvari bölüğü, yan yana dört yürüyüş kolu olarak Baalbek'in 10 kilometre güneyinde bulunuyordu. Aynı çizgide ve yol üzerinde 4 kilometre derinliğinde bir topçu kolu vardı. Rayak-Baalbek yolu batısında on iki piyade taburu ve on sekiz süvari bölüğü görülmüştü. Zahle yolunda 5 kilometre derinlikte bir topçu kolu belirlenmişti. Rayak'ta bir İngiliz havaalanı vardı. Ayrıca Şerif Faysal'ın da Şam'da kuzeye doğru yürüyüşe geçmek üzere aşağı yukarı 20 bin kişi kuvvetinde bir Arap ordusu kurduğu yolunda haberler geliyordu. Humus'ta bulunan birliklerimizin bir kısmı Halep'e taşınmış ve Hama üzerinden yaya yürüyüşle geri çekilmişti.

11 Ekim günü dört bölük kuvvetindeki İngiliz süvarisi, Baalbek üzerinden Humus'un 30 kilometre güneyine kadar ilerledi. Bunun üzerine 4. Ordu Karargâhı Humus'u bıraktı ve 12 Ekimde Hama'ya çekildi. Artçılar da bu yönde yürüyüşteydiler. [104] Humus-Hama demiryolunun teknik inşaatı da yıkıldı.

Bu sıralarda Halep'te 1. Tümen ile 11. Tümeni yeniden kuran Mustafa Kemal Paşa, bu işte çok ilerlemişti. Halep'in güneyindeki köylerde bulunan bu tümenlerin her birinde 5.500 kişi vardı. Fakat topçuları çok güçsüzdü.

146. Alay, Adana'nın batısındaki Yenice istasyonuna 2. Ordu emrine gönderildi. Asya Kolu da burada bulunuyordu.

Hama'daki 4. Ordu da ortadan kaldırılarak Halep'e doğru çekilen birlikler Mustafa Kemal Paşa'nın emrine verildi. 14 Ekim günü öğle üzeri İngiliz süvarileri Humus'a girdiler ve burada herhalde iyi karşılandılar. Çünkü Halep'in güneyindeki bütün yerlerde Türk düşmanlığı yaygındı. Ordu çekilmeye başlayınca Türk memurları da işlerini bırakmış, geri çekilmişlerdi.

Ekim ayının bu günlerinde Halep'te çok sıcak bir hava hüküm sürüyordu ve yollar, bütün gün süren taşıma yüzünden toz içindeydi. Çevredeki tepelerde ve istasyon yanında büyük ordugâhlar kurulmuştu. Hastaneler ile hafif hastaların ve birçok malzemenin Adana ve Toroslara doğru gönderilmesine başlanmıştı. Fakat düzensizlik, çok şeyi aksatıyordu. Almanya'da izinli olan Binbaşı Mohlsen'in dönüşüyle işler biraz düzeldi.

Ordular Grubu Karargâhı, Musul'daki 6. Ordudan ve Halep'ten aralıksız telgraf haberleri alıyordu. Bağdat hattının Cırablus'taki fazla malzemesi Halep'in birkaç kilometre kuzeyindeki Mülimeye'ye gönderildi.

Düşmanın İskenderun körfezindeki hareketleri de bugünlerde artmıştı. 14 Ekimde iki muhrip ile bir gözetleme gemisi limana girerek İskenderun'daki bataryalarımızı topa tutmuştu. [105] Bu sırada gemilerden biri beyaz bayrakla denize sandal indirmiş ve düşman subaylarını karaya çıkarmıştı. Bu subaylar Türk komutanıyla görüşmelerde bulduktan sonra dönmüşler ve gemiler limanı terk etmişlerdi.

Ordular Grubu bunu öğrenir öğrenmez, bu biçimdeki davranışları yasaklamış ve İskenderun'un güneydoğusundaki Belen geçidinde bulunan 41. Tümeni İskenderun'a göndermişti. İskenderun'a giden yolun Halep-İslâhiye şosesinden ayrıldığı yerde de -yani Katma'da-24. Tümen oluşturulmuştu. Humus'a yaklaşan düşman birlikleri, Hama'ya doğru ilerliyordu. Mustafa Kemal Paşa, 17 Ekimde Hama'yı boşaltma emrini verdi ve buradaki kuvvetlerini kuzeye çekti.

Ben de Grup Karargâhımın büyük bir kısmını Adana'ya ve Alman Karargâhının büyük bölümünü de Pozantı'ya gönderdim. Yanımda yalnız savaş harekâtında ve geriye taşınma işlerinde yararlı olacak subaylar kaldı. Türk makamlarıyla sürekli görüşmeler dolayısıyla Kurmay Başkanımın Türk olması gerekiyordu. O zamana kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanlığını yapan Albay Sedat Beyi eski görevlerinden tanıyordum. Bu subay, 19. Tümeni Galiçya cephesinde ve Filistin'de başarıyla yönetmiş, 1 Ağustosta da 7. Ordu Kurmay Başkanlığına getirilmişti. Binbaşı Prigge'nin yerine Albay Sedat Beyi Kurmay Başkanı olarak aldım.

Türkiye'nin İtilâf devletleriyle görüşmelere başladığına ilişkin İstanbul'dan haberler geliyordu. Bu haberler gerçi resmî değildi, ama duruma bakınca bunun olanaksız olduğu düşünülemezdi.

Bu haberler karşısında bazı Alman subayları telâşa düştüler ve Karadeniz'i vapurla aşarak güvenlik içinde Güney Rusya'ya gidebilmek için Ulukışla'da ulaşım kolları hazırlamak istediler. [106] Bu isteği kabul etmedim. Çünkü Türkler gerçekten ateşkes yaparlarsa, düşman gemileri en kısa zamanda Boğazlardan geçip Karadeniz

kıyılarını da abluka edeceklerdi. Bundan başka yeni Sadrazam İzzet Paşa'nın bir görüşme durumunda yabancı bir savaş alanında çarpışan Alman birliklerinin ülkelerine serbestçe dönmeleri için olanak hazırlayacağına inanıyordum. Bu nedenle istenen hazırlığı yaptırmadım. Düşman 19 Ekimde Hama'ya girdi. Burada da sevinçle karşılandığına kuşku duyulmamalıdır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal Paşa, artçılarını biraz daha yukarıdaki Hemedaniye istasyonuna aldı. Antakya'ya giden keşif müfrezesi, burayı açık bulmuştu. Bedeviler bu kez de Halep'e dolmuşlardı. Ortada bir karışıklık olmamasına karşın, gece ve gündüz her yanda tüfek sesleri işitiliyordu. Biz geriye gönderilecek eşya ve malzemeyi Adana ve Pozantı'ya yollamıştık. Yeni kurulan 1. Tümen ile 11. Tümenin savaş yeteneği her gün artarken, Müslimiye istasyonunda 43. Tümenin kurulması işi de hızla ilerliyordu.

Yalnız Katma'daki 24. Tümen zayıftı. İskenderun'a savaş gemileri uğramaya devam ediyordu. Gerektiğinde bu tümenin İskenderun'a gönderilebilmesi için emrine bir kamyon kolu verildi.

İngilizler, öncülerini ve asi Arap kuvvetleri ile Halep'e doğru ilerlemeye başlamışlardı. Mustafa Kemal Paşa da artçılarımızı buna göre yönetiyordu. 23 Ekim günü Hansebil de İngilizlerin ve Bedevilerin saldırısına uğradı. Bu sırada Halep istasyonu da havadan sık sık bombalanıyordu.

23 Ekim günü şafakla birlikte İngiliz ve Fransız savaş gemileri, İskenderun'un güneybatısındaki Arsuza önüne gelerek ateş açmış ve karaya asker çıkarmaya kalkmıştı. 41. Tümenin kıyı korumaları işe karışınca düşman çekilip gitmişti. [107]

2 Ekim günü yanımdaki bir iki subayla birlikte ben de Halep'ten ayrıldım. 23 Ekim günü Osmaniye'de bulunan 15. Kolordu Komutanı Ali Rıza Paşa ile Erzin ve Payas'ta bulunan birliklerin desteklenmesi sorununu görüştüm. Aynı gün öğleden sonra Adana'ya hareket ettim. Ordular Grubu Karargâhı dört günden beri burada bulunuyordu. 2. Ordu Komutanı Nihat Paşa ile görüşerek İskenderun'daki 41. Tümen ile 47. Tümeni bu ordunun emrine verdim.

Halep'e gelen Bedevilerin sayısının çok artması karşısında 24 Ekim günü sıkıyönetim ilân etmek zorunda kalındı. Düşman zırhlı otomobilleri ve süvarileri Halep'in güneyindeki askerlerimize kadar yaklaştılar. Fakat ateşle karşılaşınca geri çekildiler.

İngilizler 22 Ekimde Musul'un güneyindeki Fethiye'de 6. Ordunun ileri mevzilerine saldırdılar. 24 Ekim gecesi 6. Ordu birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar. Daha önce 2. Orduya bağlı olan Fırat Grubu, ordu emrine verildi. Bu birliklerin gerektiği zaman Cırablus'ta Fırat geçidini savunması kararlaştırıldı.

Halep'in güneyindeki çatışmalar ise 25 Ekimde başladı. Bu çarpışmalar, artçı çatışmalarını aşan bir büyüklükteydi. Türk birlikleri eskiye göre daha iyi dayanıyordu. Araplar ise Şerif Faysal'ın komutasına bir an önce girmek için sabırsızlanıyorlardı.

İngilizler süvarilerini kuvvetlendirmek için kamyonlarla piyade birlikleri de getirdiler. Araplar öğleden sonra 1. Tümen mevzilerine saldırdılar, fakat geri püskürtüldüler. Biraz sonra 1500 Bedevi kısa bir çarpışmadan sonra doğudan şehre

girip Kale ile Hükümet Konağını ele geçirdiler. [108] Sonra 7. Ordu Karargâhının bulunduğu Merkez Komutanlığına saldırarak burasını ele geçirdilerse de, az zaman sonra geri sürüldüler, sokak çatışmalarıyla şehirden tam olarak çıkarıldılar. Şehir halkından bir kısım Arap da silahlanarak Bedevilerle birlikte çarpışmıştı.



Mustafa Kemal Paşa, akşama doğru karargâhını şehrin dışında ve istasyonun 2 kilometre kadar kuzeyinde bulunan bir tepeye aldı ve şehri boşalttı. Ali Fuat Paşa'nın komutası altında bulunan ve Bedeviler tarafından yakından izlenen 1. Tümen ile 11. Tümen, şehrin batısından kuzeye çekildiler. İstasyonun bir kısmı, çekiliş sırasında havaya uçuruldu. 20. Kolordu adını alan 1. Tümen ile 11. Tümen, 26 Ekim sabahı Halep'in 8 kilometre kuzeyindeki Büyük tepelerinde konuşlandılar. Saat 10.45'te düşmanın dört süvari alayı, zırhlı otomobiller ve piyadelerin de katıldığı bir saldırı yaptı. 1. Tümen bir saat süren çarpışmalardan sonra bu saldırıyı kırdı. 7. Ordu Karargâhı da Katma'ya taşındı. 2. Orduya verilen bir emirle Hücum Taburu ile kuvvetli bir makineli tüfek birliği trenle Katma'ya gönderildi. Bundan sonraki günlerde Mustafa Kemal Paşa'nın 1. Ordusu birçok saldırıya uğradı, ama bunların hepsini geri püskürtmeyi başardı ve şu yere çekildi: Cephe, Marata'dan başlayıp İskenderun'a giden yol üzerinde Babulit-Halilli üzerinden Tatmaraş'ı ve demiryolunu geçiyor ve Cirbin doğusuna kadar uzanıyordu. Güvenlik

birlikleri de Halep'in 25 kilometre kuzeybatısındaki Ziyaret'e kadar ileri sürülmüş bulunuyordu.

İşte tam bu sıralarda, yani 31 Ekimde ateşkes yapıldığı haberini aldık. Ordu, bu son günlerdeki savaşlarda silâhının şan ve şerefini korumayı başarmıştı.

Sadrazam İzzet Paşa, 30 Ekim tarihli bir telgrafla, Komutayı Mustafa Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a dönmemi bildirdi. Alman subay ve birliklerinin de İstanbul'a gönderilmesi gereğini bu telgrafta belirtiyordu. [109] Almanların kendi ülkelerine gönderilmesi konusu da sadrazamın ısrarıyla ateşte karşı tarafa kabul ettirilmişti.

Alman birlikleri Yenice istasyonunda yolculuğa hazırlandılar. Fakat yazgımızda bu sırada ortaya çıkan kolera hastalığına da kurbanlar vermek varmış. Bütün savaş boyunca kahramanca çarpışan Albay von Oppen de bu kurbanlardan biri oldu.

Alman birliklerinin ülkelerine gönderilmesine 1 Kasımda başlandı. Erler yalnız ellerindeki silâh ve cephaneleri koruyor; öteki savaş malzemesi Türk komisyonlarına teslim ediliyordu.

31 Ekim günü Ordular Grubu Komutanlığını Mustafa Kemal Paşa'ya devrettim. Bu zamana kadar emrimde bulunan birliklere de şu bildirimini yazarak veda ettim:

Adana: 31 Ekim 1918

Ordular Grubunun sevk ve yönetimim Mustafa Kemal Paşa'nın birçok savaşta şeref kazanmış güçlü ellerine bırakmak zorunda olduğum şu sırada, emrim altında Osmanlı İmparatorluğu'nun yararına savaşmış bütün subay, memur ve erlerin hepsine candan teşekkürlerimi sunarım. Beni Ordular Grubunun pek çok subay ve erlerine sıkı sıkıya bağlayan Gelibolu savaşlarının şan ve şeref dolu günleri, bütün tarih boyunca unutulmayacaktır. Bizim başarılarımızın bir zinciri olan ve aralıksız altı buçuk ay süren Filistin'deki çetin savunma, özellikle Telazur, Turmusaya, Elkefir ve iki Şeria savaşı -ki hepsi ayrıca bizden çok üstün düşmana karşı kazanılmıştır-, Osmanlı Ordusunun ve onunla omuz omuza çarpışan Almanya ve Avusturya birliklerinin cesaretinin bir örneğidir. [110]

Bu süre içinde olup bitenleri hatırlayınca, Osmanlı Devleti'nin kendi cesur evlâtlarına dayanarak geleceğe güvenle bakabileceğini düşünüyorum. Allah'ın Osmanlı milletinin ve onun müttefiklerinin savaş yaralarını geleceğin barış ve sükûn dolu yıllarında iyileştireceğine inanıyorum.

Liman von Sanders

31 Ekim günü öğle üzeri yanımdaki birkaç Alman subayı ile birlikte Adana'dan ayrıldım. Mustafa Kemal Paşa ve Adana'da bulunan bütün subaylar beni uğurlamak için istasyona gelmişlerdi. Buradaki 'Saygı Bölüğü' Türkiye'de selâmladığım son birlik oldu. [111]

4 Kasım günü İstanbul'a vardım. Alman görevlilerin çoğu⁴⁸ ile İstanbul yakınındaki Alman birlikleri vapurlarla Odesa'ya gönderiliyordu. Ukrayna üzerinden yurda kavuşacaklardı. İstanbul'da toplanabilen Alman görevlileri ve birliklerinin hepsi bu yoldan gönderildiler. Alman Genel Karargâhı, Türkiye'de bulunan bütün Alman subay ve birliklerinin komutasını ve bunların Almanya'ya gönderilmesi görevini bana vermişti. Benimle birlikte cepheden dönen subaylarla, İstanbul'daki Alman Askerî Kurulunun Karargâhına yerleştim. Suriye'deki ve ülkenin diğer uzak yerlerindeki Alman subay ve erlerinin İstanbul'a gelmesi, ilk haftalarda demiryollarındaki tıkanıklıklar ve kömür darlığı yüzünden çok yavaş oluyordu. 6. Ordudan gelmesini beklediğimiz 1200 kişilik Alman-Avusturya grubunun gelmesi, belki daha haftalarca sürecekti. Bunlar kendiliklerinden otomobil kolları ile desteklenen bir yaya yürüyüşüyle Karadeniz kıyısındaki Samsun'a ulaşmaya çalışıyorlardı. [113] Kasım ayının ilk yarısında gelen subay ve birlikler, kısmen Beyoğlu'na ve büyük bir kısmı da Anadolu yakasındaki yerlerine yerleştirildiler. Kasım ortalarında Çanakkale Boğazı açılınca, İtilâf devletlerinin filoları da İstanbul'da görüldü. Bir süre sonra da İngiliz ve Fransız askerleri karaya çıktı. Türkiye'nin o günlere kadar çarpıştığı bu askerlerin gelmesiyle, Beyoğlu, bir Türk şehrinde çok, bir Yunan şehri görünümünü aldı. Birçok evlerin ön yüzünde Yunan bayrakları sallanıyordu. Önde bando olmak üzere, sokaklardan geçen İtilâf devletlerinin birliklerinin önünde birçok 'Levanten' yürüyordu. Bunlar subay ve erlere çiçekler atıyor, bağırişiyor, kucaklaşıyor ve şapkalarını havaya fırlatıyorlardı. Bütün bu gösterilerin herhangi bir değer taşıdığını kimse ileri süremez. Çünkü bu gösterileri yapanların çoğu, bütün savaş boyunca hiçbir kötülüğe uğramadan İstanbul'da oturmuş ve hiç ses çıkarmamış insanlardı.

19 Kasım'da General von Lenthe ile erkânı ve Alman Askerî Kurulunun büyük kısmı, Odesa ya da Nikolayef üzerinden Ukrayna'ya ve oradan da Almanya'ya geçmek üzere bir Türk vapuru ile İstanbul'dan ayrılırken, ben de kalan subaylarımla birlikte Moda'ya taşındım. Çünkü İtilaf devletlerinin temsilcileri ile Türk memurlarından kurulu komisyon, Almanların Anadolu yakasında kalmasını kararlaştırmıştı. Herhangi bir çatışmayı önleme açısından, bu karar yerindeydi. İstanbul'a gelen İngiliz askerî memurları, Alman birlikleri ile ilgili işleri üzerlerine almışlardı. 13 Kasım günü Beyoğlu'nda, İngilizlerin Selanik Ordusu Kurmay Başkanı General Curry ile Alman birliklerinin geri gönderilmesi işini görüşmüştüm ve kendisiyle aynı görüşte olduğumu anladım. O gittikten sonra da bu gibi işleri, İstanbul'daki İngiliz Kurmay Başkanı Fuller'le görüştük. [114] Bu kişiler de çok güç işleri arasında elinden geldiği kadar yardım etti.

Oradaki karışıklıklar yüzünden, Almanların Köstence ya da başka bir Romanya limanı üzerinden gönderilmesi olanaksızdı. Odesa ve Ukrayna üzerinden gönderme işi de bir süre devam ettikten sonra, Ukrayna'da baş gösteren çarpışmalar dolayısıyla güvensiz duruma geldi. Suriye ve Filistin'den gelecek birliklerin Ukrayna'dan gönderilmesi gerçekte doğru değildi. Çünkü bunların

üzerinde yazlık elbiseler vardı. Karadeniz'i geçip demiryollarında uzun beklemelemlerden sonra oralara varmak hiç uygun değildi. Ayrıca gidenler pek çok yerde yaya yürümek zorunda kalıyordu.

Suriye ile İstanbul arasındaki iklim farkını anlatmak için belirteyim ki, bu birlikler oradan İstanbul'a geldikten sonra dört hafta içinde soğuk algınlığından 80 kişi öldü. Haydarpaşa'daki büyük Alman Hastanesine 1200 hasta dolmuştu. İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Calthorp'a yaptığım Ukrayna yoluyla gönderme işinden vazgeçilmesi yolundaki öneri, sihiyecilerin de desteklemesiyle kabul edildi.

Almanlar, bundan sonra ülkelerine gemilerle gönderilecekti. Fakat ortada gemi ve kömür yoktu. Gideceklerin sayısı ise 10 binin üstündeydi. Türk Harbiye Nezareti, 9 Aralık günü, Ukrayna üzerinden Almanya'ya hareket etmem için emir verdi. Üzerimde Alman birliklerinin komutası ve bunların Almanya'ya gönderilmesi sorumluluğu varken artık Türk Harbiye Nezaretinin emrine uymak zorunda bulunmadığımı Amiral Calthorp'a bildirdim. Söz konusu emir, böylece yerine getirilmeden kaldı.

19 Aralıkta benim Büyükkada'ya ve diğer Alman subaylarının da bu adaya ve diğerlerine geçmesi bildirildi. [115] Adalara taşınma bundan sonraki günlerde yapıldı. Fakat Almanların bir kısmı yine Anadolu yakasında kaldı.

Irak'taki 6. Orduda görev yapmış Alman ve Avusturyalılar, 1919 yılının ocak ayı başında vapurla Samsun'dan Haydarpaşa önüne getirildi. Çektikleri sıkıntı yüzünden bunlar Samsun'da çok ölü vermişlerdi. Hazırlanan beş büyük gemi ile Almanya'ya gönderileceğimiz bize 24 Ocak 1919'da bildirildi. Bu gemiler, Alman mürettebatlı Etna Rickmers, Lili Rickmers, Patmos, Kertyra ve Akdeniz vapurlarıydı. Bunlar uzun yolculuğa hazırlandıktan sonra, 27 Ocak günü 120 subay ve 1800 er ile İstanbul'u terkedecektik. Etna Rickmers vapuruna bindim. Gemilerin iki gün arayla hareket etmesi ve Cebelitarık'tan kömür alması kararlaştırılmıştı. Alman Askerî Kurulunun yöneticileri son vapur olan Akdeniz'le geleceklerdi.

29 Ocak günü Haydarpaşa'dan hareket ettik ve 30 Ocak günü gök gürültüsü ve şimşekler arasında Çanakkale'den geçtik. Büyük dalgalarla boğuştuktan sonra 3 Şubat günü Malta'ya vardık. Malta'ya uğramak hesapta yoktu. Fakat kaptan, aldığı telsiz emrine uyararak Marsa Sirokko limanına girdi. Bu limanda üç hafta kadar kaldık. 25 Şubat günü gemi Cebelitarık'a kadar olan kömür gereksinimini almak için bir iç limana götürüldü. Bunu haber verdiğim zaman herkes çok sevindi. Bana karaya çıkmamı söylediler. Yiyecek ve kömür işi için valiye başvurmuşum, beni bu işi görüşmek üzere çağırıyorlar sandım. Oysa bir İngiliz subayı ile birlikte bindiğim motor karaya yanaşınca bana savaş esiri olduğumu söylediler. Yaverim ile emir erim Almanya'ya gitti. Ben Malta'da kaldım. [116] Öteki gemiler ise uzun süre İstanbul'da alıkonulmuşlar ve sonunda Hamburg ve Bremen'e gönderilmişler.

Malta'dan ancak 21 Ağustos günü İngiliz savaş gemisi Ivy ile ayrılabilirdim. Venedik Verona, Innsburck üzerinden Almanya'ya döndüm. [117]

Sonsöz

Yukarıdaki hikâyelerle ben, yalnız gerçeği anlatmaya çalıştım.

Elimdeki belgeleri, bugünün şartlarını göz önünde tutarak, ancak bazı olayları aydınlatıcı bilgiler verecek biçimde kullandım. Öteki belgeler ise ancak gerçek hayattan ayrılabilmiş zaman açıklanacaktır.

Geriye dönüp baktığım zaman görüyorum ki, Türkiye'de yüksek bir makamda ve tam olarak askerî çalışmalar içinde geçmiş beş yıl var. Bu durum bana o zamanlar için istenmiş olan ile elde edilebilen arasında karşılaştırma yapmak ve düşüncemi açıklamak hakkını veriyor.

Almanya savaştan önce, Türkiye'nin her yönden gelişmesi için çeşitli bakımlardan yardım ve desteklenmesinden çok şey bekliyordu ve bu konuda oldukça iyimserdi. Savaş sırasında ise, Almanya, Türkiye'den bir müttefik olarak istediği şeylerden ekonomik olanlarının birçoğunu sağlayamadı. Almanya'nın Türkiye'den askerî alandaki istekleri ise, olduğundan çoktu ve doğal olarak ki bu yerine getirilemedi.

Türkiye, yalnız Boğazların savunmasıyla kalmayacak, çok uzak sınırlarını koruyacak, ayrıca Mısır'ı ele geçirecek, İran'a bağımsızlık kazandıracak, Doğu Kafkasya'da bağımsız devletler kuracak, olabilirse Afganistan üzerinden Hindistan'a yönelecek ve Avrupa savaş alanlarına etkili yardımda bulunacaktı. [119] Askerî yönetim altında bulunan o zamanki Türkiye, kendi öz hedefleri ile maddî olanaklarını bağdaştırmasını beceremediği için en büyük sorumluluğu taşır.

Almanya ise, elindeki olanaklarla Türkiye'nin neler yapabileceğini açıkça, soğukkanlılıkla ve nesnel olarak değerlendiremediği için suçludur.

Bu durum karşısında, Binbir Gece Masalları ile Arabistan çöllerinin serabının Almanya'nın kesin görüşünü bulandırdığı söylenebilir...

Liman von Sanders [120]

[Üçüncü cildin sonu]

SON

Notlar

[←1]

Balkan Savaşı'ndaki yenilgi, birtakım çevrelerde ordudaki reform hareketlerine, özellikle Almanlaştırma çabalarına bağlanmış ve bu yolda güçlü bir propaganda ortaya çıkmıştı. Propagandaların temelini, Alman uzmanların yerini İngilizler alırsa işlerin düzeleceği görüşü oluşturuyordu (Çevirenin notu).

Babîali: Metinde, Die Pforte, yani Bab veya Kapı olarak geçiyor.

[←3]

O yıllarda veliaht, Vahdettin'di.

[←4]

Hüsar Alayı: Süvari Birliği; Husar: hussar, cavalry soldier

Mondros Mütarekesi'ni imzalayan Ahmet İzzet Paşa kabinesinin bir kısım üyeleri ve Osmanlı Mebusan Meclisinin büyük çoğunluğu İttihatçıydı. Ahmet İzzet Paşa kabinesi 8 Kasım 1918 tarihinde istifa etti ve yerine Tevfik Paşa kabinesi kuruldu. Sultan Vahdettin 21 Aralık 1918 günü Meclis i feshetti ve ileri gelen İttihatçıların tutuklanmasına başlandı. Sait Halim Paşa da bu arada tutuklandı. Yazar, bu tutuklama olayı ile İngilizlerce Sait Halim Paşa'nın Malta'ya sürülmesini amaçlıyor (çevirenin notu).

Süvari generali: Orgeneral; General der Kavallerie

[←8]

Kordiplomatik Duayeni, en kıdemli elçi olarak törenlerde ve öteki toplantılarda bütün kordiplomatları temsil etme yetkisi vardı.

[←9]

Servus!: Merhaba, hello, hallo.

[←10](#) Albay Leipzig, Çanakkale'den dönerken uğradığı bir kazada ölmüştür.

Influence effective sur la conduite générale de l'armée: Ordunun genel yönetiminde etkili kimse

Doğu Demiryolu: Orientbahn

9. ve 10. Kolordular

Von der Goltz, Colmar (Goltz Paşa): Prusya (Almanya) Mareşali, 1843-1916, Orduyu yeniden dzenleme üzere 1883 yılında Erkân-ı Harbiye ikinci başkanlığına atandı; 6. ve 2. Ordularda müfettişlik yaptı. Alman İmparatoru İkinci Wilhelm'in başyaverlerinden olarak 1911'de mareşalliğe yükseldi. 1915 yılında 1. Ordu kumandanı olarak Kut'ül Amare'de savaştı.

Kâzım Bey: Diyarbakırlı Kâzım Paşa

Binbaşı Tautscheler'in hastanesi ile Graf Hohenberg'in bağışladığı ve başarıyla yönettiği hastane ve Dr Stutzen'in hastanesi.

Chamberlain, Joseph: İngiliz siyaset adamı, 1836-1914

2. Ordu, dört kolordu ve on tümenden kuruluydu.

Fevzi Paşa: Mareşal Fevzi Çakmak

İhsan Paşa, çok nüfuzlu, pek akıllı, fakat çok entrikacı ve biraz da Alman düşmanı bir kişidir.

General von Chelius: Ìmparator yaveri

Türklerin görüşüne göre bu yol, en iyi yoldu

Bu subay, hiç deniz görmemişti, ama Bavyera göllerindeki deneyimleriyle bu işte büyük başarı kazanmıştı

“Le soleil vient de ja”, dilimize “güneş erken doğdu” diye çevrilebilir. Yaver, doğulu sandığı ziyaretçilere geç kaldıklarını tepeden bakan bir tavırla anımsatmak istiyor. (çevirenin notu).

[←27](#) Enverland, Enver'in ülkesi anlamına gelmektedir (çevirenin notu).

Elaceletül mineşşeytan: acele işe şeytan karışır.

Komutanı Enver Paşa, Kurmay Başkanı General von Bronsart

Albay İsmet Bey: İsmet İnönü

Bunlara patlayıcı maddeden başka İngiliz istihkâmcıları da verilmişti.

İki mızraklı süvari alayı ile bir süvari bataryasından kuruluydu.

Hecinsuvar: deveye binen süvari.

Bir Avustralya süvari tümeni, bir piyade tugayı ve topçu.

Şeria şehri, Şeria ırmağının doğusunun kuzey kesiminde olan bir Arap kalesidir.

Kurmay Başkanı Binbaşı von Falkenhausen, sabah erken Şeria'ya gitmişti.

Mesudiye istasyonu, Tellülkerim demiryolu ile Nablus yolunun kesiştiği noktadadır.

146. Alayın bir taburu, 703 numaralı Taburu ve 205 numaralı İstihkâm Bölüğü

Bunlar 37. Kafkas Tümenin ilk gelen birlikleriydi.

Bayram'ın son günü, 18 Eylül 1918 idi.

Bunlara paçavra demek daha yerindedir.

Her t mende dokuz tabur vardı.

Tümen numaralarına göre düzenlenmiştir.

Akdeniz Tümen Komutanlığı, Deniz Komutanlığı, Türk Genelkurmayının Alman Başkanı ve teşkilatları.